

Erindringspolitik til forhandling EU og erindringen om Holocaust, 1989-2009

Wæhrens, Anne

Publication date:
2013

Document version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Wæhrens, A. (2013). *Erindringspolitik til forhandling: EU og erindringen om Holocaust, 1989-2009*. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Erindringspolitik til forhandling

EU og erindringen om Holocaust, 1989-2009

Ph.d.-afhandling
Anne Wæhrens

Hovedvejleder: Karl Christian Lammers, Københavns Universitet
Bivejleder: Cecilie Felicia Stokholm Banke, Dansk Institut for Internationale Studier

Afleveret den 26. juni 2013
Københavns Universitet, SAXO-Instituttet

Forord	5
1. Indledning: Emne- og problemafgrænsning	7
1.1 <i>Erindring og narrativ</i>	19
1.2 <i>Fortid, historie og erindring</i>	21
1.3 <i>Holocaust som erindringssted</i>	24
1.4 <i>Ofre og gerningsmænd, skyld og ansvar</i>	26
1.5 <i>Kilder og metode</i>	30
1.6 <i>Afhandlingens opbygning</i>	35
2. Kontekst	40
2.1 <i>Europa-Parlamentet, 1952-2009</i>	40
2.2 <i>Erindring og politik i EF, 1957-1989</i>	44
2.2.1 <i>Holocausterindring og politik i EF, 1957-1989</i>	47
3. Erindringspolitik i EU, 1989-2009	52
3.1 <i>Menneskerettigheder, holocausterindring og EU</i>	53
3.1.1 <i>Identitet og menneskerettigheder i EU's traktater</i>	58
3.1.2 <i>Menneskerettigheder, erindringspolitik og udvidelsen mod øst</i>	67
3.2 <i>EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme</i>	73
3.2.1 <i>Præludium: "... the Rise of Fascism and Racism in Europe", 1986</i>	75
3.2.2 <i>Racisme, historie og erindring</i>	79
3.2.3 <i>Hvorfor bekæmpe racisme, fremmedhad og antisemitisme?</i> <i>Hvorfor erindre Holocaust?</i>	82
3.3 <i>Holocaustbenægtelse</i>	88
3.3.1 <i>Rammeafgørelse om holocaustbenægtelse i EU, 2008</i>	89
3.3.2 <i>Holocaustbenægtelse, menneskerettigheder og ytringsfrihed</i>	93
3.4 <i>Erindringspolitik og unionsborgerskab – "Europe for Citizens", 2007-2013</i> .	95
3.4.1 <i>EU-støttet erindring, 1995-2007</i>	97
3.4.2 <i>Aktion 4: Aktiv europæisk erindring</i>	101
3.5 <i>EU's dobbelte grundfortælling</i>	109
3.5.1 <i>En ny grundfortælling?</i>	115
4. Europa-Parlamentet og erindringen om Holocaust, 1989-2009	119
4.1 <i>En holocaust-erindringspolitik tager form, 1990'erne</i>	119
4.1.1 <i>Holocausterindringen får politisk momentum</i>	122
4.1.2 <i>Fra kompensation til restitution</i>	134
4.1.3 <i>Krig, etnisk udrensning og folkedrab</i>	141
4.1.4 <i>Offergrupper dagsordensætter holocausterindringen</i>	145
4.1.5 <i>Fra skyld til ansvar, sammenfatning</i>	148
4.2 <i>Holocausterindringen bliver udfordret, 2004-2009</i>	150
4.2.1 <i>En ny erindring kommer på dagsordenen</i>	151
4.2.2 <i>Ofre og helte</i>	165
4.2.3 <i>En europæisk erindringsdag den 23. august?</i>	169
4.2.4 <i>Europa-Parlamentet som erindringspolitisk arena, sammenfatning</i>	174

5. Holocausterindring i EU: Tysk norm? Europæisk ansvar?	176
5.1 <i>"Vergangenheitsbewältigung", 1945-1990</i>	<i>179</i>
5.2 <i>En tysk "Sonderweg"?</i>	<i>185</i>
5.3 <i>Tyskland som erindringspolitisk aktør i EU?</i>	<i>188</i>
6. Holocausterindringen som erindringsnorm?	197
6.1 <i>Holocausterindringen som model for erindringen om sovjetkommunisme?.....</i>	<i>198</i>
6.2 <i>Ligestilling, hierarki, dialog?</i>	<i>203</i>
7. Konklusion og perspektivering	209
7.1 <i>Holocausterindringens politiske momentum, 1989-2004.....</i>	<i>210</i>
7.2 <i>Holocausterindringen udfordres, 2004-2009</i>	<i>215</i>
7.3 <i>EU som erindringspolitisk aktør?</i>	<i>217</i>
7.4 <i>Fremtiden for EU's grundfortælling.....</i>	<i>223</i>
8. Dansk resume	228
9. English Summary.....	229
10. Forkortelser	230
11. Kilder og litteratur	232

Forord

Denne afhandling udspringer af et samarbejde mellem Københavns Universitet (KU) og Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS), der i 2008 opslog et samfinansieret ph.d.-stipendium. I opslaget hed det, at ph.d.-stipendiatens forskning burde fokusere på hvordan og hvorfor erindringen om Holocaust havde fået en så central placering i europæisk identitetsdannelse og politisk kultur.

Her sidder jeg så to børn, næsten fem år og en ph.d.-afhandling senere med mit svar på den udfordring, som KU og DIIS i fællesskab formulerede. Det har været en lang og til tider frustrerende, men også berigende og lærerig proces, hvilket jeg kan takke en lang række mennesker for. Ikke mindst Karl Christian Lammers, min vejleder på KU, som har ydet god og konstruktiv vejledning gennem hele forløbet og båret over med mine afbrydelser og omveje. Og min vejleder på DIIS, Cecilie Felicia Stokholm Banke, der har diskuteret stort og småt med stor entusiasme og ageret mentor, når jeg havde brug for det.

Mine kolleger på KU og på DIIS – ingen nævnt ingen glemt – har også været godt selskab og gjort mit forløb lidt sjovere. De har været en værdifuld støtte og en god sparringspart, både når det gjaldt faglige og private udfordringer, når jeg havde brug for et godt grin eller et klap på skulderen. Også tak til Morten Lund og Susanne Kolodziejczyk for hjælp med korrektur. Og til Kiran Klaus Patel for udbytterig feedback under mit ophold i Firenze.

Endnu en vigtig medspiller har været Europa-Parlamentets arkiv i Luxembourg, der altid har svaret beredvilligt på mine spørgsmål og ydet en uvurderlig hjælp med at finde kildemateriale.

Anne Wæhrens
Juni 2013

1. Indledning: Emne- og problemafgrænsning

Murens fald, Tysklands genforening og den Kolde Krigs ophør i årene 1989 til 1991 var årsag til mange og vidtgående forandringer for Europa. Europæerne kunne endelig afslutte den konflikt, som siden Anden Verdenskrig havde delt ikke alene Europa, men hele verden. Europæerne skulle vænne sig til et nyt verdensbillede og en ny politisk situation uden tydelige markeringer af venner og fjender. Men hvis den hidtidige opsplitning mellem øst og vest ikke blot skulle videreføres under nye betingelser, måtte europæerne finde noget nyt at være fælles om. Europæerne skulle med andre ord redefinere sig og Europa identitets- og erindringsmæssigt. For EF's vedkommende betød det, at der blev pustet nyt liv i bestræbelserne på at skabe en fælles erindring og identitet.

Ideen om en europæisk identitet blev lanceret i 1970'erne, hvor EF havde brug for at redefinere det overvejende økonomiske projekt, der blev bragt i miskredit som følge af den daværende økonomiske krise. Initiativet fik ikke den store effekt og blev i 1980'erne fulgt op af yderligere forsøg på at styrke den europæiske identitet. Arbejdet fortsatte og EF tog fat på opgaven på ny med Maastricht-traktaten fra 1993, der sigtede på at skabe en stærkere union, øge integrationen og styrke det europæiske samarbejde på en række områder. Traktaten afspejlede, at EU ønskede at overkomme Europas deling ved blandt andet at arbejde for en stærk og forenet union, baseret på en fælles europæisk erindring og identitet.

Det kom for eksempel til udtryk i forbindelse med udarbejdelsen af en fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik, der ifølge præamblet skulle styrke "... *the European identity and its independence* ...".¹ Også en henvisning i præamblet til den hidtidige opsplitning af det europæiske kontinent og vigtigheden af at overkomme denne² var en indikation på bestræbelserne på at skabe og styrke en ny fælles europæisk identitet, med europæernes fælles fortid in mente.

Det stod endnu åbent hvilke dele af fortiden, der skulle samle EU og danne udgangspunkt for en fælles identitet. Holocaust var endnu ikke en central del af EU's identitets- og erindringspolitiske indsats, men det ændrede sig i løbet af 1990'erne samtidig med, at interessen for folkedrabet på Europas jøder voksede. Holocaust kom efterhånden til at spille en ganske central rolle i EU, og jeg vil i afhandlingen søge at besvare hvorfor denne udvikling fandt sted. EF var i udgangspunktet et fredspøjet dannet i kølvandet på Anden Verdenskrig, så hvorfor blev krigen for eksempel ikke brugt som afsæt? Ja, hvorfor i det hele taget fokusere på et negativt aspekt, hvorfor ikke tage udgangspunkt i en mere positiv fortælling?

¹ EU 1992/7/29:præambel

² "RECALLING the historic importance of the ending of the division of the European continent and the need to create firm bases for the construction of the future Europe," (EU 1992/7/29:præambel)

*"In the beginning there was no Holocaust."*³ Sådan skrev den amerikanske historiker Raul Hilberg i 1988 lige før murens fald og den Kolde Krigs ophør. Folkedrabet på Europas jøder var endnu ikke erkendt og blev ikke set som et særligt fænomen, men indgik som en del af fortællingen om Anden Verdenskrig. Et eksempel er Nürnbergprocesserne, hvor nazisternes jødeudryddelser ikke var et selvstændigt anklagepunkt, men derimod blev omfattet af anklagerne om forbrydelser mod menneskeheden.⁴ Dertil kommer, at den juridiske definition af folkedrab først kom med FN's folkedrabskonvention fra 1948.⁵

Allerede i 1988 var der, hvilket Hilberg også pointerer, imidlertid sket forandringer. Erkendelsen af og bevidstheden om Holocausts særegenhed begyndte at tage form i slutningen af 1970'erne. Europæerne havde indtil da ikke talt om nazismens jødiske ofre, men fokuseret på deres egen nations ofre og på modstanden mod nazismen. Det ændrede sig med tv-serien *"Holocaust"*, der blev vist i flere europæiske lande i 1978/79 og skabte stor debat. Serien var med til at sætte fokus på nazismens jødiske ofre og gøre selve betegnelsen Holocaust almindeligt. Holocaust, der stammer fra græsk og betyder brændoffer, er i dag den mest anvendte betegnelse for det nazistiske Tysklands folkedrab på Europas jøder.

Den almene interesse for og kendskabet til Holocaust tog for alvor til i årene omkring 50-året for krigens afslutning, hvor europæiske politikere også begyndte at interessere sig for folkedrabet. I 1995 var Jacques Chirac eksempelvis den første franske præsident, som vedkendte sig et medansvar for Holocaust. Tyskland vedtog året efter at afholde en årlig mindededag for nationalsocialismens ofre. Og i Sverige besluttede daværende statsminister Göran Persson i 1997 at danne det såkaldte *"Levande Historia"*, der skulle øge kendskabet til Holocaust i Sverige.⁶

Det mest signifikante eksempel på den brede interesse for Holocaust og den betydning som Holocaust fik, er den såkaldte Stockholm-erklæring fra 2000. Her blev Holocaust tillagt universel betydning og fremhævet som en skelsættende europæisk begivenhed, der må og skal erindres, fordi det udgør selve fundamentet for forståelsen af godt og ondt. Erklæringen blev vedtaget på et møde i det forholdsvis nystiftede *"Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research"* (ITF) – et tværstatsligt projekt med det erklærede formål at øge kendskabet til Holocaust. På mødet deltog i alt 600 delegerede fra 43 lande, her-

³ Hilberg 1988:21

⁴ Bloxham 2001

⁵ FN 1948, genocide

⁶ Karlsson 2003; Judd 2007:803-831; Levy & Sznaider 2007; Eckel & Moisel 2008; Kroh 2008a:84-90, for *"Levande Historia"*; Banke 2009. For tv-serien *"Holocaust"* se Zander 2003; Zeitgeschichte-online 2004

iblandt flere stats- og regeringsledere, der underskrev erklæringen og dermed forpligtede sig til at arbejde for at udbrede kendskabet til Holocaust gennem uddannelse, erindring og forskning.⁷

ITF var et globalt, men europæisk domineret, initiativ, hvilket afspejlede, hvordan Holocaust i løbet af 1990'erne fik en særlig funktion i Europa, som symbolsk referencepunkt for europæisk politik og identitetsdannelse. Tony Judt har eksempelvis betegnet det at anerkende Holocaust som "... *our contemporary European entry ticket*."⁸ Og Dan Diner fremhæver Holocaust som "... *the negative core event of the 20th century*["] hvilket ifølge Diner også gjorde sig gældende i EU.⁹

Samtidig med at europæiske politikere begyndte at interessere sig for Holocaust, voksede den forskningsmæssige interesse for erindringshistorie og europæisk holocausterindring. Forskningen inden for disse felter er således ganske omfattende.

I det følgende vil jeg give en overordnet karakteristik af forskningen i europæisk holocausterindring og efterfølgende diskutere udvalgte begreber for derigennem at indkredse afhandlingens problemfelt og give et fingerpeg om, hvor afhandlingen placerer sig i feltet. Jeg vil koncentrere mig om de dele af erindringsforskningen, som undersøger sammenhængen mellem europæisk identitet, erindring og politik i det 20. og 21. århundrede. Særligt studier af EU samt de dele af forskningen, der ser på, hvordan Holocaust er blevet brugt af europæiske politikere, har min interesse.¹⁰

Forskningen i europæisk holocausterindring er omfattende og mange-facetteret. Feltet er heterogent, vidtfavnende og præget af en stor grad af tvær- og/eller flerfaglighed. Der er eksempler på både psykologiske, litterære, historiske, sociologiske og antropologiske studier af fænomenet erindring. Feltet har endvidere mange tilstødende eller relaterede forskningsfelter som for eksempel identitets- og kulturstudier eller nationalismestudier.

Gavriel D. Rosenfeld har givet et bud på, hvordan erindringsforskningen kan karakteriseres og mener, at det er muligt at tale om to typer erindringsforskning.

Han identificerer en type erindringsforskning, der fokuserer på erindring i forhold til national identitet. De første af sådanne studier kom i 1980'erne og var ifølge Rosenfeld et resultat af 1970'ernes såkaldte "cultural turn". De var motiveret af "... *growing concerns about the weakening of national or group cohesion in what was increasingly being recognized as a postcolonial and*

⁷ Stockholm International Forum 2000/1; Kroh 2008a:111-200

⁸ Se også Karlsson 2003:18f; citat Judt 2007:803

⁹ Diner 2003:citat s. 43

¹⁰ Min tilgang til forskningslitteraturen begrænses naturligvis af mine sprogkunderskaber, hvilket vil afspejle sig i den sproglige diversitet i den anvendte litteratur.

postmodern era.”¹¹ Rosenfeld nævner Eric Hobsbawm og Terence Rangers ”The Invention of Tradition” fra 1983 og Pierre Noras ”Les Lieux de Mémoire” (udgivet 1984-1992) som eksempler.¹² Andre eksempler kunne være Benedict Anderson og Anthony D. Smith.

De to sidstnævnte forfattere er samtidig eksempler på, at der ofte er udtalte ligheder mellem erindringsfeltet og andre forskningsfelter, i dette tilfælde nationalismeforskning. Smith og Anderson berører begge erindringsfeltet uden at gå dybere ind i en diskussion af sammenhængen mellem historie, erindring og nationalisme og uden at benytte sig af det begrebsapparat, som anvendes i erindringsforskningen.¹³ Gerard Delanty og Chris Rumford er omvendt eksempler på, at ligheder mellem erindringsforskning og andre forskningsfelter – i deres tilfælde hvad man kunne kalde studier af europæisk identitetspolitik – adresseres mere eksplicit. I bogen ”Rethinking Europe” går de to forfattere således ind i en analyse af europæisk identitet og erindring under overskriften europæisering.¹⁴

Parallelt med den første type erindringsstudier kom ifølge Rosenfeld også en anden type, som fokuserede på det han kalder ”unmastered pasts”,¹⁵ hvilket i første omgang primært var nazismens forbrydelser. Begge typer erindringsstudier oplevede et stadigt stigende antal udgivelser i 1980’erne og 1990’erne, men navnlig inden for sidstnævnte er det ifølge Rosenfeld muligt at tale om et regulært ”boom”, som fandt sted i 1990’erne efter den Kolde Krigs ophør.¹⁶ Et boom som blandt andet har betydet, at den forskningslitteratur, som beskæftiger sig med erindringen om Holocaust – som det også blev bemærket indledningsvist – i dag er ganske omfattende.

Jan Eckel og Claudia Moisel har givet en karakteristik af feltet, og har inddelt den del af forskningen, som koncentrerer sig om holocausterindringens internationale dimension, i tre hovedstrømninger. Ifølge Eckel og Moisel fokuserer en del af forskningen på holocausterindringens amerikanisering, mens en anden, som har visse ligheder med den første, fokuserer på dens kosmopolitisering. Peter Novicks ”The Holocaust in American Life” fra 1999 bruges som et eksempel på førstnævnte kategori, mens sociologerne Daniel Levy og Natan Sznaider og deres ”Erinnerung im globa-

¹¹ Rosenfeld 2009:139

¹² Her brugt i den engelske oversættelse ”Realms of Memory. Rethinking the French Past” Hobsbawm & Ranger 1983; Nora 1996-1998; Rosenfeld 2009:139

¹³ Se fx Smith 1992; 1993; 1995; Anderson 2006

¹⁴ Shore 2000 er endnu et eksempel på, at erindringsdimensionen indgår som del af et større studie af EU’s identitets- eller kulturpolitik; Delanty & Rumford 2005: se særligt kapitel 5

¹⁵ Defineres som ”... a historical legacy that has acquired an exceptional, abnormal, or otherwise unsettled status in the collective memory of a given society.” (Rosenfeld 2009:126f)

¹⁶ Rosenfeld 2009:138-141

len Zeitalter: Der Holocaust” fra 2007 eksemplificerer sidstnævnte.¹⁷ Endelig identificerer Eckel og Moisel en tredje hovedstrømning, som omfatter forskning, der beskæftiger sig med spørgsmålet om hvilken betydning Holocaust har haft for Europa efter den Kolde Krigs ophør.¹⁸

Aleida Assmann, professor i engelsk og litteraturvidenskab, er del af sidstnævnte strømning. Hun har arbejdet med erindring som begreb, men hun har også beskæftiget sig med europæisk erindring og udforsket hvordan Holocaust er blevet erindret i Europa.¹⁹ I bogen ”Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik” kredser hun eksempelvis om forholdet mellem individuel og kollektiv erindring og om hvordan relationen mellem de to påvirkes af en traumatisk fortid. Til trods for, at bogen ifølge Assmann selv ikke handler om Holocaust og Anden Verdenskrig, fremstår de dog som centrale pejlemærker i bogen.²⁰ Endnu et eksempel er artiklen ”From Collective Violence to a Common Future: Four Models for Dealing with a Traumatic Past”, hvor hun med udgangspunkt i holocausterindring karakteriserer fire måder, hvorpå en problemfyldt fortid kan håndteres.²¹ Assmanns teorier vil blive diskuteret løbende og er sammen med Levy og Sznajder en vigtig inspirationskilde i afhandlingen.

Afhandlingens omdrejningspunkt er holocausterindring i EU's erindringspolitik. Herved skriver jeg mig ind i den anden af de forskningstraditioner, som Rosenfeld definerede. Jeg trækker dog også på den første, idet EU's erindringspolitik ikke kan isoleres fuldstændig fra det nationale niveau og de erindringspolitiske strømninger, som findes her. Samspillet mellem de to niveauer vil generelt betragtes være et gennemgående emne i afhandlingen, hvilket hænger sammen med, at erindring og identitet traditionelt set er blevet forbundet med nationen. Spørgsmålet er, om denne tendens er i opbrud og om EU er i stand til at udfordre nationalstatens erindringsmonopol og gøre sig gældende som erindringspolitisk aktør i Europa. Kan EU's institutioner for eksempel gøre sig gældende som erindringsaktører eller fungerer EU primært som et forum for erindringspolitiske diskussioner og positioneringer? Og hvad med EU som erindringsfællesskab – kan det lade sig gøre at skabe et sådant, og hvordan kan og skal det i så fald opfattes?

Hvis blikket rettes mod den del af erindringsforskningen, der beskæftiger sig med holocausterindring, skriver jeg mig ind i den tredje af de ho-

¹⁷ Novicks bog er også udgivet under titlen ”The Holocaust and Collective Memory. The American Experience”, som der henvises til her. Novick 2001; Levy & Sznajder 2007

¹⁸ Eckel & Moisel 2008:17f

¹⁹ Se fx Assmann 2006a; 2006b; 2007; 2008; 2010

²⁰ Assmann 2006b

²¹ Assmann 2010

vedstrømninger som Eckel og Moisel identificerede. Jeg anvender Levy og Sznajders teorier om kosmopolitisering, der ifølge Eckel og Moisel tilhører en anden hovedstrømning. Men mit hovedfokus er dog at undersøge, hvilken betydning Holocaust har haft i EU efter den Kolde Krigs afslutning.

Jeg ønsker at fokusere eksplicit på erindring som et redskab i politik. Det at erindre Holocaust kan også være motiveret af moralske eller etiske hensyn, som for eksempel hensynet til ofrene, men jeg vil fokusere på de intentioner, som lå bag EU-politikeres forsøg på at bruge Holocaust. Jeg søger både at give strukturelle og aktorbårne forklaringer på hvorfor og hvordan erindringen om Holocaust er blevet brugt i EU. Min undersøgelse fokuserer ikke på de faktiske effekter af erindringspolitikken og den (eventuelle) indvirkning, den måtte have på det individuelle eller samfundsmæssige plan.

Herved adskiller min afhandling sig ikke væsentligt fra hovedstrømningen i den eksisterende forskning i holocausterindring, hvor receptionsanalyser overordnet set ikke er fremherskende. Afhandlingen adskiller sig dog i kraft af det eksplicitte fokus på erindringspolitik og på hvordan Holocaust er blevet anvendt af politikere, idet et sådant fokus ikke er fremherskende i den eksisterende forskning. Hvis fokus snævres yderligere ind til studier, der, ligesom jeg, ser specifikt på EU og holocausterindring, eller på erindringspolitik i EU i det hele taget, mindskes feltet yderligere.

Erindringspolitik og politikeres brug af holocausterindring er kun sjældent det primære fokus i den anvendte forskningslitteratur.²² De forskellige måder at bruge fortiden på har en tendens til at flyde sammen under betegnelsen kollektiv erindring eller erindringskultur og Holocausts placering i politik indgår ofte som et delaspekt i forbindelse med mere generelle studier af holocausterindring.

Henry Roussos "The Vichy Syndrome" og "Vichy. An Ever-Present Past" af Éric Conan og Henry Rouso²³ samt Jeppe Matzens "Israels historie om holocaust"²⁴ er ligesom flere udgivelser om Tysklands håndtering af arven efter Holocaust²⁵ eksempler på det modsatte²⁶. Nævnte studier fokuserer således på henholdsvis fransk, israelsk og tysk erindringspoli-

²² Se "Fortid, historie og erindring" for en diskussion af magt, politik og erindring

²³ Rouso 1991; Conan & Rouso 1998

²⁴ Matzen 2002

²⁵ Se fx Reichel 1995; 2001; Frei 2002

²⁶ Se også Finkelstein 2003, der fokuserer på hvordan Holocaust er blevet instrumentaliseret af jødiske aktører, heriblandt Israel.

tik og på det politiske niveau omgang med og brug af erindringen om Holocaust.²⁷

Nævnte eksempler er omvendt også kendetegnende for endnu en tendens i den forskning, som fokuserer på erindringen om Holocaust: de fokuserer på det nationale niveau, hvilket kan hænge sammen med, at erindring og identitet som tidligere nævnt ofte bliver forbundet hermed.²⁸ Den europæiske dimension og EU's erindringspolitik for så vidt angår Holocaust behandles ofte kun sporadisk eller tager form af anekdotiske henvisninger.²⁹ Og forskningslitteraturen er præget af overfladiske analyser frem for større empirisk baserede studier.³⁰

Eksempelvis havde Dan Diner og Lothar Probst i 2003 en udveksling om Holocausts betydning for Europa, herunder også EU, i tidsskriftet "New German Critique".³¹ Deres artikler tog imidlertid ikke afsæt i empiriske studier, hvilket heller ikke er tilfældet i Leggewies arbejde med europæisk erindringspolitik.³²

Studier af europæisk holocausterindring består ofte i komparative studier i form af antologier, hvori forskellige nationale måder at håndtere arven efter Holocaust på undersøges³³ og eventuelt sammenlignes.³⁴ Eksempler fra den skandinaviske kontekst er bogen "Historicizing the uses of the past: Scandinavian perspectives on history culture, historical consciousness and didactics of history related to World War II"³⁵ og et temanummer af "Scandinavian Journal of History" med titlen "The Histories and Memories of the Holocaust in Scandinavia".³⁶

Sådanne tendenser er dog i opbrud, hvilket eksempelvis afspejler sig i Jens Krohs "Transnationale Erinnerung", hvor han analyserer tilblivelsen af ITF og den såkaldte "Stockholm-konference" i 2000.³⁷ Elisabeth

²⁷ Endnu et eksempel er Jan-Werner Müllers "Memory & Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past", hvori forskellige bidragydere analyserer, hvordan fortiden – ikke kun Holocaust – bliver brugt i inden- og udenrigspolitik. (Müller 2002a)

²⁸ Rouso 2004; påpeger også at fokus ofte ligger på det nationale; Patel 2007: efterlyser en transnational/europæisk historisering af "the Nazi period". Se også Michael Heinleins anmeldelse af bogen "Erinnerungskulturen in transnationaler Perspektive", udgivet af Engel, Ulf; Middell, Matthias og Troebst, Stefan. Her fremhæver Heinlein, at bogen, trods intentioner om det modsatte, ikke fremstår transnationalt i sit perspektiv, idet hovedparten af bidragene til bogen fokuserer på national erindring. (Heinlein 2013/2/21)

²⁹ Se fx Rouso 2004; Grunwald 2010; Müller 2010

³⁰ Eckel og Moisel fremhæver også manglen på sådanne studier: "Detailscharfe und empirisch gestützte Analysen, welche die weitreichenden Thesen [fx Levy og Sznajder] ausarbeiten und die Begriffe [fx kosmopolitisering, europæisering, transnationalisering, universalisering] fundieren können, sind allerdings bislang die Ausnahme geblieben." (Eckel & Moisel 2008:18f)

³¹ Diner 2003; Probst 2003

³² Leggewie 2008; 2009; 2011 Se Østergård 2003 for et dansk eksempel

³³ Se fx Karlsson & Zander 2003

³⁴ Se fx Lebow et al. 2006

³⁵ Bjerg et al. 2011

³⁶ Nielsen 2011

³⁷ Kroh 2008a

Küblers ph.d.-afhandling fra 2009 om Europarådets holocausterindringspolitik er endnu et eksempel.³⁸ Og det samme kan siges om Claus Leggewies *"Der Kampf um die europäische Erinnerung"* fra 2011.³⁹ Dertil kommer enkeltstående artikler i tidsskrifter eller antologier, som behandler europæisk holocausterindringspolitik.⁴⁰ Daniel Levy og Natan Sznaiders meget omtalte *"Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust"* er et eksempel på et transnationalt studie af holocausterindring, som bevæger sig uden for den europæiske sfære, men som dog stadig tager udgangspunkt i tre nationale cases – Tyskland, Israel og USA.⁴¹

Flere forskere har endvidere vendt blikket mod de blødere sider af EU og der er begyndt at dukke empirisk baserede studier af EU's erindringspolitik og brug af Holocaust op. Resultaterne er primært publiceret i artikelform (i tidsskrifter eller antologier) og en større samlet udgivelse lader endnu vente på sig. Et eksempel er artiklen *"Which Memories for the European Union? The Role of History and Memory in the European Integration Process"* hvori Oriane Calligaro analyserer, hvordan erindringsstederne "Europa" og "krig" er blevet anvendt til at legitimere det europæiske projekt. Hendes udgangspunkt er kultur og kulturarv, hvilket også leder hende ind på spørgsmålet om erindring.⁴²

Aline Sierp har i et paper fra 2009 undersøgt, hvordan erindringen om Anden Verdenskrig er blevet anvendt af præsidenterne for Kul- og Stålfællesskabets såkaldt Høje Myndighed og Kommissionen samt i traktattekster fra perioden 1950 til 2009.⁴³ Og i sin ph.d.-afhandling fra 2011 analyserer hun henholdsvis tysk og italiensk erindringspolitik efter 1945 og kommer også ind på, hvorvidt denne er blevet påvirket af erindringspolitiske initiativer fra EU. Hun konkluderer blandt andet, at de to landes erindringspolitik har tilnærmet sig hinanden, og at det givet vis kan tilskrives EU. Samtidig fremhæver hun også, at der er forskel på hvilke narrativer tyske og italienske politikere konstruerede alt efter om de henvendte sig til et nationalt eller et internationalt/europæisk publikum.⁴⁴

Endnu et eksempel er Emma De Angelis, der i artiklen *"Historical Narratives and the European Parliament's Discourse on the Fifth Enlargement. The foundation myths of European integration"* undersøger, hvordan myten om EU's grundlæggere og myten om krig og forsoning blev anvendt i Europa-Parlamentet i forbindelse med 2004-udvidelsen.⁴⁵

³⁸ Kübler 2009; Afhandlingen blev udgivet som bog i 2012, se Kübler 2012

³⁹ Leggewie 2011

⁴⁰ Se fx Roussio 2004; Müller 2007; Schlögel 2008; se også flere af bidragene i Pakier & Stråth 2010

⁴¹ Levy & Sznaider 2007

⁴² Calligaro 2008; 2010

⁴³ Sierp 2009

⁴⁴ Sierp 2011; Under udgivelse Afhandlingen er under udgivelse som bog.

⁴⁵ Angelis 2010

Andre eksempler er ”Learning from the Germans? History and Memory in German and European Projects of Integration” af Andrew H. Beattie, der søger at besvare, hvorvidt EU kan lære af Tysklands måde at håndtere arven efter Holocaust på.⁴⁶ Flere af artiklerne i et temanummer af *German Law Journal*: ”Confronting Memories: European ”Bitter Experiences” and the Constitutionalization Process” kommer også ind på EU's erindringspolitik og holocausterindring. Det sker med udgangspunkt i forhandlingerne op Forfatningstraktaten.⁴⁷

De studier, der fokuserer på EU, konkluderer eller arbejder alle ud fra den præmis, at der i 1990'erne opstod en trang eller vilje til at beskæftige sig med de mørke kapitler i EU's forhistorie, hvilket også er udgangspunkt for min undersøgelse. Ved at foretage et empirisk baseret studie af, hvilken betydning Holocaust fik i EU, ønsker jeg imidlertid at imødegå nogle af de mangler eller svagheder, som jeg mener den hidtidige forskning har. Jeg ønsker at kvalificere diskussionen om EU's erindringspolitiske rolle yderligere. Var der for eksempel sammenhæng mellem de erindringspolitiske strømninger i EU og andre af EU's politikområder? Hvad kan Forfatningstraktaten sige om erindringspolitikken i EU? Hvad med østudvidelsen – har Angelis fat i noget når hun fokuserer på, hvilken rolle erindring spillede i den henseende? Og hvordan var relationen til tysk erindringspolitik?

Afhandlingen placerer sig blandt de nybrud, der har fundet sted inden for erindringsforskningen i de seneste år. Afhandlingen har visse ligheder med flere af ovennævnte studier, men adskiller sig også på flere punkter. Mit perspektiv er eksempelvis omvendt af Calligaros i en vis forstand, idet jeg modsat hende tager udgangspunkt i erindringspolitik og derfra blandt andet kommer ind på kulturpolitik i EU. Min tilgangsvinkel adskiller sig også fra den, som Sierp har anlagt i sin afhandling – hun tager udgangspunkt i to nationale eksempler, hvorimod jeg ønsker at fokusere på EU. Og hvor Sierp i ovennævnte paper koncentrerer sig om Kommissionen, ønsker jeg – i lighed med Angelis – at fokusere særligt på Europa-Parlamentet. Mit fokus er dog bredere end Angelis', idet jeg ønsker at undersøge parlamentets erindringspolitik over en årrække frem for at tage udgangspunkt i én begivenhed.

Jeg ønsker at undersøge, hvorfor europæiske politikere begyndte at interessere sig for Holocaust i 1990'erne og hvad de kunne bruge erindringen om Holocaust til. Særligt ønsker jeg at besvare, hvordan det forholdt sig i EU – en af de centrale aktører i europæisk politik – hvordan blev Holocaust brugt her? Med afsæt i sådanne spørgsmål og med den intenti-

⁴⁶ Beattie 2007

⁴⁷ Joerges et al. 2005

on at bidrage til at udfylde de huller, jeg mener der er i den eksisterende forskning, ønsker jeg at besvare følgende hovedproblemstilling:

Hvorfor og hvordan blev erindringen om Holocaust brugt som erindringspolitisk redskab og identitetsskabende faktor i EU i perioden 1989-2009?

Svaret på, hvorfor Holocaust blev del af EU's bestræbelser på at skabe en fælles identitet, kan give et indblik i, hvordan man i EU så på samarbejdet. Det kan – sammen med en analyse af hvordan og hvorfor brugen af Holocaust har udviklet sig – anskueliggøre, hvordan forandringer i og uden for EU har påvirket denne selvopfattelse. Og det kan belyse, hvilke mekanismer og aktører, der gjorde sig gældende på den erindringspolitiske arena i EU. Derudover kan afhandlingen bidrage til en bredere diskussion af EU's rolle som identitets- og erindringsaktør i Europa, herunder hvordan relationerne var mellem det nationale og det europæiske niveau.

Sådanne erkendelser er ikke alene relevante, fordi de kan øge forståelsen for, hvordan EU fungerer. De er også relevante, fordi de kan kvalificere diskussionerne om EU's fremtidige udvikling og højne bevidstheden om den betydning, som identitet og erindring kan have i EU.

Svaret på, hvorfor og hvordan Holocaust er blevet brugt i EU, vil endvidere kaste nyt lys over Holocausts betydning for Europa – på europæisk plan. Afhandlingen vil således bidrage til at føre den del af forskningen, som beskæftiger sig med europæisk (ikke national) holocausterindring, et skridt videre. Derudover kan afhandlingen også bidrage til at udvikle den erindringshistoriske forskning generelt betragtet, idet den vil give et indblik i hvordan erindringspolitik bliver til i en overnational konstruktion som EU.

1989 markerede som beskrevet starten på en ny æra for Europa og for EU, hvilket ligger til grund for mit valg om at starte undersøgelsen her. I det følgende kontekstkapitel vil jeg kort skitsere hvordan EF's – og i særdeleshed Europa-Parlamentets – erindringspolitik formede sig frem til 1989. Det vil underbygge mit valg om at starte i 1989 yderligere. Jeg har valgt at stoppe min undersøgelse i 2009, men vil dog i enkelte tilfælde benytte kildemateriale som rækker herudover. Ved at stoppe i 2009 afgrænser jeg mig til at se på i alt fire valgperioder i Europa-Parlamentet. Endnu en årsag til at stoppe i 2009 er, at Lissabontraktaten, der dog vil blive inddraget i min analyse af EU's traktater, trådte i kraft den 1. december 2009. Endelig hænger det også sammen med, at Europa-Parlamentet i april 2009 vedtog en resolution, hvori det foreslog at gøre den 23. august til europæisk mindededag for ofrene for alle totalitære og autoritære regimer. Resolutionen illustrerer, at EU's erindringspolitik har været – og fortsat er – under

forandring. Den markerede et væsentligt brud med den plads, som Holocaust hidtil havde haft i EU, og den var et symptom på, hvordan Holocaust blev udfordret af erindringen om sovjetkommunisme efter EU's udvidelse mod øst. Besvarelsen af ovennævnte hovedproblemstilling indebærer således også en undersøgelse af, hvordan erindringen om sovjetkommunisme har udfordret holocausterindringen.

Denne problemstilling er at genfinde i en del af den forskning, som adresserer EU's erindrings- og identitetspolitik. Eksempler herpå er ”Europa neu denken? Zur historischen Umorientierung europäischer Identitätspolitik” af Michael Weigl. Han ser på, hvordan EU har tacklet de identitetspolitiske udfordringer, som Europas genforening førte med sig, og konkluderer, at fortidens diktaturerfaringer ikke spillede den store rolle.⁴⁸ Eller ”Europäische ”Interventionen”. Resolutionen und Initiativen zum Umgang mit diktatorischer Vergangenheit” af Katrin Hammerstein og Birgit Hofmann. De mener, at erindringskulturelle forskelle i Europa ikke kun er betinget af geografiske, men også af politiske skillelinjer.⁴⁹ Endnu et eksempel er et paper af Annabelle Littoz-Monnet med titlen ”The EU Politics of Remembrance”.⁵⁰

Af disse ønsker jeg især at fremhæve Littoz-Monnet, der i nævnte paper fokuserer på modsætningen mellem erindringerne om henholdsvis Holocaust og sovjetkommunisme og den erindringskamp, der pågår mellem de to i EU. Der er visse ligheder mellem hendes paper og min afhandling for så vidt angår kildemateriale og visse af hendes konklusioner, hvilket også vil fremgå af min analyse. Der er dog den væsentlige forskel, at jeg foretager en langt mere omfattende empirisk analyse end Littoz-Monnet har plads til i sit paper.

Modsætningen mellem øst og vest ses også i bogen ”A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance”, der dog ikke fokuserer på EU, men kredser om fire empiriske erindringscases – Anden Verdenskrig, Holocaust, sovjetkommunisme og kolonialisme.⁵¹ Øst-vest-modsætningen afspejler sig ligeledes hos Heidemarie Uhl, Felix Münch og Maria Mälksoo, der alle berører EU.⁵² ”Stalinism and Nazism. History and Memory Compared” er et eksempel på et komparativt studie af stalinisme og nazisme, både som historiske fænomener og som erindringsparadigmer. Dog ikke med EU som omdrejningspunkt.⁵³

⁴⁸ Weigl 2009

⁴⁹ Hammerstein & Hofmann 2009

⁵⁰ Littoz-Monnet 2011

⁵¹ Pakier & Stråth 2010

⁵² Se fx Mälksoo 2009; Uhl 2009; Münch 2010

⁵³ Rouso 1999a; Se også Diner 2000 for en sammligning af nazisme og stalinisme. Eller Courtois 2002, der agiterer for at give mere opmærksomhed til kommunismens forbrydelser. Endnu et eksempel er Snyder 2010, der ønsker at se stalinisme og nazisme som et

Det er svært at indkredse den forskning, som forholder sig til EU's erindringspolitik og brug af Holocaust, fordi dele af forskningslitteraturen som anført blot nævner denne dimension. Dertil kommer, at betegnelserne Europa og EU ofte anvendes i flæng uden, at det bliver præciseret, hvorvidt de bliver brugt som synonymmer eller ej. Det gør det vanskeligt at afgøre hvorvidt der henvises til EU – forstået som EU's institutioner – EU's medlemslande eller til Europa som sådan. Et uddrag fra bagsideteksten på en bog af Leggewie kan illustrere tendensen:

Wer Europa stärken möchte, so die These dieses Buches, der wird die Konflikte um die bisweilen blutige Vergangenheit genauso hoch bewerten müssen, wie Vertragswerke, Währungsunion und offene Grenzen.⁵⁴

Her henviser Leggewie til et ønske om at styrke Europa (altså ikke EU), men nævner en række eksempler, som alle er del af EU's politik (traktater, valutaunion og åbne grænser). I dette tilfælde skal Europa og EU altså sandsynligvis opfattes som synonymmer.⁵⁵

De officielle betegnelser for tre af de vigtigste EU-institutioner – Europa-Kommissionen, Europa-Parlamentet, Det Europæiske Råd – rummer også en vis signalforvirring, idet betegnelsen Europa og ikke EU anvendes. Det indikerer, at EU ser sig som Europa, eller i hvert fald som en vigtig, om ikke den vigtigste, del af Europa.

Jeg vil som udgangspunkt anvende betegnelsen EU som betegnelse for det politiske og institutionelle system, der omfatter Europa-Kommissionen (eller blot Kommissionen), Europa-Parlamentet, Det Europæiske Råd (Ministerrådet eller blot Rådet) og EU-Domstolen. EU vil dog også blive brugt som samlende betegnelse for EU's medlemslande. I så fald vil det fremgå, at denne betydning benyttes.

Betegnelserne EØF (Det Europæiske Økonomiske Fællesskab) og EF (Det Europæiske Fællesskab) vil også blive anvendt. For overskuelighedens skyld anvendes betegnelsen EF som hovedregel om perioden før 1993, hvor Maastricht-traktaten trådte i kraft, mens EU vil blive brugt om tiden efter 1993. Jeg vil uanset periode anvende betegnelsen Europa-Parlamentet.

Europa indbefatter også lande som for eksempel Norge og Schweiz, der ikke er medlemmer af EU, men dog er at betegne som en del af Europa. Her vil jeg endvidere skelne mellem henholdsvis Østeuropa og Vesteu-

kontinuum og argumenter for, at man bør fokusere på de forbrydelser, som blev begået i de såkaldte "Bloodlands" (Hviderusland, Ukraine, Polen, Litauen og Letland).

⁵⁴ Leggewie 2011

⁵⁵ Andre eksempler kunne være Diner 2003; Probst 2003

ropa. Ofte anvendes også betegnelserne Øst- og/eller Centraleuropa, men jeg vil for nemheds skyld holde mig til at bruge betegnelsen Østeuropa om den del af Europa, som udgjorde den såkaldte østblok under den Kolde Krig, mens Vesteuropa vil betegne den del af Europa, som lå vest for Jerntæppet.⁵⁶

De følgende afsnit har til hensigt at skitsere, afhandlingens teoretiske udgangspunkt. Jeg vil definere og diskutere de mest centrale begreber og forholde disse til afhandlingens hovedproblemstilling.

1.1 Erindring og narrativ

Erindring og identitet er komplekse og svært adskillelige størrelser, der til stadighed formes, tilpasses og skabes efter nutidige behov. Individer såvel som grupper baserer deres identitet på en række erindringer og erfaringer, der tilsammen danner en for individet eller gruppen konstituerende narrativ og formidler et givent selv billede. Jeg vil koncentrere mig om gruppe-narrativer, der binder sig til det jeg benævner erindringsfællesskaber.

Den franske sociolog Maurice Halbwachs, der anses som en af den erindringshistoriske forsknings grundlæggere, introducerede det meget anvendte begreb ”kollektiv erindring”, som han mener bliver dannet i sociale sammenhænge.⁵⁷ Endnu et centralt og meget anvendt begreb inden for den erindringshistoriske forskning er begrebet ”forestillede fællesskaber”, der blev lanceret af historiker og politolog Benedict Anderson. Betegnelsen knytter sig egentlig til nationalismebegrebet, men anvendes også i forbindelse med erindring, idet nationale fællesskaber (blandt andet) holdes sammen af fælles erindringer. Anderson anser ligesom Halbwachs den menneskelige kommunikation som afgørende for den indre sammenhængskraft i et forestillet fællesskab.⁵⁸

I dansk kontekst har Bernard E. Jensen, Anette Warring og Claus Bryld blandt andet gjort sig gældende inden for den erindringshistoriske felt.⁵⁹ Bernard E. Jensen og Claus Bryld var eksempelvis ledere af et større forskningsprojekt med titlen ”Humanistisk historieformidling – i komparativ belysning” (1996-1999), som Warring også deltog i. Projektet var med til at introducere erindringsforskningen i Danmark og kredsede om begreber som erindring, historiebrug, historiebevidsthed og -kultur.⁶⁰

⁵⁶ Se fx Delanty 1995 for en grundig behandling af ”Europa”; Se også Stråth 2000; Nabulsi & Stråth 2001

⁵⁷ Se fx Halbwachs 1967; Halbwachs 1992

⁵⁸ Anderson 2006

⁵⁹ Se fx Bryld 1996; Warring 1996; Bryld & Warring 1998; Jensen 2000; 2003; Warring 2011.

⁶⁰ Warring 2011:7f

Kollektiv erindring eller kollektiv identitet tillægges ofte de samme egenskaber som individuel erindring og identitet, blot med den forskel, at der er tale om en gruppe frem for et individ. En sådan overførsel af egenskaber medfører imidlertid visse uklarheder og definitions-mæssige udfordringer. Kollektiv erindring indikerer eksempelvis, at der i en given gruppe findes én fælles erindring uafhængigt af de individer, gruppen måtte bestå af.

Begrebet kollektiv erindring er forbundet med så mange problematiske konnotationer, at det forekommer frugtbart at anvende et alternativt begreb. James E. Young, professor i engelsk og jødiske studier, fortrækker begrebet "collected memories" (på dansk sammenbragte erindringer), som indikerer, at der ikke er tale om én kollektiv erindring, men derimod flere individuelle erindringer og at erindring ikke kan ses uafhængigt af individet.⁶¹ Den danske historiker Anette Warring foreslår begrebet "forestillede erindringsfællesskaber", hvilket er inspireret af Andersons "forestillede fællesskaber".⁶²

Jeg vil anvende det noget mere mundrette "erindringsfællesskab", som betegnelse for en gruppe af mennesker, der hver især besidder en unik personlig erindring, men som også deler visse erindringer. Disse delte erindringer består både af erfarede og ikke-erfarede erindringer, men danner basis for skabelsen af en for gruppen konstituerende narrativ.

Narrativen er med til at definere det pågældende erindringsfællesskab og afgrænse hvem der tilhører – men også hvem der *ikke* tilhører – gruppen. Et erindringsfællesskab er således både inkluderende og ekskluderende og indebærer både skabelsen af et "os" og et "dem", selvom det dog sjældent er muligt at trække en knivskarp linje mellem de to.

Sådanne narrativer kan overordnet set blive til på to forskellige måder. De kan skabes nedefra ved at gruppens medlemmer gradvist når frem til en given grundfortælling i fællesskab. Eller påvirkningen kan komme oppefra – fra ledende figurer i fællesskabet, der definerer fortællingen. Et eksempel på førstnævnte kunne være familien, mens sidstnævnte eksempelvis kan udspringe fra det politiske niveau, der kan have et ønske om at bibeholde eller forme et eksisterende erindringsfællesskab eller skabe et nyt. For eksempel for at opnå politisk legitimitet.⁶³

Aleida Assmann skelner mellem "Speichergedächtnis" og "Funktionsgedächtnis" og mener, at en given narrativ opstår i et samspil mellem de to typer af erindring. Speichergedächtnis udgør et passivt reservoir af erindringer og erfaringer og kan betegnes som et erindringsarkiv eller -reservoir, hvorimod Funktionsgedächtnis er den aktuelle, anvendte og

⁶¹ Young 1993:xif

⁶² Warring 1996:226-228; Anderson 2006

⁶³ Halbwachs 1967:1-33; 1992:37-40, 167-189; Warring 1996; Anderson 2006:5-7; Assmann 2006b:21-61, 104-108 Se også "Fortid, historie og erindring"

dermed funktionelle erindring. Erindringsreservoirer er en forudsætning for den konstante fornyelse af den funktionelle erindring, der hele tiden forandres ved, at hidtil glemte erindringer fra erindringsreservoirer ”genoptages” og gøres til en del af den aktive funktionelle erindring. Erindringsreservoirer er således ”[...] eine Grundsätzliche Ressource der Erneuerung kulturellen Wissens und eine Bedingung der Möglichkeit kulturellen Wandels.” Den funktionelle erindrings formål er derimod legitimerende og identitetsskabende, hvilket netop er en af erindringens væsentligste funktioner.⁶⁴

Jeg ønsker at fokusere på hvordan EU har søgt at skabe en erindring oppefra, men jeg mener samtidig, at der i praksis ofte vil være tale om, at et erindringsfællesskab skabes både nede- og oppefra. Det kan således diskuteres, hvorvidt det overhovedet er muligt at skabe et erindringsfællesskab, som alene baserer sig på den ene eller den anden type initiativer.

Erindringsfællesskaber kan bestå af ganske få mennesker, såsom kollegiale fællesskaber og familier, eller der kan være tale om større grupper som nationale erindringsfællesskaber. Men er der en naturlig grænse for, hvor stort et erindringsfællesskab kan være? Ét er den fysiske afstand mellem erindringsfællesskabets medlemmer og erindringsfællesskabets geografiske udstrækning. Afstanden – i overført betydning – til de erindringer, som indgår i et erindringsfællesskabs narrativ kan imidlertid også have betydning. Erindringsfællesskaber baserer sig som nævnt både på personlige erfaringer og ikke-erfaredede erindringer. Men er der en grænse for, hvornår ikke-erfaredede erindringer giver mening for det enkelte individ – hvor tæt på skal de være? Er det for eksempel muligt for øst- og vesteuropæere at skabe en fælles narrativ, som inkluderer tiden under kommunistisk styre?

1.2 Fortid, historie og erindring

Hvad er forskellen på erindring og historie? Hvordan er forholdet mellem dem? Og hvad med fortiden – hvad er det for en størrelse?

Pierre Nora ser erindring og historie som modsætninger: ”*Memory and history, far from being synonymous, are thus in many respects opposed.*” Og han påpeger nogle af de forskelle der er på de to fænomener:

Memory is always a phenomenon of the present, a bond tying us to the eternal present; history is a representation of the past. ... memory is by nature multiple yet specific; collective and plural yet individual. By contrast, history belongs to everyone and to no one and therefore has a universal vocation. Memory is rooted in the concrete: in space, gesture, image, and object. History dwells exclu-

⁶⁴ Assmann 2006a:133-142, citat s. 140

sively on temporal continuities, on changes in things and in the relations among things. Memory is an absolute, while history is always alive.⁶⁵

Nora ser historie som en sandhedsstræbende og intellektuel aktivitet, der gengiver sit studieobjekt – fortiden – som den var. Erindring derimod er præget af følelser og kvasireligiøse tendenser. Historie tilhører alle, men erindring binder sig til en afgrænset gruppe og tjener nutidige behov. Noras historiesyn fremstår en anelse antikveret og præget af en positivistisk ide om, at historievidenskab frembringer sand umedieret viden. En sådan kritik tager dog ifølge Anette Warring ikke højde for, at ”... *distinktionen [mellem erindring og historie] måske ikke skal forstås principielt, men mere er en beskrivelse af historieforskningens faktiske selvforståelse og historieskrivningens faktiske karakter.*”⁶⁶

Aleida Assmann skelner ligesom Nora mellem historie og erindring. Hun mener, at vi befinder os i en (postmoderne) fase, hvor de to interagerer og hvor fortiden ikke længere er hugget i granit, men derimod skrevet i vand. Hun mener ikke, det er muligt at skelne skarpt mellem erindring og historie, men ser historie som en form for erindring. Historiefaget anskues dermed som et erindringsskabende fag, der i dag blandt andet bruges i politik til netop at skabe eller forme erindringer:

... [history is] continually reclaimed as an important resource for power and identity politics. History is not only what comes long *after* politics; it has also become the stuff and fuel of politics.⁶⁷

Erindring og historie kan opfattes som forskellige, men jeg mener ikke, det er muligt at adskille dem. Jeg mener ligesom Assmann og med hende Warring, at historiefaget er at betragte som ”*en erindringsvidenskab*”,⁶⁸ der producerer historie såvel som erindring. Historie og erindring udgør et kontinuum. De er plastiske størrelser, der konstant forandres i takt med, at fortiden bliver re- og omfortolket.

Erindring og historie er, som Assmann også er inde på, tæt forbundet med magtbegrebet, og magt spiller en afgørende rolle for erindringsdannelsen.

Magtrelationerne i en given gruppe er eksempelvis afgørende for, hvilken erindring der bliver skabt, hvilke dele af fortiden der betones, hvilke der nedtones, og hvilke der helt udelades. Omvendt er erindring og historie også en form for magtmiddel, hvilket for eksempel kommer til udtryk i

⁶⁵ Nora 1996:3

⁶⁶ Warring 1996:222

⁶⁷ Assmann 2008

⁶⁸ Warring 2011:30

politik, hvor de kan bruges til at forstærke et budskab eller opnå legitimitet. Det fremhæves blandt andet af Klas Göran-Karlsson, der skelner mellem syv forskellige former for historiebrug.⁶⁹ Heriblandt det han betegner som politisk-pædagogisk (eller blot politisk) historiebrug, som beskriver den situation, hvor historie og erindring bliver brugt af politikere:

Det politiska bruket sammanhänger generellt med att den historiska dimensionen uppfattas som samhälleligt relevant, som vägledning för politiska beslut, som grund för politisk mobilisering eller helt enkelt i avsikt att vinna politiska fördelar.⁷⁰

Politolog Jan-Werner Müller har betegnet erindring som en form for symbolsk magt, der kan mobiliseres og bruges i politik. Han påpeger dog også, at det erindringspolitiske spil er kompliceret: ”... *purely 'instrumentalist' or 'presentist' accounts of memory in politics are one-sided and misleading. While present politicians have power over memory, memory also has power over them.*” Videre skriver han desuden:

Interests, then, are not formulated prior to the uses and abuses of memory in a clear-cut way, but rather, memory and interests become interdependent, as political meanings and interests emerge in the struggle over past and future. ... Most importantly, there is always a plurality of competing memories at work in the policy-making process.⁷¹

Spørgsmål om, hvordan fortiden skal fortolkes og erindres, er næsten altid politiske i større eller mindre grad. Der er dog forskel på at bruge fortiden politisk og det, at fortiden bliver brugt af politikere. Uden dermed at ignorere Müllers pointe om, at rendyrkede instrumentelle eller nutidsfokuserede studier er ensidige og vildledende, ønsker jeg at fokusere på sidstnævnte. Jeg ønsker at besvare, hvordan Holocaust bliver brugt af politikere i EU. Og jeg ønsker at karakterisere det erindringspolitiske magtspil, der foregår i EU-regi og undersøge, hvilke faktorer og aktører, der har særlig betydning for erindringspolitikens udformning.

Erindringspolitik defineres som forsøg på at bruge fortiden som et redskab til at skabe, opretholde eller omdanne et fællesskab. I praksis kan erindringspolitik tage mange forskellige former. Der kan være tale om politisk vedtagne mindedage, politisk initierede undervisningsbøger eller brede kulturpolitiske initiativer. Fællesnævneren for dem er dog, at der er tale om politisk initierede forsøg på at påvirke menneskers verdensopfattelse

⁶⁹ Karlsson 2002; Karlsson & Zander 2003:38-43; Karlsson 2010

⁷⁰ Karlsson 2002:18f

⁷¹ Müller 2002b:citater s. 30

og dermed deres selvopfattelse og identitet. Ofte anvendes betegnelsen identitets- eller erindringspolitik om denne type politik. Her vil betegnelsen erindringspolitik blive anvendt.⁷²

1.3 Holocaust som erindringssted

Den franske historiker Pierre Nora og hans "Les Lieux de Mémoire", der indeholder analyser af forskellige franske erindringssteder, anses som signifikante for udviklingen af begrebet erindringssteder.⁷³ Et lignende værk om tyske erindringssteder udkom i 2001⁷⁴ og i 2010 gjorde etnolog Inge Adriansen også forsøget med sit værk om danske erindringssteder.⁷⁵ Endnu et eksempel på forskning, der ser på erindringssteder er James E. Young, professor i engelsk og jødiske studier, der har fokuseret specifikt på erindringssteder med relation til Holocaust.⁷⁶

Et erindringssted er ikke nødvendigvis et egentlig *sted* i fysisk forstand, men skal snarere opfattes som et sted i overført betydning og kan tage mange forskellige former. Det kan for eksempel være et monument, et foto, en lokalitet, en person, en mindedag eller noget helt sjette. Der kan være tale om konkrete fysiske steder eller objekter, såvel som begivenheder, personer, handlinger eller sproglige ytringer. Et erindringssted defineres ikke af dets materialitet, men derimod af dets funktion.⁷⁷

Hvad enten det drejer sig om steder, mindedage eller andre former for erindringssteder, er de med til at fortolke fortiden, give den et håndgribeligt udtryk og forme erindringer. En erindringsdag kan eksempelvis være med til at konkretisere en bestemt del af fortiden og dermed fastholde erindringen om dem. Dagen bidrager til at skabe forbindelse mellem fortid og nutid, men den præsenterer også deltageren/iagttageren for en repræsentation af fortiden.

Forbindelsen mellem fortid og nutid fremstår ofte stærkest i det tilfælde, hvor erindringsstedet er en konkret lokalitet med materielle levn, som kan være med til at levendegøre fortiden og give den en stoflig dimension.⁷⁸ Der vil altid være tale om en repræsentation, men er fysiske erindringssteder tættere på fortiden end en mindedag, der kan betegnes som et mere abstrakt erindringssted? Og kan man, som Levy og Sznajder hævder,

⁷² Se Lebow 2006:13-16 for en beskrivelse af det han betegner som "Institutional memory"; Assmann 2006b:36-40; og Assmann 2008:55f for "politisk erindring"; eller Warring 2011:13 der bruger betegnelsen "erindringspolitik"

⁷³ Her brugt i den engelske oversættelse "Realms of Memory. Rethinking the French Past" Nora 1996-1998

⁷⁴ Francois & Schulze 2001-2002

⁷⁵ Adriansen 2010

⁷⁶ Se fx Young 1993

⁷⁷ Francois & Schulze 2001:15-18

⁷⁸ Assmann 2006a:298-339; 2006b:217f

tale om, at erindringen om Holocaust er blevet universaliseret og dermed mindre konkret?

Endnu et karakteristisk træk ved erindringssteder er, at de bliver skabt ud fra nutidens behov og den funktion, de er tiltænkt. Politikere kan eksempelvis beslutte at indstifte en mindededag eller rejse et monument, som formidler en given fortolkning af fortiden, for derigennem at opnå legitimitet eller styrke erindringsfælleskabet, hvilket er det jeg ønsker at fokusere på. De kan nære et ønske om at påvirke modtageren, men de kan ikke til fulde kontrollere, hvordan det pågældende erindringssted opfattes og styre dets effekt. Et erindringssted fortolkes forskelligt alt efter øjnene, der ser, og den faktiske effekt afhænger af den kontekst, hvori erindringsstedet indskrives.⁷⁹

Holocaust har siden slutningen af 1970'erne og særligt i 1990'erne udviklet sig til at være en af vor tids vel nok mest omtalte og udforskede begivenheder eller fænomener, om man vil. Holocaust er blevet et vigtigt referencepunkt i den vestlige verden og bliver brugt som udgangspunkt for at forstå og forklare samtiden. Et eksempel er sociologen Zygmunt Bauman, der i bogen "Modernity and the Holocaust" (på dansk "Modernitet og Holocaust") beskriver Holocaust som et vindue, igennem hvilket moderniteten kan forstås.⁸⁰ Omvendt er udgangspunktet ofte et ønske om at forstå og forklare Holocaust, hvilket heller ikke fornægter sig hos Bauman, hvis hovedtese er, at Holocaust både var et produkt af og et brud med moderniteten.

Men er Holocaust et erindringssted? Folkedrabet på Europas jøder er en begivenhed, der hører fortiden til og som – ligesom mange andre af fortidens hændelser – er blevet fortolket og dermed gjort til historie og erindring. Holocaust, derimod, kan anskues som et synonym for folkedrabet på Europas jøder, men kan på den anden side også anses som et erindringssted, der bidrager til at fastholde erindringen om folkedrabet og formidler en bestemt fortolkning heraf. Erindringsstedet Holocaust blev brugt som referencepunkt af europæiske politikere i perioden 1989-2009. De tillagde det en given mening og ønskede at bruge det i politisk øjemed. Men hvordan, hvorfor og til hvad blev Holocaust brugt i EU i samme periode? Hvilken mening tilskrev EU's politikere Holocaust? Og hvilken funktion var erindringsstedet Holocaust tiltænkt?

Interessen for Holocaust har rejst en række spørgsmål, heriblandt spørgsmålet om, hvorvidt Holocaust alene betegner nazisternes folkedrab mod Europas jøder. Og om betegnelsen er med til at udelukke anerkendelsen af

⁷⁹ Young 1993:xii f, 1-8; Nora 1996:14-19

⁸⁰ Bauman 2001:8, benyttet i dansk oversættelse

andre offergrupper. Der er eksempelvis blevet åbnet op for en anerkendelse af, at romaerne også var ofre for folkedrab og det synspunkt, at Holocaust også omfatter romaerne, er ligeledes blevet rejst.

I årene umiddelbart efter krigen kunne de ikke søge erstatning fra den vesttyske stat ligesom jøderne kunne. Først i 1979 blev der åbnet op for erstatning, og i 1982 anerkendte Vesttyskland, at også romaerne havde været udsat for folkedrab. Endnu et tegn på, at romaerne gradvist er på vej til at blive accepteret som offergruppe, kunne ses i 2011, hvor en roma-overlever for første gang var inviteret til at tale ved den tyske Bundesdags mindehøjtidelighed for nazismens ofre den 27. januar.⁸¹

Det at anerkende, at romaerne blev udsat for folkedrab, er dog ikke ensbetydende med, at de også er omfattet af betegnelsen Holocaust – og dermed inkluderet i erindringsstedet Holocaust. Den fremherskende opfattelse er stadig, at Holocaust betegner nazisternes folkedrab mod Europas jøder.

1.4 Ofre og gerningsmænd, skyld og ansvar

Begreber som ofre, gerningsmænd, skyld og ansvar har været centrale i konstruktionen af europæiske erindringsfællesskaber efter Anden Verdenskrig og for dannelsen af narrativer om Anden Verdenskrig og Holocaust. Dette gjorde sig i særdeleshed gældende efter 1989, hvor begreberne endvidere ændrede funktion og betydning.

Offerbegrebet kan have flere betydninger. Et offer kan opfattes som passivt og uskyldigt (på engelsk ”victim”), eller som en aktivt handlende helt eller martyr (på engelsk ”sacrifice”, jeg vil bruge betegnelsen ”helt” for nemmere at kunne skelne mellem de forskellige betydninger af offerbegrebet).⁸² Brugen af begrebet har ifølge Aleida Assmann og Daniel Levy og Natan Sznaider ændret sig efter 1989, så førstnævnte betydning er blevet den mest udbredte.⁸³ En ændring, der med Bernhard Giesens ord har betydet, at fokus og dermed grundlaget for opbygningen af erindringsfællesskaber har flyttet sig fra triumf til traume. Erindringsfællesskaber baserer sig med andre ord ikke længere på fortællinger om aktivt handlende og triumferende helte, men på fortællinger om traumatiserede og lidende, passive ofre.⁸⁴

Levy og Sznaider samt Giesen mener endvidere, at offerbegrebet er blevet universelt, forstået på den måde, at det ikke længere knytter sig til enkelte personer med et ansigt og en stemme, men derimod henviser til

⁸¹ Banke et al. 2011; Weisz 2011; Fenger-Grøndahl udateret

⁸² Giesen 2004:58-60, 71f; Assmann 2006b:72-81

⁸³ Giesen 2004:58-60 identificerer også en forandring af begrebet, men den tidsfæstes ikke så præcist; Assmann 2006b:72-81; Levy & Sznaider 2007:221f, 226, 241-43

⁸⁴ Giesen 2004

mere eller mindre udefinerbare grupper af mennesker. Med hensyn til Holocaust er der eksempelvis ikke længere tale om jøder og tyskere, men om "... *Menschen und Menschheit*."⁸⁵

Et offer eller en offergruppe er ligesom erindringsfællesskaber og gerningsmænd en konstruktion, som er betinget af visse ydre omstændigheder. Konstruktionen af et offer eller en offergruppe forudsætter således også konstruktionen af en gerningsmand, som har påført ofret skade og som kan stilles til ansvar herfor, samt en dømmende tredje part, der definerer, hvori de uretmæssigheder, som gerningsmanden har påført ofret, består.

Et eksempel på en sådan dømmende tredje part er Nürnbergdomstolen, der indirekte definerede, hvem der var ofre ved at definere, hvem der var gerningsmænd. Den tredje part kan være dømmende i både juridisk og moralsk forstand. Giesen udtrykker det på følgende måde: "*Thus the discourse about victimization becomes a social construction and is carried by a moral community defining an evil.*" Og han fortsætter:

These cultural narratives of evil are embedded in institutional arenas that impinge on them, support them or obstruct them – in law courts, in religious ceremonies, in literary discourses, in parliamentary debates, in informal encounters among neighbors, in news-media, in professional services.⁸⁶

Giesen mener, at konstruktionen af offer, gerningsmand og uretmæssighed forudsætter, at den dømmende part håndhæver og er drevet af en universel, moralsk diskurs og vil tale det per definition uskyldige, forsvarsløse og stumme offers sag. Skabelsen af ofre og gerningsmænd kan ses som et forsøg på at genskabe den moralske orden, som blev forstyrret eller ødelagt i det øjeblik gerningsmanden påførte ofret skade.⁸⁷ Skabelsen af ofre og gerningsmænd i tilfældet Holocaust var følgelig et forsøg på at genoprette den tyske og siden også den europæiske moral.

Det øgede fokus på ofre eller offergrupper har ifølge blandt andre Assmann og Giesen ført til en erindringspolitisk kamp om at blive anerkendt som offergruppe. En kamp, i hvilken ofrene for Holocaust har opnået en ledende position.⁸⁸

⁸⁵ Giesen 2004:48-54; Levy & Sznajder 2007:11-13, 221f, 241-43, citat s. 12

⁸⁶ Giesen 2004:citat hhv. s. 46 & 47

⁸⁷ Giesen 2004:46-54, 61-64, 71f; Se også Assmann 2006b:88-92, der bruger betegnelsen "Der moralische Zeuge" om den udenforstående tredje part

⁸⁸ Giesen 2004:68; Assmann 2006b:259f

Offer- og gerningsmandbegreberne er tæt forbundne med begreber som skyld og ansvar, der også er blevet centrale i relation til skabelsen af erindringsfællesskaber efter 1989. Skyld og ansvar er tæt forbundne, men har dog også sine forskelligheder.

Skyld ses her som betinget af en juridisk eller moralsk ulovlig handling og knytter sig tæt til gerningsmandsbegrebet. Derudover knytter skyldsbegrebet sig også til begreber som retfærdighed, tilgivelse og forsoning mellem offer og gerningsmand. Alle begreber, som blev centrale for skabelsen af europæiske erindringsfællesskaber efter 1945 og særligt efter 1989. Det afspejler sig eksempelvis i de retsopgør, som fandt sted i flere tidligere kommunistiske lande efter afslutningen på den Kolde Krig.⁸⁹

Ansvar derimod betinger ikke en direkte involvering i den juridisk definerede eller moralske forbrydelse og det er muligt at påtage sig et ansvar for en handling uden at være direkte involveret i selve handlingen. Ansvarspåtagelse sker i højere grad på baggrund af en oplevelse af mangel på indgriben i forbrydelsen og har dermed grund i en moralsk forpligtigelse til at påtage sig et ansvar. Ansvarsbegrebet knytter sig til tilskueren (på engelsk *bystander*) til en given (juridisk eller moralsk) forbrydelse. Et eksempel er det behov, flere lande tilsyneladende har haft for at tage ansvar og undskylde deres meddelagtighed eller mangel på indgriben i for eksempel Holocaust eller andre forbrydelser.⁹⁰ Denne såkaldte "politics of apology" og tendensen til at tage ansvar er ikke nødvendigvis betinget af nogen direkte indblanding i eksempelvis Holocaust, men er ofte motiveret af manglen herpå, og knytter sig altså ofte til tilskueren.⁹¹

Skyld og i særdeleshed ansvar er med andre ord blevet et samfundsanliggende, som ikke kun vedkommer de involverede parter. En sådan ændring sker ifølge Giesen, når individuelle personer ikke (længere) kan gøres til gerningsmænd:

If individual persons cannot be held responsible, because they are dead or unknown or because, like in most cases the harm and suffering of the victims outweighs by far the perpetrators' means to compensate for it, then the community has to take over the task of healing ... Thus, the discourse about victims changes its core focus: It is no longer about individuals and their responsibilities, crime and punishment, but, instead, it is about public responsibility and public solidarity, about risks of life and collective support.⁹²

⁸⁹ Ash 2000

⁹⁰ Giesen 2004:141-153; Assmann 2006b:112-116; Levy & Sznajder 2007:241-248

⁹¹ Begrebet "politics of apology" er fra Cunningham 1999; Giesen 2004:141-153

⁹² Giesen 2004:65f

Mange tidligere nazister er eksempelvis døde og kan derfor ikke stilles til ansvar for deres forbrydelser, hvorved helingsprocessen ifølge Giesen bliver et samfundsanliggende. Et andet eksempel er situationen i de tidligere kommunistiske lande i Østeuropa, hvor grænsen mellem offer og gerningsmænd ofte var flydende: "... *the line did not run clearly between 'Them' and 'Us', but through each individual. No one was simply a victim, everyone was in some measure co-responsible.*"⁹³

Sidstnævnte er også et eksempel på den situation, hvor gerningsmændene omfatter store dele af befolkningen, hvilket ifølge Giesen betyder, at fokus ligeledes skifter. Skyldsspørgsmålet bliver tabu og fokus rettes i stedet mod de uskyldige ofre, idet man herved undgår at tage stilling til gerningsmandsspørgsmålet.⁹⁴ Giesens betragtninger relaterer sig primært til det nationale niveau, men gjorde de samme tendenser sig også gældende på overnationalt niveau – i EU i perioden 1989-2009? Hvordan blev skyld og ansvar opfattet her?

Det øgede fokus på skyld og ansvar har ifølge Assmann samt Levy og Sznajder betydet, at det er blevet centralt at arbejde på at forsones ofre og gerningsmænd, for derigennem at skabe et erindringsfællesskab, som inkluderer både ofre og gerningsmænd. Det er med andre ord blevet afgørende at erindre fortiden i fællesskab frem for som hidtil at arbejde på at glemme den i fællesskab.⁹⁵

Kampen om at blive anerkendt som offergruppe er imidlertid med til at sætte spørgsmålstejn ved, hvorvidt der ikke snarere er tale om opbygningen af et eller flere ekskluderende og konkurrerende offer-erindringsfællesskaber og et offerhierarki frem for et inkluderende offergerningsmands-erindringsfællesskab. Det er en af de problemstillinger, jeg søger at afdække i afhandlingen. Hvilke erindringspolitiske kampe udspillede der sig i EU's institutioner mellem 1989-2009? Er det muligt at tale om offerkonkurrence og -hierarki? Hvordan blev offer- og heltebegreberne brugt i EU? Har østudvidelsen påvirket brugen af dem? Og har Giesen ret i at triumf er blevet erstattet af traume?

De erindringsmæssige ændringer har ifølge Assmann ikke fundet sted overalt i Europa og erindringsdiskursen er derfor ikke den samme. Mest markant er forskellene mellem Øst- og Vesteuropa.

I Vesteuropa er de nationale myter ifølge Assmann faldet fra hinanden i kølvandet på den Kolde Krigs afslutning. De officielle nationale narrativer er blevet genfortolket, og vesteuropæerne har i højre grad vendt blikket ud over de nationale grænser mod Europa og forsøgt at etablere en fælles

⁹³ Václav Havel, citeret efter Ash 2000:302; se også Ash 2002b:271

⁹⁴ Giesen 2004:64f

⁹⁵ Assmann 2006b:112-116; Levy & Sznajder 2007:242f; Assmann 2010

historiebevidsthed baseret på Anden Verdenskrig og Holocaust. Der er med andre ord opstået det, Assmann betegner som ”*dem doppelten Blick nach innen und nach außen*”, hvilket hun mener har været med til at gøre nationale vesteuropæiske erindringer mere inkluderende og komplekse.⁹⁶

Østeuropa, derimod, har oplevet en (gen)etablering af de nationale myter og disses grænser, efter i årene under sovjetisk dominans at have undertrykt dem. Østeuropæerne har ikke vendt blikket udad, men derimod indad og ”[h]ier macht das Geschichtsbewusstsein immer häufiger Halt an den Grenzen der Nation, die damit die Selbstbezüglichkeit nationaler Mythen aus der Phase vor den Weltkriegen wieder aufnimmt und weiterführt.”⁹⁷

Dertil kommer, at Østeuropa er et eksempel på, hvordan skyldsspørgsmålet kan blive tabu og offerdiskursen dominerende, når store dele af befolkningen er at betragte som gerningsmænd. Ifølge denne forklaringsmodel havde østeuropæerne brug for at koncentrere sig om deres egne ofre en tid, før de kunne vende blikket udad. Den samfundsmæssige erkendelse af skyld kan, ligesom den individuelle, kræve tid. Skabelsen af ofre og gerningsmænd forudsætter med Giesens ord ”[a] phase of latency” så begivenhederne kan komme på afstand og de involverede parter kan ses i et andet lys.⁹⁸

Modsætningen mellem Øst- og Vesteuropa eksisterede også under den Kolde Krig, men hvad skete der efter 1989, hvor Europa blev genforenet? Var det med til for alvor at ændre på relationerne mellem øst og vest? I afhandlingen ønsker jeg at besvare dette med udgangspunkt i EU, hvor relationerne mellem Øst- og Vesteuropa fik markant andre betingelsesvilkår efter østudvidelsen. Og jeg ønsker at diskutere Assmanns antagelse om, at vesteuropæiske erindringer er blevet europæiske, mens de østeuropæiske er blevet re-nationaliserede.

1.5 Kilder og metode

Det følgende afsnit har til formål at indvie læseren i mine overvejelser og refleksioner vedrørende kildemateriale og metode. Derudover ønsker jeg at give en række praktiske oplysninger vedrørende det anvendte kildemateriale fra EU's institutioner.

Erindringspolitik kan tage mange former og udøves via mange forskellige kanaler. Erindringspolitiske initiativer eller beslutninger har dog det til fælles, at der er tale om politisk initierede forsøg på, ved hjælp af en given fortolkning af fortiden, at forme eller skabe fællesskaber, erindringer og identitet. Med dette som udgangspunkt har jeg valgt at se på materiale fra

⁹⁶ Citat: Assmann 2006b:264

⁹⁷ Assmann 2006b:260-264, citat s. 262

⁹⁸ Giesen 2004:147-151, se også s. 54f for "the phase of latency"

EU's institutioner, som formodes at tjene netop dette formål og som på den ene eller den anden måde inddrager og bruger Anden Verdenskrig og Holocaust. Det vil sige offentligt materiale henvendt til EU's borgere og EU's offentlighed i bred forstand. Materialet er udvalgt med henblik på at besvare afhandlingens hovedproblemstilling, og det er derfor ikke overraskende, hvis det viser, at Holocaust stod centralt i EU's erindringspolitik fra 1989 til 2009. Jeg er imidlertid også interesseret i at nuancere denne antagelse og besvare, hvorfor det forholder sig sådan, hvordan brugen af Holocaust har forandret sig i perioden samt hvilke strukturelle og aktørbaserede forklaringer, der er herpå. Kildematerialet kan ikke sige noget om erindringspolitikens reception og effekt, hvilket dog heller ikke er det jeg ønsker at undersøge.

Kildematerialet omfatter blandt andet taler, mindehøjtideligheder, hjemmesider og andet offentligt materiale fremstillet på foranledning af EU's institutioner. Dertil kommer EU's traktater, særligt præamblerne og de indledende bestemmelser, der i højere grad end resten af traktaterne indeholdt tilkendegivelser af erindringspolitisk karakter. Samt EU's budget og kulturprogrammer, som også havde EU's offentlighed for øje, idet der herigennem blev givet penge til projekter, som skulle ramme bredt og være med til at formidle et givent budskab til unionens borgere. Altså hvad der må betegnes som erindringspolitik fra oven, der søger at påvirke erindringen fra neden.

Resolutioner og deklARATIONER med relation til erindring, historie og identitet, primært fra Europa-Parlamentet, samt det materiale, der lå bag disse udgør en ganske omfattende kildegruppe. Det bagvedliggende materiale omfatter debatter, afstemninger samt resolutions- og ændringsforslag. Endelig vil jeg også inddrage parlamentariske spørgsmål stillet af Europa-Parlamentets medlemmer.

Materiale fra Europa-Parlamentet er fundet på www.eur-lex.eu, www.europarl.europa.eu eller via parlamentets arkiv-database, der indeholder digitaliserede udgaver af materiale fra perioden 1952-2004. Arkiv-databasen er kun tilgængelig på Europa-Parlamentets arkiv- og dokumentationscenter (CARDOC) i Luxembourg. De politiske grupper i Europa-Parlamentet har deres egne arkiver, som jeg ikke har søgt adgang til.⁹⁹

Via ovenstående indgange til materiale fra Europa-Parlamentet har jeg søgt efter resolutioner og deklARATIONER, vedtagne og ikke-vedtagne (i det omfang det er muligt) samt parlamentariske spørgsmål.¹⁰⁰ Jeg har endvide-

⁹⁹ CARDOC 2010. Dog var den 5. valgperiode (1999-2004) ikke komplet på det tidspunkt jeg foretog mine søgninger i februar 2011.

¹⁰⁰ Det er muligt at foretage søgninger efter både vedtagne og ikke vedtagne resolutionsforslag i CARDOC's database og søgninger heri foregår på fransk. Det er ikke muligt at søge efter ikke-vedtaget materiale via internettet. Søgemulighederne via internettet er i det

re foretaget brede søgninger baseret på specifikke ord udvalgt med henblik på at dække materiale, som relaterer sig specifikt til erindringen om Anden Verdenskrig og Holocaust samt til erindring, identitet, historie og kulturarv mere generelt, for på den måde at afdække, hvilken plads Holocaust indtager i det samlede billede af erindringspolitik i EU. Herefter har jeg udvalgt resolutioner, deklarationer og spørgsmål, som omhandler Anden Verdenskrig og Holocaust, og rekvireret det bagvedliggende materiale.

Materiale fra andre EU-institutioner end Europa-Parlamentet er hovedsageligt fundet via www.eur-lex.eu, via EU's officielle hjemmeside www.europa.eu eller via hjemmesider med et mere specifikt indhold, eksempelvis relateret til udvidelse eller de enkelte EU-kommissioner. Endelig er dele af materialet rekvireret via Kommissionens arkiv og dets informationsservice. Jeg har også besøgt EU's arkiv i Firenze, hvor jeg har fundet enkelte kilder, der dog kun har tjent som baggrundsmateriale.

Angående materiale fra andre EU-institutioner har jeg primært koncentreret mig om og gennemgået udvalgte materialetyper, som beskrevet ovenfor. Og jeg har set på materiale med relation til temaer udvalgt på baggrund af søgninger primært foretaget i www.eur-lex.eu, som har indikeret, at et studie af disse temaer kan give et indblik i, hvordan Holocaust er blevet brugt i og af EU's institutioner. Temaerne afspejler sig blandt andet i afhandlingens kapitel tre. I www.eur-lex.eu har jeg blandt andet søgt efter specifikke ord udvalgt efter samme principper som beskrevet ovenfor.

Det er et bevidst fravalg ikke at foretage interviews med centrale politikere og andre nøglepersoner, hvilket primært er begrundet i ressourcemæssige og metodiske hensyn. Det er tidskrævende at forberede, foretage og bearbejde interviews, og de udgør desuden en kildetype, som adskiller sig væsentligt fra dem, der ellers er anvendt i afhandlingen og som jeg er langt mere fortrolig med. Dette gælder også de metodiske greb, som analyse af interviews kræver.

Erindringspolitiske resolutioner og deklarationer fra Europa-Parlament¹⁰¹ samt det bagvedliggende materiale er en væsentlig kildegruppe. Der er hovedsageligt tale om ikke-bindende erklæringer, som Europa-Parlamentets medlemmer har benyttet til at give udtryk for deres holdning til et givent emne. Enten over for Rådet og/eller Kommissionen, der ikke er involveret i de pågældende beslutninger. Og/eller over for andre inte-

hele taget mere begrænsede end i Luxembourg. På www.eur-lex.eu findes materiale fra og med 1998. Materiale fra 1994 og frem er tilgængeligt via www.europarl.europa.eu. www.eur-lex.eu dækker hele EU, mens www.europarl.europa.eu kun omfatter Europa-Parlamentet.

¹⁰¹ Resolutioner og deklarationer er ikke et særlig veludforsket område. Nedenstående baserer sig derfor i høj grad på mine egne iagttagelser gjort i forbindelse med arbejdet med det empiriske materiale fra Europa-Parlamentet. Se dog henvisningerne for materiale jeg har konsulteret.

resseorganisationer i eller uden for EU-regi. Det samme gør sig gældende for de parlamentariske spørgsmål, der ofte er blevet stillet for at markere en holdning, og som har dannet udgangspunkt for vedtagelsen af en resolution eller deklARATION.

De anvendte resolutioner og deklARATIONer er således ofte at betegne som symbol- eller værdipolitiske tilkendegivelser eller hensigtserklARATIONer, hvilket dog ikke er ensbetydende med at de har været uden effekt:

If the purpose is to change the status quo, international non-binding standards may have an important agenda-setting function and signaling an international consensus around a given policy can be a valuable outcome to a political actor, as a reinforcement of claims for binding decisions made elsewhere.¹⁰²

Resolutionerne er vedtaget af Europa-Parlamentet på initiativ fra individuelle parlamentsmedlemmer. De har således ikke været til behandling i et af parlamentets politiske udvalg, hvilket er med til at gøre dem mere personafhængige og give dem et personligt islæt. De politiske grupper har indledningsvist fremlagt et resolutionsforslag. Dernæst er de typisk blevet enige om et fælles resolutionsforslag, der efter en debat i plenarforsamlingen har været til afstemning, og er blevet vedtaget (eller forkastet) ved simpelt flertal.

Selvom en resolution ikke er juridisk bindende og selvom parlamentet ikke behøver at tage højde for, om Rådet vil vedtage resolutionen, stemmer parlamentets medlemmer ifølge den forskning, jeg har anvendt, ligesom ved juridisk bindende lovgivning, primært efter ideologisk overbevisning frem for nationalt tilhørsforhold. Koalitionsmønstrene i parlamentet er også de samme for resolutioner som for juridisk bindende lovgivning.¹⁰³

DeklARATIONer blev i perioden 1989-2009 vedtaget på en anden måde end resolutioner, hvilket har indflydelse på deres anvendelighed som kilde.

Op til fem medlemmer kunne ifølge parlamentets forretningsorden fremlægge en deklARATION (eller skriftlig erklARATION) på ikke mere end 200 ord. Europa-Parlamentets medlemmer havde herefter mulighed for at underskrive deklARATIONen, og hvis flertallet af parlamentets medlemmer gjorde dette inden for en tidsfrist på tre måneder, blev deklARATIONen betragtet som vedtaget.¹⁰⁴

¹⁰² Princen 2007:28

¹⁰³ Hix et al. 2007:112; Europa-Parlamentets Informationskontor i Danmark 2010; EU-oplysningen 2011; Europa-Parlamentet udateret, a. For koalitionsformering se Kreppel 2000:344; Kreppel 2002:kapitel 6; For afstemninger se Hix et al. 2007:68 & 126

¹⁰⁴ Europa-Parlamentet 1999:rule 51; 2004:rule 116

Deklarationerne blev, modsat resolutioner, ikke debatteret i parlamentet, og de politiske grupper fremlagde ikke et eget deklaraationsforslag. Det betyder, at det eneste tilgængelige materiale er den endelige deklARATION og listen af underskrivere. Det er dermed svært at afdække, hvilke bagvedliggende diskussioner og overvejelser, der måtte gå forud for vedtagelsen af en deklARATION. Antallet af anvendte deklARATIONer fra Europa-Parlamentet er dog også begrænset.

Resolutioner og deklARATIONer er stort set bygget op efter samme skabelon. Først, men ikke altid, kommer der en eller flere indledende henvisninger. Der henvises typisk til andre beslutninger i form af traktater, resolutioner, deklARATIONer mv. vedtaget af EU eller andre internationale organisationer som fx FN eller Europarådet. Af og til henvises der også til offentliggjorte rapporter eller iværksatte initiativer.

Dernæst følger en række artikler markeret med bogstaver. Disse artikler beskriver typisk baggrunden for resolutionen og giver sammen med de indledende henvisninger et indtryk af den kontekst, hvori resolutionen ifølge Europa-Parlamentet skal ses. Artiklerne indeholder ofte vigtige informationer om hensigten med den pågældende beslutning og kan fortælle noget om, hvilke aspekter der vægtes særlig højt.

Endelig kommer resolutionens nummererede paragraffer, hvoraf resolutionens egentlige formål fremgår. I den sidste paragraf angives det, hvem der skal modtage resolutionen. Det er typisk Kommissionen og Rådet, men der kan også være tale om andre relevante interessenter alt efter resolutionens indhold. Det være sig nationale regeringer eller fora som for eksempel FN eller Europarådet.

For at skabe størst mulig konsistens i analysen af forskellige typer kildemateriale anvender jeg, så vidt det er muligt, de engelske udgaver heraf.

Hvad angår kildematerialet fra EU anvendes der i udgangspunktet den version, som er offentliggjort i "Official Journal of the European Communities" eller "Official Journal of the European Union" (begge forkortes OJ).¹⁰⁵ En enkelt undtagelse er dog Europa-Parlamentets debatter og afstemninger fra og med 1998, som er fundet og benyttet online via www.europarl.europa.eu. Her er der i litteraturlisten angivet et direkte link til den anvendte udgave. Resolutions- og ændringsforslag fremlagt i Europa-Parlamentet offentliggøres ikke i EU's tidsskrifter og er derfor typisk rekvireret via Europa-Parlamentets arkiv.

¹⁰⁵ På dansk hhv. "De Europæiske Fællesskabers Tidende" og "Den Europæiske Unions Tidende". Der er tale om samme tidsskrift, som har ændret navn. En stor del af dette materiale er tilgængeligt via www.eur-lex.eu

I fodnoten henvises der som hovedregel til den dag, det pågældende materiale har været behandlet. Oplysninger om eventuel offentliggørelse i et af ovennævnte tidsskrifter eller i ”Debates of the European Parliament” samt eventuelt arkiv- eller dokumentnummer vil fremgå af litteraturlisten.

”Treaty establishing the European Economic Community” (TEEC), på dansk ”Traktaten om oprettelse af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab” (EØF-traktaten), benævnes Rom-traktaten.

1.6 Afhandlingens opbygning

Foruden det følgende kontekstkapitel består afhandlingen af i alt fire hovedkapitler, hvis indhold jeg vil skitsere i det følgende. De to første (kapitel 3 og 4) er at betegne som analysekapitler, mens de to næstefølgende (kapitel 5 og 6) har en mere diskuterende karakter.

Jeg vil i kapitel 3, ”Erindringspolitik i EU, 1989-2009”, undersøge, hvilken rolle erindringen om Holocaust spillede i relation til fire udvalgte emner, som jeg mener, kan belyse hvordan EU har brugt erindringen om Holocaust som erindringspolitisk redskab og identitetsskabende faktor.

De første tre emner – menneskerettigheder, kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme samt holocaustbenægtelse – er tæt forbundne og kan anskues som tre led i en kæde, hvor specificiteten gradvist stiger. Det første led er menneskerettighederne. Dernæst kommer det lidt mere specialiserede underfelt racisme, fremmedhad og antisemitisme, som endelig udkrystalliserer sig i emnet holocaustbenægtelse. De tre emner er vigtige for at forstå relationen mellem EU's værdigrundlag og erindringen om Holocaust mellem 1989 og 2009.

EU så sig selv som en vigtig menneskerettighedsaktør og -forkæmper. Menneskerettighederne blev derfor en vigtig komponent i EU's værdigrundlag og stod centralt i de krav, der blev stillet til eksisterende og kommende medlemmer af EU. Kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme var en integreret del af menneskerettighedsdiskursen i EU og blev ofte fremhævet som en central opgave for samarbejdet. Bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme kan således anskues som en konkret manifestation af unionens intentioner om at kæmpe for menneskerettighederne i EU. Endelig er der emnet holocaustbenægtelse, som ofte nævnes i relation til kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme, men som efterhånden har skilt sig ud som et felt, der fortjener særlig opmærksomhed.

Det fjerde emne, jeg ønsker at undersøge nærmere, er programmet ”Europe for Citizens”, 2007-2013. Programmet er det seneste eksempel på en række programmer, som har gjort det muligt at søge støtte til at bevare erindringen om Holocaust. ”Europe for Citizens” er imidlertid også et

eksempel på, hvordan holocausterindringens status i EU er blevet udfordret af erindringen om sovjetkommunisme.

Endelig vil jeg som afslutning på afhandlingens første hovedkapitel diskutere, hvilken rolle erindringen om Holocaust har spillet i det, jeg betegner som EU's dobbelte grundfortælling. Denne betegner en for EU konstituerende narrativ, som har hjulpet med til at definere, hvordan det europæiske fællesskab blev til, og hvad EU stod for.

I kapitel 4, "Europa-Parlamentet og erindringen om Holocaust, 1989-2009", er det min hensigt at undersøge, hvordan Europa-Parlamentet og dets medlemmer har håndteret erindringen om Holocaust og anvendt den som et erindrings- og identitetspolitisk redskab. Valget om at se nærmere på parlamentet beror på en række overvejelser, som jeg kort vil skitsere i det følgende.

Europa-Parlamentet er sammensat af nationale repræsentanter, som vælges for en 5-årig periode ved direkte valg på medlemsstatsniveau. Selvom parlamentets medlemmer organiserer sig i politiske grupper efter deres politiske tilhørsforhold og ikke efter nationale skillelinjer, består parlamentet af forskellige nationale repræsentanter for forskellige nationale erindringsfællesskaber.

Europa-Parlamentet er folgelig et forum for erindringspolitiske forhandlinger mellem forskellige nationale erindringsfællesskaber, der har forsøgt at nå til enighed om en fælles narrativ. Det gør det muligt at analysere, hvordan de forskellige niveauer, fx de nationale og regionale, i EU interagerede og spillede sammen i sådanne erindringspolitiske forhandlinger. Og det åbner op for en mere detaljeret analyse af det erindringspolitiske magtspil, der foregik mellem de forskellige medlemsstater efter 1989 og frem til 2009.

Endnu en vægtig grund til at undersøge Europa-Parlamentet er, at det fremstår som den erindringspolitisk mest aktive af EU's institutioner i perioden. Det kan skyldes interne magtkampe mellem de forskellige EU-institutioner og hænge sammen med at parlamentet qua dets begrænsede beføjelser har haft behov for at gøre opmærksom på sig selv og gøre sin indflydelse gældende i det omfang, det har været muligt. Parlamentet var eksempelvis med til at sætte fokus på det kulturpolitiske område i 1980'erne og stod bag indførelsen af en fjerde aktion om en aktiv europæisk erindring i programmet "Europe for Citizens", 2007-2013.¹⁰⁶ I en resolution om etnisk udrensning vedtaget af Europa-Parlamentet i 1994 sås et eksempel på den interne positionering. Her blev Rådet kritiseret for dets handlingslammelse i forhold til at gribe ind over for etniske udrensninger i

¹⁰⁶ Se hhv. "Europa-Parlamentet, 1952-2009", "Erindring og politik i EF, 1957-1989" og "Aktion 4: Aktiv europæisk erindring".

det tidligere Jugoslavien. Parlamentet kritiserede og beklagede indirekte, at Rådet havde monopol på den fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik.¹⁰⁷

Særligt før 1999 har Europa-Parlamentet haft behov for at positionere sig over for eksempelvis Kommissionen. Dette ses blandt andet ved, at parlamentet under dets indledende forhandlinger (særligt frem til 1999) ofte fremstod splittet, men at det, når det kom til den afsluttende behandling og afstemningen, alligevel fremstod samlet for derigennem at gøre fælles front over for Rådet og Kommissionen.¹⁰⁸

Det er dog interessant, at parlamentets erindringspolitiske aktivitet er steget i takt med, at det har fået mere magt. Det vidner om, at identitet og erindring i stigende grad er blevet afgørende parametre i europæisk politik. Men det hænger også sammen med parlamentets selvopfattelse og indikerer, at parlamentet har gjort sig til bannerfører for disse politikområder i EU. Europa-Parlamentets selvbillede bærer præg af den opfattelse, at parlamentet som et demokratisk valgt organ er særlig tæt på EU's borgere. På Europa-Parlamentets hjemmeside bliver parlamentet eksempelvis introduceret således: *"This is your assembly, the only directly-elected European Union institution."*¹⁰⁹ Set i sammenhæng med parlamentets faktiske beføjelser (til for eksempel at afsætte og godkende Kommissionen)¹¹⁰ tegner det et billede af et parlament, der ser sig som EU's vagthund og borgernes garant for en demokratisk beslutningsproces.¹¹¹ Oplevelsen af at have forbindelse til borgerne har endvidere betydet, at et politikområde som kultur har været vigtigt for parlamentet. Både fordi parlamentet her har haft mulighed for at komme tæt på borgerne, eksempelvis i form af kulturelle initiativer, og fordi det herigennem har kunnet vise en mere folkelig side af EU.¹¹²

I studiet af de erindringspolitiske strømninger i Europa-Parlamentet bør man holde sig for øje, at der foruden ovennævnte kan være flere erindrings- og magtpolitiske spil i gang. Medlemmerne af Europa-Parlamentet agerer givetvis anderledes, end de ville gøre i deres hjemlige arena, idet de forsøger at påvirke eller positionere sig i forhold til andre politiske agendaer i EU. Derudover kan de have en interesse i at sende bestemte signaler til den europæiske, til den hjemlige eller til andre nationale arenaer. Eller de kan være sendt i byen af interesseorganisationer, som lobbyer for, at en given erindringspolitisk dagsorden gøres til genstand for EU's interesse. Endnu en faktor, som gør sig gældende, er parlamentsmedlemmernes personlige bevæggrunde for at advokere for en given erindringspolitisk holdning.

¹⁰⁷ Europa-Parlamentet 1994/4/20a:G

¹⁰⁸ Kreppel & Hix 2003

¹⁰⁹ Europa-Parlamentet udateret, b

¹¹⁰ Se "Europa-Parlamentet, 1952-2009"

¹¹¹ Se fx EU udateret, b

¹¹² Se "Erindring og politik i EF, 1957-1989" for mere om kulturpolitik i Europa-Parlamentet

I kapitel 5, "Holocausterindring i EU: Tysk norm? Europæisk ansvar?", vil jeg se nærmere på, hvordan Tyskland har håndteret Holocaust og arven efter nazismen og diskutere, i hvor høj grad det har påvirket EU's erindringspolitik. Denne vinkel er relevant af flere årsager.

Holocaust udsprang af det nazistiske Tyskland og de tyske nazisters ønske om at finde en "endelig løsning på jødespørgsmålet". Hovedansvaret for Holocaust kan folgelig placeres hos Tyskland, men hvordan blev det et europæisk anliggende at tage ansvar for Holocaust?

Tyskland var endvidere en vægtig aktør i EU med afgørende indflydelse på de beslutninger, der blev taget. Men er det også tilfældet, når det kommer til erindringspolitiske spørgsmål i EU?

Endelig er valget om at se nærmere på Tyskland begrundet i et ønske om at udfordre den opfattelse, at tysk "Vergangenheitsbewältigung"¹¹³ bruges som et forbilledligt eksempel på, hvordan nationer kan bearbejde en problematisk fortid med succes. Tyskland er blevet fremhævet som "*Weltmeister der Vergangenheitsbewältigung*",¹¹⁴ og tysk "Vergangenheitsbewältigung" er blevet betegnet som en af de få tyske eksportartikler, der høster beundring og anerkendelse.¹¹⁵ Timothy Garton Ash har med en vis ironi fremsat den tanke, at tysk fortidsbearbejdelse har været normsættende i en sådan grad, at det er muligt at tale om en tysk erindrings-DIN-norm.¹¹⁶ Betegnelsen er en ironisering over det tyske institut "Deutsches Institut für Normung" (DIN), der udvikler standarder til brug for den tyske industri.¹¹⁷ Men i hvor høj grad har tysk fortidsbearbejdelse været normsættende i EU? Og er Holocaust blevet et europæisk ansvar som følge af tysk pres og tyske erindringspolitiske normer?

Besvarelsen af sådanne spørgsmål vil være med til at kvalificere analysen og give svar på, hvorvidt Tyskland er en vægtig erindringspolitisk aktør i EU-sammenhæng. Med udgangspunkt i besvarelsen af hovedproblemstillingen ønsker jeg at diskutere, hvorvidt EU var påvirket af en tysk erindringspolitisk norm for, hvordan erindringen om Holocaust burde håndteres. Og om dette har gjort Holocaust til et fælles europæisk ansvar?¹¹⁸

¹¹³ Betegner kort fortalt måden hvorpå Vesttyskland har håndteret nazismen efter 1945, uddybes i omtalte kapitel.

¹¹⁴ Péter Esterházy efter Hammerstein & Trappe 2009:9

¹¹⁵ Harald Welzer efter Hammerstein & Trappe 2009:10

¹¹⁶ Ash 2002a

¹¹⁷ Deutsches Institut für Normung udateret

¹¹⁸ Endnu et aspekt forbundet med erindringsnormer er statsligt eller europæisk sanktionerede erindringsnormer, som det ses i love, der eksempelvis forbyder benægtelsen af Holocaust eller det armenske folkedrab. Dette aspekt vil blive behandlet i afsnittet "Holocaustbenægtelse".

Endelig vil jeg i kapitel 6, ”Holocausterindringen som erindringsnorm?”, se nærmere på, hvad der skete erindringspolitisk i EU efter østudvidelsen i 2004. Jeg vil diskutere, hvad tilkomsten af erindringen om sovjetkommunisme har betydet for EU's grundnarrativ og for holocausterindringens status i EU. Jeg ønsker at undersøge, hvorvidt holocausterindringen er blevet en form for erindringsnorm i EU. Og jeg vil se nærmere på de diskussioner om offerhierarki og ligestilling af erindring, som jeg mener udfordringen fra sovjetkommunismen førte med sig. Det inkluderer også en diskussion af muligheden for at skabe en fælles erindring i EU og af EU's position som erindringspolitisk aktør i Europa efter 2004.

Kapitlets diskussioner vil tage udgangspunkt i en af fire modeller for, hvordan en traumatisk og voldelig fortid kan bearbejdes eller overkommes, som Aleida Assmann har formuleret. Hun mener, at EU er den ideelle ramme for skabelsen af en såkaldt ”dialogisk erindring”, som beskriver den situation, hvor nationale erindringsrammer overskrides og flere nationer enes om at skabe en fælles narrativ.¹¹⁹ Spørgsmålet er, om hun har ret i, at EU kan danne ramme for en sådan dialogisk erindring.

Efter kapitel 6 følger afhandlingens konklusion med perspektivering.

¹¹⁹ Assmann 2010

2. Kontekst

2.1 Europa-Parlamentet, 1952-2009

Der har eksisteret et europæisk parlament siden oprettelsen af Kul- og Stålfællesskabet i 1952, men det har siden ændret både karakter og størrelse. Indtil 1957 gik parlamentet under betegnelsen ”Den Fælles Forsamling for det Europæiske Kul- og Stålfællesskab” og frem til 1962 under navnet ”Den Europæiske Parlamentariske Forsamling”. For overskuelighedens skyld anvendes betegnelsen Europa-Parlamentet uanset hvilken periode, der er tale om.

I 1979 blev der for første gang afholdt direkte valg til parlamentet, hvilket var et forsøg på at engagere europæerne og puste nyt liv i den europæiske integrationsproces. Herefter er der blevet afholdt europaparlamentsvalg hvert femte år. Første valgperiode løb fra 1979 til 1984, den anden fra 1984 til 1989 og så fremdeles. Før 1979 blev medlemmerne udpeget af de enkelte medlemslande.

Parlamentet, der startede ud med 78 medlemmer fra seks lande, havde ved udgangen af den sjette valgperiode i 2009 i alt 785 medlemmer fra 27 lande. Europa-Parlamentet har imidlertid ikke kun undergået en betydelig udvidelse hvad angår antallet af medlemmer, men også hvad angår beføjelser.

Parlamentet var i lang tid primært et rådgivende organ, hvilket dog har ændret sig siden midten af 1980’erne samtidig med, at parlamentet begyndte at udvikle en egentlig erindringspolitik.¹²⁰ Især Den Europæiske Fællesakt, populært kaldet EF-pakken, der trådte i kraft i 1987 og Maastricht-traktaten fra 1993 har udvidet parlamentets lovgivningsmæssige beføjelser. Med EF-pakken blev den såkaldte ”samarbejdsprocedure” indført, ifølge hvilken et lovforslag skulle gennem en første og en anden behandling i parlamentet inden det kunne vedtages i Rådet. Endnu en ny beslutningsprocedure – den såkaldte ”fælles beslutningsprocedure” – blev beskrevet i Maastricht-traktaten. Den indebærer, at parlamentet og Rådet skulle være enige, før en given tekst kunne vedtages. Europa-Parlamentet har siden Rom-traktaten haft bemyndigelse til at afsætte Kommissionen og med Maastricht-traktaten blev det endvidere indført, at parlamentet skulle konsulteres i forbindelse med udnævnelse af ny kommissionsformand og godkende den samlede Kommission. Endelig fik parlamentet i 1970’erne tildelt budgetkompetence.

Da forsamlingen holdt sit første møde i september 1952, sad dets medlemmer ligesom i andre internationale organer efter alfabetisk orden. I marts 1953 blev forsamlingen imidlertid de facto opdelt i tre transnationa-

¹²⁰ Se ”Erindring og politik i EF, 1957-1989”

le og ideologisk funderede politiske grupper – kristendemokraterne, socialisterne og de liberale – og i juni samme år blev forretningsordenen ændret, så den juridiske basis for dannelsen af politiske grupper også var på plads.¹²¹ Europa-Parlamentets medlemmer er stadig organiseret i politiske grupper efter deres politiske ståsted, men enkelte medlemmer, ofte fra den yderste højrefløj, er dog løsgængere.

Parlamentets virksomhed foregår dels i de politiske grupper, dels i plenarforsamlingen og i en række politiske udvalg nedsat efter sagsområde. Sidstnævnte står for det forberedende arbejde inden en sag behandles i plenarforsamlingen. Den såkaldte formandskonference, bestående af parlamentets formand samt formændene for de politiske grupper, varetager den politiske ledelse af Europa-Parlamentet. Formandskonferencen fastlægger blandt andet parlamentets dagsorden og mødekalender, sammensætter udvalgene og tildeler dem kompetencer. Den administrative ledelse varetages af Europa-Parlamentets præsidium.¹²²

Den gradvise udvidelse af parlamentets lovgivningsmæssige beføjelser har også påvirket de politiske grupper og relationen mellem dem. Gruppernes indre sammenhængskraft er således øget i takt med parlamentets magt.

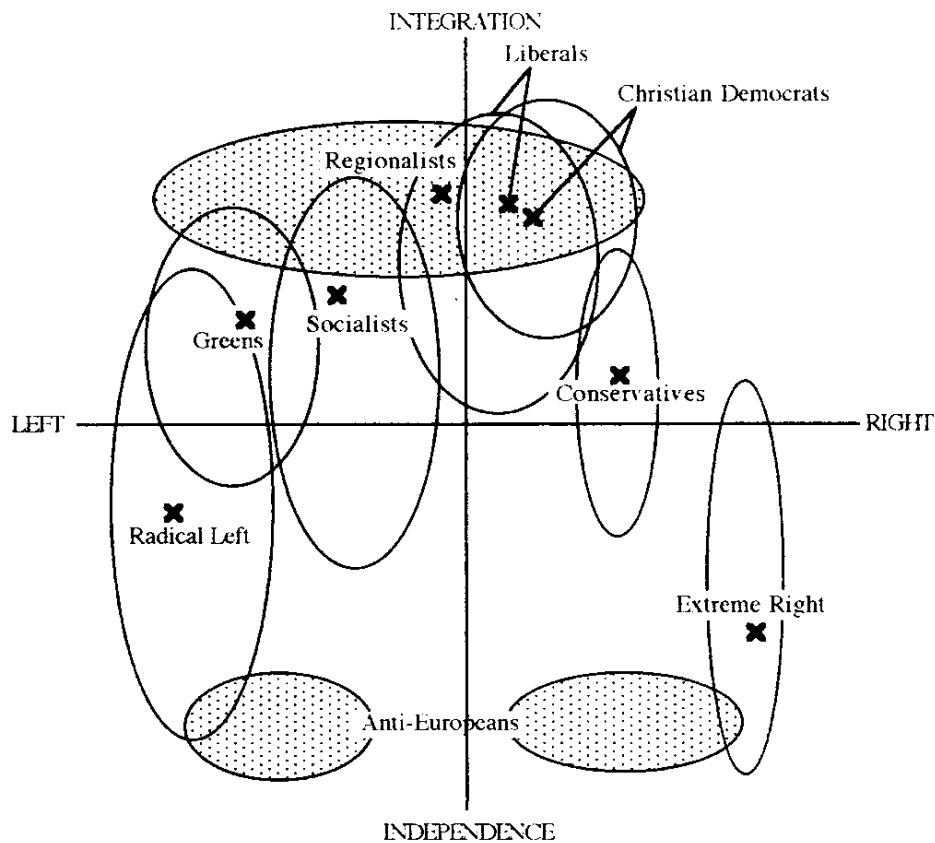
De politiske gruppers ståsted kan karakteriseres ud fra to dimensioner. Den traditionelle højre-venstre-dikotomi og hvad der kan betegnes som en pro-/anti-Europa-dikotomi. En faktor som nationalitet er derimod ikke så afgørende for, hvordan de enkelte parlamentsmedlemmer vælger at stemme ifølge den anvendte forskning.

Selvom antallet af politiske grupper i parlamentet har varieret, er det dog muligt at identificere en grundstamme bestående af i alt seks politiske grupperinger, som kan karakteriseres ud fra den traditionelle højre-venstre-dikotomi. Dertil kommer to politiske grupperinger, der bedst beskrives ud fra en pro-/anti-Europa-dikotomi. Betegnelsen gruppe anvendes om selve den politiske gruppe, mens betegnelsen gruppering henviser til én eller flere grupper, hvis politiske ståsteder kan minde om hinanden.

Nedenstående figur illustrerer hvordan de politiske grupper og grupperinger placerer sig i et politisk landskab karakteriseret ifølge ovennævnte dikotomier.

¹²¹ Hix et al. 2003; Hix et al. 2007:kapitel 1; for betegnelse og antal medlemmer se også Europa-Parlamentet udateret, c

¹²² Kelstrup et al. 2008:90-93; Se også Europa-Parlamentet udateret, a

Figur 1: The party families in the European Union political space¹²³

Den socialistiske gruppe (PSE, tidligere SOC eller S) har været den mest stabile gruppe og har i de første fire lovgivende forsamlinger også været den største gruppe i parlamentet.

Centrum-højre, der omfatter medlemmer af kristendemokratiske og konservative partier, har været opdelt i flere forskellige politiske grupper. Ofte fordi nationale grupperinger har dannet deres egen gruppe. Efter valget i 1999 havde de fleste sådanne selvstændige grupperinger dog tilsluttet sig "hovedgruppen" "European People's Party-European Democrats" (PPE-DE), som blev dannet, da de britiske konservative "European Democrats" (DE) tilsluttede sig "European People's Party" (PPE). Centrum-højre har også omfattet de franske gaullister samt de britiske og de italienske konservative (FE).

Den tredje af de oprindelige grupper – de liberale – placerer sig mellem socialisterne og centrum-højre og rummer medlemmer fra forskellige liberale og centrumorienterede partier. I perioden 1989-2009 omfattede disse blandt andet "European Liberal, Democratic and Reform Party" (ELDR) og "Alliance of Liberals and Democrats for Europe" (ALDE).¹²⁴

¹²³ Hix 1999:79

¹²⁴ Medlemmer af liberale grupper regnes ikke som tilhørende højrefløjen i det følgende.

Centrum-højre har sammen med socialisterne udgjort de to største grupper i parlamentet siden 1979. De to grupper har i en lang årrække domineret parlamentet og har eksempelvis skiftedes til at have formandsposten i 2½ år hver. I 1999 (ved starten på femte valgperiode) brød de liberale imidlertid denne såkaldte ”grand coalition” og i stedet indgik centrum-højre og de liberale en såkaldt ”constituent coalition”, så det nu var PPE og ELDR, der deltes om formandsposten.

Den fjerde af de politiske grupperinger er det yderste venstre, der placerer sig til venstre for socialisterne og blandt andet omfatter kommunisterne, heriblandt gruppen ”European United Left/Nordic Green Left ” (GUE/NGL).

Den femte politiske gruppering består af de grønne (V) senere ”Greens/European Free Alliance ” (Verts/ALE), der ideologisk set placerer sig mellem det yderste venstre og socialisterne.

Den sjette og sidste gruppering, der kan karakteriseres efter den traditionelle højre-venstre-dikotomi er det yderste højre, der sjældent har nok medlemmer til at forme en egentlig gruppe og i stedet må være løsgængere. I anden og tredje valgperiode blev gruppen ”European Right ” (DR) dog dannet.

Endelig er der to politiske grupperinger, som bedst beskrives ud fra en pro-/anti-Europa-dikotomi. Det drejer sig for det første om de såkaldte regionalister, der primært har det til fælles at de går ind for øget europæisk integration. Denne gruppering omfatter ”Rainbow Group” (ARC) og ”European Radical Alliance” (ARE). For det andet er der en gruppe af anti-integrations partier, der blandt andet tæller ”Independence/Democracy” (IND/DEM).¹²⁵

Ovenstående er baseret på forskning i empirisk materiale fra perioden før 2004-udvidelsen. Foreløbige resultater i nyere forskning peger dog på, at billedet ikke har ændret sig væsentligt som følge af udvidelsen.¹²⁶

Med mindre andet er angivet, benytter jeg de forkortelser for de politiske grupper i Europa-Parlamentet, som anvendes af parlamentet selv i det benyttede kildemateriale. Herved er det nemmere for læseren at finde frem til de konkrete udtalelser i materialet og jeg sikrer mig, at der er kongruens mellem den anvendte forkortelse og gruppens benævnelse i perioden. Betegnelsen kan godt skifte alt efter, hvilken benævnelse en given gruppe bruger i den pågældende valgperiode. Europa-Parlamentet anvender oftest den franske forkortelse, hvilket jeg derfor også gør. Hvis gruppens fulde

¹²⁵ Hix 1999; Kreppel & Hix 2003; Hix et al. 2007

¹²⁶ Bailer 2009; Schmitt & Thomassen 2009; Voeten 2009; Lindberg et al. 2010

navn angives, vil jeg dog anvende det engelske navn. Forkortelser fremgår af listen sidst i afhandlingen.

2.2 Erindring og politik i EF, 1957-1989

Emner som kultur, erindring og identitet spillede ikke nogen nævneværdig rolle i forbindelse med dannelsen af EF i 1957, hvor der primært blev fokuseret på økonomiske spørgsmål og på at skabe en europæisk toldunion og et europæisk fællesmarked.¹²⁷

Holdningen til europæisk integration var frem til starten af 1970'erne præget af den såkaldt neo-funktionalistiske teori, der tilsagde, at den økonomiske harmonisering gradvist ville føre til øget integration på andre områder også. Sagt med andre ord ville en såkaldt "spill-over-effekt" medvirke til automatisk at øge den kulturelle integration og skabelsen af en fælles europæisk identitet.¹²⁸ Denne holdning ændrede sig op gennem 1970'erne og 1980'erne, hvor identitet og kultur gradvist kom på dagsordenen i EF.

Det første skridt på vejen mod en mere aktiv medvirken til at skabe en fælles europæisk identitet blev taget i 1973, hvor "Declaration on European Identity" blev vedtaget. I deklARATIONEN tilkendegav EF's udenrigsministre, at opbygningen af en europæisk identitet fordrede, at der blev sat fokus på tre områder:

- reviewing the common heritage, interests and special obligations of the Nine [member countries], as well as the degree of unity so far achieved within the Community,
- assessing the extent to which the Nine are already acting together in relation to the rest of the world and the responsibilities which result from this,
- taking into consideration the dynamic nature of European unification.¹²⁹

Målet var at konsolidere EF's position i verden og rette op på den dalende legitimitet ved at øge fællesskabsfølelsen. Deklarationen skal ses i lyset af den økonomiske krise, som Europa og dermed EF befandt sig i på daværende tidspunkt. Bretton-Woods-systemets sammenbrud (1971) og oliekrisen (1973) havde resulteret i massiv arbejdsløshed og bragt det europæiske samarbejde ud i sin hidtil værste krise. Der var med andre ord brug for

¹²⁷ EØF 1957; Kelstrup et al. 2008:56f, 72

¹²⁸ Shore 2000:42-44

¹²⁹ EØF 1973

fornyelse, hvilket skabelsen af en europæisk identitet skulle bidrage til at sikre.¹³⁰

Samtidig med lanceringen af en europæisk identitet fik europæisk kultur og kulturarv øget opmærksomhed i EF. De første initiativer fra 1970'erne rettede sig primært mod bevarelsen af europæisk kulturarv, primært den arkitektoniske og kunstneriske arv. Det vidnede om en aktiv kulturarvspolitik med fokus på at skabe og vedligeholde europæiske erindringssteder i form af konkrete, fysiske steder. Navnlig Europa-Parlamentet var ifølge Oriane Calligaro aktiv i den henseende, mens Kommission var mere tilbageholdende med hensyn til at iværksætte kulturpolitiske initiativer, som ikke havde et eksplicit økonomisk formål.¹³¹

I 1980'erne fokuserede Europa-Parlamentet fortsat på at bevare den materielle kulturarv. Især den antikke arv i Italien og Grækenland var i søgelyset.¹³² Dette kom ifølge Calligaro også til udtryk tidligere, eksempelvis i valget af Rom som scene for underskrivelsen af ”Traktaten om oprettelse af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab”, der følgelig ofte blot benævnes Rom-traktaten. Efter Grækenlands optagelse i 1981 blev Akropolis endvidere ofte brugt som reference og dermed som et centralt erindringssted for EF.¹³³

Annabelle Littoz-Monnet skelner mellem tre dominerende erindringsrammer eller tilgange til erindring i EF, som hun mener, har domineret erindringspolitikken frem til 1990'erne: the Common Heritage Frame; the Founding Event Frame; the Grand Moments of European Integration Frame.

Førstnævnte måde at anskue erindring på betegner den kurs, som startede i 1970'erne. Littoz-Monnet mener dog, at det institutionelle niveau og de europæiske regeringsledere lige fra starten ”... *perceived the conscious re-discovery of European heritage as a prerequisite to any sort of political unification.*”¹³⁴ En opfattelse, der først i 1970'erne og 1980'erne blev omsat i konkrete politiske initiativer. Littoz-Monnet mener, at sidstnævnte erindringsramme betegner de tiltag, som blev søsat i 1980'erne med det formål mere bevidst at gøre borgerne opmærksomme på EF's fortræffeligheder og styrke fællesskabsfølelsen. Den såkaldte ”Founding Event Frame” vil jeg vende tilbage til lidt senere.¹³⁵

I 1983 vedtog EF's regeringsledere endnu en deklARATION, som satte fokus på identitet – ”Solemn Declaration on European Union”.¹³⁶ Heraf

¹³⁰ Shore 2000:44; Stråth 2002:388f; Shore 2006:13; Stråth 2007:146f

¹³¹ Shore 2000:44-50; 2006:12-15; Calligaro 2008; 2010

¹³² Iagttagelser baseret på egne søgninger i www.eur-lex.eu foretaget februar 2010 samt søgninger i Europa-Parlamentets arkiver i Luxembourg foretaget februar 2011.

¹³³ Calligaro 2008:4f

¹³⁴ Citat: Littoz-Monnet 2011:10

¹³⁵ Littoz-Monnet 2011:10-14

¹³⁶ EF 1983

fremgik det, at de ønskede at styrke det kulturelle samarbejde for herigen-nem at fremme "... *the awareness of a common cultural heritage as an element in the European identity*;"¹³⁷ I kølvandet på deklARATIONEN fulgte en række euro-pæiske symboler med det formål at fremme skabelsen af en europæisk identitet og dermed den kulturelle integration. Heriblandt EU's efterhån-den velkendte logo og flaget med tolv gule stjerner på en blå baggrund samt den nok mindre kendte europahymne, Beethovens "Ode to Joy". Europæiske pas, kørekort og nummerplader er andre eksempler på nogle af de symboler, som blev introduceret i 1980'erne. Dertil kommer Euro-padagen den 9. maj (årsdagen for Schuman-erklæringen), der er et eksem-pel på et erindringspolitisk initiativ med det formål at styrke fællesskabsfø-lelsen og dermed et fælles europæisk erindringsfællesskab.¹³⁸ Alt sammen midler, der ofte forbindes med nationalstatslige forsøg på at skabe et nati-onalt erindringsfællesskab, men som altså også blev brugt af EF til at nå et andet mål, nemlig skabelsen af et overnationalt, europæisk EF-erindringsfællesskab.

Betegnelsen "Grand Moments of European Integration" som Littoz-Monnet har brugt om 1980'ernes initiativer er mest rammende for Euro-padagen. De øvrige tiltag må i højere grad betegnes som "Grand Symbols of European Integration", idet de ikke havde nogen direkte eller åbenlys forbindelse til skelsættende øjeblikke i den europæiske integrationsproces.

Op gennem 1980'erne øgedes fokus på identitet, og politikken på om-rådet blev mere målrettet og intens. Lanceringen af ovennævnte europæi-ske symboler bevidnede dette. Der blev endvidere søsat en række bredere kulturpolitiske initiativer. Eksempelvis blev Erasmus-programmet og Eu-ropæisk Kulturhovedstads-initiativet lanceret i 1980'erne.¹³⁹ Endnu et ek-sempel på den øgede interesse for at skabe et europæisk erindringsfælles-skab er den EF-støttede historiebog "Histoire de l'Europe", som udkom i 1992.¹⁴⁰

Sådanne initiativer benyttede ikke nødvendigvis fortiden som redskab, men var sammen med de europæiske symboler forsøg på at accelerere den kulturelle integration og dermed skabelsen af en europæisk identitet og et europæisk erindringsfællesskab baseret på fælles symboler, uddannelse og kultur.

Det daværende traktatgrundlag rummede ikke nogen juridisk hjemmel for en egentlig kulturpolitik. Kulturpolitiske tiltag blev derfor typisk gen-nemført som led i den økonomiske politik og med en økonomisk begrun-

¹³⁷ Citat EF 1983:1.4.3

¹³⁸ Shore 2000:44-50; Stråth 2002:390f; Kaelble 2003; Shore 2006:12-15

¹³⁹ Shore 2000:44-50; 2006:12-15; Calligaro 2010

¹⁴⁰ Initiativet til bogen blev taget i 1987. Delouche 1992a; dansk oversættelse Delouche 1992b; McDonald 1996:51f; Calligaro 2008:9-11

delse.¹⁴¹ Det understreges af følgende udtalelse af Delors fra 1985: ”*Under the terms of the Treaty we do not have the resource to implement a cultural policy; but we are going to try to tackle it along economic lines.*”¹⁴² Først med Maastricht-traktaten fra 1993 blev kultur et egentligt politikområde.¹⁴³

2.2.1 Holocausterindring og politik i EF, 1957-1989

Erindringen om Holocaust spillede ikke nogen nævneværdig rolle i EF-politik før 1989. Det hang sammen med, at Holocaust ikke var erkendt og anerkendt som en særlig forbrydelse, og at selve betegnelsen og begrebet Holocaust ikke vandt almindelig udbredelse før slutningen af 1970’erne.

Erindringen om krigen blev derudover primært anset som et nationalt anliggende og blev generelt set blev fremstillet positivt i Europa under den Kolde Krig. Tony Judt beskæftiger sig ikke specifikt med EF, men ser derimod på, hvordan forskellige europæiske nationer har bearbejdet erindringen om Holocaust. Ifølge Judt beskæftigede europæerne sig overordnet set ikke med erindringen om Holocaust frem til 1989. De fokuserede i stedet på andre aspekter af krigen og på opbygningen af en positiv, opbyggelig erindring med en stærk betoning af det nationale.¹⁴⁴

Det samme gjorde sig gældende i EF, hvor man – i det omfang erindring overhovedet var i søgelyset – fokuserede på fortællingen om fællesskabet som et fredsprojekt. Altså en positivt ladet fortælling om et samarbejde, der skulle sikre fred og velstand i Europa. Medvirkende årsag hertil var, at krigen formelt set først sluttede i 1990, hvor de to Tysklende og de fire besættelsesmagter (Frankrig, Storbritannien, USA og Sovjetunionen) indgik en de facto fredsaftale.¹⁴⁵

Littoz-Monnet fremhæver, at EF’s beslutningstagere så Anden Verdenskrig som EF’s ”founding event”, men hun henviser kun til Schuman-erklæringen fra 1950, hvorefter hun springer til 1990’erne. Hun går ikke ind i en nærmere analyse af tiden under den Kolde Krig, men konkluderer, at nok var krigen årsag til dannelsen af EF, men: ”... *European institutions did not become involved in promoting the active remembrance of the Holocaust until the 1990s.*”¹⁴⁶

Aline Sierp, derimod, har i et paper fra 2009 analyseret taler holdt af præsidenterne for Kul- og Stålfællesskabets såkaldt Høje Myndighed og Kommissionen samt traktattekster fra perioden 1950 til 2009. Hun kon-

¹⁴¹ Calligaro 2010

¹⁴² Citeret efter Shore 2000:45

¹⁴³ Shore 2000:44-50; Stråth 2002:390f; Shore 2006:12-15

¹⁴⁴ Judt 2007:803-831

¹⁴⁵ Se Judt 2007:641 for den såkaldte 2+4-aftale mellem de to Tysklende og de fire besættelsesmagter.

¹⁴⁶ Littoz-Monnet 2011:11-13, citat s. 12

kluderer, at kildematerialet i starten indeholdt referencer til krigen, men at disse stort set forsvandt under den Kolde Krig.¹⁴⁷ Sierp konkluderer endvidere, at Holocaust ikke blev nævnt overhovedet:

Neither in public speeches, nor in the treaties reference is made to the role the Holocaust might have played in defining the original values or the political goals of the European Union.¹⁴⁸

Ser man på Europa-Parlamentet og de resolutioner og deklARATIONER med relation til krigs- eller holocausterindringen, som blev vedtaget i perioden frem til 1989, tegner der sig et lidt anderledes billede.

I 1970'erne rettede Europa-Parlamentets medlemmer blikket mod juridiske spørgsmål med relation til krigens gerningsmænd. Parlamentet fokuserede på retsforfølgelse af krigsforbrydere og udlevering af tidligere nazister. Altså på skylden for krigen i juridisk forstand og mindre på det moralske ansvar for fx Holocaust, hvilket siden har fået stor opmærksomhed.¹⁴⁹ I en resolution fra 1978 dukkede begreberne folkedrab og forbrydelser mod menneskeheden desuden op.¹⁵⁰

De juridiske spørgsmål sås også i 1980'erne. Her blev de primært kædet sammen med nazismens ofre, med spørgsmålet om økonomisk kompensation til ofrene, med erindringen om krigen og nazismen og med bekæmpelse af nynazisme. Andre begreber, som blev kædet sammen med erindringen om Anden Verdenskrig og nazismen i 1980'erne, og som senere fik en central betydning i relation til erindringen om Holocaust, var menneskerettigheder,¹⁵¹ racisme¹⁵² og holocaustbenægtelse.¹⁵³

En resolution fra 1984 om udlevering og retsforfølgelse af den tidligere nazist Walter Rauff er et eksempel på, at juridiske spørgsmål blev tillagt en anderledes betydning end i 1970'erne. Nu blev retsforfølgelse ikke udelukkende anset som et juridisk spørgsmål, men også som et spørgsmål om at tage hensyn til retssikkerhedsfølelsen, idet man gav udtryk for at ville "... defend and honour the memory of the tens of millions of victims of Nazi barbarism,".

¹⁴⁷ Hertil kan der dog tilføjes den detalje, at spørgsmålet om kompensation til ofrene for nazismen og fascismen dukkede op i 1970'erne. I 1972 blev der således stillet forslag om at ændre EF's regler for tildeling af tjenestemandspension, så de også omfattede "... derjenigen Beamten, die deportiert oder als ehemalige Widerstandskämpfer interniert und Opfer nationalsozialistischen und faschistischen Unrechts gewesen sind" (Rådet 1972/9/9)

¹⁴⁸ Sierp 2009:6

¹⁴⁹ Europa-Parlamentet 1974a; 1974b; 1974c

¹⁵⁰ Europa-Parlamentet 1978

¹⁵¹ Europa-Parlamentet 1985/2/14c

¹⁵² Europa-Parlamentet 1986/1/16a

¹⁵³ Europa-Parlamentet 1987/10/28

Derudover blev kampen mod nynazisme nævnt for første gang.¹⁵⁴ Erindringen om Anden Verdenskrig og om nazismen samt det at erindre fortiden for ikke at gentage den dukkede altså op i Europa-Parlamentet i 1980'erne. Og ofrene for nazismen begyndte også at spille en rolle.

I de første resolutioner fra 1980'erne henviste parlamentet generelt til ofrene for krigen,¹⁵⁵ ofrene for nazismen¹⁵⁶ eller for nazisme og fascismen.¹⁵⁷ Senere omtaltes mere specifikke offergrupper – jøder, ikke-jøder, Sinti og Roma – men som ofre for arbejde, ikke for udryddelse, og i relation til spørgsmål om kompensation.¹⁵⁸ Auschwitz blev eksempelvis benævnt som en koncentrationslejr, ikke en udryddelseslejr. Og første gang der blev udtrykt et ønske om at etablere et egentligt fysisk erindringssted med forbindelse til et gerningssted var det da også tiltænkt "... *the workers recruited by force and tortured to death ...*".¹⁵⁹

Betegnelsen Holocaust blev anvendt første gang i en deklaration fra 1987, hvori Europa-Parlamentet tog afstand fra en udtalelse af Jean-Marie Le Pen om, at Holocaust og gaskamrene kun var en detalje i historien om Anden Verdenskrig. Ved at citere Le Pen henviste deklarationen endvidere til, at nazisterne også anvendte gasning som udryddelsesmetode. Herved sagde parlamentet, at ofrene for nazismen ikke kun omkom som følge af arbejde, men altså også som følge af målrettet udryddelse.¹⁶⁰

Endnu en tendens, som sås i Europa-Parlamentet erindringspolitik i 1980'erne var betoningen af modstanden mod nazismen – hvilket var en genspejling af national erindringspolitik – og fortællingen om EF som det positive svar på krigen.

Tonen blev slået an i en resolution fra 1982 om at etablere "*a Centre for Friendship and Cooperation between Peoples, untrammelled by ideological barriers, and for the Promotion of Studies on the Resistance against Nazism*". Resolutionen fremhævede, at Anden Verdenskrig havde forårsaget "... *enormous suffering and represented for mankind and his democratic institutions the greatest ordeal in history*". Og det blev betonet, at tidligere fjender nu var forenede i en fælles anti-fascistisk kamp.¹⁶¹ Parlamentet fokuserede altså på modstanden mod nazismen og på, at europæerne havde overvundet tidligere tiders fjendskab og i stedet forenet sig. Ved at referere til krigen som en prøvelse for demokratiet indikerede parlamentet endvidere, at netop demokrati blev anset som en central værdi i EF. Parlamentet definerede sig i modsætning til

¹⁵⁴ Europa-Parlamentet 1984/2/16:§ 5, citat artikel B; Se også Europa-Parlamentet 1985/2/14b for samme temaer

¹⁵⁵ Europa-Parlamentet 1982/5/13:artikel A

¹⁵⁶ Europa-Parlamentet 1984/2/16:artikel B

¹⁵⁷ Europa-Parlamentet 1985/2/14b:§ 1

¹⁵⁸ Europa-Parlamentet 1986/1/16a; 1986/1/16b

¹⁵⁹ Europa-Parlamentet 1988/1/21:§ 2

¹⁶⁰ Europa-Parlamentet 1987/10/28

¹⁶¹ Europa-Parlamentet 1982/5/13:citater hhv. § 1 og artikel A

krigen og signalerede, at EF var det positive modbillede til det, som krigen stod for.

Tendensen gjorde sig også gældende i en resolution vedtaget i forbindelse med 40-året for krigens afslutning i 1985.¹⁶² Her blev der blandt andet refereret til, at krigen gav europæerne:

... an awareness of the tragedy of fratricidal conflicts ... and of their shared interest in the defence of freedom and democracy which are the only possible guarantees of respect for human rights and dignity[.]¹⁶³

Schuman-erklæringen og EF blev set som resultater af denne bevidsthed. Og den eneste måde at undgå en gentagelse af fortidens fejltagelser var at skabe "... a tighter and more closely-knit union of the Member States;".¹⁶⁴ Europæerne blev altså set som brødre, der i fællesskab havde overvundet tidligere "fratricidal conflicts" ved at forene sig i et EF baseret på frihed og demokrati.

Mens traktatteksterne og præsidenterne for Den Høje Myndighed og Kommissionen altså ikke henviste til Holocaust og kun i meget ringe omfang til Anden Verdenskrig,¹⁶⁵ forholdt det sig anderledes i Europa-Parlamentet. Det kan hænge sammen med, at parlamentet bestod af nationale repræsentanter, som overførte den positive og heroiserende nationale erindringsdiskurs til EF. Det forklarer for eksempel, hvorfor modstanden mod nazismen både stod centralt nationalt og blev taget op i Europa-Parlamentet i 1980'erne.

Erindringen om Holocaust stod ikke centralt, men den var heller ikke fuldstændig nedfrosset i 1970'erne og 1980'erne. Anden Verdenskrig og nazismen fyldte dog væsentligt mere, herunder særligt temaer som retsforfølgelse af tidligere nazister og i 1980'erne også kompensation. De juridiske aspekter dominerede i 1970'erne, hvor det at erindre ikke var noget tema i sig selv. Det første eksempel på opbrud i denne tendens var en resolution fra 1982 "*on the establishment of a Centre for Friendship amongst the Peoples and the Promotion of Studies on the Resistance against Nazism at Angoia, Crete*".¹⁶⁶ Indledningsvist nævnte parlamentet, at det ønskede at fejre 37-året for afslutningen på Anden Verdenskrig. Og man kunne ane konturerne af en fortælling om, hvordan europæerne i fællesskab bekæmpede og overvandt nazismen for derefter at blive forenet.

¹⁶² Der blev vedtaget yderligere to resolutioner i forbindelse med 40-året for krigens afslutning: Europa-Parlamentet 1985/2/14b; 1985/2/14c

¹⁶³ Europa-Parlamentet 1985/2/14a:artikel B

¹⁶⁴ Europa-Parlamentet 1985/2/14a:§ 3

¹⁶⁵ Sierp 2009

¹⁶⁶ Europa-Parlamentet 1982/5/13

Først efter denne resolution blev erindringen om krigen og nazismen bragt i spil som erindringspolitiske redskaber. Erindringen dannede udgangspunkt for skabelsen af en fortælling om den fælles europæiske modstand mod nazismen, om EF som det positive modbillede hertil og om EF som svaret på at undgå en gentagelse. Europa-Parlamentet forsøgte, ligesom det var tilfældet på nationalt niveau i Europa, at skabe en positiv og opbyggelig fortælling, som tog udgangspunkt i historien om Anden Verdenskrig og de grusomheder, som nazisterne udsatte europæerne og demokratiet for. Ofrene for nazismen og Holocaust var til stede, men spillede en mindre fremtrædende rolle.

Bevidstheden om og forsøgene på at bruge erindringen om Anden Verdenskrig og nazismen opstod sideløbende med, at begrebet Holocaust for alvor vandt udbredelse. Brugen af selve begrebet lod dog vente på sig, hvilket viser, at det har taget nogen tid, inden det har bundfældet sig og også fundet vej til EF-politik. Bevidstheden om Anden Verdenskrig, det være sig juridisk såvel som historisk, var endvidere sammenfaldende med den øgede opmærksomhed på identitet og kultur i EF, som også opstod og udviklede sig i 1970'erne og 1980'erne.

3. Erindringspolitik i EU, 1989-2009

Europa var i perioden 1989-2009 især præget af den Kolde Krigs afslutning og krigene på Balkan i 1990'erne, herunder Srebrenicamassakren i 1995, som siden har fået betegnelsen folkedrab. Dertil kommer terrorangrebene mod USA den 11. september 2001 og den efterfølgende ”kamp mod terror”, som også var dagsordensættende i Europa i det nye årtusinde.

For så vidt angår EU var den Kolde Krigs ophør og Sovjetunionens opløsning især toneangivende. Dagsordenen i EU har været domineret af den såkaldte østudvidelse, der blandt andet var årsag til flere traktatændringer med det formål at forberede optagelsen af en række nye medlemslande.¹⁶⁷ Derudover har Maastricht-traktaten, de danske forbehold samt forsøget på at nå til enighed om Forfatningstraktaten kendetegnet perioden.

Maastricht-traktaten, der trådte i kraft den 1. november 1993, markerede starten på en ny fase for det europæiske samarbejde. En fase, hvor landene skulle knyttes endnu tættere sammen i en politisk og monetær union. Men også en fase, der var præget af østudvidelsen. Maastricht-traktaten skulle forberede den monetære union og styrke den politiske union. Sidstnævnte skulle blandt andet ske ved at indføre en fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik og et unionsborgerskab. Kultur blev endvidere et egentligt politikområde, hvilket markerede et definitivt opgør med ideen om, at den økonomiske integration, i kraft af den såkaldte ”spill-over-effekt”, automatisk ville medføre øget kulturel integration. I Maastricht-traktaten viste EU imidlertid også forståelse for, at øget integration og en stærkere union samtidig krævede, at der blev taget hensyn til nationale og regionale interesser. Det afspejlede sig eksempelvis i subsidiaritetsprincippet og oprettelsen af Regionsudvalget. Endnu et eksempel er præamblets afsnit fire: ”*DESIRING to deepen the solidarity between their peoples while respecting their history, their culture and their traditions,*”¹⁶⁸ En styrkelse af fællesskabet måtte ikke ske på bekostning af nationale hensyn, hvilket også var en anerkendelse af, at det ikke var muligt at tale om én fælles historie, én kultur og et sæt traditioner i EU.

Bestræbelserne på at styrke unionen led imidlertid et alvorligt knæk med danskernes nej til Maastricht-traktaten i 1992 og de fire danske forbehold, der efterfølgende blev forhandlet på plads. Danskernes nej var et håndgribeligt og tydeligt bevis på den EU-skepsis, som var ved at brede sig. En skepsis, som efterhånden tog til i styrke og som bestemt ikke blev

¹⁶⁷ Disse tæller Amsterdam-traktaten (EU 1997/11/10) og Nice-traktaten (EU 2001/3/10) samt Lissabon-traktaten (EU 2007/12/17)

¹⁶⁸ Citat: EU 1992/7/29:præambel, afsnit 4

mindre, da Kommissionen i 1999 blev nødt til at træde tilbage som følge af rod i regnskaberne og anklager om nepotisme.

Skepsissen over for det europæiske samarbejde og bestræbelserne på at styrke unionen kom også til udtryk i forbindelse med forhandlingerne om Forfatningstraktaten, der blev sat i gang i 2001. Her blev EU's stats- og regeringschefer på et møde i Leaken enige om at nedsætte et konvent, der skulle tage stilling til en række spørgsmål af central betydning for EU. Konventets arbejde strakte sig over en toårig periode (2002-2003) og havde til formål at sikre, at forberedelserne til den næstkommende regeringskonference foregik ”... *as broadly and openly as possible* ...”.¹⁶⁹ Beslutningen om at nedsætte Konventet var ligesom en stor del af EU's øvrige arbejde siden 1989 præget af bestræbelserne på at udvide unionen. I den såkaldte Laeken-erklæring blev det beskrevet hvordan EU på daværende tidspunkt befandt sig ved en korsvej og det blev fremhævet, at udvidelsen var en helt afgørende begivenhed i EU's historie.¹⁷⁰

Konventets arbejde mandede ud i et forslag til en Forfatningstraktat, der efterfølgende skulle diskuteres af EU's stats- og regeringschefer. Det var imidlertid ikke nemt at nå til enighed, og diskussionerne strakte sig fra oktober 2003 til juni 2004, hvor det endelig lykkedes at indgå et kompromis, som alle kunne stå bag. Teksten blev nu sendt til ratificering i de enkelte medlemslande, men efter et fransk og et hollandsk nej i 2005 blev det besluttet at indlede en såkaldt ”tænkepause”, der skulle give tid til en bred debat om EU's fremtid. EU's politikere måtte dog sande, at europæerne alligevel ikke var klar til så vidtrækkende ændringer som Forfatningstraktaten ville medføre. Tanken blev opgivet og i 2007 blev forhandlingerne om Lissabontraktaten, der trådte i kraft i 2009, indledt.¹⁷¹

Overordnet set har årene siden 1989 for EU's vedkommende på én og samme tid været præget af en stor iver efter øget integration, herunder også arbejdet med at sikre integrationen af en række nye medlemslande, samt en udbredt skepsis over for samarbejdet, hvilket også afspejlede sig i EU's erindringspolitik.

3.1 Menneskerettigheder, holocausterindring og EU

Anden Verdenskrig, herunder også folkedrabet på Europas jøder, bliver ofte anset som vægtige årsager til vedtagelsen af FN's Verdenserklæring om Menneskerettighederne¹⁷² og den Europæiske Menneskerettighedskonvention.¹⁷³ Og som en vigtig del af forklaringen på den helt centrale

¹⁶⁹ Rådet 2001/12/14-15:24

¹⁷⁰ Rådet 2001/12/14-15:19

¹⁷¹ Kelstrup et al. 2008:45-78, 401-427; EU-oplysningen 2011; EU udateret, a

¹⁷² FN 1948, human rights

¹⁷³ Europarådet 1950/11/4

placering, som menneskerettigheder i dag har i europæisk og international politik. Denne holdning kommer eksempelvis til udtryk hos Richard J. Goldstone, der blandt andet var chefanklager ved de internationale krigsforbrydertribunaler for det tidligere Jugoslavien og Rwanda.¹⁷⁴ Han mener, at ”... *the most permanent, important and unique feature of the Holocaust is that it gave birth to the international human rights movement ...*”.¹⁷⁵

Skal man tro historikerne Samuel Moyn og Marco Duranti var der imidlertid ingen direkte forbindelse mellem Holocaust og menneskerettighedsbevægelsen. Og ej heller mellem Holocaust og vedtagelsen af FN's Verdenserklæring om Menneskerettighederne eller Europarådets menneskerettighedskonvention. Blandt andet fordi folkedrabet på Europas jøder endnu ikke var erkendt som en særlig forbrydelse, da de to blev vedtaget.¹⁷⁶

Folkedrabet på Europas jøder blev ifølge Duranti desuden ikke omtalt under forhandlingerne i FN. Durantis gennemgang af den officielle dokumentation fra FN ”... *has revealed not one mention of the Holocaust as a discrete phenomenon.*”¹⁷⁷ Der blev endvidere ikke skelnet mellem nazisternes forfølgelse af jøder og ikke-jøder:

UN delegates do not appear to have ever represented Germany's genocidal campaign against the Jews as qualitatively distinct from the totality of horrors perpetrated by the Nazi regime. With one or two exceptions, they did not even differentiate between Jewish and non-Jewish victims of Nazi violence.¹⁷⁸

Det er dog ifølge Duranti ikke ensbetydende med, at de mange jødiske ofre ikke var en del af de delegeredes bevidsthed. Omvendt mener han, ikke, der er belæg for at antage, at ”... *indignation about the Holocaust was the chief catalyst for the postwar development of these [international human rights] norms much less the primary factor shaping their content.*”¹⁷⁹

Den tavshed, der omgærdede nazisternes overgreb mod den jødiske befolkning, var ifølge Duranti udtryk for en bevidst strategi med det formål at skabe et mere inkluderende menneskerettighedsbegreb baseret på en kollektiv erfaring frem for en enkelt minoritets oplevelser. Endnu en del af forklaringen skal findes i, at antisemitisme stadig var udbredt blandt de delegerede, samt at de ønskede at fjerne opmærksomheden fra emner som kollaboration og passivitet og lægge låg på den skam, som mange nationer

¹⁷⁴ Hhv. ”International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia (ICTY)”; ”United Nations International Criminal Tribunals for Rwanda (ICTR)”

¹⁷⁵ Goldstone 2001:42

¹⁷⁶ Duranti 2012:166; Moyn 2012:7

¹⁷⁷ Duranti 2012:165

¹⁷⁸ Duranti 2012:168

¹⁷⁹ Duranti 2012:168

følte. Højrefløjen håbede endog, at menneskerettighederne kunne bruges til at beskytte dem, der stod anklaget for at have samarbejdet med nazisterne. Den strategiske tavshed var ifølge Duranti en af årsagerne til, at FN's Verdenserklæring om Menneskerettighederne overhovedet blev vedtaget, men betød omvendt også, at der ikke opstod nogen "... *unconditional faith in the Declaration ...*".¹⁸⁰

En sådan "betingelsesløs" tiltro til menneskerettighederne opstod ifølge Moyn først flere årtier senere, nemlig i 1970'erne hvor menneskerettighedsdiskursen fik vind i sejlene, som følge af "... *the collapse of other, prior utopias, both state-based and internationalist.*" Denne overordnede forklaring dækker dog over flere udslagsgivende faktorer:

... the search for a European identity outside Cold War terms; the reception of Soviet and later East European dissidents by politicians, journalists, and intellectuals; and the American liberal shift in foreign policy in new, moralized terms, after the Vietnamese disaster. Equally significant, but more neglected, were the end of formal colonialism and the crisis of the postcolonial state, certainly in the eyes of Western observers.¹⁸¹

Menneskerettighedsbevægelsen opstod ifølge Moyn som en apolitisk græsrodsbevægelse, der søgte at finde et alternativ til de politiske visioner og projekter, som hidtil havde domineret, men som i 1970'erne viste sig ufrugtbar. Særligt Amnesty International fremhæves af Moyn som en drivende kraft, der nærmest egenhændigt dagsordensatte menneskerettighederne. Ved at gå udenom FN og ved at gøre menneskerettigheder til et spørgsmål om individuelle rettigheder skabte Amnesty et nyt alternativ, der blev oppebåret af moralske hensyn og bevidst distancerede sig fra det politiske niveau.

1977 markerede et højdepunkt både for Amnesty International, der modtog Nobels Fredspris, og for menneskerettighedsbevægelsen i bredere forstand, der for alvor slog igennem dette år. Et eksempel er Jimmy Carter, der i sin indsættelsestale sagde, at menneskerettigheder var en absolut forpligtelse og søgte at gøre dem til en central del af amerikansk udenrigspolitik. Blandt andet ved at give udtryk for sin støtte til to af dissidentbevægelsens ledende skikkelser, Andrei Sakharov og Vladimir Bukovsky. Dissidentbevægelsen tiltrak sig også stor opmærksomhed i 1977 og slog for alvor igennem med offentliggørelsen af det såkaldte "Charta 77", hvori

¹⁸⁰ Duranti 2012:citat s. 171

¹⁸¹ Moyn 2012:8

en tjekkisk gruppe af samme navn kritiserede sin regering for ikke at leve op til menneskerettighederne.¹⁸²

Menneskerettighedsbevægelsen forblev dog ikke en apolitisk græsrodsbevægelse og menneskerettigheder er i dag en fast bestanddel i international politik og international lov. Menneskerettigheder er eksempelvis et centralt element i de fleste demokratiske staters lovgrundlag og bruges ofte som et argument i national såvel som international politik. Det internationale retslige aspekt blev også associeret med menneskerettighedsbevægelsen i 1970'erne, men oplevede en opblomstring i 1990'erne som følge af begivenhederne på Balkan og i Rwanda: ”*After the 1990s, a model of international criminal adjudication, tried and discarded after World War II, was revived as a response to ethnic cleansing and genocide in the former Yugoslavia and Rwanda.*”¹⁸³

Balkankrigene var endvidere medvirkende årsag til, at menneskerettigheder – særligt i Vesteuropa – fik øget opmærksomhed, og at det at forhindre folkedrab blev en central del af menneskerettighedsdiskursen. Folkedrab og menneskerettigheder var ikke i udgangspunktet to forbundne størrelser, men blev det i 1990'erne sideløbende med at også erindringen om Holocaust fik medvind i den vestlige verden. Moyn ser udviklingen i menneskerettighedsbevægelsen og holocausterindringen som to separate fænomener og betegner det som en myte, at menneskerettighederne skulle være vokset ud af erfaringerne fra Anden Verdenskrig og Holocaust:

After the 1970s and especially after the Cold War, however, it became usual to regard World War II as a campaign for universal justice, with the shock of the discovery of the camps prompting unprecedented commitment to a humane international order. This inaccurate and depoliticized view of the aftermath of war, which allowed the myth that human rights were a direct response to the worst crimes of the century to take root and prosper ...¹⁸⁴

Om end det er en myte, at der gik en lige linje fra Holocaust til menneskerettighederne, så forbindes de med hinanden i dag, hvilket viser, at opfattelsen af fortiden forandrer sig i takt med skiftende (politiske) behov. I sin bog ”The Last Utopia” pointerer Moyn: ”*It is true that commitment to human rights crystallized as a result of Holocaust memory, but only decades later ...*”.¹⁸⁵ Han forfølger dog ikke ideen, og sammenhængen mellem holocausterindring og menneskerettighedsdiskursen er ikke fremtrædende i bogen.

¹⁸² Moyn 2012:120-175; for Amnesty International se særlig s. 120-133 & 146-149; for Jimmy Carter se særligt s. 150-158; for dissidentbevægelsen se særligt s. 133-140 & 161-166

¹⁸³ Moyn 2012:176-211, citat s. 176

¹⁸⁴ Moyn 2012:212-227, citat s. 83

¹⁸⁵ Moyn 2012:83

Moyn og med ham Duranti forholder sig kritisk til påstanden om, at menneskerettighederne var en reaktion på Holocaust, men overser generelt betragtet, at der er tale om en erindringspolitisk anvendelig konstruktion – eller myte om man vil – frem for en empirisk underbygget teori. Holocausterindringen og menneskerettighedsdiskursen har endvidere visse fællestræk, både hvad angår deres udvikling og karakter, hvilket understreger, at der er tale om en erindringspolitisk konstruktion, som har vist sig anvendelig på et givent tidspunkt. Og at netop kombinationen af de to var anvendelig.

De er begge blevet brugt i politik og vandt for alvor indpas på nogenlunde samme tidspunkt (i 1990'erne), blandt andet som følge af krigen på Balkan. De rummede begge et universelt, transnationalt element, idet der var tale om grænseoverskridende fænomener med en bred appel. Og endelig spillede det juridiske aspekt en central rolle for begge – menneskerettigheder og international lov er som beskrevet ovenfor tæt forbundne, mens retsforfølgelse af tidligere nazister og restitutionsspørgsmålet har stået centralt i relation til erindringen om Holocaust.¹⁸⁶

En af de vigtigste menneskerettighedsaktører i Europa er Europarådet, der ligesom EU var et resultat af de bestræbelser, der efter krigens afslutning var i Europa, på at forhindre endnu en krig. Mens Kul- og Stålfællesskabet og det senere Europæiske Økonomiske Fællesskab blev dannet med det formål at forhindre krig ved at samarbejde økonomisk, blev Europarådet dannet med det formål at beskytte og håndhæve europæiske værdier, herunder menneskerettigheder. Hverken Europarådet eller Kul- og Stålfællesskabet blev dannet som følge af Holocaust, der som nævnt endnu ikke var erkendt eller anerkendt som en særlig forbrydelse på daværende tidspunkt.

Europarådet vedtog i 1950 den Europæiske Menneskerettighedskonvention og i 1959 blev den Europæiske Menneskerettighedsdomstol oprettet til at håndhæve menneskerettighederne i Europa. Domstolen i Strasbourg modtager klager fra individer, men også fra stater, der mener, at deres menneskerettigheder er blevet krænket. Domstolen har siden 1998, hvor det blev muligt at klage direkte til domstolen, oplevet en eksplosion i antallet af sager, hvilket også er med til at understrege menneskerettighedsbevægelsens udbredelse og succes.

Europarådet er en mellemstatslig organisation, hvis arbejde i dag centrerer sig om at sikre og beskytte menneskerettigheder, demokrati og retstatsprincippet i Europa.¹⁸⁷ Værdier, som også kendetegner EU's arbejde

¹⁸⁶ Se ”Europa-Parlamentet og erindringen om Holocaust, 1989-2009” for holocausterindringens udvikling

¹⁸⁷ Se Europarådet 1950/11/4; 1994/5/11 (i kraft 1998/11/1); ECHR 2012; Europarådet udateret; IMR udateret

og selvopfattelse, hvilket for eksempel afspejlede sig i EU's traktatgrundlag.¹⁸⁸

I EF-regi blev menneskerettigheder nævnt allerede i 1973 i "Declaration on European Identity",¹⁸⁹ hvilket var forholdsvis tidligt set i lyset af at menneskerettighedsbevægelsen ifølge Moyn først for alvor slog igennem i 1977. Det er endvidere interessant at bemærke, at skabelsen af en identitet i EF allerede i sin vorden blev kædet sammen med menneskerettighedsbegrebet, der dog ikke nødvendigvis havde de samme konnotationer på daværende tidspunkt, som det er tilfældet i dag. I det for menneskerettighedsbevægelsen skelsættende år 1977 vedtog EF en fælles deklARATION, hvori vigtigheden af at overholde og beskytte menneskerettighederne blev understreget.¹⁹⁰ Et signal om, at man i EF ønskede at være del af menneskerettighedsdagsordenen.

Særligt siden 1990'erne er menneskerettigheder blevet et centralt emne i EU. Det kom blandt andet til udtryk i EU's indsats mod racisme, fremmedhad og antisemitisme, der blev set som en integreret del af arbejdet for at sikre menneskerettigheder i EU. Andre indikationer på menneskerettighedernes betydning i EU var oprettelsen af "European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia" (EUMC) i 1997, vedtagelsen af EU's charter for grundlæggende rettigheder i 2000 og oprettelsen af "European Union Agency for Fundamental Rights" (FRA), der i 2007 afløste EUMC. Som navnet også antydede, var EUMC primært et overvågningscenter, der skulle monitorere og observere forekomsten af racisme og fremmedhad i EU's medlemslande. Chartret om grundlæggende rettigheder og oprettelsen af FRA signalerede en opprioritering af rettighedsdimensionen, hvilket eksempelvis sås i FRA's mandat. Agenturet skulle ikke alene monitorere de grundlæggende rettigheder i EU, men også fungere som rådgivende organ for EU's og medlemslandenes institutioner. Det kan ses som EU's forsøg på at gøre sig gældende som menneskerettighedsforkæmper og -aktør på linje med institutioner som Europarådet og FN.¹⁹¹

Også EU's traktater afspejlede, at menneskerettigheder gradvist har fået en mere central placering i samarbejdet.

3.1.1 Identitet og menneskerettigheder i EU's traktater

Hovedformålet med Rom-traktaten var at skabe en europæisk toldunion og et europæisk fællesmarked, og det primære fokus var økonomisk.¹⁹²

¹⁸⁸ Se "Identitet og menneskerettigheder i EU's traktater"

¹⁸⁹ EØF 1973

¹⁹⁰ EF 1977/4/5

¹⁹¹ Se EU 2007/6/8; 2009/7/8

¹⁹² Kelstrup et al. 2008:72

Præamblet drejede sig hovedsageligt om at sikre fremskridtet, øge velstanden og formindske uligheden. Derudover rummede præamblet en hensigtserklæring om at bevare og styrke freden og friheden, hvilket skulle ske ved at forene medlemslandenes økonomiske kræfter.¹⁹³ Et økonomisk forenet og stærkt Europa blev altså set som et middel til at sikre fred og frihed for europæerne. Det økonomiske fokus var også fremherskende i Rom-traktatens første del – ”Principperne”. Her blev de grundlæggende principper for det økonomiske samarbejde skitseret, herunder skabelsen af fællesmarkedet og toldunionen.

Identitets- og erindringspolitisk set var Rom-traktaten, som den så ud i 1957, ikke voldsomt interessant. Hverken i præamblet eller i principperne blev der givet udtryk for, at hensigten med samarbejdet var at skabe et europæisk værdifællesskab og de senere ændringer af traktaten har ikke ændret væsentligt på dette.

Den Europæiske Fælles Akt, populært kaldet EF-pakken, der blev vedtaget i 1986 og var den første revision af Rom-traktaten, fokuserede i højere grad på samarbejdets værdigrundlag, uden at det dog fremstod særlig centralt. I præamblet blev der eksempelvis henvist til EF’s ansvar for at fremme demokratiet og værne om retsstatsprincippet og menneskerettigheder.¹⁹⁴ Fælles Akten var dog det første tegn på en tendens, som gradvist er blevet mere og mere fremtrædende i fællesskabet. Nemlig tendensen til at se EF, siden EU, som garant for og håndhæver af en række fælleseuropæiske værdier og rettigheder, herunder menneskerettigheder.

Den næste traktat i rækken var Maastricht-traktaten, der omdannede fællesskabet til en union. Det blev nu en målsætning ikke alene at skabe et økonomisk fællesskab, men en politisk union, hvilket blandt andet betød, at traktaten inkluderede en række nye politikområder.¹⁹⁵ Derudover rummede traktaten en langt tydeligere identitetspolitisk dagsorden end sine forgængere. I den henseende er især præamblet og artikel F¹⁹⁶ interessante.

I præamblet blev der sat fokus på skabelsen af en europæisk identitet, baseret på en række fælleseuropæiske principper – frihed, demokrati og menneskerettigheder.¹⁹⁷ Samtidig med, at der blev lagt vægt på det europæerne havde til fælles, ønskede man imidlertid også at give udtryk for, at unionen respekterede de enkelte medlemsstaters egen identitet: ”*DESIRING to deepen the solidarity between their peoples while respecting their history, their*

¹⁹³ EØF 1957:præambel, afsnit 8

¹⁹⁴ Det Europæiske Fællesskab 1986; Kelstrup et al. 2008:62-64

¹⁹⁵ Kelstrup et al. 2008:73, 135

¹⁹⁶ Med Amsterdam-traktaten blev artiklerne nummereret og artikel F blev herefter artikel 6

¹⁹⁷ EU 1992/7/29:præambel, afsnit 3 & 9

*culture and their traditions,”*¹⁹⁸ Dette understregedes af subsidiaritetsprincippet,¹⁹⁹ der blev indført med Maastricht-traktaten, og som sendte et tydeligt signal om, at der var grænser for unionens rækkevidde. Ønsket om en stærk union og en europæisk identitet gik altså hånd i hånd med kravet om national selvbestemmelse og identitet, hvilket var et resultat af den voksende EU-skepsis i medlemslandene.

Dualiteten mellem nationale hensyn og ønsket om øget integration sås også i traktatens artikel F, hvor respekten for medlemsstaterne blev nævnt i samme åndedrag som unionen. Artiklen og de senere ændringer heraf var et spejl på, hvordan menneskerettighedernes rolle i EU har udviklet sig. Derudover var artiklen en indikator på, hvordan EU opfattede sig selv, nemlig som garant for og håndhæver af en række fælles europæiske værdier og rettigheder, herunder menneskerettigheder.²⁰⁰

Artikel F i Maastricht-traktaten kan tolkes som et udtryk for og et implicit krav til, at medlemsstaterne alle delte de i præamblet omtalte principper. Det fremgik implicit, at medlemslandene var – og dermed skulle være – demokratiske stater, der fulgte menneskerettighederne:

1. The Union shall respect the national identities of its Member States, whose systems of government are founded on the principles of democracy.
2. The Union shall respect fundamental rights, as guaranteed by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms signed in Rome on 4 November 1950 and as they result from the constitutional traditions common to the Member States, as general principles of Community law.²⁰¹

I Amsterdam-traktaten blev antallet af nævnte principper udvidet, så de omfattede alle dem, der også blev nævnt i præamblets tredje afsnit – frihed, demokrati, menneskerettigheder, de grundlæggende frihedsrettigheder og retsstatsprincippet. Det blev ekspliciteret, at medlemsstaterne havde disse til fælles og det blev fremhævet, at unionen byggede på principperne, mens det i Maastricht-traktaten blot fremgik, at EU respekterede dem. Unionen fik altså en mere fremtrædende rolle, hvilket dog ikke skete uden samtidig at minde om, at den respekterede medlemsstaternes nationale identitet:

¹⁹⁸ EU 1992/7/29:præambel, afsnit 4

¹⁹⁹ Se EU 1992/7/29:præambel, afsnit 11. Beslutninger skal ifølge subsidiaritetsprincippet træffes på laves mulige niveau.

²⁰⁰ Kelstrup et al. 2008:409 gennemgår kort ændringer og tilføjelser til artikel F.

²⁰¹ EU 1992/7/29:art. F, stk. 1 & 2

The Union is founded on the principles of liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, and the rule of law, principles which are common to the Member States.

...

The Union shall respect the national identities of its Member States.²⁰²

Amsterdam-traktaten indeholdt endnu en interessant ændring. Nemlig tilføjelsen af en ny artikel F1,²⁰³ ifølge hvilken det blev muligt for Rådet at suspendere en medlemsstats rettigheder, hvis den pågældende stat gjorde sig skyldig i "... *a serious and persistent breach ... of principles mentioned in Article F(1) ...*".²⁰⁴ EU fik dermed mulighed for at skride ind og sanktionere en medlemsstat, hvis den ikke levede op til de fælles principper, som beskrevet i ovenstående. Bestemmelsen var et udtryk for, at der trods alt blev sat grænser for den nationale selvbestemmelsesret, og at den nationale identitet burde holde sig inden for de af EU udstukne rammer.

Et eksempel er "Østrig-sagen" fra 2000, hvor 14 af EU's medlemsstater sanktionerede Østrig, fordi "Österreichische Volkspartei" (ÖVP) havde indledt regeringsforhandlinger med det højreorienterede frihedsparti (FPÖ). Østrig havde imidlertid ikke overtrådt traktatens bestemmelser og sanktionerne var ikke begrundet heri, og de fulgte heller ikke de procedurer, som var fastlagt i traktaten. Det er endvidere vigtigt at pointere, at sanktionerne ikke var en fælles EU-beslutning. Bruno de Witte og Gabriel Toggenburg har betegnet sanktionerne som "... *a hybrid act which was difficult to categorise in the existing framework of European and international law.*" Og de understreger, at sanktionerne ikke var sat i verden af EU, men af 14 medlemsstater "... *acting formally outside the EU framework, while taking care to underline the connection between their action and their membership of the EU.*" EU's institutioner derimod betonedede de fælles værdier, men "... *took a cautious attitude and limited themselves to expressing warnings and disapproval.*"²⁰⁵

Uden et traktatbrud at henholde sig til, må beslutningen om at sanktionere Østrig ses som et resultat af, at de 14 landes regeringer ønskede at distancere sig fra FPÖ og dets leder Jörg Haider, der var stærkt højreorienteret og blandt andet havde fremsat en række problematiske udtalelser om Anden Verdenskrig og Holocaust. Striden handlede altså om at håndhæve EU's værdier og om retten til at fortolke fortiden. Det kan endvidere have haft betydning, at holocausterindring havde stor politisk bevågenhed i 2000. Og at flere europæiske statsledere den 27. januar 2000 havde skrevet

²⁰² EU 1997/11/10:art. 1, stk. 8a & 8b (eller artikel F, stk 1 og 3)

²⁰³ Med Amsterdam-traktaten blev artiklerne nummereret og artikel F1 blev til artikel 7

²⁰⁴ EU 1997/11/10:art. 1, stk. 9

²⁰⁵ Witte & Toggenburg 2004:73-78, citater s. 75; Se også Seidendorf 2005

under på den såkaldte Stockholm-erklæring, hvorved de forpligtede sig til at udbrede kendskabet til Holocaust og bekæmpe holocaustbenægtelse.²⁰⁶

Amsterdam-traktaten tilføjede ikke alene en bestemmelse om, at eksisterende medlemmer skulle overholde de i artikel F fastsatte principper, men gjorde det også til et krav for optagelse.²⁰⁷ Den oprindelige traktattekst – ”*Any European State may apply to become a Member of the Union.*”²⁰⁸ – blev ændret til: ”*Any European State which respects the principles set out in Article F(1) may apply to become a member of the Union.*”²⁰⁹

EU's beføjelser blev udvidet yderligere med Nice-traktaten fra 2001. Muligheden for at skride ind over for en medlemsstat kunne herefter ske alene på baggrund af en mistanke om, at staten vil overtræde principperne. Hvis der var ”... *a clear risk of a serious breach by a Member State of principles mentioned in Article 6(1) ...*”. Så var det ifølge Nice-traktaten muligt, at ”... *address appropriate recommendations to that State.*” Eller at indkalde ”... *independent persons to submit within a reasonable time limit a report on the situation in the Member State in question.*”²¹⁰

De ændringer af artikel F og F1 (eller 6 og 7), som blev vedtaget i Amsterdam- og Nice-traktaten viste, at EU i stigende grad så sig selv som et værdifællesskab og en garant for at menneskerettighederne blev overholdt. Unionen blev gjort til et fællesskab, hvor man for at være fuldgældigt medlem skulle overholde et fælles normsæt. Og EU iscenesatte sig selv som en moralens vogter, der skulle sørge for, at det også skete.

Værdifællesskabet blev betonet yderligere med Lissabontraktaten, som gjorde ”Charter of Fundamental Rights of the European Union” juridisk bindende og fastsatte, at EU skulle tiltræde den Europæiske Menneskerettighedskonvention.²¹¹ Der blev endvidere foretaget en række ændringer, som fremhævede unionens værdier²¹² og det, der hidtil blev benævnt ”principper”, blev nu omtalt som ”værdier”.²¹³

Disse ændringer og tilføjelser var med til at understrege ovennævnte pointe yderligere. Især beslutningen om at gøre charteret om grundlæggende rettigheder juridisk bindende og om at tiltræde Menneskerettighedskonventionen var for alvor et signal om, at unionen også blev set som et

²⁰⁶ Kroh 2009

²⁰⁷ Dette var i princippet allerede tilfældet ifølge de såkaldte Københavnerkriterier (København 1993) Se ”Menneskerettigheder, erindringspolitik og udvidelsen mod øst”

²⁰⁸ EU 1992/7/29:art. O (efter Amsterdam-traktaten art. 49)

²⁰⁹ EU 1997/11/10:art. 1, stk. 15 min understregning

²¹⁰ EU 2001/3/10:art. 1, stk. 1

²¹¹ EU 2007/12/17:art. 1, stk. 8 (ændr. til art. 6/F)

²¹² EU 2007/12/17:art. 1, stk. 1 (ændr. til præamb.), stk. 3 (ændr. af art. 6/F, stk. 1), stk. 4 (ændr. til art. 2, tidl. B)

²¹³ EU 2007/12/17:art. 1, stk. 9 (ændr. til art. 7, tidl. F1). Se også art. 1, stk. 3 (tidl. art. 6/F, stk. 1)

værdifællesskab. Derudover havde brugen af ordet ”værdi” frem for ”princip” stor signalværdi.

Ordet ”værdi” har en blødere og mere idealistisk klang end det noget mere regelfokuserede ”princip”. Forskellen kan illustreres af kriterierne for medlemskab. I Lissabontraktaten stod der, at ansøgerlandet skulle ”respektere” unionens værdier,²¹⁴ hvorimod der tidligere blev stillet krav om at landet skulle ”overholde” unionens principper. En værdi er således et ideal, der skal respekteres og kan krænkes, mens et princip er en regel, der skal overholdes og kan overtrædes. Ændringen var med til at nedtone det juridiske sprogbrug og understregede, at EU blev anset som et værdifællesskab baseret på gensidig respekt medlemslandene imellem og i forhold til EU. Skiftet åbnede samtidig op for fortolkninger af unionens værdigrundlag, idet en værdi i højere grad end et princip er til diskussion.

Lissabontraktaten var et resultat af, at EU's medlemslande ikke kunne nå til enighed om den såkaldte Forfatningstraktat og kan derfor betragtes som en modificeret udgave af Forfatningstraktaten. For så vidt angik de identitetspolitiske aspekter, var de ændringer, som Lissabontraktaten medførte, langt fra så vidtrækkende som Forfatningstraktaten lagde op til. Hele charteret om grundlæggende rettigheder var eksempelvis skrevet ind i Forfatningstraktaten,²¹⁵ der også indeholdt en artikel, som beskrev unionens symboler.²¹⁶ Derudover var der den forskel, at der med Forfatningstraktaten var tale om en egentlig EU-forfatning eller en form for EU-grundlov, hvilket traditionelt forbindes med nationalstater, og ikke (blot) en traktat, som er en aftale mellem suveræne stater.

Et af de aspekter, som især tiltrak sig stor bevågenhed i forbindelse med forhandlingerne om Forfatningstraktaten var de formuleringer, som vedrørte EU's identitet og værdigrundlag. Både i EU-regi og i medlemsstaterne affødte traktaten diskussioner om, hvad EU var og hvad det ville sige at være europæisk.

På det konvent, som skulle nå til enighed om et udkast til Forfatningstraktaten, blev det eksempelvis diskuteret, hvorvidt der i præamblet og i traktatens artikel to ”The Union's values”, skulle henvises til kristendom eller til religion i det hele taget.²¹⁷ Den europæiske højrefløj og de polske delegerede var fortalere for at henvise til religion og flere af de fremsatte forslag var inspireret af den polske forfatning, hvor der blev henvist til nationens kristne arv.²¹⁸ I det endelige udkast til Forfatningstraktaten blev

²¹⁴ Se EU 2007/12/17:art. 1, stk. 57 (ændr. til art. 49, tidl. O)

²¹⁵ EU 2004/12/16:del II

²¹⁶ EU 2004/12/16:art. 8

²¹⁷ Konventet 2003/2/26:18; 2003/2/28; 2003/3/27

²¹⁸ Se fx Konventet 2003/2/26:18; Wittbrodt et al. udateret; EPP Convention Group udateret, b

kristendom ikke nævnt eksplicit og man valgte i stedet at henvise bredt til ”... *the cultural, religious and humanist inheritance of Europe* ...”.²¹⁹ Herved kunne andre religioner end kristendom også være del af Europas arv.

Også henvisninger til og fortolkninger af Europas fortid var genstand for opmærksomhed, hvilket illustrerede, at den måde, hvorpå fortiden repræsenteres, kan have stor symbolpolitisk betydning.

I et udkast til præamblet fra maj 2003 blev det for eksempel fremført, at Europas kulturelle, religiøse og humanistiske arv udsprang af og var fast forankret i ”... *the civilisations of Greece and Rome* ...” og ”... *the philosophical currents of the Enlightenment* ...”, hvilket dog siden blev udeladt.²²⁰ Nævnte udkast og et senere udkast fra juli 2003 blev endvidere indledt med et citat af Thukydide og henviste til, at Europa var civilisationens og humanismens arve. Citatet og henvisningen blev efter et polsk ændringsforslag fjernet og fremgik ikke af den endelige version af Forfatningstraktaten.²²¹

Fortolkningen af Europas nyere historie, herunder Europas genforening, blev ligeledes diskuteret. I det endelige udkast blev der i præamblet henvist til, at Europa blev genforenet ”... *after bitter experiences* ...”, hvilket blev tilføjet i sidste øjeblik som følge af et polsk forslag og efter inspiration fra den polske forfatning, hvor samme formulering anvendtes.²²²

Formuleringen var stærkere end både Maastricht-traktatens henvisning til ”... *the historic importance of the ending of the division of the European continent* ...”²²³ og de foregående udkast til Forfatningstraktaten, hvori der blot stod ”... *reunited Europe* ...”.²²⁴ Formuleringen var dog stadig så vag, at den ligesom en henvisning til ”... *former divisions* ...” kunne tolkes i mange retninger. At dømme ud fra nogle af de ændringsforslag, som blev fremlagt i løbet af konventet, har dets medlemmer – eller i det mindste nogle af dem – haft Anden Verdenskrig, nazisme og sovjetkommunisme i tankerne.

PPE, den konservative/kristendemokratiske gruppe i Europa-Parlamentet, foreslog eksempelvis at tilføje ”... *the unification of Europe which is the answer to war, ideology and dictatorship that have brought immense suffering upon the people*,” hvilket kan ses som en henvisning både til nazisme og sovjetkommunisme.²²⁵

Europas kommunistiske fortid spillede en mindre rolle for andre af Europa-Parlamentets medlemmer, heriblandt et tysk medlem af venstrefløjs-

²¹⁹ EU 2004/12/16:præambel & art. 2

²²⁰ Konventet 2003/5/28; 2003/7/18:præambel

²²¹ Konventet 2003/5/28; 2003/7/18:præambel; EU 2004/12/16:præambel; Joerges 2005:248

²²² Konventet 2003/5/28; 2003/7/18:præambel; sammenholdt med EU 2004/12/16:præambel; Joerges 2005:248

²²³ EU 1992/7/29:præambel, afsnit 2

²²⁴ Se fx Konventet 2003/7/18:præambel

²²⁵ EPP Convention Group udateret, a

gruppen GUE/NGL, der ønskede at fremhæve arven efter nazismen og dennes betydning for oprettelsen af EF:

Eingedenken des antifascistischen Erbes der Gründer der Europäischen Bewegung zur Einigung Europas, entschlossen, ein Europa ohne Nationalismus, Krieg und Faschismus aufzubauen und in dem Willen, sich für eine freiheitliche, demokratische und friedliche Entwicklung Europas zu engagieren,²²⁶

Netop den fælles kamp mod nazisme og andre lignende ideologier eller regimer, herunder også bekæmpelse af racisme og fremmedhad, var også centralt for andre af konventets medlemmer. Flere ønskede, at den noget mere fremtidsorienterede, men dog historisk begrundede, kamp mod racisme og fremmedhad fik en mere fremtrædende plads og foreslog at tilføje bekæmpelse af racisme og fremmedhad til paragraf tre om unionens mål.²²⁷ Et fransk medlem foreslog endvidere, at der i artikel to om EU's værdier skulle henvises til: "... *the struggles down the ages against all Nazi, fascist, authoritarian, totalitarian, racist and xenophobic regimes*"²²⁸

Referencen til det nazistiske regime og andre lignende regimer var tydelig i dette forslag, men der er ikke belæg for at hævde, at det udelukkende var den del af Europas historie, som Forfatningstraktatens forfattere havde i tankerne, når de i den endelige version henviste til "... *Europe, reunited after bitter experiences ...*".²²⁹ De debatter, som Forfatningstraktaten afstedkom, viste dog, at det ikke var ligegyldigt, hvordan den fælles fortid blev fortolket, og at værdifællesskabet EU ikke var en fast defineret størrelse, som det umiddelbart var nemt at nå til enighed om.

Det er endvidere interessant, at EU i Forfatningstraktatens præambel reformulerede en pointe, som også fremgik af præamblet til "Treaty establishing the European Coal and Steel Community" (ECSC Treaty, eller på dansk EKSF-traktaten) fra 1951, men som ikke har været en del af EF's eller EU's traktatgrundlag.

I EKSF-traktaten fremgik det, at grundlæggerne var "[r]esolved to substitute for age old rivalries the merging of their essential interests."²³⁰ Fortidens uenigheder blev fremhævet som et modstykke til grundlæggernes ambitioner for det nyetablerede samarbejde og historiens negative sider blev dermed brugt som afsæt for en positiv fortælling om fremtiden. Denne form for

²²⁶ Kaufmann udateret

²²⁷ Konventet 2003/2/26:35; 2003/3/27. Se også "EU's kamp mod racisme fremmedhad og antisemitisme" for forbindelsen mellem denne og fortiden.

²²⁸ Konventet 2003/2/26:23; Floch udateret for hele den franske originaltekst: "Au travers de l'affirmation de ces valeurs, l'Union européenne reconnaît les luttes et combats de tout temps contre tous les régimes nazis, fascistes, autoritaires, totalitaires, racistes et xénophobes."

²²⁹ EU 2004/12/16:præambel

²³⁰ Citeret efter Larat 2005:282 se sammesteds for en sammenligning af EU's traktater

dobbelte narrativ kendetegnende også EU's fremstilling af dets forhistorie i perioden 1989-2009. Fortid, nutid og fremtid blev dermed forbundet, hvilket kendetegner langt størsteparten af al erindrings- og identitetspolitik.

Ovenstående formulering mindede om en formulering fra Forfatnings-traktatens præambel: "... *the peoples of Europe are determined to transcend their former divisions and united ever more closely, to forge a common destiny.*" Det kan ses som en opdateret udgave af EKSF-traktaten, der med "rivalries" hentydede til tidligere tiders krige og nok især til Første og Anden Verdenskrig, der på daværende tidspunkt var særligt præsent i europæernes bevidsthed. I Forfatningstraktaten, derimod, blev der i 2004 henvist til den præsent deling af Europa, som netop var overkommet, blandt andet i kraft af EU's udvidelse i 2004. Men der blev også henvist til Europas "bitter experiences", der som nævnt ovenfor var en hentydning til de to verdenskrige og den efterfølgende deling af Europa.

Tendensen til at "genoptage" fortællingen om Anden Verdenskrig bekræftes af Aline Sierp. Hun har vist, at der blev refereret til krigen i taler og traktater fra perioden umiddelbart efter krigen (mens Kul- og Stålfællesskabet eksisterede), men at de forsvandt under den Kolde Krig for at dukke op igen i 1990'erne.²³¹

Udviklingen fra økonomisk samarbejde til værdifællesskab, som den afspejlede sig i EU's traktatgrundlag, har været undervejs siden Maastricht-traktaten og slog for alvor igennem i Lissabontraktaten. Men i hvilket lys skal udviklingen ses?

Berlinmurens fald, Tysklands genforening og den Kolde Krigs afslutning betød på mange måder en ny start for Europa og europæerne. Hvis Europa skulle genforenes, var det – blandt andet – nødvendigt at redefinere det europæiske projekt, hvilket Maastricht-traktaten skulle bidrage til. Traktaten kan ses som det første forsøg på at skabe et værdifællesskab, der kunne forene øst og vest. Den var et signal til de potentielt nye medlemslande om, at de for at blive medlemmer måtte lægge deres kommunistiske fortid bag sig og i stedet overtage (vest)europæiske værdier som frihed, demokrati og menneskerettigheder. Det øgede fokus på demokrati og menneskerettigheder må endvidere ses i lyset af krigen på Balkan, der understregede, at sådanne værdier ikke altid er en selvfølge – selv på det europæiske kontinent. Krigen bragte erindringen om Anden Verdenskrig og Holocaust tilbage i europæernes bevidsthed og mindede dem om baggrunden for EU's opståen. 1990'ernes Balkankrige var derigennem medvirkende årsag til at sætte skub i diskussioner om EU's værdigrundlag og understregede vigtigheden af at sikre disse værdier.

²³¹ Sierp 2009

På den baggrund virker det paradoksalt, at Forfatningstraktaten, der netop accentuerede den fælles fortid og de fælles værdier, blev forkastet. Svaret skal findes i det omtalte skisma mellem europæiske og nationale hensyn forårsaget af EU-skeptiske røster i medlemslandene. En fælles europæisk forfatning kom i manges øjne alligevel for tæt på skabelsen af Europas forenede stater og EU-skepsissen tog over. EU-skepsissen handlede ikke kun om økonomisk og politisk integration, men bundede også i en skepsis over for identitets-, erindrings- og værdimæssig integration. Det ændrer dog ikke på, at EU's traktater har forandret sig, og at Lissabontraktaten var samarbejdet hidtil mest værdibaserede traktat.

3.1.2 Menneskerettigheder, erindringspolitik og udvidelsen mod øst

EU-medlemskab og menneskerettigheder blev, som skitseret, forbundne størrelser i 1990'erne. Dannelsen af "the membership-human rights nexus", som Witte og Toggenburg har kaldt det, startede med vedtagelsen af de såkaldte Københavnerkriterier i 1993 og konsoliderede sig i Amsterdam-traktaten, hvor det som beskrevet blev muligt for EU at sanktionere en medlemsstat, hvis den ikke levede op til de fælles principper, som fastsat i traktaten, heriblandt menneskerettighederne.²³²

På et topmøde i København i 1993 vedtog EU's stats- og regeringschefer Københavnerkriterierne, som fastlagde, hvilke krav de associerede lande fra Østeuropa skulle leve op til for at blive medlemmer af EU. Kravene fordelte sig i tre hovedkategorier: politiske krav, økonomiske krav samt et krav om at leve op til EU's regelsæt, det såkaldte "acquis communautaire". Det politiske krav blev beskrevet således:

Membership requires that the candidate country has achieved stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities ...²³³

Set i sammenhæng med Maastricht-traktaten, som trådte i kraft i 1993, blev det altså gjort til et formelt krav, at leve op til menneskerettighederne for at kunne blive medlem af EU. Det var imidlertid allerede anvendt praksis i forbindelse med optagelse af nye medlemmer, om end det ikke fremgik af traktatgrundlaget, hvor der alene blev stillet krav om, at ansøgerlandet skulle være europæisk. I 1978 slog Rådet fast, at demokrati og menneskerettigheder var afgørende for medlemskab, hvilket eksempelvis

²³² Witte & Toggenburg 2004:59

²³³ Rådet 1993/6/21-22

blev bragt i anvendelse i forbindelse med optagelsen af Grækenland i 1981.²³⁴

Københavnkriterierne og Maastricht-traktaten, samt de efterfølgende ændringer af traktaten, skal ses som et led i EU's forberedelser til at optage de østeuropæiske lande, der tidligere befandt sig bag jerntæppet. EU's udvikling og aktivitet i 1990'erne stod i det hele taget i udvidelsens tegn. Forhandlingerne med de østeuropæiske lande var præget, men ikke domineret, af et krav om at leve op til menneskerettighederne. Kommissionen udarbejdede årligt en statusrapport for hvert kandidatland, hvori den blandt andet gav en vurdering af, hvordan det stod til med menneskerettighederne i det pågældende land og fremsatte en række anbefalinger til det videre arbejde med at gøre landet klar til optagelse.²³⁵

Kommissionen vurderede menneskerettighedssituationen i ansøgerlandene ud fra tre parametre: "... *civil and political rights; economic, social and cultural rights; and minority rights.*"²³⁶ Kommissionen fulgte ikke menneskerettighederne som defineret i den Europæiske Menneskerettighedskonvention, hvilket ifølge Witte og Toggenburg blandt andet skyldtes to forhold. Dels det store pres på Menneskerettighedsdomstolen og de mange fejl i domstolens afgørelser, der indikerede, at Europarådet ikke var i stand til at sikre, at konventionen blev overholdt. Dels at definitionen i konventionen var for snæver til EU.²³⁷

Sidstnævnte kan ses som et udtryk for, at EU ved at fastsætte sine egne standarder ønskede at gøre sig gældende som en selvstændig menneskerettighedsaktør i Europa. EU's charter om grundlæggende rettigheder fra 2000 var folgelig et forsøg på selv at definere de standarder, hvorefter EU arbejdede og slå sit navn fast som en menneskerettighedsaktør, der ønskede at gå et skridt videre end for eksempel Europarådet og dets menneskerettighedskonvention. At menneskerettigheder blev en del af optagelsesforhandlingerne var et udtryk for, at EU så sig selv som et værdifællesskab, hvor der kun var plads til demokratiske stater. Vel at mærke demokratiske stater, som efterlevede en række europæiske værdier fastsat af EU på baggrund af de erfaringer, som fortiden og i særdeleshed Anden Verdenskrig og Holocaust gav europæerne med i bagagen.

²³⁴ Witte & Toggenburg 2004:60-62

²³⁵ I 1997 blev det besluttet at indlede egentlige forhandlinger med Cypern, Estland, Ungarn, Polen, Tjekkiet og Slovenien. Der blev indledt forhandlinger med Bulgarien, Letland, Litauen, Slovakiet, Rumænien og Malta i 1999. (EU-oplysningen 2012, EU's udvidelse)

²³⁶ Witte & Toggenburg 2004:67

²³⁷ Witte & Toggenburg 2004:66f

Særligt minoritetsrettigheder var et vigtigt område for EU i forbindelse med optagelsesforhandlingerne.²³⁸ Emnet fremstod eksempelvis centralt i en rapport fra 1999 om bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme i ansøgerlandene udarbejdet af Kommissionen. I rapporten skrev Kommissionen blandt andet: ”*The concepts of respect for and protection of minorities constitutes a key element of combating racism and xenophobia in the candidate countries.*”²³⁹ Minoritetsrettigheder fremgik imidlertid ikke i EU's daværende traktatgrundlag og blev ikke håndhævet over for de lande, der allerede var EU-medlemmer. Witte og Toggenburg mener, at EU praktiserede en dobbelt standard i forbindelse med optagelsesforhandlingerne, idet ansøgerlandene skulle leve op til ét værdisæt, mens eksisterende medlemmer skulle leve op til et andet, mere lempeligt værdisæt.²⁴⁰

Hertil skal det dog siges, at minoritetsrettigheder blev del af EU's formelle retsgrundlag med Lissabon-traktaten, hvor EU's charter om grundlæggende rettigheder, hvori minoritetsrettigheder nævnes, blev gjort bindende for medlemsstaterne.

Endnu et område, som var under særlig bevågenhed i forbindelse med optagelsesforhandlingerne, var ansøgerlandenes politik i forhold til racisme, fremmedhad og antisemitisme. Der var ifølge en rapport fra 2000 om bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme i ansøgerlandene udarbejdet af Europa-Parlamentet en stigning i forekomsten af sådanne fænomener i ansøgerlandene, hvilket blandt andet blev tilskrevet de forandringer, som landene havde været igennem efter 1989. Arbejdet med at bekæmpe racisme, fremmedhad og antisemitisme blev set som en del af et opgør med fortiden, som de østeuropæiske lande stod overfor. Et opgør, som ifølge rapporten involverede landenes kommunistiske fortid, men også omfattede mellemkrigstiden:

The fight against racism, xenophobia and anti-Semitism in the accession countries of Central and Eastern Europe is in fact a twofold historical reckoning with the past: with the nationalist, not to say xenophobic, communist past and with the authoritarian or fascistic regimes of the inter-war period. It is a difficult process which happens to coincide with a period of newly acquired national independence.²⁴¹

Der blev ikke fremsat noget formelt krav til ansøgerlandenes erindringspolitik og deres måde at forvalte fortiden på i forbindelse med optagelsesfor-

²³⁸ Witte & Toggenburg 2004:67f

²³⁹ Kommissionen 1999/5/23:3

²⁴⁰ Witte & Toggenburg 2004:67f

²⁴¹ Europa-Parlamentet 2000/2/28b:13

handlingerne. Tony Judt har dog betegnet anerkendelsen af Holocaust som "... *our contemporary European entry ticket*."²⁴² En påstand, som han, ud fra det anvendte materiale at dømme, har ret i. Selvom der ikke var tale om et formelt krav, ser opgøret med nazisme og Holocaust ud til at have spillet en rolle i forbindelse med kravene til menneskerettigheder og bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme i ansøgerlandene.

I ovennævnte kommissionsrapport fra 1999 om bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme i ansøgerlandene blev det eksempelvis nævnt, at Kommissionen var særlig opmærksom på antisemitisme i landene, og at den havde bemærket de initiativer – eksempelvis i Polen og Tjekkiet²⁴³ – der var blevet iværksat for at bekæmpe fænomenet. Disse initiativer, skrev Kommissionen, havde dog samtidig understreget behovet herfor i andre lande – særligt i Litauen og Slovakiet. I Litauens tilfælde kritiserede Kommissionen "... *the Lithuanian authorities' attitude to Nazi war criminals* ...". Senere stod der videre om Litauen:

More recently, in Lithuania, proceedings have started against certain Nazi war criminals but in some cases the Code of Penal Procedure would have to be amended for the trial to proceed "in absentia" as the defendants have cited medical grounds for not appearing.²⁴⁴

Også Rumænien blev kritiseret for sin håndtering af sager vedrørende tidligere nazister, idet landet kritiseredes for at ville rehabilitere folk, som tidligere var dømt for at samarbejde med nazisterne:

In Romania, the Prosecutor-General initiated proceedings in 1997 for the legal rehabilitation of former Nazi collaborators sentenced after the war. Protests by the country's Jewish community, Jewish organisations throughout the world and the US Congress forced the authorities to abandon the proceedings.²⁴⁵

Kommissionen angreb altså visse ansøgerlandes juridiske fortidsbearbejdelse og fokuserede dermed på, at landene burde tage ansvar for fortidens ugeringer ved blandt andet at retsforfølge de skyldige. Kommissionen agiterede således for, at erindring og jura var tæt forbundne størrelser og at det var nødvendigt at gøre op med fortiden i juridisk forstand for at kunne bekæmpe nutidige fænomener så som antisemitisme. Sagt med andre ord

²⁴² Judt 2007:803

²⁴³ I forbindelse med optagelsesforhandlingerne blev Tjekkiet endvidere opfordret til at forholde sig til den stadig gældende lovgivning, der muliggjorde fordrivelsen af sudetertyskerne efter krigen. (Europa-Parlamentet 1999/4/15:§ 7; 2001/9/5:§ 41, se også "En ny erindring kommer på dagsordenen")

²⁴⁴ Kommissionen 1999/5/23:15

²⁴⁵ Kommissionen 1999/5/23:15

så Kommissionen en forbindelse mellem fortidig og nutidig antisemitisme og mente, at det var nødvendigt at konfrontere den fortidige antisemitisme for derigennem at være i stand til at forhindre dens genkomst. Kommissionen nævnte imidlertid ikke landenes behov for at gøre op med deres kommunistiske fortid i rapporten, men koncentrerede sig udelukkende om Anden Verdenskrig og nazisme.

Det samme gjorde sig ikke gældende i Europa-Parlamentets bemærkninger til omtalte kommissionsrapport. Parlamentet var generelt set mere aktiv end Kommissionen, både erindringspolitisk og i forhold til racisme, fremmedhad og antisemitisme.²⁴⁶ I sine bemærkninger karakteriserede parlamentet ansøgerlandenes kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme som ”*a twofold historical reckoning with the past*”, der involverede både landenes kommunistiske og fascistiske fortid. Kommunisme blev imidlertid kun nævnt i et af rapportens forklarende afsnit²⁴⁷ og ikke i rapportens øvrige dele, hvor der to gange blev henvist til nazisme.

Europa-Parlamentet anbefalede Kommissionen at tilskynde ansøgerlandene og de eksisterende medlemmer til at etablere ”... *a common basis on which to teach the history of the rise of Fascism and Nazism in 20th century Europe and of the two world wars*,”²⁴⁸ Derudover fremhævede parlamentet, at de polske myndigheder havde taget Polens jødiske samfunds bekymringer vedrørende de tidligere nazistiske koncentrationslejre i Polen til efterretning. Ifølge Europa-Parlamentets rapport havde repræsentanter for kirken og staten ”... *proved sufficiently sensitive*.” Og den polske regering havde igangsat udarbejdelsen af ”... *legislation banning inappropriate public demonstrations, commercial activities and building in the immediate vicinity of the death camps*.”²⁴⁹

Maria Mälksoo har ført Judts tese om, at anerkendelsen af Holocaust er ”*our contemporary European entry ticket*”²⁵⁰ et skridt videre. Hun mener, at ansøgerlandene fra Østeuropa nedprioriterede opgøret med deres kommunistiske fortid til fordel for erindringen om Holocaust. Det er sket, fordi landene har ønsket at lette optagelsesprocessen ved at efterleve vestlige erindringsstandarder, som sætter Holocaust i første række:

In the course of this ritually liminal phase of becoming European, certain elements of their past had to be consciously put on hold without an opportunity to reflect on them in any deep manner before the context had become more ‘enabling’ for such reflection

²⁴⁶ Se ”EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme” og ”Europa-Parlamentet og erindringen om Holocaust, 1989-2009”

²⁴⁷ Europa-Parlamentet 2000/2/28b:12f (Explanatory statement, underafsnit 2. East-European perspective)

²⁴⁸ Europa-Parlamentet 2000/2/28b:32

²⁴⁹ Europa-Parlamentet 2000/2/28b:16

²⁵⁰ Judt 2007:803

and, consequently, for a more autonomous construction of their selves.²⁵¹

Mätksoo mener altså, at de østeuropæiske ansøgerlande, i bestræbelserne på at blive anset som "rigtige europæere", satte "deres egen" erindring om sovjetkommunisme i baggrunden. Efter optagelsesprocessens afslutning har særligt Polen og de baltiske lande dog forsøgt at frigøre sig fra vestlige erindringsnormer og i stedet arbejdet for at opnå anerkendelse af deres erindring om sovjetkommunisme.²⁵²

Et eksempel som kan illustrere dette er "The Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity", der blev nedsat i 1998. Undersøgelseskommissionen startede med at undersøge de forbrydelser, som blev begået i Estland, mens landet var besat af det nazistiske Tyskland og så først herefter på forbrydelser begået under det sovjetiske regime. Dette skyldes ifølge Anton Weiss-Wendt, at

Brussels and Washington hinted that the chances of east European countries becoming club members [in EU and NATO] would increase if they set their historical record straight, first and foremost with regard to indigenous collaboration in the Nazi mass murder of Jews.²⁵³

Weiss-Wendt argumenterer endvidere for, at den estiske kommissions arbejde med nazi-perioden var præget af en manglende vilje til rent faktisk at konfrontere denne del af landets fortid. Dels fordi de fleste estere så erindringen om Holocaust som "... a superimposed discourse that has no direct connection to their country." Men også fordi mange estere frygtede, at de ved at anerkende, at deres landsmænd begik forbrydelser imod jøder "... would stain the reputation of the new democracy."²⁵⁴ Heri ligger også den antagelse at det ville skade landets chance for at blive optaget i EU og for at blive betragtet som et fuldgældigt demokratisk medlem af de demokratiske staters klub EU.

Den manglende vilje til at konfrontere den nazistiske fortid gjorde sig ifølge Weiss-Wendt også gældende i Litauen, hvor de fleste anklager om folkedrab beskæftigede sig med forbrydelser begået, mens landet var underlagt det sovjetiske styre og ikke det nazistiske. Dette skyldtes den opfattelse, at narrativen om det jødiske Holocaust

²⁵¹ Mätksoo 2009:656

²⁵² Mätksoo 2009

²⁵³ Weiss-Wendt 2008:479

²⁵⁴ Weiss-Wendt 2008:citater s. 475 & 492

... runs counter to the Estonian (read: Baltic) national narrative. The Jews, who had been marginalized as a minority, appear to have claimed a victim status reserved for the titular population.²⁵⁵

De baltiske lande – eller i hvert fald Estland – havde en vis berøringsangst over for erindringen om Holocaust, idet den blev anset som en konkurrerende erindringsdiskurs, der potentielt kunne undertrykke eller helt udelukke erindringen om sovjettiden. Sidstnævnte opfattedes mere som ”deres egen” nationale erfaring, idet der eksempelvis i Estlands tilfælde var tale om estiske ofre, der blev forfulgt, fordi de var estere og ikke, fordi de var jøder.

Erindringen om sovjettiden var mere ”bekvem” eller anvendelig, fordi man som nation kunne påberåbe sig offerrollen og ikke – i hvert fald ikke i samme omfang som i tilfældet Holocaust – skulle konfronteres med sin egen meddelagtighed i folkedrab og andre forbrydelser. Offerrollen og fortællingen om, hvordan nationen var udsat for sovjetregimets uretfærdigheder, blev således set som mere brugbar i forbindelse med (gen)opbygningen af et nationalt erindringsfællesskab end fortællingen om Holocaust, der for det første fokuserede på en minoritet og for det andet primært ansås som en vestlig narrativ.²⁵⁶

Om end anerkendelsen af Holocaust ikke var et formelt optagelseskrav, blev der fra EU's side implicit blev stillet visse krav til landenes behandling af deres nazistiske fortid. Et opgør med den kommunistiske fortid, derimod, spillede tilsyneladende ikke så fremtrædende en rolle, om end det blev nævnt af Europa-Parlamentet.

3.2 EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme

Kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme fik ligesom menneskerettigheder stor opmærksomhed i EU efter 1989. Opmærksomheden omkring emnet steg i løbet af 1990'erne, hvilket eksempelvis afspejlede sig i oprettelsen af ”European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia” (EUMC) i 1997, det europæiske år mod racisme samme år, samt i en række beslutninger fra Europa-Parlamentet om netop racisme, fremmedhad og antisemitisme.

Europa-Parlamentet var blandt de første, der tog bekæmpelse af racisme og fremmedhad op i EU-regi. Et af de første dokumenter fra EU, der beskæftigede sig indgående med emnet, var eksempelvis en rapport udar-

²⁵⁵ Weiss-Wendt 2008:481, 492. Citat s. 492

²⁵⁶ Se også ”Holocausterindringen bliver udfordret, 2004-2009” for diskussionen om erindringskonflikten mellem øst og vest.

bejdet i 1986 af parlamentet. Kommissionen, derimod, vedtog sin første såkaldte meddelelse om racisme, fremmedhad og antisemitisme i 1995, hvor den blandt andet foreslog at gøre 1997 til europæisk år mod racisme.²⁵⁷ Rådet tog emnet op på sit møde på Korfu i juni 1994, hvor det blev vedtaget at iværksætte et fransk-tysk initiativ mod racisme og fremmedhad.²⁵⁸ Konkret udmøntede det sig i udarbejdelsen af den såkaldte Kahn-rapport, der kom i maj 1995 og blandt andet anbefalede oprettelsen af EUMC. Centret startede sit arbejde med at overvåge og analysere tilstedeværelsen af racisme, fremmedhad og antisemitisme i EU i 1998.

EUMC's første årsrapport fra 1998 illustrerede meget godt, hvilken rolle bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme spillede for EU. Rapportens første del bar titlen *"Giving Europe a Soul" – Setting up the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia* og indledtes med en udtalelse fra centrets bestyrelsesformand Jean Kahn,²⁵⁹ hvori han blandt andet skrev:

Europe does not only need the Euro, Europe also needs a soul. To find this soul and to bring it to life, for the future of Europe, is one of the objectives of the European Monitoring Centre and its Management Board ...²⁶⁰

Kahn spillede på initiativet *"A Soul for Europe"*, som daværende kommissionsformand Jacques Delors tog initiativ til i 1992. Delors var af den opfattelse, at EU ikke kunne overleve, hvis samarbejdet udelukkende baserede sig på juridiske og økonomiske hensyn. EU havde ifølge Delors også brug for en spirituel og etisk dimension, der kunne tilføre mening på andre niveauer. EU havde, sagt med andre ord, brug for en identitet og et mere menneskeligt ansigt, som kunne gøre samarbejdet mere meningsfuldt i den almindelige borgers øjne og mindske afstanden til Bruxelles. Med dette som forsat iværksatte Delors et samarbejde mellem forskellige religiøse og humanistiske sammenslutninger.²⁶¹

Mens Europas eller EU's sjæl altså ifølge Delors skulle findes i religion og humanisme, gjorde Kahn i ovennævnte sig til talsmand for, at EU's sjæl lå i bekæmpelse af racisme og fremmedhad. Hermed sagde han også, at EU var baseret på denne kamp, og i den næstfølgende årsrapport fra EUMC understregede han, at kampen havde rod i Holocaust, og at det var væsentligt at have kendskab hertil for at forstå racismebekæmpelsens vigtighed:

²⁵⁷ Kommissionen 1995/12/13

²⁵⁸ Rådet 1994/6/24-25

²⁵⁹ Se *"Offergrupper dagsordensætter holocausterindringen"* for mere om Jean Kahn

²⁶⁰ EUMC 1998

²⁶¹ Kommissionen 1992

The year 1999 may be seen as one that has summed up the evolution of Europe during the past century. No matter how large the achievements, Europe has witnessed another shake up of its foundations only fifty years after the Holocaust. The war crimes against the Albanian people in Kosovo have shown us again that racism, xenophobia, intolerance and violence are phenomena still prevalent in the Europe as it enters a new millennium. The conflicts in the Balkans together with the continual violent discrimination experienced in many Member States by ethnic minority people have made it clear that the fight against racism and xenophobia requires, more than ever, our joint efforts, our spirit and devotion.²⁶²

For at blive i terminologien var EU ifølge Kahn besjælet af kampen mod racisme og fremmedhad, der havde rod i erfaringerne fra Holocaust. Dette var en fremherskende opfattelse i EU-sammenhæng. Men hvornår opstod denne opfattelse og hvorfor? Og hvilken betydning havde holocausterindringen for EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme?

3.2.1 Præludium: "... the Rise of Fascism and Racism in Europe", 1986

I en rapport fra 1990 fremhævede Europa-Parlamentet, at det i den anden valgperiode (1984-1989) "... devoted considerable attention to the increase of racism in Europe and to the rise of extreme right-wing groups ...". Rapportens forfattere angav endvidere, at en af grundene hertil var, at parlamentet netop i denne periode "... had to contend with an increased presence of elected representatives of such extreme right-wing groups in its own chamber."²⁶³ Det førte til, at et særligt nedsat udvalg under Europa-Parlamentet i 1984 fik mandat til at udarbejde en rapport om den øgede forekomst af fascisme og racisme i Europa.²⁶⁴ Rapporten var et af de første bidrag til EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme og kan følgelig illustrere, hvad udgangspunktet var.

Der var også historisk betingede årsager til, at udvalget blev nedsat, og at Europa-Parlamentet begyndte at beskæftige sig med racisme og fremmedhad i sidste halvdel af 1980'erne. Udvalget skrev selv, at det havde at gøre med fænomener "... which can only be perceived, conceived and assessed by reference to, and as part of, that history." Videre anførtes det i rapporten, at udvalget ville gøre "... an honest attempt to take into account, wherever possible, the historical and political context of the phenomena under consideration."²⁶⁵ Den

²⁶² EUMC 1999

²⁶³ Europa-Parlamentet 1990/7/23:7

²⁶⁴ Rapporten har desuden baggrund i en rapport om samme emne fra Europarådet. (Europa-Parlamentet 1990/10/9, debate:Ford, S, Storbritannien)

²⁶⁵ Europa-Parlamentet 1986/1/23:13

historiske kontekst blev altså anset som central for forståelsen af fascisme og racisme i samtiden. Spørgsmålet er imidlertid, hvilken historisk kontekst, der blev set som relevant, og hvilke argumenter, der lå bag ønsket om at undersøge fænomenerne.

Under overskriften ”Importance of the inquiry. The community concern” skrev udvalget følgende:

... the very title of our inquiry immediately brings to mind the reality of the totalitarian policy which dominated in Europe before and during the last war. That being the outstanding feature of the concept, it is only natural that a democratic Europe, manifest in the Community and its parliamentary institution, should be particularly concerned over any possibility of the re-emergence of fascist trends. It happens that the inquiry has been concluded in the year of the fortieth anniversary of that terrible and destructive event. This fact, beside its cautionary symbolism, has imbued our Committee's work with a special sense of historic responsibility. It has approached its task as the performance of the democratic duties of spreading knowledge and maintaining vigilance. ... it is significant that Europe is now building its future on the basis of reconciliation and cooperation among its constituent nations. The Community approach means, by definition, the renouncement of nationalist rivalries. Even more obvious it means the rejection of all racist tendencies within the European context.²⁶⁶

Udvalgets arbejde blev set som en vigtig opgave, af både samtidige og historiske grunde. Dels fordi det var i EF's interesse at bekæmpe racisme og fascisme, idet disse fænomener udgjorde en trussel mod samarbejdet. Dels fordi oprettelsen af fællesskabet sås i lyset af Anden Verdenskrig og totalitarisme, der ifølge rapportens forfattere betød, at kampen mod ”nationalist rivalries” og racistiske tendenser var centrale opgaver for fællesskabet og selve indbegrebet af ”the Community approach”. Andetsteds i rapporten blev det endvidere fremhævet, at EF havde været med til at genskabe demokrati i Grækenland, Spanien og Portugal, og at ”... *the last enlargement of the Community will formally mark the end of the authoritarian right-wing régimes which emerged in europe in the 1930s.*”²⁶⁷ EF blev altså set som et svar på fortidig højreekstremisme, og udvalgets arbejde kan ses som et bidrag til at opretholde billedet af EF som svaret på fortidig ufred og racisme.

²⁶⁶ Europa-Parlamentet 1986/1/23:11f

²⁶⁷ Europa-Parlamentet 1986/1/23:91. Grækenland blev optaget i 1981, Spanien og Portugal i 1986 (EU-oplysningen 2012, Udvidelser)

Erindringen om Holocaust blev ikke fremhævet som fundamental for udvalgsarbejdet, men der var dog flere indikatorer på, at den var en del af medlemmernes historiske referenceramme. Benægtelse af, at det nazistiske regime begik folkedrab blev eksempelvis nævnt,²⁶⁸ og det blev anbefalet, at undervisningen i samtidshistorie præsenterede eleverne for ”... *an accurate picture of the crimes committed by European fascist and totalitarian régimes, and more particularly of their acts of genocide.*”²⁶⁹

Anbefalingen illustrerede ikke kun, at Holocaust var en del af udvalgsmedlemmernes bevidsthed, men er også et eksempel på, hvordan fortiden kan bruges som et argument for, hvordan vi bør agere i nutiden.

I forbindelse med udarbejdelsen af rapporten blev der afholdt tre offentlige høringer, som blandt andre Simon Wiesenthal fra ”Jüdisches Dokumentationszentrum” i Wien og en repræsentant for ”Anne Frank Stichting” i Amsterdam deltog i. Brugen af sådanne ressourcepersoner vidnede også om, at Holocaust var præsent i udvalgets arbejde.²⁷⁰ Simon Wiesenthal var også i 1986 en central jødisk skikkelse, blandt andet på grund af sit arbejde for at opspore nazistiske gerningsmænd, og Anne Frank-huset var (og er) et vigtigt erindringssted for Holocaust, særligt i Vesteuropa.²⁷¹

Holocaust blev fremhævet mere eksplicit i Europa-Parlamentets debat om rapporten. Et eksempel er en udtalelse fra udvalgets næstformand og medlem af den kommunistiske gruppe i Europa-Parlamentet, der mente, at erindringen om Holocaust burde fungere som et værn mod fascisme og racisme i dag. Samtidig beklagede han dog også, at erindringen i sig selv åbenbart ikke var nok:

... the surest way to safeguard democracies against the return of such perverse ideologies [fascism and racism] was to keep alive the collective memory of their causes and their meaning. ... The most horrific manifestation of anti-Semitism was embodied in the Nazi regime, ... But the memory of the Holocaust, which has remained in our minds, has not prevented the development of a new kind of thinking in which the most abject aspects of fascism ... have been amplified and taken for granted.²⁷²

Erindringen om Holocaust optrådte i relation til rapporten. Men udvalgsarbejdet må i højere grad ses i lyset af erindringen om fascisme og nazisme i mellemkrigstiden og om Anden Verdenskrig i almindelighed. Sådanne

²⁶⁸ Europa-Parlamentet 1986/1/23:91

²⁶⁹ Europa-Parlamentet 1986/1/23:89 eller 97

²⁷⁰ Yderligere har udvalget inddraget en repræsentant for World Jewish Congress-Europe (der også repræsenterede Board of Deputies of British Jews, London) og fra Institute of Jewish Affairs i London (Europa-Parlamentet 1986/1/23:10)

²⁷¹ Anne Frank House udateret; Simon Wiesenthal Archiv udateret

²⁷² Europa-Parlamentet 1986/1/10, debate:Chambeiron, COM, Frankrig (s. 99)

historiske referencer fyldte langt mere, hvilket blandt andet afspejlede sig i udvalgets overvejelser om forskelle og ligheder mellem fascisme og nazisme.

I den forbindelse fremhævede udvalget blandt andet, at ”... *nazi inspiration, disguised more or less in the form of references to SA and to 'Strasserism' lies at the heart of the specific thinking of the extreme right ...*”.²⁷³ Udvalget skrev endvidere, at det var centralt for dem at finde frem til en fascisme-definition ”... *which should also include the phenomena of national-socialism and neo-nazism.*”²⁷⁴ Og det fremhævede det nazistiske regime som et eksempel på et ekstremt racistisk regime.²⁷⁵ Alle tre eksempler indikerede, at nazisme og fascisme var centrale for udvalgsmedlemmernes forståelse af racisme

Europas koloniale fortid blev også nævnt som en årsag til nutidig racisme. Mellemkrigstidens Europa og Anden Verdenskrig var dermed ikke de eneste historiske perioder, som blev nævnt i rapporten.²⁷⁶ Dertil kom samtidige regimer, som Sovjetunionen, der blev brugt som et eksempel på statslig racisme og antisemitisme.²⁷⁷ Og apartheidstyret i Sydafrika, der fremhævedes som et eksempel på statslig racisme uden for den europæiske sfære.²⁷⁸ At dømme ud fra sådanne referencer var udvalgets medlemmer også motiveret af og bevidste om samtidige forhold i og uden for EF, samt af andre perioder end mellemkrigstidens Europa og Anden Verdenskrig. Det fremstod dog, som om sidstnævnte spillede den største rolle, hvilket blandt andet afspejlede sig i ovennævnte afsnit ”Importance of the inquiry. The community concern”.

Den forholdsvis snævert fokuserede erindring om Holocaust spillede altså ikke nogen fremtrædende rolle for forståelsen af nutidig racisme i 1986. Den mere bredt anlagte fortælling om fascisme og nazisme i 1930'erne og 1940'erne derimod indtog en mere fremtrædende plads i Europa-Parlamentets racismeforståelse. Set i relation til Kahns historisk begrundede opfattelse af EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme fremstår det dog relevant at spørge, hvordan dette bredt anlagte udgangspunkt har snævret sig ind, så kampen kom til primært at blive set i lyset af Holocaust.

²⁷³ Europa-Parlamentet 1986/1/23:17

²⁷⁴ Europa-Parlamentet 1986/1/23:100, note 16

²⁷⁵ Europa-Parlamentet 1986/1/23:20

²⁷⁶ Europa-Parlamentet 1986/1/23:19, 62. Se også afsnittet ”Racisme, historie og erindring”

²⁷⁷ Europa-Parlamentet 1986/1/23:60, 62, 93

²⁷⁸ Europa-Parlamentet 1986/1/23:20, 21

3.2.2 Racisme, historie og erindring

Europa-Parlamentets opfattelse af racisme og forklaringerne på dens tilstedeværelse i Europa har ligesom opfattelsen af, hvordan fænomenet skal bekæmpes, forandret sig siden den første rapport fra 1986.

Udviklingen kan illustreres af nævnte rapport fra 1986 og en resolution fra 1996 om racisme, fremmedhad og antisemitisme,²⁷⁹ altså dokumenter udarbejdet umiddelbart efter 40- og 50-året for afslutningen på Anden Verdenskrig og før og efter den Kolde Krigs afslutning. Derudover vil jeg også inddrage en rapport, der ligeledes kan bidrage til at illustrere de forandringer, der fandt sted. Rapporten omhandlede bekæmpelse af racisme og fremmedhad i EU og var fra det for holocausterindringen skelsættende år 2000.²⁸⁰

I 1986 forklarede Europa-Parlamentet blandt andet forekomsten af racisme og fremmedhad med en spontan angst for den eller de fremmede, hvilket understøtter, hvad parlamentet betegnede som "... *the uncontrollable instinct for collective or individual self-protection*." En racistisk reaktion bunder ifølge parlamentet ikke så meget i antallet af fremmede som i et ændret selvbillede og lavere selvværd, hvilket kan indtræffe, men ikke nødvendigvis gør det, i kølvandet på økonomisk krise:

Studies of the most recent period seem to suggest that it is not so much the effects of present economic difficulties as the fear of long-term unemployment and recession which are likely to undermine the democratic instinct...²⁸¹

Parlamentet mente, at angsten for fremtiden projiceres over på den fremmede og resulterer i racisme og fremmedhad eller -angst. I argumentationen blev der draget analogier til det nazistiske Tyskland, der blev brugt som et (skræmme)eksempel på sammenhængen mellem arbejdsløshed og racisme. Eksemplet appliceredes imidlertid ikke uden forbehold, idet det blev nævnt, at den økonomiske krise skal have et vist omfang, og at visse andre faktorer også skal være til stede. Dette ændrede dog ikke på, at nazisme var en del af parlamentets referenceramme for forståelsen af fænomenet racisme, for dets årsager og dermed for bekæmpelse heraf.

Den opfattelse, at økonomisk krise og racisme hænger sammen, gik igen i en resolution vedtaget af Europa-Parlamentet i 1996, hvor forekomsten af racisme i Europa blandt andet blev begrundet med: "*the deteriorating economic situation, leading to more extensive unemployment and social exclusion*["]²⁸²

²⁷⁹ Europa-Parlamentet 1986/1/23; 1996/5/9

²⁸⁰ Europa-Parlamentet 2000/2/28a

²⁸¹ Europa-Parlamentet 1986/1/23:62-65, citater hhv. s.62 & 64

²⁸² Europa-Parlamentet 1996/5/9:art. I

I en rapport fra 2000 om racisme og fremmedhad i EU blev sammenhængen mellem recession og racisme også nævnt, om end mere implicit.²⁸³

Hverken resolutionen fra 1996 eller rapporten fra 2000 var så udførlig som 1986-rapporten, og der blev ikke draget nogen historiske paralleller hvad angik sammenhængen mellem økonomi og racisme. Det kan skyldes, at parlamentet efterhånden havde indlejret den opfattelse, at der er en sammenhæng, og at det derfor ikke længere blev anset som nødvendigt at eksplicitere den.

Endnu et element, som gik igen i 1986, 1996 og 2000 var at se en sammenhæng mellem Europas koloniale fortid og racisme. I 1986 skrev parlamentet: "... *the manner in which racism operates in Europe has been determined in more than one way by its colonial past.*" Den koloniale fortid havde påvirket europæernes verdensopfattelse og deres attitude, der begge blev opfattet som overvejende eurocentrisk (læs racistisk). Sammenhængen mellem kolonialisme og racisme blev endvidere begrundet med, at effekterne af en i flere tilfælde konfliktfyldt og voldelig afkolonialisering stadig kunne ses. Og at forbindelsen til de tidligere kolonier havde påvirket indvandringsmønstrene til Europa og dermed de europæiske befolkningers etniske sammensætning.²⁸⁴

Der blev også henvist til kolonitiden i 1996-resolutionen, hvor medlemsstaternes ubearbejdede koloniale fortid blev regnet blandt de grundlæggende årsager til racisme og fremmedhad i Europa.²⁸⁵ Ligesom det var tilfældet med hensyn til sammenhængen mellem recession og racisme, blev emnet kolonialisme/racisme ikke behandlet så udførligt som i 1986. Det samme gjorde sig gældende i 2000, hvor kolonitiden blot blev nævnt som et emne, der burde indgå i skolernes curricula og uddannelsen af lærere.²⁸⁶ Kolonitiden indgik altså ikke som en del af forklaringen på racisme, men blev primært set som et element i racismebekæmpelse.

I relation til undervisningsindsatsen og den lære, som kan uddrages af fortiden, spillede det nazistiske Tyskland og Holocaust en mere gennemgående, men dog foranderlig rolle.

I 1986 blev det anbefalet at give eleverne "... *an accurate picture of the crimes committed by European fascist and totalitarian régimes, and more particularly of their acts of genocide.*"²⁸⁷ Der blev ikke henvist til Holocaust, men til fascistiske og totalitære europæiske regimer i almindelighed og til folkedrab i sær-

²⁸³ Europa-Parlamentet 2000/2/28a:9

²⁸⁴ Europa-Parlamentet 1986/1/23:19

²⁸⁵ Europa-Parlamentet 1996/5/9:art. I

²⁸⁶ Europa-Parlamentet 2000/2/28a:14f (anbefalingen lyder: "the teaching of Europe in the world, including slavery and colonialism, and the history and culture of minority communities;")

²⁸⁷ Europa-Parlamentet 1986/1/23:89, 97

deleshed. Det havde ændret sig i 2000, hvor Europa-Parlamentet blandt andet anbefalede at inkludere følgende i skolernes curricula og uddannelsen af lærere:

the dangers of racism, xenophobia and intolerance, including the Holocaust and anti-semitism, and the imperative of racial tolerance and the value of diversity²⁸⁸

Racisme og fremmedhad samt bekæmpelse heraf blev altså knyttet mere eksplicit til Holocaust, der blev fremhævet som et eksempel på, hvor galt det kan gå, hvis racisme, fremmedhad og intolerance ikke bliver bekæmpet.

En væsentlig forskel set i forhold til 1986 var, at fascismens og totalitarismens forbrydelser var erstattet af Holocaust. Den partikulære holocaust-narrativ havde erstattet den mere generelle narrativ om fascisme og totalitarisme i 1930'erne og 1940'erne. Det anskueliggjorde den udvikling, der generelt er sket, hvad angår erindringen om Anden Verdenskrig. Nemlig, at Holocaust i løbet af 1990'erne kom til at dominere fortællingen om krigen. Set mere snævert i forhold til EU eksemplificerede forskellene mellem 1986 og 2000 desuden, hvordan Holocaust i løbet af 1990'erne blev det negative modbillede til EU, der omvendt repræsenterede det gode.²⁸⁹

Resolutionen fra 1996 kan illustrere et af de mellemliggende stadier i denne udvikling. Resolutionen rummede eksempelvis ikke ordet Holocaust, men indeholdt en anbefaling om, at der burde undervises i "... *the significance of the Second World War in modern history and in the context of efforts to combat racism and nationalism*["²⁹⁰ Resolutionen var forholdsvis eksplicit i omtalen af EU som svaret på fortidige problemstillinger, men anvendte heller ikke i denne forbindelse ordet Holocaust. Resolutionen blev eksempelvis indledt med en henvisning til det, der må formodes at være Anden Verdenskrig og Holocaust uden at disse benævnelser blev anvendt:

whereas the history of Europe has on a number of occasions fallen into the grip of racism and ethnic hatred, with terrible consequences: genocide against Jews, gypsies, homosexuals and the disabled, millions of casualties among military personnel and particularly among civilians, deportation of population groups, persecution, ethnic cleansing, and mass displacements and uprooting of people,²⁹¹

²⁸⁸ Europa-Parlamentet 2000/2/28a:14f (Originalens punktopstilling fjernet)

²⁸⁹ Se også "EU's dobbelte grundfortælling"

²⁹⁰ Europa-Parlamentet 1996/5/9

²⁹¹ Europa-Parlamentet 1996/5/9:art. A

Herefter blev det fremhævet, hvordan EU var ”... *the principal answer to National Socialism, fascism and the totalitarian communism ...*”.²⁹² Parlamentet var forholdsvis eksplicit i dets understregning af, hvordan EU var svaret på fortidens ondt, heriblandt Holocaust. Dette dog uden at anvende ordet Holocaust.

Ovenstående analyse viser også, at den måde, hvorpå der blev refereret til europæernes fortid, ændrede sig i perioden fra 1980'erne til 2000. 1986-rapporten var som nævnt langt mere udførlig, og der blev brugt megen plads på at granske og forklare, hvad fascisme og racisme er – også historisk set. Eksempelvis ved at se på økonomiske faktorer og på sammenhængen med europæisk kolonialisme. Det at udforske og forstå fortiden og de specifikke vilkår, som gjorde sig gældende på et givent tidspunkt, for efterfølgende at bruge denne forståelse som afsæt for at forklare nutidige fænomener – i dette tilfælde fascisme og racisme – fremstod langt mere centralt i 1986 end i 1996 og 2000. I 1996-resolutionen og rapporten fra 2000 fokuserede Europa-Parlamentet i langt højere grad på den lære, som kan uddrages af fortiden, mens det ikke i nævneværdig grad refererede til de særlige forhold, som havde at gøre med den eller de begivenheder, der blev omtalt. Det fremstod, som om den historiske kontekst spillede en mindre rolle til fordel for nutidige erindringspolitiske hensyn. I 2000 blev det eksempelvis anbefalet at indstifte en holocausterindringsdag og en international dag mod fascisme og antisemitisme,²⁹³ hvilket var nyt i forhold til 1986-rapporten, der ikke indeholdt lignende forslag. Forandringen understøtter Daniel Levy og Natan Sznaiders antagelse om, at Holocaust er blevet et dekontekstualiseret, abstrakt symbol.²⁹⁴

Historiske begivenheder eller epoker – og dermed også Holocaust – blev erindringspolitiske redskaber for EU, hvilket betød, at de faktiske omstændigheder var underordnet fortidens erindringspolitiske anvendelighed. Og at en given opfattelse af fortiden efterhånden var så indlejret i bevidstheden, at det ikke blev anset som nødvendigt at eksplicitere de historiske fakta.

3.2.3 Hvorfor bekæmpe racisme, fremmedhad og antisemitisme? Hvorfor erindre Holocaust?

Kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme og erindringen om Holocaust blev ikke i udgangspunktet forbundet med hinanden. Det forandrede sig dog i løbet af 1990'erne, som også var et årti, hvor både Holo-

²⁹² Europa-Parlamentet 1996/5/9:art. B

²⁹³ Henholdsvis den 27. januar, årsdagen for befrielsen af Auschwitz i 1945, og den 9. november, årsdagen for ”Krystalnatten” i 1938. Europa-Parlamentet 2000/2/28a:15

²⁹⁴ Levy & Sznaider 2007

caust og bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme tiltrak sig øget opmærksomhed i EU. Det virker på den baggrund oplagt at spørge, om der var en sammenhæng mellem det øgede fokus på disse fænomener, og om det kan være med til at forklare, hvorfor Holocaust og kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme blev knyttet tættere sammen i 1990'erne.

Der var flere årsager til, at bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme fik medvind i 1990'erne, men to faktorer udmærkede sig. Europa-Parlamentet og andre EU-institutioner, herunder EUMC, nævnte selv, at der var en øget forekomst af racisme og højreekstremisme i EU.²⁹⁵ Det resulterede blandt andet i flere resolutionsforslag om emnet fremlagt i Europa-Parlamentet i slutningen af 1980'erne og starten af 1990'erne. ”Resolution on the rise of racism in Europe and criminal attacks on Turkish citizens in Germany”²⁹⁶ fra 1993 er et eksempel.²⁹⁷

Forekomsten af nynazisme og racisme i EU-landene betød, at der blev stillet spørgsmålstegn ved en af samarbejdets grundpræmisser, nemlig EU som fredens vogter. Nynazisme og racisme var ganske vist ikke ensbetydende med krig, men mindede EU's politikere om, hvorfor samarbejdet i sin tid var blevet oprettet og bevirkede, at erindringer om krig, nazisme og folkedrab blev vakt til live. Bekæmpelse af det, man troede var fortidige fænomener, blev derfor central, hvis EU skulle opretholde sit selvbillede, idet forekomsten af nynazisme og racisme udfordrede selvsamme selvbillede.

Endnu en faktor, som spillede ind og som for alvor stillede spørgsmålstegn ved EU som garant for fred, var krigene på Balkan i 1990'erne. I sin introduktion til EUMC's anden årsrapport nævnte Kahn begge faktorer som medvirkende årsager til, at behovet for at bekæmpe racisme og fremmedhad var øget.²⁹⁸ Krigen i Bosnien (1992-1995) var i særdeleshed med til at sætte fokus på, hvorvidt EU kunne leve op til sin målsætning om at værne om fred i Europa. Og den påmindede europæerne om den periode i Europas historie, der gik forud for samarbejdets oprettelse.

EU var tilbageholdende med at gribe ind i konflikten og fremstod som en svag aktør, der blot så til på sidelinjen.²⁹⁹ EU's handlekraft blev følgelig draget i tvivl, og EU fremstod som en tandløs papirtiger, der ikke var i stand til at sikre og bevare fred i Europa. Set på den baggrund var opprioriteringen af bekæmpelse af racisme og fremmedhad et udtryk for, at EU havde behov for at markere sig og genetablere sin autoritet som menne-

²⁹⁵ Se for eksempel Europa-Parlamentet 1993/4/1:9; 1995/4/27:E; Rådet 1995/5/23; EUMC 1998:15

²⁹⁶ Europa-Parlamentet 1993/6/24

²⁹⁷ Se også Europa-Parlamentet 1993/4/1 for flere resolutionsforslag med relation til emnet

²⁹⁸ EUMC 1999:5-7

²⁹⁹ Se Kubicek & Parke 2011

skerettighedsforkæmper og garant for, at krig, etniske udrensninger og folkedrab hørte fortiden til. Dette både udadtil og indadtil.

Med krigene på Balkan havde EU's selvopfattelse lidt et alvorligt knæk, hvilket blandt andet sås i forbindelse med to rapporter om henholdsvis etnisk udrensning og humanitær intervention, som blev diskuteret i Europa-Parlamentet i april 1994. Materialet efterlod det indtryk, at omvæltningerne i Østeuropa forårsagede en vis usikkerhed og at urolighederne på Balkan bekræftede og dermed øgede frygten for, at det kunne resultere i voldelige, racistisk motiverede reaktioner.³⁰⁰ Særligt i rapporten om etnisk udrensning blev Rådet, EU som helhed og andre internationale organisationer kritiseret for deres manglende evne til at forhindre krigene i det tidligere Jugoslavien. Om Rådet stod der for eksempel:

The display of reluctance to act unless countries' own economic interests are directly at stake, and the vulgar opportunism and duplicity which dominate the Council, are shocking to citizens both of the Union and of non-member States who thought that the Union was based on moral values.

... the Council has failed dismally to prevent armed conflict in the former Yugoslavia.³⁰¹

Som det også fremgår af citatet, pointerede rapportens forfattere også, at etnisk udrensning var en trussel mod unionens værdigrundlag.³⁰²

Parlamentets kritik af Rådet kan være udtryk for en intern magtkamp i EU, hvor parlamentet ønskede at give udtryk for sin utilfredshed med ikke at have tilstrækkelig indflydelse på eksempelvis den fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik. Endnu en del af forklaringen på parlamentets standpunkt må også findes i det forhold, at parlamentet så sig som EU's vagthund og borgernes garant for, at demokratiet opretholdes.

Fortiden blev brugt som et argument i både rapporterne, debatten og i de resolutioner, som rapporterne mandede ud i. I resolutionen om etnisk udrensning stod der eksempelvis:

... ethnic cleansing and expulsion, which have caused great suffering to various regions and nations of Europe throughout history, have left deep and lasting wounds ...

... experience has shown that the character of totalitarian structures and ideologies can, on collapse of the latter, all too easily degenerate into ethnic totalitarianism,³⁰³

³⁰⁰ Europa-Parlamentet 1994/3/30; 1994/4/8; 1994/4/19, debate; 1994/4/20, explanations of vote; 1994/4/20a; 1994/4/20b

³⁰¹ Europa-Parlamentet 1994/3/30:13f; se også Europa-Parlamentet 1994/4/20a:G & H

³⁰² Europa-Parlamentet 1994/3/30:9, 13f

Holocaust blev nævnt og indgik i argumentationen i rapporten om etnisk udrensning og under debatten om begge rapporter,³⁰⁴ men spillede ikke nogen særlig central rolle, hvilket også var tilfældet i ovennævnte resolution fra 1996 om racisme, fremmedhad og antisemitisme. Holocausterindringen havde altså endnu ikke for alvor politisk momentum i parlamentssammenhæng i midten af 1990'erne, hvilket den dog fik sidenhen.

Nynazistiske og racistiske strømninger i EU og krigene i Eksjugoslavien³⁰⁵ var med til at styrke kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme i EU. Samme faktorer bidrog også til, at fortiden – navnlig Holocaust – blev brugt som referenceramme for nutiden og trådte frem som et element i EU's forsøg på at konstruere en sammenhængende narrativ om EU.³⁰⁶

Betydningen af Holocaust som en del af fortællingen om EU's opståen kan illustreres af en polemik, der opstod i 2003/2004 i forbindelse med en rapport om antisemitisme i EU.

En rapport udarbejdet for EUMC af ”Zentrum für Antisemitismusforschung” (ZfA) i Berlin blev afvist af EUMC med den primære begrundelse, at den var baseret på utilstrækkelige data. EUMC udarbejdede efterfølgende endnu en rapport, som var baseret på en større datamængde.³⁰⁷ Forfattere til ZfA-rapporten identificerede forskellige typer antisemitiske aktiviteter, som de kobledede til forskellige grupper af gerningsmænd. Disse omfattede ikke kun den ekstreme højrefløj, men også det ekstreme venstre (navnlig pro-palæstinensiske og anti-globaliserings grupper), folk med muslimsk herkomst og radikale islamister.³⁰⁸ EUMC blev anklaget for at tilbageholde den første rapport fra ZfA, fordi dens konklusioner ikke var gangbare, og jødiske organisationer samt medlemmer af Europa-Parlamentet lagde pres på EUMC for at få dem til at offentliggøre rapporten.³⁰⁹ EUMC afviste naturligvis beskyldningerne, men var i den endelige rapport meget tilbageholdende med at tegne en gerningsmandsprofil. I den endelige rapport konkluderede EUMC blandt andet:

... over the last few years, there has been a shift in the public perception of the ‘typical’ antisemitic offender from an ‘extreme right’ skinhead to a disaffected young Muslim. Press reports perpetuate

³⁰³ Europa-Parlamentet 1994/4/20a:F & N

³⁰⁴ Europa-Parlamentet 1994/3/30:10; 1994/4/19, debate:Newens, PSE, Storbritannien; Simeoni, ARC, Frankrig; 1994/4/20, explanations of vote:Stewart-Clark, Sir Jack, PPE, Storbritannien; Arbeloa Muru, PSE, Spanien

³⁰⁵ Se også ”Krig, etnisk udrensning og folkedrab”

³⁰⁶ Dette vil blive uddybet yderligere i afsnittet ”EU's dobbelte grundfortælling”

³⁰⁷ EUMC 2003:9f; 2003/11/23

³⁰⁸ Bergmann & Wetzel 2003:7f

³⁰⁹ Se fx Benoit 2003/11/22; Nielsen 2003/11/23; Laschet 2003/12/2

the assumption that the bulk of antisemitic attacks in Europe are committed by young men of immigrant and Muslim background. However, the NFP [National Focal Point] reports suggest a more complex picture than that.

...

In general, on the basis of available data and looking at the EU as a whole, it is problematic to make general statements with regard to the perpetrators of antisemitic acts.³¹⁰

Venstrefløjen blev ikke nævnt i rapporten. Det samme gjorde sig gældende for terrorangrebene mod USA den 11. september 2001, der i den første rapport fra ZfA blev set som en del af forklaringen på den øgede forekomst af antisemitiske handlinger.³¹¹

Den megen polemik om rapporterne var et eksempel på, hvad der kan ske, når der rokkes ved en narrativ, som har vundet indpas. I dette tilfælde en narrativ baseret på, at EU opstod som følge af en begivenhed – Holocaust – forårsaget af højreekstremistiske kræfter – nazismen. Det ekstreme højre var altså udpeget som den primære gerningsmand og det kunne (tilsyneladende) skabe en vis furore, når denne opfattelse blev udfordret.

Det, at rapporten fra ZfA udpegede muslimer og pro-palæstinensiske grupper som antisemitter var imidlertid også problematisk af andre årsager, idet en sådan modsætning bragte konflikten i Mellemøsten til Europa med potentiel risiko for at skade EU's forhold til Israel. En relation som i oktober 2003 havde været ude i et veritabelt stormvejr som følge af en meningsmåling offentliggjort af Kommissionen. Målingen, der var baseret på en rundspørge blandt 7.500 personer og foretaget i 15 medlemslande, viste, at et flertal af de adspurgte (59 %) anså Israel som den største trussel mod verdensfreden.³¹²

Begge rapporter så konflikten i Mellemøsten som en del af forklaringen på den øgede forekomst af antisemitisme i Europa, men derfra og så til direkte at udpege muslimer og pro-palæstinensiske grupper som gerningsmænd var der tilsyneladende langt. En pointe som blev understreget af, at terrorangrebene mod USA den 11. september 2001 ikke nævntes i EUMC's endelige rapport.

Terrorangrebene mod USA og spørgsmålet om, hvorvidt islam efter 2001 blev den (nye) modpol, i forhold til hvilken europæerne definerede sig, fyldte i det hele taget forholdsvis lidt i EU's erindringspolitik.

Europa-Parlamentet har siden 2005 mindet terrorofre den 11. marts, årsdagen for terrorangrebene i Madrid den 11. marts 2004. Terror er na-

³¹⁰ Citater EUMC 2003:20, 22

³¹¹ Bergmann & Wetzel 2003:5f; EUMC 2003:25

³¹² Banke 2004/2

turligvis et bredt fænomen, men forbindes ofte med yderliggående muslimmer eller islamister, hvilket kan føre til såkaldt islamofobi. Men ordene muslim, islam, islamisme eller islamofobi optrådte ikke i de taler, som de respektive parlamentsformænd har holdt i årene 2005 til 2012.³¹³ Muslimer blev ikke omtalt som hverken gerningsmænd eller ofre. Det understregede, at det var tabubelagt at udpege nye gerningsmænd, men kan ligeledes ses som en indikation på, at det tilsyneladende også var forbundet med et vist tabu at omtale Europas muslimske befolkning som en særlig udsat gruppe. Dette til trods for, at EUMC allerede i 2002 konkluderede: "... *Islamic communities and other vulnerable groups have become targets of increased hostility since 11 September.*"³¹⁴ Man var nervøs for at udfordre den offerstatus, som Holocaust og dermed den jødiske befolkning havde og blev derfor berøringsangst. En offerstatus som Assmann blandt andre har fremhævet.³¹⁵ Dertil kommer, at islamisme og islamofobi havde rod i andre historiske omstændigheder end Holocaust, og at udgangspunktet for den dominerende narrativ, dermed blev udfordret.

Islamofobi og islam spillede heller ikke nogen fremtrædende rolle i relation til Europa-Parlamentets holocausterindringspolitik. Temaerne blev nævnt i forbindelse med vedtagelsen af en resolution fra 2005, men det satte sig ikke spor i den vedtagne resolution, hvori parlamentet foreslog at gøre den 27. januar til holocausterindringsdag.³¹⁶ Også konflikten i Mellemøsten blev nævnt i forbindelse med vedtagelsen af den pågældende resolution, hvilket var en undtagelse, idet konflikten heller ikke havde nogen fremtrædende plads i forbindelse med parlamentets holocausterindringspolitik.

I resolutionsforslagene fra henholdsvis det liberale ALDE og de grønne (Verts/ALE) blev der henvist til, at konflikten var med til at skabe frygt og utryghed og øgede risikoen for racistisk adfærd.³¹⁷ Henvisningerne var dels et resultat af, at der opstod uroligheder, efter at palæstinenserne havde valgt Mahmoud Abbas som ny leder i januar 2005. Dels en reaktion på den megen polemik, der som beskrevet var i 2003/2004.

Sidstnævnte blev tydeliggjort yderligere af et resolutionsforslag, som det konservative/kristendemokratiske PPE-DE fremlagde. Her kom gruppen ind på diskussionen om, hvilke politiske grupperinger, der stod bag det stigende antal antisemitisme angreb. Den mente, at ansvaret ikke kun skulle placeres på højrefløjen, men også på venstrefløjen og blandt islam-

³¹³ Fontelles 2005/3/10; 2006/3/10; 2006/3/13; Pöttering 2007/3/9; 2007/3/12; 2008/3/11a; 2008/3/11b; 2009/3/11; Buzek 2010/3/11a; 2010/3/11b; 2011/3/10a; 2011/3/10b; Schulz 2012/3/10; Europa-Parlamentet 2012/3/11; Schulz 2012/3/12

³¹⁴ EUMC 2002/5:5

³¹⁵ Assmann 2006b:258

³¹⁶ Europa-Parlamentet 2005/1/26, debate; 2005/1/27

³¹⁷ ADLE 2005/1/19:E; Verts/ALE 2005/1/19:K

ister: "... these [anti-Semitic] attacks have increasingly not been committed by those extreme far-right groups normally associated with anti-Semitic attacks but also, increasingly, by radical Islamist and extreme radical left groups".³¹⁸

I den endelige resolution udtrykte parlamentet bekymring over "... the rise of extremist and xenophobic parties and growing public acceptance of their views,"³¹⁹ men gjorde i øvrigt ikke noget forsøg på at placere et egentligt ansvar for den stigende antisemitisme. PPE-DE's argumentation mindede meget om de konklusioner, som også fremgik af rapporten fra ZfA, mens den vedtagne resolution ligesom EUMC afholdt sig fra at udpege "nye" gerningsmænd.

Konflikten i Mellemøsten kunne bruges som et argument for at erindre Holocaust og bekæmpe antisemitisme, men den blev kun sjældent fremdraget i Europa-Parlamentet i forbindelse med beslutninger om holocausterindring. Det fremstår som om det var tabubelagt at nævne konflikten, når snakken faldt på Holocaust, fordi man ikke ønskede, at erindringspolitikken skulle blive alt for sprængfarlig. Og fordi man ikke ønskede at bringe konflikten til Europa.

Svaret på, om der var en sammenhæng mellem det øgede fokus på EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme og erindringen om Holocaust, er altså ja. Samtidig nynazisme og racisme samt krigen i Bosnien var med til at minde om, at EU blev oprettet som et svar på krig, og at fred ikke var en selvfølge, men krævede en indsats. Holocaust blev et argument for at bekæmpe racisme, fremmedhad og antisemitisme. Men erindringen om Holocaust blev imidlertid mere end det. Den blev nemlig et mål i sig selv og et redskab til at styrke EU's identitet og sammenhængskraft.

3.3 Holocaustbenægtelse

Rådet vedtog i november 2008 en rammeafgørelse om bekæmpelse af "certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law", herunder holocaustbenægtelse. Målsætningen var at harmonisere medlemsstaternes lovgivning på området, så det ikke længere var muligt at søge tilflugt i ét EU-land for racistiske eller fremmedfjendske forbrydelser begået i et andet. Det var eksempelvis forbudt at benægte Holocaust i Tyskland, men ikke i Danmark, hvorfor Danmark blev betegnet som et fristed for holocaustbenægtelse og nynazister.

En rammeafgørelse er kun bindende for medlemsstaterne for så vidt angår målsætningen, mens de enkelte stater bevarer deres suverænitet med

³¹⁸ PPE-DE 2005/1/19:F

³¹⁹ Europa-Parlamentet 2005/1/27:§ 1

hensyn til udmøntningen af rammeafgørelsen. Kommissionen fremlagde allerede i november 2001 et forslag til rammeafgørelsen, der altså var syv år undervejs.

Rammeafgørelsen og forbuddet mod at benægte Holocaust mødte modstand blandt intellektuelle, der blandt andet mente, at det var en krænkelse af ytringsfriheden. Modstanderne fremførte ligeledes, at forbuddet var en uheldig sammenblanding af historieskrivning og politik, idet der var tale om en politisk fastsat historiefortolkning.³²⁰

3.3.1 Rammeafgørelse om holocaustbenægtelse i EU, 2008

Rammeafgørelsen var som nævnt længe undervejs, idet der gik syv år fra Kommissionen fremlagde et forslag i 2001 til rammeafgørelsen blev vedtaget i 2008. Tanken om at forbyde benægtelsen af Holocaust blev imidlertid fremsat i EU-sammenhæng endnu tidligere og særligt Europa-Parlamentet pressede på for et forbud.

I en beslutning vedtaget af Europa-Parlamentet om Kommissionens lovgivnings- og arbejdsprogram for 1995 efterlyste parlamentet eksempelvis: ”for a Directive to be adopted to combat racism, xenophobia and anti-Semitism, and revisionist acts and denial of the holocaust[.]”³²¹ Kravet blev også fremsat i forbindelse med parlamentets beslutning om Kommissionens arbejdsprogram for 1996³²² og i forskellige vedtagelser om racisme, fremmedhad og antisemitisme fra parlamentet.³²³ Europa-Parlamentets medlemmer har ligeledes givet udtryk for, at der burde ses på mulighederne for at kunne gribe ind over for holocaustbenægtelse i flere resolutionsforslag om emnet fremlagt i 1994 og 1995, men aldrig vedtaget.³²⁴

I den såkaldte Kahn-rapport udarbejdet af Rådet i 1995 blev det også anbefalet, at medlemsstaternes nationale lovgivning burde omfatte holocaustbenægtelse samt bagatellisering af andre forbrydelser mod menneskeheden.³²⁵ Kommissionen nævnte til gengæld ikke noget om, at det burde være strafbart at benægte Holocaust i sin første beslutning om racisme, fremmedhad og antisemitisme fra 1995.³²⁶

I 1996 vedtog Rådet en såkaldt fælles aktion om bekæmpelse af racisme og fremmedhad, hvilket kan ses som en forløber for rammeafgørelsen om holocaustbenægtelse i EU. Med den fælles aktion blev det besluttet at sikre et effektivt retligt samarbejde vedrørende visse typer forbrydelser, heriblandt:

³²⁰ Se fx Liberté pour l'Histoire 2005

³²¹ Europa-Parlamentet 1995/3/15:§9, stk. fc

³²² Europa-Parlamentet 1995/12/14b:§ 4, stk. B, pkt. 12

³²³ Se for eksempel Europa-Parlamentet 1995/4/27:§ 5; 1995/10/26:§ 12; 1997/1/30:§ 16; 1998/1/29:§ 3

³²⁴ Ford 1994/11/23; De Coene et al. 1995/2/9; ELDR 1995/2/9

³²⁵ Rådet 1995/5/23:48f

³²⁶ Kommissionen 1995/12/13

public denial of the crimes defined in Article 6 of the Charter of the International Military Tribunal appended to the London Agreement of 8 April 1945 insofar as it includes behaviour which is contemptuous of, or degrading to, a group of persons defined by reference to colour, race, religion or national or ethnic origin;³²⁷

Der blev henvist til Charteret for Nürnbergdomstolen og dennes definition af de tre anklagepunkter, forbrydelser mod freden, krigsforbrydelser og forbrydelser mod menneskeheden.³²⁸ Rådet signalerede herved, at de var sig erindringen om Holocaust bevidst, men udelod dog at kriminalisere benægtelsen af folkedrab, herunder også holocaustbenægtelse. Folkedrabet på Europas jøder var ikke et anklagepunkt i Nürnberg og ingen af de fremtrædende nazister, som sad på anklagebænken blev dømt for folkedrab – så når Rådet henviste til Nürnberg, henviste det ikke til folkedrab eller Holocaust. Dette hænger sammen med, at folkedrab i juridisk forstand først blev defineret i FN's folkedrabskonvention i 1948 og at folkedrabet på Europas jøder først senere er blevet erkendt og har fået betegnelsen Holocaust.

Henvisningen til Nürnberg blev gentaget i rammeafgårelsen, der derudover også inkluderede en henvisning til statutten for Den Internationale Straffedomstol (ICC) og dennes bestemmelser om folkedrab, forbrydelser mod menneskeheden og krigsforbrydelser.³²⁹ Set i forhold til den fælles aktion blev det i rammeafgårelsen endvidere tilføjet, at det ikke kun skulle være strafbart offentligt at benægte sådanne forbrydelser, men også at forsvare eller bagatellisere dem groft. Afslutningsvist hed det endvidere, at forseelsen skal være ”... *carried out in a manner likely to incite to violence or hatred against such a group or a member of such a group.*”³³⁰ ”Blødere” former for benægtelse blev altså også medtaget i rammeafgårelsen, og det blev specificeret, at den nævnte adfærd kun var strafbar, hvis det var sandsynligt, at den ville tilskynde til vold og had.

Rammeafgårelsens endelige formulering af de ovennævnte dele³³¹ afveg betydeligt fra det forslag, som Kommissionen oprindeligt fremsatte. Kommissionen medtog eksempelvis ikke benægtelse og grov bagatellisering af de af ICC definerede forbrydelser (folkedrab, forbrydelser mod

³²⁷ Rådet 1996/7/15:afsnit I, stk. A (c)

³²⁸ Se Storbritannien et al. 1945/4/8:art. 6. Det tredje anklagepunkt – forbrydelser mod menneskeheden – var et nyt begreb i juridisk sammenhæng.

³²⁹ Se ICC 2002/7/1 (i krafttrædelse):art. 6, 7, 8

³³⁰ Rådet 2008/11/28:art. 1, stk. 1(c) & 1(d)

³³¹ Artikel 1, stk. 1 (c) og (d), jf. ovenstående

menneskeheden og krigsforbrydelser).³³² Og følgende præcisering af de omfattede forbrydelsers karakter var ikke med i Kommissionens forslag:

... directed against a group of persons or a member of such a group defined by reference to race, colour, religion, descent or national or ethnic origin when the conduct is carried out in a manner likely to incite to violence or hatred against such a group or a member of such a group;³³³

Det er ikke muligt ud fra kildematerialet præcist at afgøre, hvordan den endelige formulering kom i stand. Europa-Parlamentet foreslog en udvidelse og en præcisering af de pågældende dele af rammeafgårelsen, der dog ikke var så omfattende som den endelige tekst.³³⁴

Der syntes imidlertid at have været en modsætning mellem Kommissionens og parlamentets holdning. Kommissionen ønskede en bred formulering, som fokuserede på formålet.³³⁵ Parlamentet, derimod, ønskede en mere snæver formulering, som specificerede, at der skulle være tale om adfærd som var "... *threatening, abusive or insulting* ..." og havde et racistisk eller fremmedfjendsk motiv eller hensigt. Parlamentet skrev selv om ændringsforslagene, at de havde til formål at gøre det klart, at "... *the offences should be committed with a racist or xenophobic motive or intent*." Videre skrev det også, at ændringsforslagene skulle "... *make it easier to bring a prosecution for the offence of holocaust denial (indent (e)), yet without going so far as to make this an absolute offence*."³³⁶

Nok så interessant er det dog, at netop tysk lovgivning blev brugt som inspirationskilde. Om ændringerne i forhold til den fælles aktion fra 1996 skrev Kommissionen:

... the changes to the wording of the Joint Action of 1996 are largely inspired by the German law, which incriminates not only the de-

³³² Sammenhold Kommissionen 2001/11/28:17 (art. 4 (c)); Rådet 2008/11/28:art. 1, stk. 1(c)

³³³ Rådet 2008/11/28:art. 1, stk. 1(c) samme formulering anvendes også i art. 1, stk. 1(d)

³³⁴ Parlamentet foreslog følgende tekst ("..." er indsat hvor dele af Kommissionens forslag er udeladt eller ændret; oprindelig nummerering indsat i skarp parentes; fremhævelse i fed skrift er oprindelig og markerer tilføjelser i forhold til Kommissionens forslag) (*d [c]*) public condoning ... of crimes of genocide, crimes against humanity and war crimes as defined in Articles 6, 7 and 8 of the Statute of the International Criminal Court **where the words or behaviour in question are threatening, abusive or insulting and motivated by racism or xenophobia**; (*e [d]*) public denial or trivialisation of the crimes defined in Article 6 of the Charter of the International Military Tribunal appended to the London Agreement of 8 April 1945 ... **where such denial or trivialisation is motivated by racism or xenophobia and threatening, abusive or insulting or effected in a manner liable to disturb the public peace**; (Europa-Parlamentet 2002/5/24:12)

³³⁵ Se også Europa-Parlamentet 2002/7/3, debate:Vitorino, Kommissionen, Portugal

³³⁶ Europa-Parlamentet 2002/5/24:12f

nial but also the trivialisation of the crimes mentioned, if that is liable to disturb the public peace.³³⁷

Dette signalerede, at den tyske håndtering af fortiden, heriblandt særligt Holocaust, var et eksempel til efterfølgelse i resten af EU. Eller formuleret lidt mere præcist, så var den tyske lovgivning og dennes bestemmelser vedrørende erindringen om Holocaust et forbillede for EU. Det er endvidere interessant, at Rådet nåede til enighed om rammeafgørelsen i april 2007 under det tyske formandskab. Det fremstod følgelig, som om netop Tyskland havde en særlig motivation for at gøre det strafbart at benægte Holocaust i hele EU, ligesom det var tilfældet i Tyskland.

Rammeafgørelsen sendte altså et signal om, at EU fulgte tyske erindringsstandarter for så vidt angik den i loven fastsatte grænse for, hvad det var tilladeligt at sige om Holocaust i det offentlige rum. Jeg vil vende tilbage til spørgsmålet, om hvorvidt EU's erindringspolitik er påvirket af tysk praksis i kapitlet "Holocausterindring i EU: Tysk norm? Europæisk ansvar?".

Set i relation til benægtelse fik Holocaust en form for særstatus, hvilket blandt andet afspejlede sig i, at et forslag om at kriminalisere benægtelsen af sovjetkommunismens forbrydelser ikke vandt genklang.³³⁸

Her skal det dog tilføjes, at rammeafgørelsen ikke specifikt nævnte Holocaust, men omfattede alle folkedrab, forbrydelser mod menneskeheden, forbrydelser mod freden og krigsforbrydelser. Ikke desto mindre var ønsket om at forbyde benægtelsen af netop Holocaust en vigtig motivationsfaktor for at få afgørelsen på plads. Europa-Parlamentet begrundede eksempelvis et af sine ændringsforslag med, at det ønskede at gøre det nemmere at "... bring a prosecution for the offence of holocaust denial ...".³³⁹

Rammeafgørelsens brede formuleringer rejser imidlertid det spørgsmål, om afgørelsen overhovedet gjorde en forskel for så vidt angår holocaustbenægtelse. Dansk lovgivning blev eksempelvis ikke ændret som følge af rammeafgørelsen, og det er stadig tilladt at benægte Holocaust i Danmark. Dog kan man ifølge Straffelovens § 226 b, den såkaldte racismeparagraf, straffes med op til 2 års fængsel, hvis man offentligt truer, håner eller nedværdiger andre på grund af race, hudfarve, national eller etnisk oprindelse, tro eller seksuel orientering.³⁴⁰

Antallet af EU-lande, hvor det er forbudt at benægte Holocaust begrænsede sig i 2010 til Belgien, Rumænien, Slovakiet, Tyskland og Østrig. I Polen og Tjekkiet var det også forbudt at benægte sovjetkommunismens

³³⁷ Kommissionen 2001/11/28:8

³³⁸ Ritzau 2010/12/14; Phillips 2010/12/21

³³⁹ Europa-Parlamentet 2002/5/24:12f

³⁴⁰ DIIS 2010

forbrydelser. Lovgivningen eksisterede dog også før EU's rammeafgørelse trådte i kraft.³⁴¹

Ovenstående viste også, at der tilsyneladende var en vis diskrepans mellem EU's og medlemsstaternes erindringspolitik. Og at de beslutninger, der blev truffet i EU, ikke nødvendigvis havde nogen afsmittende effekt på det nationale plan, men havde mere signalværdi end reelt betydning.

3.3.2 Holocaustbenægtelse, menneskerettigheder og ytringsfrihed

Modstanden mod rammeafgørelsen fokuserede primært på, at den var en krænkelse af ytringsfriheden. I forbindelse med vedtagelsen af rammeafgørelsen gav et parlamentsmedlem eksempelvis udtryk for, at den var et angreb på ytringsfriheden,³⁴² mens et andet udtrykte sig således:

...the Voltairian spirit of tolerance expressed in the phrase "I disapprove of what you say but will defend to the death your right to say it" is being trampled under foot by a form of eurobureaucratic folly which is far more dangerous than the 'monster' which it claims to be fighting.³⁴³

Afgørelsen mødte imidlertid også modstand uden for EU's institutionelle rammer.

I 2005 dannede en gruppe historikere eksempelvis "Liberté pour l'Histoire" eller "Freedom for History". De ønskede at protestere mod "... *persistent political intervention in the assessment of events of the past and ... [the] legal proceedings taken against historians and thinkers alike ...*".³⁴⁴ Sammenslutningen var ikke i udgangspunktet motiveret af EU's rammeafgørelse, som på daværende tidspunkt ikke var vedtaget. I 2008 formulerede Liberté pour l'Histoire imidlertid en appel, den såkaldte "Blois Appeal", der var en direkte reaktion på EU's rammeafgørelse. I appellen skrev gruppen blandt andet:

History must not be a slave to contemporary politics nor can it be written on the command of competing memories. In a free state, no political authority has the right to define historical truth and to restrain the freedom of the historian with the threat of penal sanctions.³⁴⁵

³⁴¹ Montero 2010:50-78

³⁴² Europa-Parlamentet 2007/11/14:15 (Minority opinion, Koenraad Dillen, NI, Belgien)

³⁴³ Europa-Parlamentet 2002/5/24:24 (Minority opinion, Marco Cappato, NI, Italien)

³⁴⁴ Liberté pour l'Histoire 2005

³⁴⁵ Liberté pour l'Histoire 2008

Underskriverne, heriblandt Pierre Nora og Aleida Assmann, ønskede at påberåbe sig deres ret til at fortolke fortiden frit uden at være underlagt politisk fastsatte normer i form af såkaldte "memory laws". Deres ærinde var ikke frit at kunne benægte Holocaust eller andre begivenheder. De følte sig derimod angrebet på deres faglighed og deres ret til at forske frit og mente ikke, at det burde være op til politikerne at fastsætte, hvordan historie skal skrives.

Deres protest var blandt andet en reaktion på, at rammeafgørelsen omfattede offentlig benægtelse såvel som offentligt forsvar for eller grov bagatellisering af de pågældende begivenheder og fænomener. For hvem skal agere "memory police" og hvem skal afgøre hvornår rammeafgørelsens bestemmelser er overtrådt: "*Who will decide what historical events counts as genocide, crimes against humanity or war crimes, and what constitutes 'grossly trivialising' them?*" som en af appellens underskrivere, den britiske historiker Timothy Garton Ash, polemisk har udtrykt det.³⁴⁶

Menneskerettighederne blev ikke kun brugt som et argument imod rammeafgørelsen, men indgik også som et led i Rådets argumentation for at vedtage den. Rammeafgørelsen indledtes eksempelvis med følgende tekst:

Racism and xenophobia are direct violations of the principles of liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms and the rule of law, principles upon which the European Union is founded and which are common to the Member States.³⁴⁷

Det at benægte, forsvare eller bagatellisere en historisk begivenhed som for eksempel Holocaust blev fremstillet som racistisk og fremmedfjendsk, og dermed som en krænkelse af menneskerettighederne.

Sat på spidsen kan argumenterne for og imod et forbud mod holocaustbenægtelse ses som et spørgsmål om, hvilke menneskerettigheder, der var vigtigst – forsvaret for ytringsfriheden eller bekæmpelse af racisme og fremmedhad. En sådan diskussion afføder imidlertid endnu et spørgsmål, nemlig det erindringspolitiske helt grundlæggende spørgsmål om, hvordan man skaber en erindringspolitik, som tilgodeser flere hensyn. Et spørgsmål, som EU særligt siden østudvidelsen har diskuteret og forsøgt at finde svar på.³⁴⁸

Et forbud mod at benægte, forsvare eller bagatellisere Holocaust (eller andre begivenheder og perioder) kan anskues som en politisk fastsat norm

³⁴⁶ Liberté pour l'Histoire 2008; Ash 2008/10/16:citat herfra

³⁴⁷ Rådet 2008/11/28

³⁴⁸ Se "Holocausterindringen bliver udfordret, 2004-2009" samt "Holocausterindringen som erindringsnorm?"

for, hvordan fortiden skal fortolkes. Ved at udvælge en eller flere historiske begivenheder og fænomener og kriminalisere benægtelsen heraf, bidrog EU desuden til at skabe et "historie-hierarki". EU sendte et signal om, at netop disse udvalgte begivenheder og fænomener var vigtigere end andre. Ved at lovgive om, hvordan fortiden skulle fortolkes, normsatte EU altså fortolkningen heraf i mere end én forstand.

Rammeafgørelsen viste endvidere, at erindringen om Holocaust var central for EU og samarbejdets selvforståelse. Ved at fokusere på Holocaust frem for andre dele af Europas historie sendte EU et signal om, at netop denne del af EU's forhistorie var særligt vigtig, og at en anfægtelse heraf udgjorde en trussel mod fællesskabet. En krænkelse af erindringen om Holocaust blev dermed anset som en krænkelse af EU og fortællingen om, hvordan EU sikrede fred i Europa og fordrev fortidens spøgelse i form af racisme, fremmedhad og antisemitisme. Kampen mod holocaust-benægtelse kan følgelig tolkes som en central del af EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme, hvilket dog ikke nødvendigvis afspejlede sig i medlemslandenes lovgivning.

3.4 Erindringspolitik og unionsborgerskab – "Europe for Citizens", 2007-2013

Unionsborgerskabet – som er EU's danske oversættelse af den engelske betegnelse "citizenship of the union" – blev indført med Maastricht-traktaten, hvor der blandt andet stod:

1. Citizenship of the Union is hereby established. Every person holding the nationality of a Member State shall be a citizen of the Union.
2. Citizens of the Union shall enjoy the rights conferred by this Treaty and shall be subject to the duties imposed thereby.³⁴⁹

Unionsborgerskabet blev indført som et supplement til det nationale statsborgerskab, men bliver ofte opfattet som en trussel imod sidstnævnte, hvilket kan ses som et udtryk for skismaet mellem ønsket om øget integration og EU-skepsis.

Unionsborgerskabet forbindes ofte med EU's ønske om at skabe en europæisk identitet, idet borgerskabsbegrebet har en række konnotationer, som peger i den retning. Borgerskabsbegrebet og statsborgerskabet er børn af nationalstaten og hænger følgelig tæt sammen med skabelsen af en national identitet. En nation og en stat er ikke enslydende størrelser, men statsborgerskabet bliver ofte anskuet som en indikator på en persons tilhørsforhold til et nationalt fællesskab. En dansk statsborger ses eksempel-

³⁴⁹ EU 1992/7/29:art. 8

vis ofte som mere dansk end en person uden et dansk statsborgerskab uagtet hvor dansk vedkommende selv føler sig. Statsborgerskabet bruges ofte som retningsgiver for nationalitet, fordi det – i modsætning til for eksempel nationalitet – anses som en mere håndgribelig størrelse. Nationen derimod kan anskues som et erindringsfællesskab baseret på mere følelsesbetonede størrelser så som nationalfølelse og national identitet.

I EU-sammenhæng anvendes ofte betegnelsen ”aktivt europæisk medborgerskab” eller blot ”aktivt medborgerskab”. Derved gøres unionsborgerskabet mere spiseligt og man indikerer, at EU ønsker, at borgerne skal involvere sig på såvel nationalt som europæisk plan.

Kommissionen besluttede i 2004 at gøre europæisk medborgerskab til en hovedprioritet for EU.³⁵⁰ Denne beslutning var en del af baggrunden for vedtagelsen af programmet ”Europe for Citizens”, 2007-2013, hvis hovedformål var at dæmme op for nogle af de udfordringer, som EU stod over for på daværende tidspunkt. EU kæmpede blandt andet med en voksende EU-skepsis, og borgerne havde ifølge Kommissionen svært ved at identificere sig med EU. Netop det aktive europæiske medborgerskab blev set som en vigtig del af løsningen på sådanne problemer.³⁵¹ I en kommentar til Kommissionens programforslag hed det:

European citizenship is at the heart of the recent crisis following the rejection by some countries of the European Constitutional Treaty. Reconnecting citizens with the institutions of the Union must therefore, more than ever, be at the heart of Commission concerns and policy, in particular through the promotion of active European citizenship.³⁵²

Det aktive medborgerskab skulle bringe EU tættere på sine borgere og modarbejde skepsissen og fremmedgørelsen, hvilket ikke var blevet mindre vigtigt efter optagelsen af ti nye medlemsstater i 2004. Kommissionen håbede at byde problemerne trods ved at gøre borgerne mere bevidste om deres borgerpligter og -rettigheder og involvere dem aktivt i den europæiske integrationsproces.³⁵³

Medborgerskabsbegrebet og ønsket om at styrke integrationen hang desuden tæt sammen med ideen om en fælles identitet, hvilket fremgik i programmets målsætninger, der blandt andet indeholdt følgende:

³⁵⁰ Kommissionen 2004/2/10

³⁵¹ Kommissionen 2005/4/6:2

³⁵² European Economic and Social Committee 2006/2/3:33, art. 5.1

³⁵³ Kommissionen 2005/4/6:2; EU 2006/12/12:art. 1 & 2 (s. 34)

[The programme shall contribute to ...] developing a sense of European identity, based on common values, history and culture; ...
[The programme shall have the following specific objectives ...]
bringing Europe closer to its citizens by promoting Europe's values and achievements, while preserving the memory of its past³⁵⁴

Det værdibaserede fællesskab og den fælles fortid var vigtige komponenter i "Europe for Citizens"-programmet. Ikke mindst i relation til de nye medlemsstater, der ifølge Kommissionens programforslag gjorde det vigtigere end nogensinde at sikre sig, at samarbejdet tog afsæt i et fælles værdisæt.³⁵⁵ Det sås især i den ene af programmets fire aktioner – "Active European Remembrance" – som netop satte fokus på EU-borgernes fælles fortid og behovet for at erindre denne for derigennem at skabe en fælles identitet. Aktionen vil blive behandlet mere indgående efter en kort gennemgang af de programmer, som var gældende før "Europe for Citizens", 2007-2013.

3.4.1 EU-støttet erindring, 1995-2007

Det har siden 1995 været muligt at søge EU-støtte til bevarelsen af de nazistiske koncentrationslejre. Denne budgetpost blev indført efter, at Europa-Parlamentet i 1993 vedtog en resolution med titlen "Resolution on European and international protection for Nazi concentration camps as historical monuments".³⁵⁶

Støtten blev frem til 2004 udbetalt under budgetområde A-303 "Community participation in the financing of organisations advancing the idea of the European civil society", der blandt andet også omfattede støtte til Jean Monnet-Huset og Robert Schuman-Huset.

Størrelsen af støtten til bevarelsen af de nazistiske koncentrationslejre varierede mellem en bevilling på 100.000 euro i 1998 til en bevilling på 400.000 euro i 2003. Til sammenligning var Jean Monnet-Huset i 1998 også bevilliget 100.000 euro mod 375.000 i 2003. Af sidstnævnte beløb var 250.000 euro øremærket til Jean Monnet-Huset, mens den resterende del skulle dække Robert-Schuman-Huset.³⁵⁷ Målt i finansielle midler var der altså tilsyneladende ikke den store forskel på, hvordan erindringen om nazisme og erindringen om EU's grundlæggere blev prissat.

Støtten til de nazistiske koncentrationslejre blev frem til 2004 udbetalt uden et egentligt retligt grundlag og er således et eksempel på den praksis,

³⁵⁴ Kommissionen 2005/4/6:4, 12 (se også); EU 2006/12/12:art. 1, stk. 2(b) & art. 2 (c) (s. 34 (citater herfra))

³⁵⁵ Kommissionen 2005/4/6:2

³⁵⁶ Europa-Parlamentet 1993/2/11

³⁵⁷ EU 1998/2/16:A-3035; 2003, budget:A-3035. Jeg har kun haft adgang til oplysninger om størrelsen på bevillinger for årene 1997, 1998, 2002 og 2003 samt om tildelte midler i 1996 og 2001. De angivne tal er derfor at betragte som stikprøver.

der eksisterede i 1970'erne og 80'erne, hvor EU førte kultur- og erindringspolitik uden nogen egentlig juridisk hjemmel.

Det retlige grundlag for støtten kom i 2004 med vedtagelsen af programmet "Community action programme to promote bodies active at European level in the field of culture, 2004-2006".³⁵⁸ Støtten blev nu posteret i EU's budget under overskriften "Education and Culture". Via programmet kunne der søges støtte til "*Actions to preserve and commemorate the main sites and archives associated with the deportations ...*".³⁵⁹ Det kan fortolkes bredt, men i programmet blev der henvist til Europa-Parlamentets resolution fra 1993 om bevarelsen af de nazistiske lejre og til den hidtidige praksis for tildeling af penge til formålet.³⁶⁰ Det synes derfor rimeligt at antage, at der primært blev tænkt på de deportationer, som blev udført af nazisterne under Anden Verdenskrig.

Med vedtagelsen af programmet for 2004-2006 blev beløbet opjusteret til en årlig bevilling på 800.000 euro hvilket var ca. halt så meget som de i gennemsnit ca. 1,9 mio. euro, der årligt er blevet uddelt gennem programmet "Europe for Citizens", 2007-2013. "Europe for Citizens" var at betragte som en afløser for 2004-2006-programmet og for det forudgående medborgerskabsprogram "Active European Citizenship, 2004-2006". Under 2007-2013-programmet skulle bevillingen dog også dække støtte til at bevare erindringen om stalinismens forbrydelser, der også var blevet en del af EU's historiske arv.³⁶¹

Ser man på de projekter, som fik støtte i 2004 og 2005, altså under programmet "Community action programme to promote bodies active at European level in the field of culture, 2004-2006", kan man se, hvordan den østeuropæiske erindring om sovjetkommunismen langsomt dukkede op.³⁶²

I 2004 var der en overvægt af tyske projekter med fokus på ofre for nazisme og Holocaust. Af de 28 projekter, som i alt fik støtte, var de 13 tyske og fokuserede på nævnte erindring. Ingen af de 28 støttede projekter behandlede stalinisme eller sovjetkommunismens forbrydelser. Overordnet set kendetegnede det projekterne, at de for en stor dels vedkommende relaterede til eller markerede 60-året for Anden Verdenskrigs afslutning i 2005.

³⁵⁸ EU 2004/4/21

³⁵⁹ EU 2004/4/21:45, pkt. 2.3

³⁶⁰ EU 2004/4/21:40f, pkt. 9 & 10

³⁶¹ Kommissionen 2004; 2005 (Jeg har kun haft adgang til oplysninger om de tildelte midler i årene 2004 og 2005 under programmet for perioden 2004-2006.); EU 2006, budget; Pavel Tychtl 2013/4/9

³⁶² Alle EU's medlemslande, inklusiv de der blev optaget i 2004, samt de to kandidatlande Bulgarien og Rumænien, der blev optaget i 2007 kunne søge. Endvidere kunne Island, Lichtenstein, Norge og Tyrkiet også søge. (EU 2007/2/20)

For så vidt angår østeuropæisk erindring blev der givet støtte til et polsk projekt om udarbejdelse af informationsmateriale og vedligeholdelse af samlingerne på et museum om politifængslet Radogoszcz i perioden 1939-45. Dertil kommer tre tjekkiske projekter, hvor der blev givet støtte til henholdsvis en mindekoncert i Theresienstadt ghettoen; mindeplader for de jødiske ofre for Holocaust i byen Olomouc samt en åbningsceremoni for en udstilling på Lidicemuseet.³⁶³ Og i omtalen af et italiensk projekt blev det endvidere nævnt, at ansøgeren havde partnere i Slovenien og Kroatien.

Den østeuropæiske dimension sås også på anden vis i nogle af projekterne, idet disse blandt andet fokuserede på østeuropæiske ofre for nazisme. Et eksempel er et tysk projekt, som blandt andet fokuserede på ukrainske og russiske fanger i koncentrationslejren Hiedenhagen.³⁶⁴

Ser man på de projekter, som fik støtte i 2005, var der sket en pluralisering, idet den østeuropæiske dimension var mere fremtrædende. Der var langt flere østeuropæiske lande blandt de ansøgere, som fik penge (11 ud af 25 støttede projekter), og der blev ikke udelukkende givet støtte til projekter med fokus på nazisme og Holocaust, selvom denne dimension dog fortsat var dominerende. Et ud af de i alt 25 støttede projekter fokuserede på erindringen om det sovjetiske regimes deportationer af lettiske familier i 1940-1941. Projektet var imidlertid det eneste, som udelukkende beskæftigede sig med sovjetkommunisme. De to øvrige projekter, som omhandlede sovjetkommunisme, var estiske og inkluderede også nazisme. Der blev dels givet støtte til at afholde fire koncerter til minde om europæiske komponister, som blev deporteret og sad i koncentrationslejre og ghettoer, herunder både ofre for nazisme og sovjetkommunisme. Dels til et projekt om konsekvenserne af Molotov-Ribbentrop-pagten, altså følgerne af såvel det nazistiske som det sovjetiske regime.³⁶⁵

I 2005 blev ”*Actions to preserve and commemorate the main sites and archives associated with the deportations ...*” fortolket så bredt, at det kunne omfatte deportationer af lettiske familier i 1940-1941 udført af det sovjetiske regime. Hvorimod det at dømme ud fra de tildelte midler blev fortolket mere snævert i 2004, så det udelukkende fokuserede på erindringen om nazisme og Holocaust.

Foruden ovennævnte støttemuligheder har det også været muligt at søge støtte via to andre initiativer. I 2005 og 2006 var der under budgetposten ”Education and Culture, General and higher education” afsat penge til:

³⁶³ Lidice blev udslettet som gengældelse for drabet på den fremstående nazist Reinhard Heydrich.

³⁶⁴ Kommissionen 2004

³⁶⁵ Kommissionen 2005

... programmes for schools for adoption of commemorative graves and monuments from the First and Second World Wars to keep the memory of those tragic events alive. Such programmes could consist of maintenance work, educational history projects and exchanges with other schools in the European Union.³⁶⁶

Støttemuligheden var ikke som sådan en del af forarbejdet til "Europe for Citizens", men endnu et EU-initiativ med det formål at skabe et EU-erindringsfællesskab.

Dertil kom "European Union Democracy campaign following the 60th anniversary of the liberation from fascism" igennem hvilken, der blev givet støtte til projekter under overskrifterne erindring og demokrati. Kampagnen var en forløber for "Europe for Citizens"-programmet, idet projekter, som har modtaget støtte, figurerede som pilotprojekter for "Europe for Citizens", 2007-2013.³⁶⁷

Støtten blev ligesom ovenstående tildelt under budgettet for uddannelse og kultur, dog under en post til "Special annual events". Formålet med tildelingen af midler under overskriften erindring blev beskrevet således:

Projects submitted within this category must seek to promote exchanges of opinions and experience from different national, regional, religious, ethnic or generational perspectives on World War II in Europe, with the specific intention to raise awareness, especially among young people, of the causes and consequences of World War II, for example by sharing the memories with those who lived through the disasters of World War II. Those projects should promote mutual understanding, respect and tolerance in Europe.³⁶⁸

Som titlen på kampagnen også indikerede, var Anden Verdenskrig og dennes betydning for Europa og for EU i fokus.

Ovenstående er eksempler på, hvordan der frem til 2004 blev givet penge til at vedligeholde europæisk erindring uden noget egentligt retsgrundlag. Det er endvidere interessant, at erindringspolitikken (i hvert fald i perioden 2004-2006, efter et egentligt retsgrundlag for udbetaling af støtte blev sikret) blev set som en del af uddannelses- og kulturområdet. Det at erindre og være bevidst om Europas historie blev altså set som dannende og uddannende, hvilket indikerede, at det blev set som et middel til at højne bevidstheden om det, der forener EU's borgere.

³⁶⁶ EU 2005, budget:15 02 02 02; 2006/3/15:15 02 02 02 (s. 813f)

³⁶⁷ EU 2011/9/12

³⁶⁸ EU 2005/3/8:II/868; 2005/10/5

Nok så interessant var det dog, at der blev ydet støtte til at vedligeholde de to dominerende erindringer i EU's grundfortælling, som var med til at definere hvordan det europæiske fællesskab blev til og hvad EU stod for. Grundfortællingen var en dobbelt narrativ bestående af en negativ fortælling om Anden Verdenskrig, nazisme og Holocaust samt en positiv fortælling om EU's grundlæggere i form af Jean Monnet og Robert Schuman. Med "Europe for Citizens"-programmet fik de negative aspekter i fortællingen dog tilføjet yderligere en komponent, nemlig erindringen om ofre for stalinismens forbrydelser.

3.4.2 Aktion 4: Aktiv europæisk erindring

Den erindringsmæssige dimension i "Europe for Citizens"-programmet fremstod ikke så stærk i det oprindelige forslag som i den endelige version. Det oprindelige forslag indeholdt kun tre såkaldte aktioner eller indsatsområder.³⁶⁹ De var "Active citizens for Europe" (aktion 1), "Active civil society in Europe" (aktion 2) og "Together for Europe" (aktion 3). Af disse var den tredje aktion den, der fokuserede mest på erindring og historie, idet der blandt andet kunne gives støtte til såkaldte "*high visibility events*", som for eksempel "... *the commemoration of historical events [or] the celebration of European achievements ...*". Kravet var, at de skulle være:

... substantial in scale and scope, strike a significant chord with the peoples of Europe, help to increase their sense of belonging to the same community, make them aware of the history, achievements and values of the European Union, involve them in intercultural dialogue and contribute to the development of their European identity.³⁷⁰

Ifølge forslaget skulle sådanne "high visibility events" imidlertid arrangeres af eller i samarbejde med Kommissionen. Man kan således diskutere, hvor tæt på borgerne, arrangementerne ville komme og om de ikke blot ville øge skepsissen over for EU frem for at mindske den. Arrangementer af denne type risikerer således at fremstå elitære uden nogen tæt kontakt til de borgere, som det var formålet at nå.

Under aktion to blev der endvidere givet driftsstøtte til "Mémorial de la Shoah" og "Yahad in Unum", fordi de blev anset som "... *dedicated to remembrance of the origins of the European integration*".³⁷¹ Begge organisationer beskæftiger sig med Holocaust og erindringen herom, sidstnævnte med særligt fokus på de jøder, sintier og romaer, der blev dræbt i Østeuropa

³⁶⁹ Jeg vil anvende betegnelsen aktion idet denne anvendes af EU både i den engelske og danske udgave af materialet.

³⁷⁰ Kommissionen 2005/4/6:19, 6

³⁷¹ Pavel Tychtl 2013/4/9

1941-1944.³⁷² Aktion to lagde ikke umiddelbart op til at give støtte til erindringsrelaterede aktiviteter, men valget om at støtte nævnte organisationer samt begrundelsen herfor viste, at erindring – og særligt erindringen om Holocaust – ansås som fundamental for EU.

Programmets historiske eller erindringsmæssige dimension og dennes tæthed til borgerne blev øget med tilføjelsen af en fjerde aktion med titlen ”Active European Remembrance”. Forslaget om at indføre aktionen blev fremsat i forbindelse med Europa-Parlamentets førstebehandling af forslaget og kom fra Europa-Parlamentets socialistiske gruppe. Kommissionen og Rådet har tilsyneladende accepteret forslaget uden større modsigelser.³⁷³

Aktionen var en videreførelse af aktion tre i ”Community action programme to promote bodies active at European level in the field of culture, 2004-2006”, der støttede:

... actions to preserve and commemorate the main sites and archives associated with the deportations, symbolised by the memorials which have been raised on the sites of the former camps and other places of mass-civilian martyrdom and extermination, and to keep alive the memory of the victims at these sites.³⁷⁴

Det er interessant at bemærke, hvilke ændringer, der skete med vedtagelsen af borgerskabsprogrammet for 2007-2013.

I 2004-2006 blev støtten til at bevare erindringen om nazisme set som en del af kulturområdet. I Rådets og Kommissionens beslutninger om et aktivt medborgerskab fra samme år blev erindring derimod ikke nævnt.³⁷⁵ Med vedtagelsen af borgerskabsprogrammet 2007-2013 blev erindringsdimensionen flyttet fra kulturområdet til borgerskabsprogrammet og udvidet til også at omfatte erindringen om stalinismens forbrydelser. I borgerskabsprogrammet 2007-2013 blev erindring dermed anset som en komponent i bestræbelserne på at skabe et velfungerende EU, med folkelig opbakning. Vedligeholdelsen af europæisk erindring var sagt med andre ord ikke længere ”blot” et spørgsmål om kultur, men ansås nu også som et anliggende, der vedrørte selve grundlaget for EU. Og som et redskab, der kunne bidrage væsentligt til at styrke EU og afhjælpe nogle af unionens problemer.

³⁷² Yahad 2012

³⁷³ Se fx Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Figel, Slovakiet, Kommissær for Uddannelse, kultur og ungdom

³⁷⁴ EU 2004/4/21:45, pkt. 2.3

³⁷⁵ Rådet 2004/1/26; Kommissionen 2004/2/10

Det mindede lidt om den postering, støtten havde før 2004. Her blev den udbetalt under A-303 "Community participation in the financing of organisations advancing the idea of the European civil society", hvilket var en bred kategori, som givet vis blev brugt i mangel af bedre, fordi der ikke var noget retsgrundlag for at udbetale støtte. Posteringen signalerede dog, at erindring sås som en måde at styrke civilsamfundet på, hvilket gik igen og blev accentueret yderligere i borgerskabsprogrammet for 2007-2013.

Der skete yderligere en ændring idet stalinisme blev tilføjet. I den endelige tekst blev aktion fire beskrevet således:

Under this action projects of the following types may be supported:

- for the preservation of the main sites and memorials associated with the mass deportations, the former concentration camps and other large-scale martyrdom and extermination sites of Nazism, as well as the archives documenting these events and for keeping alive the memory of the victims, as well as the memory of those who, under extreme conditions, rescued people from the Holocaust;
- for the commemoration of the victims of mass exterminations and mass deportations associated with Stalinism, as well as the preservation of the memorials and archives documenting these events.³⁷⁶

Aktionen fokuserede altså på at bevare erindringen om nazisme, Holocaust og stalinisme. Første del af teksten koncentrerede sig om nazisme og det blev beskrevet forholdsvis indgående, hvilke formål der kunne støttes. Indledningsvis blev det endvidere nævnt, at støtten kunne gives til bevarelsen af vigtige steder og mindesmærker samt til arkiver. Denne del var forholdsvis specifik, og det blev anført, hvilken type steder, der kunne støttes. Dernæst blev der henvist til, at der kunne gives støtte til projekter med den målsætning at bevare erindringen om ofrene i bred forstand, samt til at bevare erindringen om dem, der reddede folk fra Holocaust. Altså en forholdsvis snæver definition af helterollen, som endvidere specificerede, at der var tale om handlinger udført under ekstreme forhold. Det er i øvrigt interessant at se, hvordan beskrivelsen adskilte sig fra den del, der koncentrerede sig om stalinisme.

Denne del af teksten var meget mindre specifik, hvilket kan ses som udtryk for et begrænset kendskab til stalinismen og bero på, at den erindringskultur, som knyttede sig hertil, var langt mindre udviklet og veletableret end det var tilfældet, hvad angår erindringen om Holocaust og nazisme. Teksten startede med at nævne ofrene, mens de helte, der reddede

³⁷⁶ EU 2006/12/12:39

mulige ofre, ikke blev nævnt. I teksten om nazisme blev det endvidere specificeret, hvilken type steder, mindesmærker og arkiver, der kunne ydes støtte til, hvilket ikke var tilfældet i teksten om stalinisme. Her blev det blot anført, at der kunne ydes støtte til at bevare "... *the memorials and archives documenting these events [mass extermination and mass deportations associated with Stalinism]*."

Endnu en signifikant forskel var anvendelsen af ordene "*large-scale martyrdom*". Brugen af ordene i forbindelse med omtalen af nazisme antydede, at dem, der døde som følge af nazismens forbrydelser, døde som martyrer, altså som ofre for en sag. Ved ikke at anvende et lignende begreb i relation til ofrene for stalinismens forbrydelser blev det indikeret, at det samme ikke kunne siges om disse ofre. Der kan være mange bud på, hvilken sag nazismens ofre døde for, men et bud kunne være demokratiet og det europæiske projekt, idet EU i høj grad så sig selv som født ud af de erfaringer, som Anden Verdenskrig og Holocaust gav.

Argumenterne for at indføre en fjerde aktion om europæisk erindring og begrundelsen for at koncentrere sig om nazisme og stalinisme var forbundne. Europa-Parlamentets ordfører skrev om indførelsen af aktionen:

The rapporteur suggests funding only to Nazi and Stalinist memorial sites because the impact of these totalitarian regimes was a European-wide one and was not limited to a single country.³⁷⁷

Nazismens og stalinismens forbrydelser sås som transnationale oplevelser, som europæerne kunne være fælles om. Det at erindre nazisme og stalinisme blev følgelig set som et middel til at bringe europæerne tættere sammen og øge unionens indre sammenhængskraft. Det var håbet, at bevidstheden om og kendskabet til sådanne forbrydelser kunne gøre unionens borgere mere bevidste om baggrunden for EU's dannelse og udvikling; øge deres bevidsthed om, hvilken (positiv) rolle EU spillede i (gen)opbygningen af Europa; og tydeliggøre, at EU var med til at sikre dem de privilegier og rettigheder, de nød godt af som borgere i EU. Alt sammen erkendelser, som i sidste ende kunne bidrage til at nedbringe skepsissen over for EU.

Et eksempel på, hvilke tanker og ideer, der lå bag aktion fire kunne ses i vejledningen til programmet, hvor aktionen blev introduceret således:

The European Union is built on fundamental values such as freedom, democracy and respect for human rights. In order to fully appreciate their meaning, it is necessary to remember the breaches of those principles caused by Nazism and Stalinism in Europe. By

³⁷⁷ Europa-Parlamentet 2006/3/23:30

commemorating the victims, by preserving the sites and archives associated with deportations, Europeans will preserve the memory of the past, including its dark sides. It is particularly important to do so now, as witnesses are progressively disappearing.³⁷⁸

Med en bevidsthed om katastrofens omfang, menes EU's borgere at være bedre i stand til at værdsætte EU og det som EU er og står for. Aktionen skulle altså bidrage til at skabe et negativt modbillede og en kontrast til det positive repræsenteret ved EU.

Den EU-skepsis, som "Europe for Citizens"-programmet skulle være med til at bekæmpe og frygten for, at en europæisk identitet vil udkonkurrere den nationale, kom også til udtryk under Europa-Parlamentets debatter om programmet. Hovedparten af de talere, som deltog i debatterne, var positive over for tanken om at fremme et aktivt europæisk medborgerskab og en europæisk identitet. De mente ikke, at et sådant udgjorde en trussel mod den nationale identitet. Et parlamentsmedlem sagde eksempelvis:

... I am a citizen of Saarland – a small German *Land* – I am a German, and I am a European. It is like a Russian doll; it is possible to be all of these, none of them are ruled out. Collectively, we are all committed to European values, however.³⁷⁹

Netop modsætningsforholdet mellem national og europæisk identitet var dog et af de argumenter, der oftest blev fremsat af dem, der var imod programmet. Et eksempel er en udtalelse fra et britisk parlamentsmedlem:

Mr President, our sense of citizenship, like our sense of identity, arises from our history, our culture, our language and our experience of life. It comes from the bottom up. This citizenship programme is top-down. It seeks to create a sense of citizenship where none exists. As such, it is doomed to fail and it is wholly improper. I was born a British citizen. I never asked to be a European citizen. I do not want European citizenship and I totally reject and repudiate it.³⁸⁰

Det nationale spillede også en rolle for det fåtal af Europa-Parlamentets medlemmer, der specifikt gav udtryk for, at de var imod indførelsen af aktion fire. De mente, at erindring i det hele taget er et nationalt anliggen-

³⁷⁸ EU 2011/3:47

³⁷⁹ Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Pack, PPE-DE, Tyskland

³⁸⁰ Europa-Parlamentet 2006/10/24, debate:Helmer, NI, Storbritannien

de og at det bør forblive sådan.³⁸¹ Selvom det nationale tilsyneladende vejede tungest, var der desuden en tendens til, at dem, der var imod aktion fire og programmet som sådan, tilhørte højrefløjen, var imod øget integration eller var løsgængere. Enkelte modstandere tilhørte også det kommunistiske GUE/NGL, hvis modvilje primært skyldtes, at aktion fire efter deres opfattelse var med til at sidestille kommunisme og nazisme.³⁸²

Præmissen bag selve borgerskabsprogrammet såvel som aktion fire afstedkom diskussion i parlamentet, selvom dem, der talte imod programmet i sin helhed, dog må betegnes som et mindretal.

Et andet emne, som optog debatdeltagerne var, hvilke dele af den europæiske historie, der skulle være omfattet af aktion fire. En diskussion som ligeledes indikerede, at de nationale hensyn vejede tungt.

Tilføjelsen af aktion fire blev foreslået af ”Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs” (LIBE). Udvalget foreslog, at aktionen også skulle omfatte nedenstående (hvilket dog ikke kom med i de ændringsforslag, som Europa-Parlamentet vedtog at sende videre til Kommissionen):

... projects for the preservation of the former concentration camps and memorials relating to the victims of European dictatorships and civil wars in Spain, Greece and Portugal, as well as archives documenting those historical periods, and other activities for keeping alive the memory of the victims;³⁸³

Bag forslaget stod Maria Badia I Cutchet, Javier Moreno Sánchez og Nikolaos Sifunakis.³⁸⁴ De var alle tre medlemmer af den socialistiske gruppe og fra hhv. Spanien og Grækenland. Forslaget blev indledningsvist nedstemt i udvalget, hvorefter Sifunakis skrev rundt til parlamentets medlemmer for at bede dem om alligevel at inkludere ovennævnte og vedtage et særskilt fremsat ændringsforslag. Denne fremgangsmåde blev betegnet som ureg-

³⁸¹ Se Europa-Parlamentet 2006/4/5, explanations of vote:Kirkhope, PPE-DE, Storbritannien; Goudin og Lundgren, IND/DEM, Sverige; 2006/10/25, explanations of vote:Goudin, IND/DEM, Sverige

³⁸² Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Wise, IND/DEM, Storbritannien; Allister, NI, Storbritannien; Europa-Parlamentet 2006/4/5, explanations of vote: Claves, NI, Belgien; Batten, Booth, Clark, Knapman, Nattrass, Titford & Wise, IND/DEM, Storbritannien.; Figueiredo, GUE/NGL, Portugal; Goudin & Lundgren, IND/DEM, Sverige; Kirkhope, PPE-DE, Storbritannien; Pafilis, GUE/NGL, Grækenland; Schenardi, NI, Frankrig; Europa-Parlamentet 2006/10/24, debate:Helmer, NI, Storbritannien; 2006/10/25, explanations of vote:Claves, NI, Belgien; Goudin, IND/DEM, Sverige; Lang, NI, Frankrig

³⁸³ Europa-Parlamentet 2006/3/23:51f

³⁸⁴ Europa-Parlamentet 2006/2/6:23

lementeret, men det har tilsyneladende ligget Sifunakis meget på sinde også at inkludere denne del af Europas historie.³⁸⁵

Et centralt argument for at inkludere diktatur og borgerkrig i Spanien, Grækenland og Portugal var ifølge det skriftlige ændringsforslag, at de tre regimer havde visse fællestræk, og at projekter om dem derfor ville have et transnationalt element. Denne begrundelse kunne dog ikke genfindes i de argumenter, der blev fremsat under debatten, hvor den transnationale dimension derimod primært blev brugt som et argument imod forslaget.

Under debatten var den fremherskende opfattelse blandt forslagets fortalere, at den sydeuropæiske arv burde inkluderes, fordi der ikke burde gøres forskel på ofre for de respektive regimer. ”*Are the victims of one dictatorship more important than another?*” spurgte et af parlamentets medlemmer retorisk, og svarede selv: ”*Of course they are not.*”³⁸⁶ En af de oprindelige forslagsstillere udtrykte det på følgende måde: ”... *under no circumstances can we exclude other victims, who are equally innocent and unfairly treated by history, such as the victims of fascism and other European dictatorships.*”³⁸⁷ Sådanne argumenter handlede primært om offerhierarki og -status og havde ofte – men ikke altid – rod i et ønske om at opnå anerkendelse for sit eget lands ofre. Forslagsstillerne var eksempelvis alle fra den region, hvis historie de mente burde inkluderes.

Forslagets modstandere brugte det transnationale som et argument imod forslaget, men spørgsmålet om offerhierarki spillede også en rolle. Modstanderne mente, at man burde koncentrere sig om nazisme og stalinisme, fordi de var transnationale, europæiske erfaringer i modsætning til erfaringerne med diktatur og borgerkrig i Spanien, Grækenland og Portugal, der blev anset som nationale erfaringer. Det estiske parlamentsmedlem Marianne Mikko, medlem af den socialistiske gruppe, sagde eksempelvis:

Rulers like Franco, Mussolini and Salazar tortured their victims on the example set by Hitler and Stalin. Each Member State of the European Union should take responsibility for the just assessment of their dictator's actions in their home country. At the moment, however, we are discussing Stalinism and Nazism, which transcended and did not respect state borders.³⁸⁸

Mikko sagde ikke kun, at stalinisme og nazisme var transnationale, europæiske erfaringer, men indikerede også, at ofre herfor havde en mere fremtrædende plads i et eventuelt offerhierarki: ”*Rulers like Franco, Mussolini*

³⁸⁵ Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Pack, PPE-DE, Tyskland; 2006/4/5, vote:Takkula, ALDE, Finland, ordfører

³⁸⁶ Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Bozkurt, PSE, Holland

³⁸⁷ Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Cutchet, PSE, Spanien

³⁸⁸ Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Mikko, PSE, Estland

and Salazar tortured their victims on the example set by Hitler and Stalin". Forinden sagde hun endvidere, at "... *Nazism and Stalinism are the cornerstone of all other totalitarian ideologies*." Nazisme og stalinisme, herunder også deres ofre, var altså udgangspunktet for andre totalitære regimer. De var sagt med andre ord totalitære forbilleder og dermed højere placeret i et eventuelt hierarki.

Mikko var ifølge ordføreren en af hovedkræfterne i arbejdet for også at inkludere erindringen om stalinismens forbrydelser i programforslaget.³⁸⁹

Set i det lys kan hendes personlige identitet og hendes nationale erindringsfællesskab også have spillet en rolle for hendes argumentation.

Det transnationale argument blev altså forenet med personlige eller nationale hensyn og ønsket om at fremme "sin egen" erindring. Hvilket også sås i forbindelse med forslaget om at inkludere erfaringerne med diktatur og borgerkrig i Spanien, Grækenland og Portugal.

Endnu et eksempel på, at parlamentsmedlemmernes nationale tilhørsforhold havde en tendens til at påvirke deres argumentation, er et italiensk parlamentsmedlem, der fremhævede den italienske fascisme og dennes ofre. Eller et spansk (formentlig catalansk) parlamentsmedlem, der fremhævede, hvordan Catalonien blev behandlet under Francos diktatur.³⁹⁰

Som beskrevet i foregående afsnit blev "*Actions to preserve and commemorate the main sites and archives associated with the deportations ...*" fortolket forholdsvis bredt i 2005.

Med udgangspunkt i opgørelser over hvilke projekter, der fik støtte i 2007 og 2008, argumenterer Elisabeth Kübler for, at der er sket en indholdsmæssig udvidelse af programmets formålsbeskrivelse. Hun har ret i, at stalinisme blev fortolket bredt og ikke begrænsede sig til perioden under Stalin, men derimod omfattede tiden under sovjetisk/kommunistisk styre helt frem til 1989/1991.³⁹¹ Det kan dog forklares med, at formuleringen "*associated with Stalinism*" blev anvendt i beskrivelsen af aktion fire, hvilket åbnede op for også at inkludere tiden efter Stalins død i 1953. Men derudover mener jeg ikke, der var nogen klar tendens til, at programbeskrivelsen blev fortolket bredt. Alle de projekter, som fik støtte i perioden 2007-

³⁸⁹ Se Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Takkula, ALDE, Finland, ordfører

³⁹⁰ Europa-Parlamentet 2006/4/4, debate:Catania, GUE/NGL, Italien; Mari, Verts/ALE, Spanien. Det at det nationale tilhørsforhold var vigtigere en partitilhørsforholdet modsiger den anvendte litteratur om stemmeadfærd i Europa-Parlamentet. Denne siger, at parlamentets medlemmer stemmer efter partitilhørsforhold, mens deres nationalitet ikke har så stor betydning. Jeg har ikke set specifikt på afstemningsresultaterne, men afvigelsen er alligevel interessant og kan skyldes at der er tale om så personlige anliggender som identitet og erindring.

³⁹¹ Kübler 2009:116f

2012, beskæftigede sig på den ene eller anden måde med nazisme, stalinisme, sovjetkommunisme eller en kombination heraf.³⁹²

3.5 EU's dobbelte grundfortælling

Holocaust var ikke den eneste del af EU's forhistorie, der blev refereret til i EU efter 1989. Oldtidens græske demokrati, Romerriget og Oplysnings-tiden blev også fremhævet som afgørende dele af i EU's arv, hvilket eksempelvis sås i forbindelse med forhandlingerne om Forfatningstraktaten. Den tekst, der også kom med i Lissabontraktaten, var dog ikke så eksplicit og henviste kun til Europas kulturelle, religiøse og humanistiske arv. Andre aspekter, som også er blevet nævnt i forskellige sammenhænge, men som har fyldt langt mindre, er Europas koloniale arv og de sydeuropæiske diktaturer.

Den mest dominerende fortælling i EU efter 1989 var dog den dobbelte fortælling om, hvordan Europa, takket være EF's grundlæggere, forvandlede sig fra en grim ælling til en smuk svane. Narrativen, der kan betegnes som EU's grundfortælling, var en nærmest apokalyptisk dobbeltsidet fortælling om, hvordan EF, personificeret i sine grundlæggere, rejste sig som en fugl Fønix fra asken efter Anden Verdenskrig, reddede Europa fra mørket og trak kontinentet ud af skyggernes dal. EF/EU blev fremstillet som det positive svar på en negativ fortid, symboliseret ved Anden Verdenskrig, nazisme og Holocaust og siden også sovjetkommunisme. Holocaust var, ifølge det dobbelte narrativ, en af årsagerne til, at EF i det hele taget blev dannet – en form for negativ katalysator for en positiv udvikling. Og EU så det som sin moralske forpligtelse at forsøge at råde bod på, at Holocaust fandt sted ved at erindre og arbejde for, at noget lignende ikke kan ske igen.

Fortællingens elementer sås for eksempel i Forfatningstraktaten, hvor der i præamblet blev henvist til et Europa, som var genforenet ”... *after bitter experiences* ...”, mens Europadagen den 9. maj blev nævnt som et af unionens symboler senere i traktaten.³⁹³ Førstnævnte kan ses om en henvisning til udgangspunktet for narrativen, nemlig en negativt ladet erindring om krig og deling. Men som fortællingen skred frem, forvandlede den sig til en positiv beretning om, hvordan EF's grundlæggere overvandt denne arv og mod alle odds skabte et succesfuldt fredsprojekt. Dette eksemplificeredes i Europadagen – årsdagen for Schuman-erklæringen, der var forfattet af to af EF's grundlæggere Robert Schuman og Jean Monnet og ses som starten på samarbejdet. Præludiet til fortællingen var også at

³⁹² Samlet adgang til oversiger: EU 2012/9/5

³⁹³ EU 2004/12/16:præambel & art. I-8 (s. 3, 13)

finde i Forfatningstraktaten, hvis præambel blev indledt med en henvisning til Europas kulturelle, religiøse og humanistiske arv.³⁹⁴

En tale holdt af daværende næstformand for Kommissionen Sir Leon Brittan den 9. maj 1994 indeholdt endnu et eksempel på hvordan den dobbelte fortælling blev brugt og hvordan den blev knyttet sammen med to andre epoker – det athenske demokrati og Oplysningstiden. Brittan betonedes blandt andet, hvordan den 9. maj symboliserer både negative og positive sider af EU's forhistorie:

On 9 May 1940 Adolf Hitler ordered the invasion of Holland, Belgium and France, plunging Europe into the darkest period of its history for many centuries. ... But Europe also celebrated its first full day of freedom on 9 May 1945 ... It was again on 9 May, but this time in 1950, that French foreign minister Robert Schuman called for the creation of such close linkages between France and Germany that war would never again be possible in Europe.

Herefter pegede Brittan frem mod nye udfordringer. Sidst i talen understregede han, at de grundlæggende europæiske værdier – demokrati, frihed, lighed, solidaritet og retfærdighed – var et resultat af Europas historie, herunder det athenske demokrati og Oplysningstiden. Og han fremhævede, at værdierne ”... *have always continued to shine in Europe even, as in 1940, when it seemed that darkness had all but engulfed us.*”³⁹⁵ Brittan byggede bro mellem fortiden og fremtiden og han konstruerede en narrativ, hvor EU stærkt forankret i den europæiske historie og på trods af – eller måske netop på grund af – krig og ødelæggelse (primært takket være Schuman) skabte et succesfuldt samarbejde.

Ved at fokusere på invasionen af Holland, Belgien og Frankrig betonedes Brittan imidlertid også vesteuropæisk historie. Han undlod for eksempel at nævne invasionen af Polen den 1. september 1939, der ellers regnes for starten på Anden Verdenskrig. Det kan skyldes et ønske om at udelade Østeuropas historie, eller at han vægtede en sammenhængende og politisk brugbar narrativ højre end historisk akkurate.

EU's brug af Holocaust i 1990'erne kan karakteriseres som ideologisk historiebrug. Termen bruges af Klas-Göran Karlsson og er kendetegnet ved intellektuelle og politiske elitors forsøg på at skabe en samlet fortælling, som kan understøtte deres magtposition og legitimitet. Beskrivelsen er rammende for EU's forsøg på at skabe en samlet og samlende grundnarrativ, idet denne netop skulle virke legitimerende, og blev set som et

³⁹⁴ EU 2004/12/16:præambel

³⁹⁵ Brittan 1994/5/9

redskab til at understøtte EU's øvrige aktiviteter og dermed samarbejdets magtposition.³⁹⁶

Anskuet bredt kan den primære begrundelse for at erindre Holocaust udtrykkes i devisen ”never again”. EU's brug af Holocaust tog afsæt i en opfattelse af, at EU qua medlemslandenes medansvar for Holocaust blev givet et særligt moralsk ansvar for at erindre Holocaust for derigennem at sikre, at noget lignende ikke sker i fremtiden.

Argumentet blev blandt andet brugt som begrundelse for at gribe til humanitær intervention på Balkan i 1990'erne, men tog dog som oftest en mere moderat form. Det blev, som beskrevet tidligere, blandt andet brugt som et argument for at bekæmpe racisme, fremmedhad og antisemitisme, der blev forbundet med netop Holocaust. Et eksempel herpå er følgende udtalelse fra et medlem af Europa-Parlamentet, der i 1993 udtrykte det således:

Never again! That is why we do not want the memorials, the concentration and extermination camps to be obliterated, watered down or become dilapidated. ... We must stand shoulder to shoulder in the front line against any flaring up of antisemitism or racism, any ethnic intolerance or arrogance.³⁹⁷

Forbindelsen mellem ”never again” og den historiske kontekst, hvoraf devisen udspringer, var ikke altid tydelig hos Europa-Parlamentets medlemmer eller i EU's beslutninger. Det kom ofte til at handle mere om den lære, som kunne uddrages af Holocaust end om Holocaust selv. Der blev eksempelvis nærmest rituelt henvist til forudgående beslutninger om holocausterindring i Europa-Parlamentets resolutioner om racisme, fremmedhad og antisemitisme.³⁹⁸

Det kan være udbytterigt at fokusere på, hvad europæerne kan lære af Holocaust, men hvis bevidstheden om den historiske kontekst, hvoraf læren uddrages, går tabt, er der en risiko for, at det bliver en tom floskel uden reelt indhold. ”Never again” risikerer at miste sin mening og effekt, fordi Holocaust derved bliver et abstrakt og universelt symbol mere end en historisk kendsgerning og noget, der rent faktisk har fundet sted. Argumentet om at erindre for at huske risikerer at blive et omkvæd, der gentages uden nærmere omtanke for hvad det egentlig er, der skal huskes, hvorfor og hvordan.

³⁹⁶ Karlsson 2002; 2010, se også ”En holocaust-erindringspolitik tager form, 1990'erne”

³⁹⁷ Europa-Parlamentet 1993/2/11, debate:Langer, V, Tyskland

³⁹⁸ Se for eksempel Europa-Parlamentet 1995/10/26; 1997/1/30; 1998/1/29

Tidligere formand for Europa-Parlamentet Josep Borrell Fontelles kaldte i 2006 "never again" for et "refrain",³⁹⁹ hvilket gav det indtryk, at der var tale om en floskel, der blev gentaget, men som efterhånden havde mistet sin betydning. Ordet implicerede endvidere, at der var tale om en frase, som kan anvendes i flere sammenhænge, men som alligevel knytter an til et og samme (universelle) budskab, nemlig budskabet om ikke at tolerere racisme, fremmedhad og antisemitisme i EU. Ligesom et omkvæd, der gentages efter et vers, med et selvstændigt budskab, i en sang, der trods alt har det samme omdrejningspunkt. Set i det lys kan det at erindre Holocaust betegnes som et moralsk imperativ og Holocaust som "... *a universal example of the flouting of human dignity and human rights.*"⁴⁰⁰

Faren ved en sådan afhistorisering og universalisering af erindring ligger med Aleida Assmanns ord i "... *der Verflachung und Verengung der Erinnerung.*"⁴⁰¹ Det er dog ifølge Daniel Levy og Natan Sznaider den pris man må betale for at instrumentalisere erindringen om Holocaust og bruge den som udgangspunkt for skabelsen af et særligt europæisk værdisæt.⁴⁰² Som det også sås i EU, er erindringen om Holocaust ifølge Levy og Sznaider blevet det bærende element i en ny kosmopolitisk form for erindring, der har udfordret nationalstatens erindringsmonopol. Holocausterindringen er blevet flydende, hvilket vil sige, at den ikke længere knyttes til tid og sted, men i stedet gives en ny rolle: "*Die Erinnerung an die Vernichtung der europäischen Juden, für viele das Böse schlechthin, wird ... zum Träger einer neuen kosmopolitischen Erinnerung.*"⁴⁰³ Det kosmopolitiske betones også af Gerard Delanty, der nævner erindringen om Holocaust som et eksempel på en erindring, der er ved at miste sit nationale særpræg for i stedet at blive en europæisk erindring: "*An example of this reintroduction of a cosmopolitan culture, might be the 'Europeanisation' of the holocaust as a European memory and not a nationally specific one.*"⁴⁰⁴

Initiativer som "European Holocaust Research Infrastructure" (EHRI)⁴⁰⁵ og muligheden for at søge penge til at bevare erindringen om Holocaust er eksempler på mere konkrete manifestationer af holocausterindringspolitikken. Det samme gælder EUMC og FRA, der blev sat i verden for at forhindre nye menneskerettighedskrænkelser. Erindringspolitik kan altså også manifestere sig ret konkret.

EU's politikere har dog primært brugt Holocaust som et symbol på ondskab og som udgangspunkt for at betone, hvordan EU har overvundet

³⁹⁹ Fontelles 2006/1/17

⁴⁰⁰ Europa-Parlamentet 1998/7/16, debate:Ullmann, V, Tyskland

⁴⁰¹ Assmann 2006b:246 Hun henviser til de farer som kan ligge i en fremtid, hvor de overlevende ikke længere kan bevidne det skete.

⁴⁰² Levy & Sznaider 2007:11

⁴⁰³ Levy & Sznaider 2007:9-36, citat s. 23

⁴⁰⁴ Delanty 2002:354

⁴⁰⁵ EHRI udateret

fortiden og fortsat skal arbejde for, at det skal forblive sådan. Fortiden og det indhold, fortællingen om Holocaust og dermed EU's grundnarrativ tog udgangspunkt i, var mindre afgørende for dem.

I forbindelse med åbningen af "European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia" (EUMC) i 2000 sagde daværende formand for Europa-Parlamentet Nicole Fontaine for eksempel:

In order to prevent the memory of the evil that has been perpetrated in the past from ever being buried beneath the detritus of passing time, it is absolutely essential that we teach present and future generations about it, without hatred, in order to keep that memory green and alive.⁴⁰⁶

Endnu et eksempel er fra en tale af daværende parlamentsformand Josep Borrell Fontelles, der i 2005 blandt andet betegnede Auschwitz som "... *the name of absolute horror, of evil, in its most extreme form, of industrialised, planned and documented crime.*" Han omtalte Holocaust som "... *a great problem for the whole of humanity.*" Og fortsatte: "... *we must continue to fight everything that made it possible: racism, anti-Semitism, xenophobia, interracial hate, the indifference of our society ...*"⁴⁰⁷

Ved at gøre Holocaust til et symbol på et fælles onde, som EU skulle bekæmpe, fungerede Holocaust som en samlende erfaring for EU. En erfaring, som kunne give europæerne noget at være fælles om at være imod. Svaret på spørgsmålet "*Who or what then, are Europe's significant others?*"⁴⁰⁸, som Anthony D. Smith stillede i 1992 ikke lang tid efter den Kolde Krigs ophør, blev altså i løbet af 1990'erne: Holocaust. Og årsagen hertil hang tæt sammen med de forandringer, som den Kolde Krigs afslutning førte med sig i Europa og for EU. Situationen var på daværende tidspunkt stadig åben. Det var endnu usikkert, hvordan en ny europæisk narrativ skulle konstrueres og hvem eller hvad der skulle overtage pladsen som EU's modpol efter Sovjetunionen og kommunismen. Smith kunne dengang blot konstatere: "*Until now, the obvious answers were the protagonists of the ideological Cold War.*"⁴⁰⁹ Samtidig påpegede han også de udfordringer, der lå i at konstruere eller rekonstruere en (ny) europæisk identitet efter Sovjetunionens sammenbrud:

The forging of a deep continental cultural identity to support political unification may well require an ideology of European cultural ex-

⁴⁰⁶ Fontaine 2000/4/7

⁴⁰⁷ Fontelles 2005/1/27

⁴⁰⁸ Smith 1992:75

⁴⁰⁹ Smith 1992:76

clusiveness. ... Is not the logic of cultural exclusion built into the process of pan-European identity formation?⁴¹⁰

EU forsøgte at undgå det Smith betegner som ”kulturel eksklusion” ved at definere sig i modsætning til en negativ erfaring i form af Holocaust. Holocaust var ikke alene så ekstrem, at det var svært – for ikke at sige umuligt – at modsige det synspunkt, at det ikke burde have fundet sted, og at EU burde forsøge at forhindre en eventuel gentagelse. Holocausts ekstreme karakter betød endvidere, at det var forholdsvis ligetil at konstruere en narrativ, som tydeligt definerede godt og ondt, ’os’ og ’dem’ eller ’nu’ og ’dengang’. Opgaven blev forenklet yderligere ved, at Holocaust efterhånden udviklede sig til at være et dekontekstualiseret symbol på det onde, hvilket medførte ”... daß es in diesem Diskurs keine Juden und keine Deutschen mehr geben darf. Es gibt nur Menschen und Menschheit[.]”⁴¹¹ Fraværet af konkrete ofre og gerningsmænd gjorde det nemmere at skabe en kontrast, som europæerne kunne være imod og som ikke byggede videre på de nationale modsætningsforhold, som Anden Verdenskrig også rummede.⁴¹²

Holocaust blev desuden set som en fælles europæisk oplevelse, der kunne fungere som samlende (negativ) skabelsesmyte: ”*Auschwitz is part of the European Union. Auschwitz and Strasbourg are definitively linked and will always remind us of the failures in our history.*”⁴¹³ Holocaust sås som europæisk, fordi de fleste af EU's medlemslande blev berørt af Holocaust på den ene eller anden måde, og fordi de kunne være fælles om at være imod de ting, som Holocaust repræsenterer.

EU's udvidelse mod øst viste imidlertid svaghederne ved at definere sig i modsætning til Holocaust og bruge erindringen herom som negativ skabelsesmyte og som udgangspunkt for en fælles opgave – arbejdet med at forhindre en gentagelse. Udvidelsen anskueliggjorde, at den narrativ centreret om Holocaust, som EU har arbejdet på at opbygge siden den Kolde Krigs ophør, også kan virke ekskluderende. En risiko som Smith også påpegede i 1992. De postkommunistiske lande mente ikke, at holocaust-narrativen var deres, men så den derimod som en vestlig erindringsnorm, som de forventedes at tilpasse sig for at kunne være med i klubben.⁴¹⁴ Set i den optik var holocausterindringen et eksempel på vesteuropæisk ”cultural exclusiveness” – eller en vesteuropæisk erindringsnorm – som lukkede østeuropæerne ude af erindringsklubben. Eller sagt med den schweiziske

⁴¹⁰ Smith 1992:76

⁴¹¹ Levy & Sznajder 2007:12

⁴¹² Se også ”Holocausterindringen får politisk momentum”

⁴¹³ Europa-Parlamentet 2005/1/26, debate:Záborská, PPE-DE, Slovakiet

⁴¹⁴ Mälksoo 2009

forfatter Adolf Muschg's ord: *"Was Europa zusammenhält und was es trennt, ist im Kern eines: das gemeinsame Gedächtnis."*⁴¹⁵

Det kan synes paradoksalt, at erindringen om fortidige stridigheder skulle tilskynde til øget sammenhold og integration. Betoningen af de negative aspekter i fortiden tjente dog det formål at sætte EU's succeser og samarbejdets bedrifter i et andet og mere positivt lys. Håbet var, at EU ville blive værdsat mere og at borgerne bedre kunne identificere sig med projektet, hvis de var bevidste om, hvad udgangspunktet var.

Grundfortællingen kom også til udtryk i EU's kamp for menneskerettigheder og bekæmpelse af holocaustbenægtelse, racisme, fremmedhad og antisemitisme. Arbejdet med disse områder var et udtryk for EU's bestræbelser på at opretholde fortællingen og sikre, at EU fortsat blev opfattet som en smuk svane frem for den grimme ælling, Europa engang var – og at fortællingen var anvendelig i relation til dette arbejde. Grundfortællingen var også at finde i "Europe for Citizens", 2007-2013-programmet, der i aktion fire på en og samme tid fremhævede EU's sejre og de mere problematiske sider af Europas fortid i form af nazisme, herunder Holocaust og sovjetkommunisme.

Sidstnævnte vidnede imidlertid også om, at EU's grundfortælling har været under forandring siden den såkaldte østudvidelse i 2004. I erindringsøjemed markerede 2004 den foreløbige kulmination på en forandringsproces, som blev sat i gang i 1989. 2004 var dog samtidig også starten på en ny fase præget af erindringsmæssigt opbrud, idet sovjetkommunismen, med optagelsen af de tidligere kommunistiske lande i Østeuropa, blev del af EU's fælles arv.

EU's bestræbelser på at skabe en fælles narrativ rejser imidlertid det spørgsmål om en sådan erindringsmæssig integrationsproces lader sig gøre. Og i hvor høj grad EU's grundfortælling har ændret sig efter udvidelsen.

3.5.1 En ny grundfortælling?

Schuman-erklæringen den 9. maj 1950 fremstilles som starten på EU's historie. Dagen markeres som Europadagen, der regnes blandt EU's symboler på linje med EU's flag og mottoet "United in diversity". At den 9. maj 1950 regnes som den dag hvor kimen til samarbejdet blev lagt fremgår for eksempel af hjemmesiden www.europa.eu, der blandt andet indeholder et opslag om EU's historie. Under overskriften "A peaceful Europe – the beginnings of cooperation" introduceres årene 1945-1959 således:

The European Union is set up with the aim of ending the frequent and bloody wars between neighbours, which culminated in the Sec-

⁴¹⁵ Citeret efter Assmann 2006b:259

ond World War. As of 1950, the European Coal and Steel Community begins to unite European countries economically and politically in order to secure lasting peace.⁴¹⁶

1950 regnes altså som starten på samarbejdet, hvilket også fremgår andetsteds på siden, hvor Schuman-erklæringen for eksempel er det første, der nævnes under overskrifterne ”Key dates in the history of European integration”⁴¹⁷ og ”Ten historic steps”.⁴¹⁸

Narrativen om EU's begyndelse er endvidere karakteriseret ved at Schuman-erklæringen fremstilles som et brud med fortiden, hvilket ovenstående citat også illustrerer. Anden Verdenskrig fremstilles som kulminationen på en blodig og krigerisk fortid, som Schuman og EU's øvrige grundlæggere brød med, da de oprettede Kul- og Stålfællesskabet. Det fremgik også af Laeken-erklæringen fra 2001, der indgik som led i arbejdet med at redefinere EU. I erklæringen stod der blandt andet: ”*In order to banish once and for all the demons of the past, a start was made with a coal and steel community.*”⁴¹⁹

Den samme narrativ dominerede ifølge Emma De Angelis Europa-Parlamentets debatter om 2004-udvidelsen. Europaparlamentarikerne forbandt tiden før 1950 med negative oplevelser, mens tiden efter 1950 overvejende blev set i et positivt lys. Europæisk historie før 1950 og de positivt forenende elementer, som denne måtte rumme, blev hermed skrevet ud af narrativen. Det er ifølge Angelis problematisk i udvidelsesøjemed, fordi en sådan narrativ var overvejende vesteuropæisk orienteret, og fordi Østeuropa og de (positivt forenende) dele af Europas fortid, som øst og vest rent faktisk delte, dermed ikke var del af narrativen.⁴²⁰

Angelis' betragtninger implicerer, at det, der i høj grad er blevet fremstillet som en *genforening* af Europa, mistede sin mening hvad angår erindring. Hvis Europas historie før 1950 var ”ubrugelig”, var der ikke noget fælles fundament at bygge videre på og dermed ikke noget at genforene. I så fald var der i højere grad tale om en egentlig udvidelse af EU, som indebar, at de østeuropæiske lande skulle overtage eller tilpasse sig en vestlig narrativ domineret af Holocaust og fortællingen om EU som fredsprojekt og succes.

Bestræbelserne på at skabe en narrativ, som rummede både nazisme, Holocaust og sovjetkommunisme var dog et forsøg på at skabe en fælles fortælling. Et tiltag som aktion fire var for eksempel et udtryk for, at EU har bestræbt sig på, om ikke at genforene, så i hvert fald at forene de do-

⁴¹⁶ EU udateret, c

⁴¹⁷ EU udateret, d

⁴¹⁸ EU udateret, e

⁴¹⁹ Rådet 2001/12/14-15:19

⁴²⁰ Se Angelis 2010

minerende narrativer i unionen. Et eksempel på en narrativ, der forsøgte at inkludere både øst og vest sås også i Laeken-erklæringen:

Fifty years on, however, the Union stands at a crossroads, a defining moment in its existence. The unification of Europe is near. The Union is about to expand to bring in more than ten new Member States, predominantly Central and Eastern European, thereby finally closing one of the darkest chapters in European history: the Second World War and the ensuing artificial division of Europe. At long last, Europe is on its way to becoming one big family, without bloodshed, a real transformation clearly calling for a different approach from fifty years ago, when six countries first took the lead.⁴²¹

Med udvidelsen afsluttede EU langt om længe et mørkt kapitel i Europas historie og havde dermed – endnu engang – brudt med fortidens dårligdom og bidraget til at sikre Europa en lys fremtid. Selvom det måske ikke lige var erindring, som Laeken-erklæringens forfattere havde i tankerne, kræver en sådan forandring, som det også blev bemærket, en ny og anderledes strategi. 2004 markerede således ikke alene et brud med fortiden, men var også et brud med den narrativ og den erindringspolitik, som hidtil havde domineret i EU. Men spørgsmålet er, hvor stor forandringen har været, og hvor markant et brud, 2004 markerede.

Den nye fortælling gik heller ikke længere tilbage end 1950, og der blev ikke levnet plads til andre positive aspekter end EU. 1950 blev stadig set som starten på en positiv fortælling om EU, der dog ikke længere kun blev kontrasteret af tidligere tiders blodige krige, det nazistiske regime og Holocaust, men nu også af den Kolde Krig, Europas deling og sovjetkommunismens forbrydelser. De elementer af Europas historie, som øst og vest rent faktisk delte og som kunne være positivt forenende, var, som Angelis også har pointeret, ikke med i fortællingen, der i sin grundsubstans stadig var den samme.

Den redefinerede narrativ gik dog ikke ubemærket hen, hvilket blandt andet kan ses af de erindringspolitiske diskussioner og den erindringspolitiske aktivitet, der har været i EU siden 2004. Eksempelvis i forbindelse med indførelsen af aktion fire i "Europe for Citizens"-programmet og i Europa-Parlamentet i særdeleshed.⁴²²

Det, at grundfortællingen blev fastholdt, leder tilbage til spørgsmålet om, hvorvidt der var tale om gensidig erindringsintegration eller om, at øst forventedes at tilpasse sig vest. Omskrivningen af EU's grundnarrativ var et udtryk for, at EU forsøgte at tilpasse den eksisterende vesteuropæiske

⁴²¹ Rådet 2001/12/14-15

⁴²² Se "Holocausterindringen bliver udfordret, 2004-2009"

narrativ, så østeuropæernes erfaringer også kunne inkluderes. Omvendt dominerede nazisme og Holocaust stadig i mange henseender, hvilket eksempelvis kom til udtryk i forbindelse med vedtagelsen af et forbud mod holocaustbenægtelse og i afvisningen af at indføre et forbud mod at benægte stalinismens forbrydelser. Det var endvidere et implicit krav til ansøgerlandene fra øst, at de skulle gøre op med deres nazistiske fortid, men ikke med deres kommunistiske. Og Holocaust spillede stadig den mest fremtrædende rolle i forbindelse med emner som menneskerettigheder og racisme, fremmedhad og antisemitisme.

Erindringsfællesskaber og de narrativer, de baserer sig på, er plastiske størrelser i konstant forandring. Der er dog som oftest tale om små kontinuerlige forskydninger og langstrakte forandringsprocesser, hvorfor en så forholdsvis markant ændring, som den, der blev igangsat i EU efter 2004, vil tage tid.

Nye erindringsfællesskaber er endvidere at betragte som resultatet af en langvarig forandring af et (eller flere) allerede eksisterende erindringsfællesskab(er). Set på den baggrund er det kun naturligt, at erindringen om Holocaust fortsat dominerede efter 2004, idet en fælles EU-erindring måtte tage udgangspunkt i en eksisterende narrativ, der efterfølgende skulle omskrives og redefineres.

I europæisk sammenhæng står et spørgsmål dog fortsat ubesvaret, nemlig hvorvidt øst og vest kan mødes, eller om forskellene er for store, hvilket jeg vil vende tilbage til i kapitlet ”Konklusion og perspektivering”.

4. Europa-Parlamentet og erindringen om Holocaust, 1989-2009

I det foregående kapitel analyserede jeg en række eksempler på, hvordan Holocaust er blevet brugt i EU-politik i 1990'erne. I det følgende vil jeg se nærmere på Europa-Parlamentet og analysere, hvordan det og dets medlemmer har brugt erindringen om Holocaust i årene 1989-2009. Jeg vil se på, hvordan parlamentets erindringspolitik og brug af Holocaust har forandret sig i perioden og diskutere, hvorfor disse forandringer har fundet sted.

Videreførte parlamentet de samme temaer som kunne ses i 1970'erne og 1980'erne eller blev der bragt helt nye på banen? Hvorfor? Og hvordan så det ud i forhold til den øvrige erindringspolitiske aktivitet i Europa i samme periode?

4.1 En holocaust-erindringspolitik tager form, 1990'erne

Den interesse for konkrete fysiske erindringssteder, som viste sig i 1980'erne, sås også i starten af 1990'erne, hvor Europa-Parlamentet vedtog ”Resolution on European and international protection for Nazi concentration camps as historical monuments”.⁴²³ Resolutionen var en form for overgang og jeg vil derfor tillade mig at dvæle lidt ved den.

Resolutionen fra 1993 var længe undervejs og udsprang af en frygt for, at de tidligere nazistiske koncentrationslejre ville forsvinde, hvis der ikke blev gjort en indsats for at bevare dem. Resolutionen blev eksempelvis indledt således: ”*mindful of the current threats to the preservation of the sites of the Nazi concentration camps and to their special significance in historical terms*[.]”⁴²⁴

Spørgsmålet om lejrenes bevarelse blev rejst over for Rådet allerede i 1991,⁴²⁵ hvor der i Europa-Parlamentet også blev fremlagt et resolutionsforslag ”on safeguarding the sites of the main Nazi concentration camps”. Heraf fremgik det, at initiativet til at gøre noget ved sagen i EU efter alt at dømme udsprang af en henvendelse fra ”International committees of the

⁴²³ Europa-Parlamentet 1993/2/11

⁴²⁴ Europa-Parlamentet 1993/2/11:A

⁴²⁵ Donnea 1991/4/17 I Rådets svar henvises der til at flere af lejrene og deres bevarelse varetages af nationale og lokale myndigheder og at Auschwitz i øvrigt er på UNESCO's liste over verdens kulturarv.

Nazi concentration camps”,⁴²⁶ hvis ønske om at sikre lejrens bevarelse, også blev nævnt under debatten i 1993.⁴²⁷

Problemstillingen blev rejst igen i 1992, hvor et parlamentsmedlem over for Rådet udtrykte bekymring for, at Polen ikke i tilstrækkelig grad sørgede for at bevare Auschwitz. Hertil svarede Rådet, at spørgsmålet ikke havde været behandlet og udtrykte i øvrigt forståelse for problemet. Samtidig gentog det dele af sit svar fra 1991, idet det fremhævede, at vedligeholdelsen af flere af lejrene var i de lokale eller regionale myndigheders hænder, og at Auschwitz var på UNESCO's liste over verdens kulturarv.⁴²⁸ Afslutningsvist henviste Rådet dog til, at formandskabet ønskede at henlede opmærksomheden på, at ”... *there are talks under way with view to finding adequate solutions to this issue.*”⁴²⁹

Rådets svar kan være et udtryk for, at lejrene ifølge Rådet ikke behøvede EU-midler, nu de allerede var beskyttet af lokale eller regionale myndigheder og som i Auschwitz' tilfælde, placeret under UNESCO's beskyttelse. En anden og mere sandsynlig forklaring er, at EU i starten af 1990'erne gerne ville, men ikke kunne støtte sådanne initiativer, idet der ikke var hjemmel hertil i traktatgrundlaget. Og at der med vedtagelsen af Maastricht-traktaten, som gjorde kultur til et egentligt politikområde i EU, blev givet en sådan hjemmel. Maastricht-traktaten trådte ganske vist først i kraft den 1. november 1993 og resolutionen blev vedtaget i februar, men resolutionen var blot en opfordring til at give midler, ikke en egentlig beslutning om at gøre det. Først i 1995 blev det muligt at søge midler til bevarelse af lejrene.

De intentioner, der lå bag resolutionen, blev altså videreført, men ikke i Europa-Parlamentets regi. Selvom de ikke længere optrådte i Europa-Parlamentets erindringspolitik efter 1993, blev de tidligere nazistiske koncentrationslejre fortsat anset som centrale elementer i EU's kulturarv. De blev endda betragtet som så væsentlige for EU's identitet, at det var ønskværdigt og nødvendigt at afsætte økonomiske midler til deres bevarelse. Et kommissionsmedlem, som deltog i debatten i 1993, sagde eksempelvis:

Madam President, ladies and gentlemen, for all the reasons mentioned by the speakers — which it is not necessary to repeat — but also because the concentration camps are, perhaps, symbolic of the

⁴²⁶ Dury 1991/3/15. ”The international committes of concentration camps” er ikke én samlet organisation, men derimod flere forskellige organisationer, som knytter sig til forskellige udryddelses- og koncentrationslejre. Komiteerne består typisk af tidligere fanger fra den pågældende lejr. Se for eksempel ”The International Auschwitz Committee” (International Auschwitz Committee)

⁴²⁷ Europa-Parlamentet 1993/2/11, debate:Pasty, RDE, Frankrig; Piquet, CG, Frankrig

⁴²⁸ Svaret mindede om det, der blev givet i 1991.

⁴²⁹ Langer 1992/4/8 Det fremgik ikke hvorvidt der var tale om den i 1993 vedtagne resolution eller ej.

most deep-seated reasons for seeking to achieve European Union, the Commission cannot fail to attend to the recommendations made in the motions for resolutions, as far as its powers and responsibilities will allow.⁴³⁰

De tidligere nazistiske koncentrationslejre og den historie, de kunne fortælle, blev fremstillet som en vigtig del af EU's forhistorie, hvilket også afspejlede sig i den grundnarrativ, som blev skabt i EU i 1990'erne.

1993-resolutionen var både en videreførelse af Europa-Parlamentets indsats for at bevare den materielle europæiske kulturarv, der begyndte i 1970'erne. Men den adskilte sig dog samtidig fra tidligere resolutioner om konkrete fysiske erindringssteder med tilknytning til Anden Verdenskrig.⁴³¹

Et eksempel er, at forbindelsen mellem fortid og nutid var tydeligere end før. Det sås blandt andet i den noget mere fremtrædende placering af argumentet om, at bevidsthed om nazisme og dennes ugerninger var vigtige i kampen mod fænomener som racisme og nynazisme. Parlamentet fokuserede i højere grad end tidligere på, hvordan fortiden kunne instrumentaliseres og bruges til at understøtte et politikområde, i dette tilfælde bekæmpelse af racisme og nynazisme. En form for historiebrug, som Klas-Göran Karlsson betegner som politisk-pædagogisk historiebrug – eller blot politisk historiebrug – og som er kendetegnet ved, at grænserne mellem fortid og nutid udviskes gennem uproblematisk komparationer og en bevidst metaforisk og symbolsk brug af historie.⁴³²

Offerdiskursen og selve det at erindre fortiden spillede desuden en større rolle end tidligere, hvor den fælles kamp mod nazisme og det at dokumentere denne var i centrum. I en resolution fra 1982 foreslog parlamentet eksempelvis at fremme studier af modstanden mod nazisme.⁴³³ I 1993 derimod fokuserede parlamentet primært på at bevare arven efter nazismen og mindes dens ofre.

Betegnelsen Holocaust blev anvendt under debatten, men optrådte ikke i selve resolutionen, hvor der dog blev henvist til, at udryddelse ("extermination") fandt sted i lejrene.⁴³⁴ Holocaust var ikke resolutionens omdrejningspunkt, men henvisningen til udryddelse adskilte sig dog fra tidligere resolutioner. I disse blev der henvist til de af nazismens ofre, der døde som følge af arbejde, og ofrene spillede generelt set en underordnet rolle i forhold til gerningsmændene og dem, der bekæmpede nazisme.

⁴³⁰ Europa-Parlamentet 1993/2/11, debate:Pinheiro, Kommissionsmedlem, Portugal

⁴³¹ Europa-Parlamentet 1982/5/13; 1988/1/21

⁴³² Karlsson 2002; 2003:38-43; 2010

⁴³³ Europa-Parlamentet 1982/5/13

⁴³⁴ Europa-Parlamentet 1993/2/11:§2

Set i forhold til tidligere var det at dokumentere fortiden trådt i baggrunden, mens det at bruge fortiden i politik og dermed spørgsmålet om, hvordan fortiden skulle repræsenteres, fik en mere central placering. Og fortællingen om europæernes fælles modstand mod nazisme var afløst af mindet om nazismens ofre.

Skiftet fra det konkrete til det abstrakte og fokuset på ofrene var ifølge Jean-Michel Chaumont ikke enestående for Europa-Parlamentet. Han mener, at erindringen om Anden Verdenskrig overordnet set har gennemgået det han betegner som en dobbelt forskydning. Forskydningen indebærer, at fokus har flyttet sig fra erkendelse til anerkendelse og fra den primære viktimisering, der fandt sted under krigen mellem gerningsmand og offer, til en sekundær viktimisering, som udspiller sig mellem ofrene selv, og som handler om at opnå anerkendelse gennem offerrollen. En lignende argumentation findes hos Daniel Levy og Natan Sznaider, der mener, at Holocaust er blevet et centralt, men afkontekstualiseret og universaliseret, politisk symbol.⁴³⁵

Som illustreret ovenfor var der i starten af 1990'erne begyndende tegn på, at en sådan dobbelte forskydning også gjorde sig gældende i Europa-Parlamentets erindringspolitik. Nazismens ofre var begyndt at spille en rolle, og der var indikationer på, at Holocaust blev set som noget særligt. Men hvordan har Europa-Parlamentets erindringspolitik og brugen af Holocaust udviklet sig sidenhen? Fulgte parlamentet det samme mønster, som ifølge Chaumont og Levy og Sznaider gjorde sig gældende generelt?

4.1.1 Holocausterindringen får politisk momentum

For at illustrere, hvordan Europa-Parlamentets erindringspolitik og brugen af Holocaust har udviklet sig, vil jeg tage udgangspunkt i materiale fra årene 1985, 1995 og 2005, henholdsvis 40-, 50- og 60-året efter afslutningen på Anden Verdenskrig.

Europa-Parlamentet vedtog tre resolutioner i anledningen af 40-året for krigens afslutning. Her vil jeg koncentrere mig om én, "Resolution commemorating the 40th anniversary of the cessation of hostilities in Europe", fordi den fokuserede mest direkte på fejringen af 40-året for krigens afslutning.⁴³⁶ Her blev krigen omtalt som en krig uden fortilfælde og fremstillet som en borgerkrig, der dog havde det positive resultat, at det europæiske samarbejde blev dannet. Hovedbudskabet var, at noget lignende

⁴³⁵ Chaumont 2001:16f; Levy & Sznaider 2007

⁴³⁶ De to øvrige resolutioner er "Resolution on the commemoration of 8 May 1945", hvor parlamentet fokuserer på retsopgøret og nazismen som ideologi samt "Resolution on the commemoration of the 40th anniversary of the Yalta Agreement", der selvsagt omhandler Jalta-aftalen. (Europa-Parlamentet 1985/2/14a; 1985/2/14b; 1985/2/14c)

ikke må ske igen, at krigen havde bevidstgjort europæerne om deres fælles interesser og at det europæiske fællesskab var garant for begge dele.⁴³⁷ Fællesskabs- og værdiretorikken var altså fremtrædende, mens ordet Holocaust og krigens menneskelige ofre eksempelvis ikke blev nævnt.

10 år senere, i 1995, markerede Europa-Parlamentet også afslutningen på Anden Verdenskrig. Dog uden at vedtage en resolution, som det var tilfældet i 1985.⁴³⁸ Samme år vedtog Europa-Parlamentet også ”Resolution on a day to commemorate the Holocaust”, der indeholdt et forslag om at indstifte en årlig holocausterindringsdag i EU.⁴³⁹ Set i forhold til 1993-resolutionen havde fokus flyttet sig fra de konkrete fysiske erindringssteder til konstruktionen af det, der kan betegnes som et metafysisk erindringssted, i form af en erindringsdag. Og det var ikke længere de nazistiske koncentrationslejre og dermed nazismens forbrydelser i bred forstand, men derimod én af nazismens forbrydelser, nemlig Holocaust, som parlamentet koncentrererede sig om.

Materialet fra 1995 viste, at Holocaust blev tildelt en central placering. Afslutningen på krigen og dennes forbindelse til EU's grundlæggelse derimod spillede ikke så fremtrædende en rolle som i 1985. I forbindelse med parlamentets markering af krigens afslutning pointerede et parlamentsmedlem for eksempel, at det var afgørende at adskille ”... *the events commemorating the end of the war [8. maj] from those scheduled to mark Europe Day [9. maj] ...*”.⁴⁴⁰ Der foreligger ikke nogen egentlig parallel til resolutionen fra 1985 i form af en resolution vedtaget for at markere 50-året for afslutningen på Anden Verdenskrig.

Forandringerne illustrerede, hvordan Europa-Parlamentets erindringspolitik i løbet af 1990'erne fjernede sig fra det konkrete niveau for i stedet at blive mere abstrakt og symbolsk. En tendens der, som vist, også kunne ses i 1993-resolutionen om at bevare de nazistiske koncentrationslejre. Forandringerne viste endvidere, hvordan Holocaust blev udskilt som en narrativ i sin egen ret og hvordan det at erindre fortidens ugerninger blev vigtigere end det at fejre fortidige såvel som samtidige sejre. Fokus flyttede sig med Bernhard Giesens ord fra triumf til traume.⁴⁴¹

Gentagne forslag om at gøre 1995 til europæisk år for erindring og forsoning understregede, at det blev anset som vigtigt at mindes fortiden, og indikerede, at en sådan erindring skulle fungere som en form for udsoning

⁴³⁷ Europa-Parlamentet 1985/2/14a:især A, B, C & §§ 1, 2, 3

⁴³⁸ Europa-Parlamentet 1995/3/16-21:17f Se også Seligman 1993/10/27; Newman et al. 1994/1/26; Seligman et al. 1994/1/26; De Coene et al. 1995/2/9

⁴³⁹ Europa-Parlamentet 1995/6/15

⁴⁴⁰ Europa-Parlamentet 1995/3/16-21:18

⁴⁴¹ Giesen 2004

af fortidens ugerninger.⁴⁴² Et parlamentsmedlem gav eksempelvis udtryk for, at et sådant år skulle signalere forsoning frem for sejr: "... *the message should be reconciliation not victory*." Han afskrev ikke vigtigheden af at markere krigens afslutning, men fremhævede, at den ikke burde fejres som en sejr over fjender, men hellere som "... *a victory for peace and democracy over dictatorship* [...]".⁴⁴³ Fortællingen om sejren eller triumfen, som Giesen betegner det, var dermed ikke helt forsvundet til fordel for traumet, i form af fortællingen om Holocaust. Den traditionelle nationalstatslige fejring af en sejr, som en sejr over nogen, var dog ikke gangbar. Primært fordi en sejr over nogen implicerede, at der også var nogen, for hvem sejren var et nederlag. Dette var uforeneligt med ønsket om at skabe et fællesskab og en union, hvor alle havde den samme opfattelse af fortiden. Sejrsdiskursen i traditionel nationalstatslig forstand ville skabe en modpol til EU blandt EU's medlemsstater. Det var derfor mindre konfliktfyldt at fejre krigens afslutning som en sejr for fred og demokrati over noget – nemlig en fortidig ideologi i form af nazisme, eksemplificeret ved Holocaust, der som narrativ betragtet rummede en klar og let genkendelig opdeling af godt og ondt.

De samme tendenser var også at se i 1985. Dengang var det dog krigen og ikke Holocaust, der blev set som afgørende for dannelsen af det europæiske samarbejde. Og det var krig, ikke racisme og i sidste ende folkedrab, som fællesskabet skulle være med til at forhindre. Diskussioner om hvordan fortiden skulle fortolkes, blandt andet mellem højre- og venstrefløjen, viste imidlertid, at det ikke nødvendigvis var uproblematisk at definere sig i forhold til fortiden og en bestemt ideologi. Det betød blot, at gamle skel afløstes af nye grænsedragninger.⁴⁴⁴

Tendens til at se Holocaust som en universel fortælling om godt og ondt karakteriserede ifølge Levy og Sznajder 1990'ernes erindringsdiskurs i hele den vestlige verden. Holocaust blev ifølge Levy og Sznajder et centralt (politisk) symbol, der tjente som udgangspunkt for dannelsen af et særligt europæisk værdisæt, hvilket, som illustreret i kapitlet "Erindringspolitik i EU, 1989-2009", også karakteriserede EU's håndtering af Holocaust i 1990'erne. Videre argumenterer Levy og Sznajder for, at erindringens universalisering også har medført, at fortiden er blevet afkontekstualiseret og afpersonaliseret.⁴⁴⁵ Denne karakteristik er også rammende for Europa-Parlamentet i 1990'erne. Holocaust blev en afpersonaliseret fortælling, med anonyme ofre og en anonym gerningsmand i form af nazisme. Det adskilte sig fra tidligere, hvor parlamentet eksempelvis udtrykte

⁴⁴² Seligman 1993/10/27; Newman et al. 1994/1/26; Seligman et al. 1994/1/26

⁴⁴³ Seligman 1993/10/27

⁴⁴⁴ Se "Offergrupper dagsordensætter holocausterindringen", se også "Ligestilling, hierarki, dialog?" for lignende diskussioner efter 2004.

⁴⁴⁵ Levy & Sznajder 2007

sin støtte til, at krigsforbrydere og navngivne nazistiske gerningsmænd blev udleveret og retsforfulgt.⁴⁴⁶ Parlamentets narrativ holdt dog fast i EU som helten i fortællingen. Ganske vist en anonym, men dog let identificerbare helt, som både kunne findes i fortællingen og i den samtid, hvori fortællingen blev skabt og brugt.

Den gennemgående heltefigur ændrede dog ikke på, at parlamentets erindringspolitik fjernede sig fra den faktiske gerning og de faktiske erindringssteder i sig selv og i højere grad fokuserede på, hvordan fortiden kunne bruges. Dels i forhold til at skabe en fælles erindring, dels i forhold til faktiske politikområder som for eksempel bekæmpelse af racisme og antisemitisme. Det onde, som helten EU havde bekæmpet, forandrede sig også, idet Holocaust (frem for Anden Verdenskrig) blev et af narrativens centrale elementer. Et element, der fungerede som et symbol på et særligt europæisk værdisæt og en bestemt europæisk måde at opfatte verden på frem for en historisk begivenhed i sig selv.

Aleida Assmann har karakteriseret forholdet mellem historie og erindring således:

Abstract and generalized “history” turns into re-embodied collective “memory” when it is transformed into forms of shared knowledge and collective participation. In such cases, “history in general” is re-configured into a particular and emotionally charged version of “our history” and absorbed as part of a collective identity.⁴⁴⁷

Beskrivelsen er rammende for Europa-Parlamentets erindringspolitik, der i 1990'erne netop fjernede sig fra den generelle historie om Anden Verdenskrig og nazisme, for i stedet at fokusere på det partikulære Holocaust. Vel at mærke en partikulær begivenhed, som blev gjort universel, idet Holocaust brugtes som et (legitimerende) symbol i den brede fortælling om EU. En med Assmanns ord, partikulær og emotionelt ladet fortælling om abstrakte og universelle værdier. Men også en fortælling om ”vores” (det vil sige EU's) forhistorie, der indgik i og blev brugt til at skabe en fælles EU-identitet.

Ved at fremhæve forsoningselementet, som det skete i 1995, blev erindring endvidere et spørgsmål om moralsk restitution, frem for økonomisk og juridisk kompensation.⁴⁴⁸ Med Chaumonts ord bevægede Europa-Parlamentet sig dermed fra det erkendelsesmæssige til det anerkendelsesmæssige niveau og tog del i den sekundære viktimisering af Holocausts

⁴⁴⁶ Europa-Parlamentet 1974a; 1974b; 1978; 1984/2/16; 1991/9/12

⁴⁴⁷ Assmann 2008:65

⁴⁴⁸ Kompensations- og restitutionsspørgsmålet kan både betragtes som en forholdsvis konkret problemstilling, der knytter sig til et erkendelsesmæssigt spørgsmål, men kan samtidig ses som et spørgsmål om at anerkende ofre. Jeg vil vende tilbage til problemstillingen i afsnittet ”Fra kompensation til restitution”

ofre. Krigens juridiske efterspil, der især optrådte i parlamentet i 1970'erne, kan eksempelvis ses som et led i en erkendelsesmæssig proces, som handlede om at dokumentere det skete og placere skylden herfor. I 1990'erne, derimod, trådte ønsket om at dokumentere i baggrunden til fordel for et ønske om at mindes fortiden og bruge den som et redskab i samtidig politik. Det at beskæftige sig med fortiden og erindre den blev en form for katarsis, igennem hvilken fortidens ugerninger kunne udsones og tilgives. Skyldsspørgsmålet blev erstattet af spørgsmålet om at tage moralsk ansvar og hensynet til mindet om ofrene.

Tendensen til at universalisere og dekontekstualisere erindring var også at se i 2005, hvor der dog samtidig var tegn på, at det konkrete var på vej tilbage.

I 2005 vedtog parlamentet både en resolution i forbindelse med den 27. januar, årsdagen for befrielsen af Auschwitz i 1945, og markerede 60-året for krigens afslutning med en mindehøjtidelighed og en resolution. Krigens var genstand for større interesse end i 1995, og erindringen om den fik i den henseende en opblomstring. Men vedtagelsen af to separate resolutioner viste også, at Holocaust fortsat blev set som en selvstændig narrativ på linje med krigsnarrativen.

Det primære budskab i resolutionen fra den 27. januar 2005 var, at europæerne skulle erindre Holocaust og tage ved lære heraf. Blandt andet ved at bekæmpe antisemitisme og racisme, der blev fremstillet som en trussel mod europæiske værdier som demokrati, menneskerettigheder og retsstatsprincippet. Den uddannelsesmæssige indsats og den lære, som kunne uddrages af Holocaust, blev vægtet højere end i resolutionen fra 1995.⁴⁴⁹ På sin vis en forholdsvis konkret måde – eller måske rettere en konkret hensigt med – at bruge Holocaust. Men samtidig abstrakt, idet Holocaust blev brugt som et symbol for en lære om hvad racisme kan føre til og indgik i argumentationen for at forsvare EU's værdier.

Resolutionen var en fortsættelse af den universaliserende og dekontekstualiserende tendens, men viste også tegn på et begyndende brud hermed. Efter de obligatoriske indledende henvisninger fulgte denne tekst:

whereas 27 January 2005, the sixtieth anniversary of the liberation of Nazi Germany's death camp at Auschwitz-Birkenau, where a combined total of up to 1.5 million Jews, Roma, Poles, Russians and prisoners of various other nationalities, and homosexuals, were murdered, is not only a major occasion for European citizens to remember and condemn the enormous horror and tragedy of the Holocaust, but also for addressing the disturbing rise in anti-

⁴⁴⁹ Europa-Parlamentet 2005/1/27

semitism, and especially anti-semitic incidents, in Europe, and for learning anew the wider lessons about the dangers of victimising people on the basis of race, ethnic origin, religion, social classification, politics or sexual orientation,⁴⁵⁰

Artiklen er et eksempel på, at der i resolutionen, særligt i de indledende artikler, blev brugt mere plads på at beskrive baggrunden for resolutions formål og budskab, end det var tilfældet i 1995. Parlamentet forsøgte dermed at beskrive det konkrete udgangspunkt og forudsatte dermed ikke, at denne var alle læsere bekendt. Holocaust blev brugt som et symbol, men ikke længere som et fuldstændig dekontekstualiseret symbol, hvilket gik imod den tendens, som Levy og Sznajder samt Chaumont har beskrevet.

Parlamentets markering af krigens afslutning i 2005 – både mindehøjtideligheden og resolutionen – omfattede tre begivenheder og dermed tre erindringer: 55-året for grundlæggelsen af EU den 9. maj (Europadag og årsdagen for Schuman-erklæringen); 60-året for afslutningen på Anden Verdenskrig (den 8. maj); og etårsdagen for optagelsen af ti nye medlemsstater (den 1. maj).⁴⁵¹ De tre begivenheder blev forbundet og markeret samlet, uagtet, at datoerne ikke var sammenfaldende, og det var i modsætning til i 1995 ikke så afgørende at adskille dem.

En fælles europæisk erindring baseret på en sammenhængende narrativ var altså vigtigere end de faktiske begivenheder, som erindringsfællesskabet tog udgangspunkt i. Markeringen havde dog også et helt andet og nyt formål, som kunne ses i tilføjelsen af udvidelsen af EU i 2004. Det vil jeg vende tilbage til i afsnittet ”Holocausterindringen bliver udfordret, 2004-2009”.

Holocausterindringen fik politisk momentum i Europa-Parlamentet i 1990’erne, hvilket dog ikke var enestående. Generelt betragtet var holocausterindringens politiske momentum på sit højeste i årene omkring 2000, hvor den såkaldte Stockholm-erklæring blev vedtaget. Men var parlamentet med til at igangsætte denne udvikling, eller fulgte det i andres fodspor?

4.1.1.1 ”Stockholm-erklæringen” og den 27. januar

Stockholm-erklæringen – ”Declaration of the Stockholm International Forum on the Holocaust” – blev vedtaget på et møde i det forholdsvis nystiftede ”Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research” (ITF).⁴⁵² Mødet blev holdt den 27. januar 2000 i Stockholm og betegnes af Jens Kroh som ”... *das eigentliche*

⁴⁵⁰ Europa-Parlamentet 2005/1/27:A

⁴⁵¹ Europa-Parlamentet 2005/5/9; 2005/5/12

⁴⁵² Se ”Fra kompensation til restitution”

Schlüsselerlebnis für die Entwicklung der ITF.” Erklæringen er blevet et helt grundlæggende dokument for ITF, idet det blev en betingelse for optagelse at underskrive erklæringen.⁴⁵³ Resolutionen fik imidlertid også stor betydning uden for ITF og var et højdepunkt for holocausterindringens politiske momentum og dennes universalisering.

Stockholm-erklæringen blev indledt således: *”The Holocaust (Shoah) fundamentally challenged the foundations of civilization. The unprecedented character of the Holocaust will always hold universal meaning.”* Og anden paragraf fortsatte:

The magnitude of the Holocaust, planned and carried out by the Nazis, must be forever seared in our collective memory. The selfless sacrifices of those who defied the Nazis, and sometimes gave their own lives to protect or rescue the Holocaust's victims, must also be inscribed in our hearts. The depths of that horror, and the heights of their heroism, can be touchstones in our understanding of the human capacity for evil and for good.⁴⁵⁴

Videre blev resolutionens og dermed også ITF's tre hovedopgaver – uddannelse, erindring og forskning om Holocaust – beskrevet.⁴⁵⁵ Ifølge erklæringen var Holocaust unik og har haft en afgørende betydning for den måde vi ser verden på. Holocaust rummer derfor et universelt budskab og må aldrig glemmes. Erklæringen er et eksempel på, hvordan Holocaust blev ophøjet til at være en symbolsk og universel fortælling om godt og ondt.⁴⁵⁶ En tendens, der som beskrevet, også sås i Europa-Parlamentet.

I kølvandet på Stockholm-erklæringen besluttede flere lande at indføre en erindringsdag for Holocaust. I Danmark blev det i 2002 besluttet at udnævne den 27. januar – årsdagen for befrielsen af Auschwitz – til mindedag for Holocaust og andre folkedrab under betegnelsen Auschwitz-dag.⁴⁵⁷ Den 27. januar markeres også i lande som Italien, der tog beslutning herom i juni 2000; i Østrig, som indførte erindringsdagen i 2002 og i Frankrig, der fulgte trop i 2003.⁴⁵⁸ Fælles for nævnte lande var, at de allerede havde erindringsdage med forbindelse til deres nationale erindring om krigen eller Holocaust. Danmark markerede eksempelvis årsdagen for besættelsen den 9. april og for befrielsen den 5. maj. Italien højtideligholdt den 24. marts, årsdagen for den såkaldte Fosse Adreatine-massakre i 1944, hvor 335 hovedsageligt italienere blev dræbt som hævn for, at den italienske modstandsbevægelse forinden havde dræbt 33 tyske soldater.⁴⁵⁹ Frank-

⁴⁵³ Kroh 2008b:citat s. 162

⁴⁵⁴ Stockholm International Forum 2000/1:§§ 1, 2

⁴⁵⁵ Stockholm International Forum 2000/1:§§ 3, 4, 5, 6, 7

⁴⁵⁶ Levy & Sznajder 2007:216-222 for mere om Stockholm-erklæringen; Kroh 2008b

⁴⁵⁷ Wæhrens 2007:70f; Larsen 2009

⁴⁵⁸ Schmid 2008:191-200

⁴⁵⁹ Nattermann 2010:210

rig vedtog i 1993 at markere årsdagen for Vél d'Hiv aktionen, hvor en stor del af de franske jøder blev sendt til Auschwitz.⁴⁶⁰ Og Østrig har siden 1998 markeret årsdagen for befrielsen af koncentrationslejren Mauthausen den 5. maj.⁴⁶¹

Europa-Parlamentet reagerede også på Stockholm-erklæringen og vedtog selv en deklaration "on the remembrance of the Holocaust", der var en modificeret udgave af Stockholm-erklæringen. Parlamentet udelod sætninger, der refererede til ofre og gerningsmænd, samt en sætning om holocaustbenægtelse. Derudover blev der i parlamentets deklaration refereret til Rådet og Kommissionen, når det kom til at iværksætte handling, mens Stockholm-erklæringen refererede til lande, som havde tilsluttet sig den.⁴⁶²

Det var forbeholdt stater at underskrive Stockholm-erklæringen, og Europa-Parlamentets deklaration fremstod derfor som et forsøg på indirekte at tilslutte sig Stockholm-erklæringen. Parlamentet ville gerne signalere, at det fulgte med udviklingen, og give udtryk for, at det ønskede at gøre sig gældende som erindringspolitisk aktør i Europa. Europa-Parlamentet var imidlertid ikke en særlig toneangivende aktør i årene omkring 2000. Parlamentet fremstod tværtimod afventende, hvilket valget af en dato for en holocausterindringsdag kan illustrere.

I 1995, fem år før Stockholm-erklæringen, foreslog Europa-Parlamentet at indføre en europæisk holocausterindringsdag, men det afholdt sig fra at pege på en konkret dato.⁴⁶³ Dette havde dog ændret sig i 2000, hvor parlamentet i en rapport og en resolution om bekæmpelse af racisme og fremmedhad pegede på den 27. januar. Ved samme lejlighed foreslog parlamentet at markere den 9. november – årsdagen for Novemberpogromen i 1938 – som "International Day Against Fascism and Anti-Semitism".⁴⁶⁴ Sidstnævnte dato var forsvundet i 2005, hvor Europa-Parlamentet gentog opfordringen til at mindes Holocaust den 27. januar, der efterhånden var blevet den mest udbredte dag at erindre Holocaust og ofrene herfor.

Det første EU-medlemsland, som gjorde den 27. januar til erindringsdag, var Tyskland, der i 1996 besluttede at bruge dagen til at mindes nationalsocialismens ofre. Formanden for "Zentralrat der Juden in Deutschland", Ignatz Bubis, havde gentagne gange siden 1994 opfordret til at gøre den 27. januar til tysk erindringsdag. Opfordringen blev fulgt i 1996, hvor den daværende præsident Roman Herzog den 3. januar udråbte da-

⁴⁶⁰ Conan & Rouso 1998:220

⁴⁶¹ OSCE 2010/1:13

⁴⁶² Stockholm International Forum 2000/1; Europa-Parlamentet 2000/7/7

⁴⁶³ Europa-Parlamentet 1995/6/15

⁴⁶⁴ Europa-Parlamentet 2000/2/28a:15; 2000/3/16:§ 13

gen til ”Tag des Gedenkens an die Opfer des Nationalsozialismus”.⁴⁶⁵ Den tyske dag adskilte sig fra mange af de andre erindringsdage i EU's medlemslande ved ikke udelukkende at fokusere på Holocaust, men på alle ofrene for nationalsocialismens forbrydelser, hvilket ikke nødvendigvis var i overensstemmelse med Bubis' ønske.

Netop den tyske beslutning om at vælge den 27. januar kan have haft betydning for den forandring, som skete i perioden 1995 til februar 2000. Parlamentet virkede tilbageholdende med at pege på en konkret dato og afventede tilsyneladende, at andre gik foran.

Datoen var allerede i spil i 1995, hvor den kommunistiske gruppe i parlamentet som den eneste foreslog at vælge den 27. januar som mindedag. Gruppen foreslog at gøre dagen til ”European day of commemoration of the victims of the holocaust and of Nazi barbarity”.⁴⁶⁶ Det nationalkonservative EDN nøjedes med at foreslå, at der blev valgt en fælles dato.⁴⁶⁷ Ingen af delene kom dog med i den endelige resolution, der alene opfordrede til at indføre en europæisk erindringsdag for Holocaust uden videre overvejelser om, hvordan dette skulle ske, og hvilke datoer der kunne være i spil.⁴⁶⁸ Den liberale gruppe (ELDR) fremlagde ved samme lejlighed et resolutionsforslag, hvori den blandt andet henviste til opfordringen fra Bubis. Gruppen refererede desuden til udtalelser om vigtigheden af at erindre Holocaust fra henholdsvis den tyske præsident og ministerpræsidenten i Niedersachsen.⁴⁶⁹ Den tyske erindringsdebat var altså i europaparlamentarikernes bevidsthed før vedtagelsen af 1995-resolutionen, men det kom ikke til udtryk i den vedtagne tekst.

Før 1995 blev den 27. januar markeret ved en lille ceremoni i Auschwitz, hovedsageligt med deltagelse af ikke-jødiske auschwitzoverlevende, samt i byer, hvor lokale afdelinger af ”the International Auschwitz Committee” eventuelt markerede dagen. I starten af 1990'erne tog den polske regering (under ledelse af Lech Walesa) imidlertid initiativ til en større international mindehøjtidelighed, som blev afholdt i Auschwitz den 27. januar 1995. Flere statsoverhoveder, heriblandt Herzog, og andre personligheder deltog i arrangementet, der kan ses som et polsk forsøg på at gøre sig gældende erindringspolitisk i Europa.⁴⁷⁰

Det er svært at afgøre, hvorvidt den polske markering af den 27. januar i 1995 har haft indflydelse, dels på Tysklands beslutning om at gøre dagen til mindedag, dels på europaparlamentarikerne og deres interesse for dato-

⁴⁶⁵ Herzog 1996/1/3; Schmid 2008:183-187; Deutscher Bundestag 2010/1/25

⁴⁶⁶ GUE/NGL 1995/6/12:§ 1; Europa-Parlamentet 1995/6/15, debate:Pailler, GUE/NGL, Frankrig

⁴⁶⁷ EDN 1995/6/12:§ 1

⁴⁶⁸ Europa-Parlamentet 1995/6/15:§ 1

⁴⁶⁹ ELDR 1995/6/12:D

⁴⁷⁰ Pelt 2012/4/26

en. For så vidt angår sidstnævnte ser det dog ud til, at parlamentarikernes opmærksomhed primært var rettet mod Tyskland, idet den polske mindehøjtidelighed ikke blev nævnt i det anvendte kildemateriale.

Da Herzog i 1996 fulgte Bubis' opfordring og besluttede at indføre en tysk erindringsdag, fremlagde det liberale ELDR endnu et resolutionsforslag. Heri henviste gruppen til Herzogs beslutning og krævede af Rådet, at det fulgte Tysklands eksempel og foreslog den 27. januar som "... *jour de commémoration des victimes du nazisme* [...]".⁴⁷¹ Resolutionen blev dog ikke vedtaget, så der skulle åbenbart mere til, før Europa-Parlamentet ville pege på en konkret dato.

Opfordringen til at indføre en mindededag blev fremsat igen i 1998. Denne gang over for Kommissionen, der blev opfordret til at indføre "... *a historically-based commemoration day for concentration camp victims* [...]". Hertil svarede daværende kommissionsformand Jacques Santer: "*The matter to which reference is made does not fall within the jurisdiction of the Community*".⁴⁷² Kommissionen så det ikke som et anliggende, der vedkom den. Holdningen havde tilsyneladende ændret sig i 2002, hvor kommissionsformand Romano Prodi gav et noget mere fyldigt svar på en opfordring til i anledningen af 60-året for krigens afslutning at gøre 2005 til minde- og forsoningsår. Han afviste at følge opfordringen, men fremhævede blandt andet, at Kommissionen huskede Første og Anden Verdenskrig, og at den netop derfor ønskede at arbejde for fred, sikkerhed og stabilitet. Kommissionen ønskede stadig ikke at blande sig i erindringspolitiske anliggender, men var ikke slet så afvisende i forhold til at se fortiden som drivkraft og motivationsfaktor, fordi den var kommet til en erkendelse af, at fortiden kunne bruges som sådan, og at Kommissionen derfor blev nødt til at forholde sig til erindringspolitiske spørgsmål.⁴⁷³

Det endelige skub til at pege på en dato kom i 2000 med vedtagelsen af Stockholm-erklæringen, der dermed blev en katalysator for Europa-Parlamentets villighed til at vælge en dato. Et udkast til nævnte rapport om bekæmpelse af racisme og fremmedhad i EU fra den 18. januar 2000 indeholdt eksempelvis ikke nogen opfordring til at markere hverken den 27. januar eller den 9. november. Det havde dog ændret sig i det endelige udkast fra den 28. februar 2000 – altså efter vedtagelsen af Stockholm-erklæringen, der blev vedtaget den 27. januar 2000. Nu foreslog parlamentet som nævnt at gøre både den 27. januar og den 9. november til mindedage.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ ELDR 1996/1/11:§ 1

⁴⁷² Paasio 1998/2/13

⁴⁷³ Ford 2002/7/3

⁴⁷⁴ Europa-Parlamentet 2000/1/18:12; 2000/2/28a:15

Selvom Tysklands beslutning om at markere den 27. januar ikke gik ubemærket hen, var den ikke direkte årsag til, at Europa-Parlamentet også valgte netop denne dato. Valget var i højere grad foranlediget af en bredere europæisk konsensus, der kom til udtryk i Stockholm-erklæringen.

Harald Schmid mener endvidere, at dagen slet ikke er tysk, men derimod en europæisk konstruktion. Han mener, at valget faldt på den 27. januar som følge af den store internationale opmærksomhed, som krigens afslutning tiltrak sig i 1995, hvilket også fremgik af Herzogs erklæring.⁴⁷⁵ Schmid påpeger, at tyskerne indtil da havde koncentreret sig om tre årsdage: årsdagen for attentatet mod Hitler den 20. juli 1944, et symbol på den tyske modstand mod det nationalsocialistiske regime; årsdagen for Novemberpogromen, der fungerede som den uformelle erindringsdag for Holocaust; og årsdagen for kapitulationen, der symboliserede både sammenbrug og nederlag, men også befrielse. Den 27. januar derimod betegnes som marginal. Herzogs erklæring ses som et brud med den hidtidige erindringspraksis og betegnes af Schmid som et duelighedsbevis og et eksempel på ”etatistiske Geschichtspolitik”. Altså et udtryk for, at Herzog ønskede at vise, at Tyskland var sig sit erindringsmæssige ansvar bevidst. Et ansvar som Weizsäcker allerede i 1985 gav udtryk for.⁴⁷⁶

Den 27. januars europæiske dimension understreges endvidere af, at flere europæiske lande som nævnt indførte dagen som et supplement til erindringsdage, der markerede skelsættende begivenheder i den nationale narrativ om Anden Verdenskrig. Ved også at indføre den 27. januar ønskede landene at tilkendegive, at de fulgte en erindringsmæssig norm og var villige til at vedkende sig et ansvar for at erindre Holocaust. Men det skete vel at mærke som et supplement til – ikke som erstatning for – de nationale erindringsdage.

Denne tendens sås ifølge Astrid Larsen også i Danmark, hvilket fremgår af hendes speciale fra 2009 om den danske ”Auschwitz-dag” den 27. januar. Her konkluderer hun, at det ikke er lykkedes at integrere den nationale heltefortælling om oktober ’43 og den transnationale langt mere selvkritiske fortælling om Holocaust: ”... *Holocaust-erindringen [ønskes] hverken fra et økonomisk, historisk eller kulturelt perspektiv integreret i Danmark, fordi dette ville rykke ved Danmarks netop enestående rolle under Holocaust med redningen i ’43.*” Indførelsen af Auschwitz-dag ses som et udtryk for, at Danmark ønskede at være del af den europæiske erindringskultur. Og dagen blev ifølge Larsen indført parallelt med den danske uden at de to reelt kom i berøring med hinanden:

⁴⁷⁵ Herzog 1996/1/3; Schmid 2008:183-187

⁴⁷⁶ Weizsäcker 1985/5/8; Schmid 2008:citat s.186. Se ”Holocausterindring i EU: Tysk norm? Europæisk ansvar?”

Auschwitz-dag er på den måde fanget i et politisk og kulturelt dilemma, for det internationale klima fordrer en markering og deltagelse i værdifællesskabet, mens det danske kulturelle klima gør det stort set umuligt at integrere og inderliggøre denne.⁴⁷⁷

Stockholm-erklæringen og den 27. januar var ikke udelukkende europæisk. I 2005 vedtog FN eksempelvis, at markere den 27. januar som international erindringsdag for Holocaust.⁴⁷⁸ Og Stockholm-erklæringen er også underskrevet af lande uden for Europa og EU. Disse er dog i undertal idet størstedelen af ITF's medlemmer også er medlemmer af EU.⁴⁷⁹

Stockholm-erklæringen satte altså gang i en række aktiviteter rundt omkring i Europa. I Europa-Parlamentet var årene efter 2000 og frem til 2005 dog en forholdsvis stille periode.

Parlamentets nølen i forhold til den 27. januar og stilheden i perioden 2000 til 2005 kan være tegn på, at parlamentet afventede og betragtede det, som skete på det nationale niveau og i andre fora, før det selv agerede. Parlamentet var dermed hverken den mest aktive eller vigtigste erindringspolitiske aktør i Europa. Det kan endvidere tyde på, at fortiden og erindringen herom primært fik opmærksomhed ved særlige lejligheder, som for eksempel i forbindelse med 10-årene for Anden Verdenskrig afslutning i 1995 og 2005, hvor parlamentet vedtog resolutioner om Holocaust. Og når det syntes opportunt, hvilket 2000-deklarationen og resolutionerne om restitutionsspørgsmålet i 1990'erne kan ses som et udtryk for.⁴⁸⁰ Stilheden kan omvendt også ses som et tegn på, at parlamentet var optaget af andre mere presserende og konkrete realpolitiske opgaver.

Der var stor politisk aktivitet i EU og dermed også i Europa-Parlamentet i årene 2000 til 2005, hvor nogle af de største forandringer i EU's historie var i deres afsluttende fase. Optagelsesforhandlingerne med de ti lande, som blev EU-medlemmer i 2004, blev eksempelvis afsluttet i 2002 og Forfatningstraktaten blev undertegnet i oktober 2004. Dertil kommer terrorangrebene på USA den 11. september 2001, der også påvirkede EU i årene derefter.

Sådanne forhold kan have flyttet fokus væk fra erindringspolitiske spørgsmål, der ikke havde nogen umiddelbar økonomisk eller politisk effekt og derfor kan betegnes som symbol- eller luksuspolitik. Europa-Parlamentet kunne eksempelvis ikke forlange, at medlemsstaterne eksempelvis indførte en erindringsdag, men alene kunne opfordre hertil og vise et eksempel til efterfølgelse ved selv at markere dagen. Erindringspolitik

⁴⁷⁷ Larsen 2009: citater s. 71

⁴⁷⁸ Wæhrens 2007: 68-70

⁴⁷⁹ ITF udateret

⁴⁸⁰ Se ”Fra kompensation til restitution”

kan være et vigtigt parameter i skabelsen af politisk legitimitet, men kan omvendt også ses som overflødig, når konkrete og mere presserende politiske spørgsmål står for døren.

Stilheden kan endvidere være et symptom på en ændret magtbalance internt i parlamentet. I 1999 blev den hidtidige koalition mellem socialisterne og centrum-højre brudt og sidstnævnte indgik nu en ny alliance med de liberale. Den nye koalition faldt fra hinanden igen i den sjette valgperiode (2004-2009), hvor den socialdemokratiske Josep Borrell Fontelles og den konservative Hans-Gert Pöttering deltes om formandsposten.⁴⁸¹ Bruddet i 1999 var et udtryk for en generel tendens til øget uenighed de politiske grupper imellem som følge af, at de havde flyttet sig i det ideologiske spektrum. Allerede i fjerde valgperiode (1994-1999) indtog de liberale eksempelvis en midterposition mellem socialisterne og centrum-højre gruppen PPE, hvorimod de i de første tre valgperioder havde været del af en højrefløjsblok bestående af de liberale og forskellige konservative grupper.⁴⁸²

Det er ikke direkte påviseligt, at sådanne forandringer havde umiddelbar indflydelse på erindringspolitikken i parlamentet, men det er dog interessant, at forandringerne var stort set sammenfaldende. En magtforskydning kan have rykket ved status quo og den konsensus, der hidtil havde hersket i parlamentet vedrørende erindringspolitiske spørgsmål. Og det kan have betydet, at parlamentets fokus flyttede sig, idet dets medlemmer skulle orientere sig i en ny situation og derfor ikke havde ressourcer til at tage sig af erindringspolitiske spørgsmål.

Det var ikke Europa-Parlamentets fortjeneste, at holocausterindringen fik politisk momentum i 1990'erne, og parlamentet var dermed ikke nogen særlig central erindringspolitisk aktør. Stockholm-erklæringen kan ses som en udløsende faktor, men må i højere grad karakteriseres som et symptom på en udvikling, der bar Holocaust frem som et centralt symbol. Levy og Sznajder har karakteriseret Stockholm-erklæringen som det institutionaliserede udtryk for den dekontekstualiserede og universaliserede erindring.⁴⁸³ Men hvilke faktorer var med til at igangsætte udviklingen?

4.1.2 Fra kompensation til restitution

Restitutionsspørgsmålet var genstand for opmærksomhed umiddelbart efter krigens afslutning. I 1952 indgik Vesttyskland og Israel eksempelvis en aftale om udbetaling af erstatning (Wiedergutmachung) til Israel for nazismens jødiske ofre, og i årene 1959 til 1964 indgik den vesttyske stat

⁴⁸¹ Kreppel & Hix 2003; Europa-Parlamentet udateret, d

⁴⁸² Hix 1999; Kreppel & Hix 2003; Hix et al. 2007:171, 159

⁴⁸³ Levy & Sznajder 2007:216-222

en række aftaler med i alt 11 vesteuropæiske lande.⁴⁸⁴ Overordnet set stoppede processen dog i starten af 1950'erne. Primært som følge af den Kolde Krig, tvangskollektiviseringen i øst og den begrænsede arkivadgang i Østeuropa.⁴⁸⁵ De forhindringer, som var opstået med den Kolde Krig, forsvandt dog også med den. I kombination med, at der samtidig opstod en trang til at konfrontere fortiden, betød det, at restitutionsspørgsmålet kom op igen.⁴⁸⁶ Det førte blandt andet til en række søgsmål mod private virksomheder, der under krigen havde brugt jødiske og ikke-jødiske tvangsarbejdere som arbejdskraft. Endnu et område, som tiltrak sig stor opmærksomhed, var spørgsmålet om tilbagelevering af stålet ejendom.⁴⁸⁷ Juristen Leora Bilsky mener, at en amerikansk tradition for gruppesøgsmål, der opstod i 1960'erne og 1970'erne i forbindelse med menneskeretslige spørgsmål, var med til at bane vejen for restitutionssøgsmålene. Gruppesøgsmål var ifølge Bilsky ikke praksis i europæisk sammenhæng, blandt andet som følge af europæisk lovgivning.⁴⁸⁸

Restitutionsspørgsmålet anses af blandt andre Dan Diner som afgørende for, at holocausterindringen fik politisk momentum i 1990'erne:

The growing awareness concerning the Holocaust we do observe in Europe since 1989 seems to be a phenomenon largely moored in a basic anthropological assumption – the obvious, indeed organic interconnection between restituted private property rights and the evocation of past memories, or vice versa: Restitution of property as the result of recovered memory.⁴⁸⁹

Diner tager udgangspunkt i, at Holocaust efter den Kolde Krigs ophør blev "... *the negative core event of the 20th century*." Restitutionsspørgsmålet bruges derfor primært som en forklaring på, hvorfor denne udvikling fandt sted, selvom han dog ikke fornægter det komplekse samspil mellem restitution og erindring. Michael Marrus tager modsat Diner udgangspunkt i restitutionsspørgsmålet og nævner behovet for at konfrontere fortiden som en af flere faktorer, der var med til at bringe det op.⁴⁹⁰

Hvad enten restitution skal ses som en årsag til eller som et symptom på, at interessen for Holocaust steg, konstaterer både Diner og Marrus dog, at erindring og restitution hænger tæt sammen. Marrus påpeger, at restitution handlede mere om nutidige behov, mens den historiske dimen-

⁴⁸⁴ Marrus 2009:68-75

⁴⁸⁵ Diner 2003; Goschler & Ther 2007

⁴⁸⁶ Diner 2003; Marrus 2009:75-84

⁴⁸⁷ Marrus 2009:10-59

⁴⁸⁸ Se også Marrus 2009:25-35; Bilsky 2012

⁴⁸⁹ Diner 2003:39

⁴⁹⁰ Marrus 2009:77f

sion spillede en mindre rolle.⁴⁹¹ Men hvad var det for et behov, der opstod i 1990'erne?

Restitutionsspørgsmålet knyttede sig tæt til de ejendomsretlige forandringer, som den Kolde Krigs ophør afstedkom i den tidligere østblok. Diner fremhæver det tyske princip ”Rückgabe vor Entschädigung”, altså tilbagelevering før erstatning, som helt centralt for forbindelsen mellem restitution og erindring. Han mener, at reprivatiseringen eller genskabelsen af tidligere ejerskabsforhold var med til at vække fortiden til live og gøre den present. Og at situationen havde været en helt anden, hvis man havde valgt blot at udbetale erstatning til de skadelidte.

Genskabelsen af tidligere ejerskabsforhold forudsatte, at det blev afdækket, hvem der var de retmæssige ejermænd, hvilket i dette tilfælde implicerede, at tiden omkring Anden Verdenskrig, navnlig den behandling som Europas jøder var udsat for, blev oprullet. Herved blev en række minder vakt til live, som man måske helst var foruden og som hidtil havde været gemt under det glemslens tæppe, som den Kolde Krig havde kastet over krigen.⁴⁹²

Ser man på Europa-Parlamentets holdning til, hvordan nazismens ofre skulle kompenseres, syntes den at have forandret sig i tiden efter den Kolde Krigs ophør. I 1986 vedtog parlamentet eksempelvis to resolutioner, som omhandlede tyske firmaers udbetaling af kompensation til tidligere tvangsarbejdere.⁴⁹³ Her udpegede parlamentet en forholdsvis specifikt defineret gerningsmand, som burde udbetale økonomisk kompensation til sine ofre, der derimod var lidt løsere defineret.

Det havde ændret sig i 1998, hvor parlament opfordrede til, at stjålet jødisk ejendom blev bragt tilbage til sine retmæssige ejere, og at de berørte regeringer tog aktivt del i sådanne bestræbelser.⁴⁹⁴ Her var der modsat tidligere tale om en specifikt defineret offergruppe og en mindre specifikt defineret gerningsmandgruppe. Og der var tale om restitution, ikke kompensation. Ændringen er et billede på, at erindringspolitikken generelt set har flyttet fokus fra gerningsmændene til ofrene.

Ændringerne og bevægelsen fra kompensation til restitution kan imidlertid også ses som et udtryk for forskydningen fra erkendelse til anerkendelse, som Chaumont beskriver. I 1986 syntes de primære bevægegrunde bag resolutionerne at have været en indignation over, at nogle firmaer havde udbetalt økonomisk kompensation, mens andre ikke havde, og resolutionerne var primært henvendt til de berørte firmaer. I 1998 derimod

⁴⁹¹ Diner 2003; Marrus 2009:127-137

⁴⁹² Diner 2003; Goschler & Ther 2007

⁴⁹³ Europa-Parlamentet 1986/1/16a; 1986/1/16b

⁴⁹⁴ Europa-Parlamentet 1998/7/16

gav parlamentet i langt højere grad udtryk for en moralsk indignation over, at det, som nazisterne stjal fra Holocausts ofre, endnu ikke var bragt tilbage til sine rette ejermænd. Og der blev henvist til, at der burde rettes op herpå af respekt for menneskerettighederne og mindet om ofrene. Materialet indikerede, at restitution også handlede om at opnå anerkendelse som offer, og det understøtter Marrus' tese om, at restitutionsspørgsmålet handlede mere om nutidige behov og om at opnå moralsk fremfor materiel kompensation.⁴⁹⁵

Set i relation til EU var de ejendomsretlige forandringer i Østeuropa ifølge Constantin Goschler og Philipp Ther også centrale for skabelsen af en ny økonomisk og social orden, hvilket var afgørende i forhold til landenes ønske om at blive optaget i EU:

The principles of private property and the free movement of capital play key roles in the convergence of legal systems, which has been an important prerequisite for the acceptance of new states into the EU.⁴⁹⁶

EU stillede visse krav til landenes behandling af deres nazistiske fortid, men har Goschler og Ther ret når de hævder, at restitutionsspørgsmålet også spillede en rolle?

Udvidelse blev ikke nævnt i et direktiv fra 1993 "on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State", som senere er blevet knyttet til restitutionsspørgsmålet. Direktivet fokuserede endvidere primært på "national treasures" og ikke på privat ejendom.⁴⁹⁷ Udvidelse blev omvendt nævnt i en rapport fra 2003 fra Europa-Parlamentet om kulturel ejendom "whose ownership is likely to be contested". Her hed det blandt andet, at det var vigtigt at nå frem til en europæisk løsning på spørgsmålet, fordi det vedrørte en række af kandidatlandene, men der blev ikke fremsat nogen egentlige krav til dem.⁴⁹⁸

Parlamentet var langt mere direkte i en resolution fra 1995, hvor de tidligere kommunistiske lande blev opfordret til at tilbagelevere ejendom stjålet under det nazistiske såvel som det kommunistiske styre. Resolutionen sendte et signal til kandidatlandene i Østeuropa om, at de måtte vedkende sig deres skyld og rette op på fortidens fejltagelser for at blive medlemmer af EU. Under debatten sagde et af parlamentets medlemmer eksempelvis:

⁴⁹⁵ Marrus 2009:127-137

⁴⁹⁶ Goschler & Ther 2007:citater s. 6

⁴⁹⁷ Rådet 1993/3/15; Europa-Parlamentet 2003/11/23:9

⁴⁹⁸ Europa-Parlamentet 2003/11/23:9

... when it comes to eastward enlargement, we should make it perfectly clear that accession to the European Union naturally also means acceding to membership of a body of states with clear convictions which believes that the identity of the Jewish communities and their property merit protection and which espouses the view that plundered property must be returned. We regard that as an elementary condition of any form of closer union.⁴⁹⁹

I resolutionen fokuserede parlamentet primært på stjålet jødisk ejendom og på de jødiske ofre, selvom det dog også henviste til "... *that under the communist regimes many other individuals of various origins, communities and religions and many organizations, notably Christian churches, were deprived of their property*,"⁵⁰⁰ Ved at fokusere på de jødiske ofre blev Holocaust fremhævet og parlamentet sagde indirekte, at anerkendelsen heraf var vigtig for de østeuropæiske kandidatlandes optagelse i EU. Dette afspejlede sig blandt andet i, at parlamentet roste de lande, der offentligt havde undskyldt for "... *the crimes committed against Jews during the Second World War and have recognized their responsibilities in respect of these crimes*["]⁵⁰¹

Resolutionen var altså et indlæg i optagelsesforhandlingerne med de østeuropæiske lande, men der var heller ikke her tale om noget egentligt krav. Der var derimod tale om, at parlamentet brugte en aktuel erindringspolitisk dagsorden som argument i realpolitisk sammenhæng. Det understregede, at restitutionsspørgsmålet handlede mere om nutiden end om fortiden.

Forklaringen om, at interessen for Holocaust og restitution (hvad enten det ene betingede det andet eller omvendt) blev aktuel som følge af ejendomsretlige forandringer beror på en strukturel forklaringsmodel, som vægter de forandringer, den Kolde Krigs ophør medførte, højt. Interessen var imidlertid også forårsaget af internationalt pres fra flere centrale aktører, heriblandt "World Jewish Congress", "World Jewish Restitution Organization" (dannet i 1992), USA og EU.⁵⁰² Marrus mener således, at "World Jewish Congress" manglede en sag at profilere sig på i 1990'erne og ser det som en del af forklaringen på, at restitutionsspørgsmålet blev taget op.⁵⁰³

Clinton-administrationen udpegede endvidere den jødiske advokat Stuart Eizenstat til "Special Representative of the President and Secretary of State on Holocaust-Era Issues" og nedsatte på initiativ fra World Jewish

⁴⁹⁹ Europa-Parlamentet 1995/12/14, debate:Wolf, V, Tyskland

⁵⁰⁰ Europa-Parlamentet 1995/12/14a:G

⁵⁰¹ Europa-Parlamentet 1995/12/14a:§ 2

⁵⁰² Goschler & Ther 2007:6; Marrus 2009:11-19, 81-84

⁵⁰³ Marrus 2009:81-84

Congress, medlemmer af den amerikanske kongres og præsident Clinton selv en kommission med følgende mandat:

... to describe, to the fullest extent possible, U.S. and Allied efforts to recover and restore this gold and other assets stolen by Nazi Germany, and to use other German assets for the reconstruction of postwar Europe.⁵⁰⁴

Kommissionens formand Stuart Eizenstat var USA's EU-ambassadør i perioden 1993-1996 og var en central aktør i restitutionsspørgsmålet, navnlig i Østeuropa. I sin egenskab af særlig udsending for restitution af ejendom i Østeuropa (fra 1995) var han med til at lægge pres på, for at landene skulle udbetale kompensation til ofre for nazisme og sovjet-kommunisme.⁵⁰⁵

Resultatet af ovennævnte kommissions arbejde var den såkaldte Eizenstatrapport, der bestod af en foreløbig rapport fra maj 1997 og et supplement hertil fra juni 1998. Kommissionen stod også bag konferencen ”Washington Conference On Holocaust-Era Assets”, der blev afholdt i november/december 1998. Kort forinden i maj 1998, havde den svenske statsminister Göran Persson, den britiske premierminister Tony Blair og den amerikanske præsident Bill Clinton dannet en task force, som via uddannelse, erindring og forskning skulle arbejde for at styrke kendskabet til og erindringen om Holocaust – ”The Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research” (ITF).

Washington-konferencen var den perfekte platform til at gøre opmærksom på det nyligt stiftede ITF, der i september 1998 havde fået yderligere to medlemmer, nemlig gerningsmandsnationen Tyskland og offernationen Israel. Optagelsen af Tyskland og Israel skete i øvrigt på et møde holdt på ”United States Holocaust Memorial Museum” i Washington og med Stuart Eizenstat som taler. ITF blev da også tildelt en særskilt og daglang session på konferencen og den amerikanske udenrigsminister Madeleine Albright, der var konferencens hovedtaler, opfordrede i sin tale direkte til, at konferencens deltagerlande tilsluttede sig task forcen.⁵⁰⁶ Dertil kommer, at uddannelse og erindring også var blandt konferencens hovedtemaer, og at dette blev forbundet direkte med ITF. I sin åbningstale sagde konferencens ordstyrer Abner J. Mikva:

... we will also focus on the importance of Holocaust education and remembrance activities. We will highlight the work of the Interna-

⁵⁰⁴ Eizenstat 1997:iv, citat s. iii; 1998:Foreword (unummerede sider)

⁵⁰⁵ Eizenstat 1997:xiii

⁵⁰⁶ Washington Conference on Holocaust-Era Assets 1998:hvv. kap. 8 & 31f; Eizenstat 1998/9/25; Kroh 2008b:156-161

tional Task Force on Holocaust Education, Remembrance and Research – an unprecedented and innovative effort on the part of Sweden, the United Kingdom, the United States, Germany and Israel to promote international cooperation in these areas of enduring importance.⁵⁰⁷

Washington-konferencen indgik altså som et led i at udbrede kendskabet til ITF, hvis dannelse også er forbundet med restitutionsspørgsmålet.

Endnu en aktør, der iværksatte erindringspolitiske initiativer på baggrund af restitutionsspørgsmål var den daværende svenske statsminister Göran Persson. Han var medstifter og hovedinitiativtager til ITF og tog i 1997 initiativ til at iværksætte det svenske "Levande Historia". En undersøgelse havde vist et ringe kendskab til Holocaust blandt svenske unge og forekomsten af højreekstremistiske og nynazistiske voldshandlinger var steget i Sverige i starten af 1990'erne. Initiativet til Levande Historia var foranlediget af undersøgelsen og tog dermed afsæt i indenrigspolitiske hensyn. Initiativet skulle modarbejde fremmedhad og nynazisme og omfattede flere forskellige indsatser:

... erstens politische Gedenkveranstaltungen und die Einrichtung eines Holocaust-Gedenktags, zweitens die Publikation von Informationen zur Geschichte des Holocaust, drittes Aktivitäten in Schulen sowie viertens den Aufbau und die Finanzierung universitärer und anderer wissenschaftlicher Institute.⁵⁰⁸

Ifølge Jens Kroh var Levande Historia dog også motiveret af udenrigspolitiske hensyn, nærmere bestemt af restitutionsspørgsmålet.

Persson delagtiggjorde den svenske Rigsdag i sine planer om at etablere en informationskampagne om Holocaust i juni 1997 og fremlagde et mere konkret koncept i november 1997. Altså umiddelbart efter offentliggørelsen af Eizenstat-kommissionens foreløbige rapport i maj 1997 og kort forinden afholdelsen af konferencen "London Conference on Nazi Gold" i december 1997.

London-konferencen var ligesom Washington-konferencen led i forbedelserne til en rapport om restitutionsspørgsmålet. Nemlig den såkaldte Bergier-rapport, der koncentrerede sig om det neutrale Schweiz og landets rolle i forbindelse med nazisternes guldtransaktioner under Anden Verdenskrig. Bergier-rapporten bestod af flere rapporter udarbejdet af en uaf-

⁵⁰⁷ Washington Conference on Holocaust-Era Assets 1998:26

⁵⁰⁸ Kroh 2008b:158

hængig ekspertkommission nedsat af det schweiziske parlament i december 1996.⁵⁰⁹

Initiativet til Levande Historia blev taget samtidig med, at flere internationale aktiviteter med fokus på restitutionsspørgsmålet var i gang. Og Persson var ifølge Jens Kroh blandt andet motiveret af disse, idet han frygtede, at også Sverige, der ligesom Schweiz var neutralt under krigen, ville blive genstand for en undersøgelse.⁵¹⁰ Den foreløbige Eizenstat-rapport fra maj 1997, der omhandlede neutrale stater, omtalte eksempelvis Sverige som en af det nazistiske Tysklands største og vigtigste handelspartnere.⁵¹¹ Levande Historia var følgelig et indenrigspolitisk forstadie til det udenrigspolitisk orienterede ITF, som Persson var hovedarkitekten bag og som Kroh betegner som "... *Ausdruck als auch Motor der politischen Transnationalisierung der Holocaust-Erinnerung*."⁵¹²

Oprettelsen af ITF viste ligesom det analyserede materiale fra Europa-Parlamentet, at interessen for Holocaust var tæt forbundet med restitutionsspørgsmålet, uden at det dog stod klart hvorvidt det ene betingede det andet eller omvendt. Analysen viser endvidere, at restitutionsspørgsmålet og erindringen om Holocaust indgik som anvendelige redskaber i realpolitisk sammenhæng. Det være sig både i forbindelse med oprettelsen af ITF og i Europa-Parlamentet. Det understregede, at restitution såvel som erindring var et udtryk for nutidige behov, herunder også ønsker om at opnå moralsk restitution og anerkendelse som offer.

4.1.3 Krig, etnisk udrensning og folkedrab

Krigen i Bosnien brød ud i 1992 og sluttede i 1995 med underskrivelsen af den såkaldte Dayton-aftale. Kosovo-krigen varede fra 1998 til 1999.

Ingen af krigene spillede nogen særlig fremtrædende rolle i forbindelse med de af Europa-Parlamentets vedtagelser, som omhandlede Holocaust. I 1995 i forbindelse med vedtagelsen af resolutionen "on a day to commemorate the Holocaust" henviste en enkelt taler til Bosnien: "... *now before our very eyes we can see ethnic cleansing taking place in Bosnia ...*".⁵¹³ Ikke desto mindre mener jeg, at konflikterne på Balkan har haft en afgørende betydning for, at Holocaust i løbet af 1990'erne fik så central en position i Europa-Parlamentets erindringspolitik.

⁵⁰⁹ UEK 1996-2002 Den endelige rapport blev fremlagt i 2002. Den schweiziske historiker Jean-François Bergier var formand for kommissionen, der blandt andre også talte Wladyslaw Bartoszewski, historiker og Auschwitz-overlever samt historikeren Saul Friedländer.

⁵¹⁰ Kroh 2008b:159

⁵¹¹ Se fx Eizenstat 1997:vi & xxii

⁵¹² Kroh 2008b:173

⁵¹³ Europa-Parlamentet 1995/6/15, debate:Barros Moura, PSE, Portugal

Lothar Probst fremhæver, at krigene i Bosnien og Kosovo var medvirkende årsag til, at erindringen om Holocaust blev instrumentaliseret og fremstillet som en negativ skabelsesmyte for EU, idet de anskueliggjorde "... the difficulties of the European member states to overcome egoistic national interests[.]"⁵¹⁴ Levy og Sznajder fremhæver ligeledes disse krige som vigtige for forståelsen af den position, som erindringen om Holocaust overordnet set indtager i den vestlige verden.

Levy og Sznajder beskriver, hvordan krigen i Bosnien blev associeret med Holocaust. De fremhæver især en række billeder fra serbiske lejre, som blev bragt i verdenspressen i sommeren 1992, og som bragte tanker hen på de nazistiske lejre – et stærkt og ikoniseret billede på Holocaust. Billederne blev blandt andet vist i "Newsday", hvor en artikelserie af den amerikanske journalist Roy Gutman blev bragt under overskriften "Death Camps". Samt i "Daily Mirror", som anvendte overskriften "Belsen 92". Billederne vakte stærke minder om de nazistiske koncentrations- og udryddelseslejre og bidrog til, at der blev draget paralleller mellem krigen i Bosnien og Holocaust: "*Die Serben wurden zu Nazis und die Muslime zu Juden.*"⁵¹⁵

Koblingen blev for alvor ekspliciteret, da de tre største jødiske organisationer i USA – "American Jewish Committee", "American Jewish Congress" samt "Anti-Defamation League" – samtidig med de nævnte billeder indrykkede en helsidesannonce i New York Times. Annonceteksten lød:

Alongside the bloodstained names of Auschwitz, Treblinka, and other Nazi death camps, must now be added the names of Omarska and Brcko... Is it possible that, fifty years after the Holocaust, the nations of the world have decided to stand by passively and do nothing, claiming that they are helpless to do anything? ... We hereby underline, that we are prepared to take all necessary steps, including the use of violence, to stop the madness and bloodshed.⁵¹⁶

Det amerikanske holocaustmuseum i Washington, som blev åbnet i 1993, bidrog også til at understrege forbindelsen med en foredragsrække under overskriften "Bosnia in the Light of the Holocaust" i marts 1994. Dertil kom, at Elie Wiesel og flere jødiske organisationer med begrundelse i Holocaust opfordrede præsident Bill Clinton til at gribe ind i konflikten.

⁵¹⁴ Probst 2003:51

⁵¹⁵ Levy & Sznajder 2007: citat s. 187

⁵¹⁶ Citeret efter Levy & Sznajder 2006:159

Parallellerne mellem Bosnien og Holocaust bidrog ifølge Levy og Sznajder til, at Holocaust blev placeret i en konkret ramme og fik en central placering i vestlig erindring.⁵¹⁷

Ovennævnte illustrerede også, hvordan Holocaust gik fra at blive brugt som et argument for fred, til at være et argument for krig. Det blev særlig tydeligt i forbindelse med Kosovo-krigen (1998-1999) og NATO's intervention i 1999, hvor Holocaust blev brugt som et argument for at intervenere. "Never again war" blev til "Never again Auschwitz" forstået sådan, at det at undgå en gentagelse af Holocaust, symboliseret ved Auschwitz, overtrumfede ønsket om at undgå krig. Hensynet til individet og varetagelsen af menneskerettighederne blev dermed sat over hensynet til den statslige suverænitet.

Der var ifølge politolog Tony Brems Knudsen flere eksempler på humanitær intervention i perioden før Første Verdenskrig, hvorefter fænomenet ikke optrådte. Særligt under den Kolde Krig var man tilbageholdende med at gribe ind over for andre staters behandling af sine borgere af frygt for at udløse en krig.⁵¹⁸ I 1990'erne blev det at intervenere af humanitære grunde aktualiseret og den statslige suverænitet var ikke længere hellig og fuldkommen ukrænkelig, men derimod betinget af respekten for menneskerettighederne. Kosovo var et eksempel herpå, mens Rwanda og Bosnien derimod ses som eksempler på, hvordan det kan gå, hvis der ikke intervenseres.⁵¹⁹

Europa-Parlamentet drog også paralleller mellem krigen i Bosnien og Holocaust, eksempelvis i forbindelse med to rapporter om henholdsvis etnisk udrensning og humanitær intervention fra 1994.⁵²⁰ Koblingen fremstod dog ikke så stærk i parlamentet, som den ifølge Levy og Sznajder var i andre sammenhænge. Krigen syntes mest af alt at have bekræftet parlamentarikernes frygt for, at kommunismens fald og omvæltningerne i Østeuropa kunne føre til voldelige og racistisk motiverede konfrontationer. Samtidig var de dog også bevidste om, at etniske udrensninger ikke var et ukendt fænomen i Europa, og de drog paralleller til andre eksempler, heriblandt Holocaust.⁵²¹

EU var tilbageholdende i forhold til spørgsmålet om, hvorvidt der skulle gribes ind i konflikten i Bosnien. Og det kom til at fremstå, som om EU svigtede sine idealer om at være garant for fred og opretholdelsen af menneskerettighederne i Europa. Selvom parlamentets medlemmer tilsynela-

⁵¹⁷ Levy & Sznajder 2007:184-190

⁵¹⁸ Knudsen 2009

⁵¹⁹ DUPI 1999:11-28; Goldstone 2001; Ayoob 2002; Levy & Sznajder 2007:194-211; Knudsen 2009

⁵²⁰ Europa-Parlamentet 1994/3/30; 1994/4/8; 1994/4/19, debate; 1994/4/20, explanations of vote; 1994/4/20a; 1994/4/20b

⁵²¹ Europa-Parlamentet 1994/3/30:10; 1994/4/19, debate; 1994/4/20, explanations of vote

dende var tilbageholdende med at drage klare paralleller mellem Holocaust og den pågående konflikt, bidrog krigen ikke desto mindre til at minde EU om årsagerne til, at fællesskabet blev oprettet og den bragte også Holocaust tilbage i europæernes og EU-parlamentarikernes bevidsthed.⁵²² De blev sagt med andre ord mindet om, at krig, etniske udrensninger og folkedrab ikke nødvendigvis hørte fortiden til – ikke engang i Europa – og at Holocaust måske ikke var så langt væk endda.

Det afstedkom for det første, at Holocaust blev en aktiv del af EU's erindringsportefølje. For det andet affødte det en opprioritering af kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme, som endvidere blev kædet stærkere sammen med Holocaust. I en resolution fra 1995 "on a day to commemorate the Holocaust" lagde parlamentet for eksempel stor vægt på at bekæmpe racisme, fremmedhad, antisemitisme og holocaustbenægtelse.⁵²³ Det blev blandt andet slået fast, at den fred, der havde eksisteret i Europa siden 1945, ikke ville vare ved, hvis ikke den nazistiske ideologi blev forhindret i at sprede sig:

insisting that the peace in Western Europe since 1945 will not continue if the totalitarian and racist ideologies of the Nazis which led to the Holocaust of the Jews, the genocide of the gypsies, the mass murder of millions of others and to the Second World War are not prevented from spreading their pernicious influence,⁵²⁴

Endnu et eksempel kunne ses i en resolution om Auschwitz fra 1996. Resolutionen var en reaktion på en nynazistisk demonstration på området for den tidligere koncentrations- og udryddelseslejr Auschwitz den 6. april 1996. Europa-Parlamentet fordømte demonstrationen på det kraftigste og understregede, at historien om Auschwitz – "*the very symbol of the Holocaust*"⁵²⁵ – og Anden Verdenskrig rummede en række vigtige budskaber om racisme, fremmedhad og antisemitisme, samt om respekten for menneskelige værdier og frihed.⁵²⁶

Bekæmpelse af racisme, fremmedhad og antisemitisme kan ses som en variant af "never again"-argumentet, der blandt andet blev brugt i forbindelse med Bosnien- og Kosovo-krigene. Racisme, fremmedhad og antisemitisme blev anset som et af de første stadier i den proces, som førte til Holocaust og kampen mod sådanne fænomener sås følgelig som vigtig for at forhindre en lignende situation i at opstå igen.

⁵²² Europa-Parlamentet 1994/3/30:9, 13f

⁵²³ Europa-Parlamentet 1995/6/15:A, B, E-G, §§ 5-7

⁵²⁴ Europa-Parlamentet 1995/6/15:C

⁵²⁵ Europa-Parlamentet 1996/4/18, debate:Vecchi, PSE, Italien,

⁵²⁶ Europa-Parlamentet 1996/4/18:D, §§ 1, 5

4.1.4 Offergrupper dagsordensætter holocausterindringen

Forklaringerne om, at restitutionsspørgsmålet og krigene på Balkan var med til at give Holocaust en central plads i Europa-Parlamentets erindringspolitik i 1990'erne er i overvejende grad strukturelle. Som det også fremgår af de to foregående afsnit er flere af de anvendte forfattere dog også opmærksomme på, hvilken rolle forskellige aktører har spillet, idet de udpeger en række centrale aktører, der arbejdede aktivt for at skabe opmærksomhed omkring Holocaust i 1990'erne.

Overordnet set fremstår det, som om holocausterindringens politiske momentum især kunne tilskrives jødiske organisationer og aktører, særligt store amerikansk-jødiske organisationer fremhæves som aktive. Derudover er det værd at bemærke, at både Clinton, Blair og Persson ideologisk set placerede sig til venstre for midten. Men hvilket billede tegnede der sig i Europa-Parlamentet – hvem var med til at dagsordensætte holocausterindringen her?

Bekæmpelse af racisme og fremmedhad tiltrak sig opmærksomhed i parlamentet i 1980'erne, hvor der også blev sat fokus på nazismens forbrydelser og Holocaust. Ser man på, hvilke politiske grupper, der stod bag de to første af Europa-Parlamentets rapporter om fascisme, racisme og fremmedhad i henholdsvis 1986 og 1990, var især venstrefløjen særligt aktiv. 1986-rapporten udsprang af et initiativ fra formanden for den socialistiske gruppe, Rudi Arndt. Ordføreren Dimitrios Evrigenis og formanden for det særligt nedsatte udvalg til udarbejdelse af rapporten Glyn Ford var ligeledes fra den socialistiske gruppe, mens udvalgets næstformand Robert Chambeiron var medlem af den kommunistiske gruppe i parlamentet. Glyn Ford var også involveret i 1990-rapporten, hvor han både var ordfører og figurerede blandt initiativtagerne.⁵²⁷

1986-rapporten mødte på den anden side stor modstand fra højrefløjsgruppen ”European Right” (DR), repræsenteret ved Jean Marie Le Pen. Han såede tvivl om legitimiteten af udvalgets arbejde og indbragte en klage for EU-domstolen. Blandt andet med den begrundelse, at ”... *the aim of the action constituted a discrimination against a political group of MEPs.*”⁵²⁸

Uenighederne mellem venstre- og højrefløjen om, hvordan fortiden skulle fortolkes og påstandene om, at den blev brugt til at tilsværte politiske modstandere, dukkede også op i Europa-Parlamentet i forbindelse med vedtagelsen af to resolutioner om henholdsvis at bevare de nazistiske koncentrationslejre og indstifte en erindringsdag for Holocaust. Her var

⁵²⁷ Europa-Parlamentet 1986/1/23:3

⁵²⁸ Europa-Parlamentet 1986/1/23:7f, citat s. 8

det primært venstrefløjen, som anklagede højrefløjen for at misbruge og misfortolke fortiden.⁵²⁹

Venstrefløjen var altså med til at skabe opmærksomhed omkring nazismens forbrydelser og Holocaust i Europa-Parlamentet. Der var imidlertid også andre aktører, som havde betydning for, at Holocaust i 1990'erne blev omdrejningspunkt for parlamentets erindringspolitik.

Tidligere indsatte i de nazistiske koncentrations- og udryddelseslejre bidrog til at sætte fokus på nazismens ofre generelt set. En resolution om bevarelsen af de tidligere nazistiske koncentrationslejre fra 1993 var ifølge to parlamentsmedlemmer således affødt af en henvendelse fra "... *the presidents of the international committees of the former Nazi concentration camps* ..."⁵³⁰

Veteranorganisationerne havde også forsøgt at gøre deres indflydelse gældende i 1980'erne, hvor der eksempelvis blev fremlagt et resolutionsforslag, hvori der blev opfordret til at tage hensyn til tidligere krigsfanger. Forslaget blev i øvrigt fremlagt af to medlemmer af den socialistiske gruppe.⁵³¹ En henvendelse fra "Verband ehemaliger Widerstandskämpfer und Deportierter unter den Europäischen Beamten" fra 1972 er endnu et eksempel på, hvordan veteranorganisationerne forsøgte at gøre deres indflydelse gældende. Organisationen foreslog at lade tidligere modstandskæmpere og deporterede være omfattet af EU's regler for tjenestemandspension.⁵³²

Europa-Parlamentets fokus flyttede sig i 1990'erne fra nazismens ofre til ofrene for Holocaust, men det anvendte materiale giver ikke umiddelbart noget entydigt svar på, hvilke aktører der især medvirkede til dette skifte.

Jean Kahn,⁵³³ der var en fremtrædende figur i det europæiske jødiske miljø, blev nævnt som bidragsyder til Europa-Parlamentets rapport fra 1990 om racisme og fremmedhad. Senere blev han formand for det såkaldte Kahn-udvalg, der anbefalede at oprette "European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia" (EUMC). Og han var endvidere den første formand for EUMC's bestyrelse (1998-2000).⁵³⁴

Andre centrale aktører kunne være Jacques Delors og Romano Prodi, der begge har været kommissionsformænd. Delors lancerede eksempelvis

⁵²⁹ Europa-Parlamentet 1993/2/11, debate:Froment-Meurice, PPE, Frankrig; Dillen, DR, Belgien; Grund, NI, Tyskland; Telkämper, V, Tyskland; 1995/6/15, debate:Telkämper, V, Tyskland; Schulz, PSE, Tyskland; De Coene, PSE, Belgien

⁵³⁰ Europa-Parlamentet 1993/2/11, debate:Piquet, CG, Frankrig. Se også Pasty, RDE, Frankrig

⁵³¹ Lizin & Hemeldonck 1984/9/12; Se også Heinrich 1985/8/6

⁵³² Europa-Parlamentet 1972; Rådet 1972/9/9; Verband 1972/11/14

⁵³³ Han har blandt andet været formand for World Jewish Congress' europæiske afdeling (1979) og for European Jewish Congress (1991). (Library 2008)

⁵³⁴ Europa-Parlamentet 1990/7/23; Rådet 1995/5/23; EUMC 1998

initiativet ”A Soul for Europe” i 1992, fordi han var af den opfattelse, at EU havde brug for en spirituel og etisk dimension.⁵³⁵ Prodi delte Delors opfattelse af, at EU burde fokusere mere på samarbejdets blødere sider: ”... *tomorrow's European Union cannot be based exclusively on economics and ... if Europe is to become a positive example for the whole world, it is perhaps necessary to place greater emphasis on ethical and aesthetic values.*”⁵³⁶ De to kommissionsformænds arbejde var dog ikke direkte relateret til ønsket om at skabe opmærksomhed omkring holocausterindring, men havde et langt bredere sigte. Nemlig at give EU en identitet, der kunne give samarbejdet et mere menneskeligt ansigt og mindske afstanden til Bruxelles.

Prodi fremstod som den mest aktive af de to for så vidt angår ønsket om at erindre Holocaust, hvilket eksempelvis afspejlede sig i hans taler. Et eksempel er en tale holdt i 2004 i forbindelse med en konference om antisemitisme i Europa, som blev afholdt oven på den megen furor om en rapport fra EUMC og spørgsmålet om forekomsten af en såkaldt ”ny antisemitisme”. Her fremhævede han blandt andet, at EU's grundlæggere startede samarbejdet for at undgå en ny krig og et nyt Holocaust og at han, fordi han var motiveret af den samme målsætning, besøgte Auschwitz som noget af det første, da han var tiltrådt som kommissionsformand. Prodi slog endvidere fast, at det var vigtigt at erindre Holocaust for ikke at gentage historien:

The Europe of today is not the Europe of the 1930s and 1940s. We must never forget what happened then, because remembering the past is a way of ensuring that such terrible events never recur. Anti-Semitic acts must be dealt with severely and the rights of our minorities must be safeguarded.⁵³⁷

Det er imidlertid vanskeligt at vurdere, om Prodis aktiviteter skyldtes hans personlige engagement eller om det i højere grad var et resultat af, at holocausterindringen havde politisk momentum i årene 1999 til 2004, hvor han var formand for Kommissionen, og at spørgsmålet om forekomsten af antisemitisme i Europa var højaktuelt i samme periode. Den mest nærliggende forklaring er, at der var tale om en kombination – en forening af Prodis personlige og politiske engagement.

Et europæisk organ, som også havde en rolle at spille, var Europarådet, der blandt andet blev nævnt i forbindelse med to rapporter fra 1986 og 1990 om racisme og antisemitisme i Europa.⁵³⁸ I samme forbindelse

⁵³⁵ Kommissionen 1992

⁵³⁶ Prodi 2003

⁵³⁷ Prodi 2004/2/19

⁵³⁸ Europa-Parlamentet 1990/10/9, debate:Ford, S, Storbritannien; Se også Kübler 2009 for en grundig analyse af Europarådets omgang med erindringen om Holocaust.

fremhævede et kommissionsmedlem endvidere Europarådet som et anvendeligt og bedre forum for den pågældende aktivitet: ”... *it is likely that such an initiative [to designate 1995 the year of racial harmony] through the Council of Europe might be more effective as many activities in this field have already been carried out there.*”⁵³⁹

Det er på baggrund af det anvendte materiale ikke muligt at konkludere, at holocausterindringens politiske momentum i Europa-Parlamentets erindringspolitik i særlig grad skyldtes jødiske organisationer. Omvendt havde de indirekte indflydelse herpå, idet parlamentet i vid udstrækning fulgte de erindringspolitiske tendenser uden for parlamentet. Tendenser som ifølge den anvendte litteratur var under påvirkning af jødiske organisationer. Offergrupperne var med til at tilskynde Europa-Parlamentet til at tage spørgsmålet om nazismens forbrydelser op. Heriblandt europæiske veteranorganisationer samt tidligere indsatte i de nazistiske koncentrationslejre, altså nazismens ofre i bred forstand og ikke ofrene for Holocaust i særdeleshed. Derudover var den europæiske venstrefløj særligt aktiv, mens visse dele af højrefløjen derimod var mere tilbageholdende eller direkte modstandere af, at Europa-Parlamentet beskæftigede sig med emner som racisme og antisemitisme, hvilket blev forbundet med Holocaust. Modsætningen mellem højre og venstre vil også blive taget op senere i afhandlingen.⁵⁴⁰

4.1.5 Fra skyld til ansvar, sammenfatning

Erindringen om Holocaust fik i 1990'erne politisk momentum i Europa-Parlamentet, der ønskede at gøre Holocaust til et bærende element i EU's fælles erindring og det forestillede fællesskab, som EU's borgere ifølge Europa-Parlamentet ideelt set alle burde være en del af. Holocaustnarrativen blev udskilt fra fortællingen om Anden Verdenskrig som en selvstændig narrativ, karakteriseret ved at være symbolsk og universaliseret. Parlamentet begyndte at interesse sig for de moralske aspekter forbundet med Holocaust og Anden Verdenskrig, mens skyldsspørgsmålet eksempelvis gled i baggrunden. Fokus flyttede sig fra skyld til ansvar, hvilket for eksempel afspejlede sig i det øgede fokus på ofrene og på vigtigheden af i fællesskab at erindre Holocaust for at forhindre en gentagelse. Det blev afgørende at vedstå sig sit medansvar og tilkendegive sin medleven i ofrenes sag. Uskylden, heltene, martyrerne og den fælles modstand mod nazismen blev afløst af medansvar, ofre og moralsk stillingtagen. En udvikling, som ifølge blandt andre Chaumont, Giesen samt Levy og Sznajder,

⁵³⁹ Europa-Parlamentet 1990/10/9, debate:Papandreou, Kommissionsmedlem, Grækenland

⁵⁴⁰ Se ”Ligestilling, hierarki eller dialog?”

var karakteristisk for den måde som Holocaust generelt set blev anskuet på i den vestlige verden.

Årsagerne til udviklingen kan ikke rummes i en monokausal forklaringsmodel, idet flere faktorer bidrog til udviklingen. Restitutionsspørgsmålet bidrog til, at Holocaust blev sat på den erindringspolitiske dagsorden i 1990'erne. Dertil kommer krigen i Bosnien (1992-1995), der tiltrak sig stor international opmærksomhed. Forandringen kan ligeledes være fremskyndet af faktorer internt i Europa-Parlamentet og i EU, så som interne magtforskydninger samt de udfordringer, som EU blev præsenteret for i kølvandet på den Kolde Krigs afslutning.

Den Kolde Krig havde forandret situationen i Europa, hvilket stillede EU over for en række nye udfordringer, heriblandt det at finde en ny modpol at definere sig i forhold til efter at Sovjetunionen var væk.⁵⁴¹ Og det var netop denne rolle, som Holocaust skulle spille i EU, hvilket både kan ses i Europa-Parlamentets erindringspolitik efter 1989 og i EU's såkaldte grundfortælling. Holocaust blev brugt som et symbol på en negativ og problematisk forhistorie, som europæerne takket være EU havde været i stand til at lægge bag sig. Fortællingen om Holocaust skulle være med til at fremhæve de positive sider af EU, herunder ikke mindst de værdier, som samarbejdet var sat i verden for at håndhæve og hvis diametrale modsætning kom til udtryk i netop Holocaust. Det sås eksempelvis i følgende udtalelse fra 1995, hvor et Europa-Parlamentsmedlem sagde:

I would simply like to emphasize the fact that this is indeed a text *in favour of* our Parliament and *in favour of* the European Union, because the condemnation of barbarity and the European Union go hand in hand. The historic shock of the Holocaust may have contributed, along with other factors, to our decision to become actively and resolutely involved in the construction of the European Union, in the aftermath of the Second World War. We are not, of course, concerned with instituting an 'alibi' day; we are concerned with recalling that founding aspect of the European Union.⁵⁴²

Holocaust blev altså set som et "founding aspect" for EU og blev dermed fremstillet som en af de primære grunde til samarbejdets oprettelse. Dette gjorde sig ikke gældende før 1989, hvor Holocaust endnu var en del af fortællingen om Anden Verdenskrig.

Denne iagttagelse er at genfinde hos Diner og Probst, der begge mener, at Holocaust i 1990'erne blev en negativ skabelsesmyte for EU. Diner kritiseres dog af Probst for at være for strukturel i sin forklaring på, hvor-

⁵⁴¹ EU var ligeledes udfordret af en stigende skepsis over for samarbejdet, hvilket jeg dog ikke vil se nærmere på her idet det er beskrevet i "Erindringspolitik i EU, 1989-2009"

⁵⁴² Europa-Parlamentet 1995/6/15, debate:Nordmann, ELDR, Frankrig

dan og hvorfor det er sket. Probst mener, at erindringen om Holocaust er blevet instrumentaliseret og gjort til EU's negative skabelsesmyte. Han mener, at der ligger bevidste handlinger bag, og at erindringen om Holocaust er blevet central, fordi den blev set som en del af svaret på nogle af de udfordringer, som EU stod overfor efter 1989.⁵⁴³

En sådan anskuelse understøttes af ovenstående analyse af, hvordan Europa-Parlamentet og dets medlemmer har brugt erindringen om Holocaust efter 1989. Man skal imidlertid ikke være blind for, at parlamentariernes motivation for at gøre holocausterindring til et europæisk anliggende også kan være udsprunget af, at de ganske enkelt anså det som et vigtigt anliggende og følte sig forpligtet til at beskæftige sig med spørgsmålet. Det ændrede dog ikke på, at holocaustnarrativen blev instrumentaliseret og brugt som et redskab af politikerne i Europa-Parlamentet.

Analysen viser også, at parlamentet ikke har været nogen toneangivende aktør. Dannelsen af ITF, Stockholm-erklæringen og den udvikling, som dette satte i gang på nationalt plan, er derfor også vigtige for at forstå, hvordan Europa-Parlamentet har brugt erindringen om Holocaust. Det at Europa-Parlamentet ikke var toneangivende gjorde det svært for parlamentet at gøre sin indflydelse gældende, særligt over for det nationale niveau. For hvordan skulle det lykkedes at påvirke en fælles europæisk erindring, når parlamentet ikke var toneangivende for udviklingen, men tværtimod fulgte den? Probst forholder sig da også kritisk til, hvorvidt det overhovedet var muligt at skabe en samlende narrativ med udgangspunkt i Holocaust. Primært fordi Holocaust blev tillagt forskellige betydninger alt efter den nationale kontekst. Hermed indikerer Probst imidlertid, at en europæisk narrativ udelukkede de nationale narrativer, hvilket ikke nødvendigvis var tilfældet.⁵⁴⁴ Europæiske mindedage kunne eksempelvis godt eksistere side om side med nationale, og det er ikke umuligt at tilhøre flere erindringsfællesskaber samtidig.

4.2 Holocausterindringen bliver udfordret, 2004-2009

EU optog den 1. maj 2004 i alt ti nye medlemslande, heraf otte tidligere kommunistiske stater fra Østeuropa, hvis nyeste historie adskilte sig betydeligt fra de ”gamle” EU-medlemmers. Mens landene i vest efter 1945 havde etableret sig som stabile og velhavende demokratier, oplevede landene bag Jerntæppet diktatur og kommunistisk planøkonomi. Og mens det vestlige Europa havde opbygget et samarbejde baseret på et ønske om fred og velstand, var landene mod øst underlagt et sovjetisk regime, som styrede østblokken med hård hånd. Men hvad betød det for Europa-

⁵⁴³ Diner 2003; Probst 2003

⁵⁴⁴ Probst 2003

Parlamentets erindringspolitik, at de nye medlemmer fra den tidligere øst-blok havde erindringen om et kommunistisk diktatur med sig i bagagen?

Sovjetunionen samt Østeuropa var ikke fuldstændig fraværende i Europa-Parlamentet før 2004 og heller ikke før 1989. Det sovjetiske regimes totalitære styreform og dets ofre blev nævnt ved flere lejligheder og var også omdrejningspunkt for flere resolutioner vedtaget før udvidelsen.

I 1970'erne og starten af 1980'erne vedtog parlamentet eksempelvis flere resolutioner, hvor Sovjetunionens behandling af dissidenter blev kritiseret.⁵⁴⁵ Tjekkoslaviet⁵⁴⁶ og Polen⁵⁴⁷ samt Sovjetunionens besættelse af de tre baltiske stater⁵⁴⁸ var også i parlamentets søgelys. Resolutionerne fokuserede primært på regimets menneskerettighedskrænkelser og ikke på, hvordan vesten skulle behandle regimets historie, hvilket var naturligt, eftersom Sovjet stadig eksisterede. Parlamentets beslutninger eksemplificerede, at østblokken på daværende tidspunkt blev set som en modpol til EU og repræsenterede et regime, som Europa-Parlamentet definerede sig i modsætning til. De var endvidere et udtryk for, at parlamentet ønskede at se sig selv som menneskerettighedsforkæmper, ikke kun inden for, men også uden for samarbejdets grænser.

Situationen ændrede sig ikke væsentligt efter murens fald i 1989 og Sovjetunionens opløsning i 1991. Parlamentets erindringspolitik var som illustreret i foregående afsnit fokuseret på Holocaust i 1990'erne og i det omfang, parlamentet beskæftigede sig med situationen i Østeuropa, fokuserede det primært på demokratiseringsprocessen i landene og på deres eventuelle optagelse i EU. I den forbindelse blev der også implicit fremsat visse krav til landenes erindringspolitik.⁵⁴⁹ Det ændrede sig dog i løbet af foråret 2005, hvor en ny erindringspolitisk dagsorden begyndte at tage form i Europa-Parlamentet, hvilket viste sig ved parlamentets markering af 60-året for afslutningen på Anden Verdenskrig.

4.2.1 En ny erindring kommer på dagsordenen

I forbindelse med årsdagen for afslutningen på Anden Verdenskrig i 2005 afholdt Europa-Parlamentet en mindehøjtidelighed og vedtog en resolution for at markere 55-året for grundlæggelsen af EU den 9. maj (Europadag og årsdagen for Schuman-erklæringen); 60-året for afslutningen på

⁵⁴⁵ Se fx Europa-Parlamentet 1974/3/8; 1976/8/2; Se også Europa-Parlamentet 1978/7/31; 1978/12/11; 1980/2/15a; 1980/2/15b; 1980/5/23; 1980/11/21

⁵⁴⁶ Europa-Parlamentet 1979/8/13; 1979/11/19; 1980/4/17; 1981/6/18

⁵⁴⁷ Europa-Parlamentet 1980/9/18; 1981/4/10; Se også Europa-Parlamentet 1988/2/11

⁵⁴⁸ Europa-Parlamentet 1983/1/13 Se også nedenfor

⁵⁴⁹ Se fx Europa-Parlamentet 1990/1/17; 1990/1/18

Anden Verdenskrig (den 8. maj); og etårsdagen for optagelsen af ti nye medlemsstater (den 1. maj).⁵⁵⁰

Ved at markere alle tre begivenheder samlet, uagtet at de ikke knyttede sig til den samme dato, signalerede parlamentet, at det at erindre var vigtigere end de faktiske begivenheder. Særligt det at erindre i fællesskab blev set som vigtigt, idet det kunne bidrage til at styrke EU og sikre en succesfuld integrationsproces.⁵⁵¹ Parlamentets medlemmer fornægtede dog ikke, at krigens afslutning ikke betød fred for hele Europa og at europæernes erindringer derfor var forskellige. Under debatten sagde et parlamentsmedlem for eksempel:

Ladies and gentlemen, even though there are certain key moments in our collective memory that allow us to join together in building a political community, each of the European nations remembers the 20th century in its own way. The reason for this is that our states and our peoples have experienced different historical and political events. There is, however, one thing that unites us, as we all remember the victims claimed by the war and the struggle for freedom and democracy. It is the memory of these things that provides a basis for our common European identity.⁵⁵²

Det var afgørende for parlamentet at inkludere de nytilkomne medlemmer og signalere, at de var accepterede af fællesskabet, og at deres historiske ballast blev anerkendt. Det at krigsnarrativen, som tidligere nævnt, fik en opblomstring i 2005, kan også tolkes som et forsøg på at skabe en fælles narrativ. Dette ud fra den betragtning, at det var nemmere at nå til enighed om en fælles fortolkning af Anden Verdenskrig end om den vestligt dominerede holocaustnarrativ.

Parlamentet ønskede dog tilsyneladende ikke at give køb på og afvige alt for meget fra den hidtidige grundnarrativ, hvor EU blev fremstillet som et svar på krigen. En narrativ, hvor perioden efter krigen blev set som en positiv æra præget af demokrati og velstand, hvilket stod i skærende kontrast til de nytilkomne medlemmers oplevelser fra samme periode. Parlamentet forsøgte at balancere de to hensyn ved at tilføje etårsdagen for udvidelsen og samtidig holde fast i Europadag og årsdagen for krigens afslutning. Udvidelsesprocessen blev endvidere skrevet ind i fortællingen om den europæiske integrationsproces, der blev set som fuldendt med udvidelsen. Under parlamentets mindehøjtidelighed den 9. maj 2005 sagde parlamentets formand:

⁵⁵⁰ Europa-Parlamentet 2005/5/9; 2005/5/12

⁵⁵¹ Europa-Parlamentet 2005/5/12:§§ 1,5 & 8

⁵⁵² Europa-Parlamentet 2005/5/9; 2005/5/11, debate:Pinior, PSE, Polen (citat); 2005/5/12:G, I

On 1 May we marked the first anniversary of our reunion with the countries that were taken hostage after Yalta. There will soon be more of us and our reunification will be more complete. And this gives greater meaning to this 9 May, Europe Day, on which, 55 years ago, the foundations were established in order to respond to the desolation of war, in order to guarantee that it would never happen again, and this response is now complete with the arrival of the new countries that have joined the Union.⁵⁵³

EU og den europæiske integrationsproces blev endvidere fremhævet som ”... *a forceful answer to the lessons learned from past misfortunes and failures*,” og det blev understreget, at EU bidrog til at overvinde ”... *almost all post-war dictatorships, on the European continent, both in the countries of Central and Eastern Europe and in Spain, Portugal and Greece*.”⁵⁵⁴

De forskellige udlægninger af, hvad krigens afslutning betød, og parlamentariskernes forskellige holdninger til Rusland var dog årsag til uenighed. På den ene side blev det eksempelvis fremhævet, at Rusland burde påtage sig et ansvar for sovjetkommunismen forbrydelser.⁵⁵⁵ På den anden side blev Sovjetunionens andel i sejren over nazismens også påpeget.⁵⁵⁶ Menneskerettighedsparadigmet og kravet om et opgør med fortiden stod over for det antifascistiske paradigme og en sovjetisk/russisk narrativ, som vægtede Sovjets positive bidrag højere end regimets negative aspekter.

Uenighederne var ikke nær så udtalte i Europa-Parlamentet som i forbindelse med fejringen af krigens afslutning i Moskva. Den litauiske og den estiske præsident takkede eksempelvis nej til at deltage i fejringen, mens den lettiske og den polske præsident modtog invitationen. Paradoksalt nok ud fra samme begrundelse, nemlig et ønske om at skabe international opmærksomhed omkring krigens forskellige konsekvenser og vestens stiltende accept af Sovjetunionens undertrykkelse af befolkningen i Østeuropa.⁵⁵⁷

Dette lykkedes ifølge Eva-Clarita Onken, der mener, at de diskussioner, der opstod, var med til at sætte fokus på forskellene i den historiske arv og disses betydning i politik. Og hun betegner derfor 9. maj-markeringen i Moskva som ”... *a turning point for European memory politics*.”⁵⁵⁸

Der indtrådte tilsyneladende også en forandring i Europa-Parlamentets erindringspolitiske kurs i foråret 2005, nærmere bestemt mellem januar og

⁵⁵³ Europa-Parlamentet 2005/5/9

⁵⁵⁴ Europa-Parlamentet 2005/5/12:J, §§ 7,8, citater hhv. artikel J og § 7

⁵⁵⁵ Europa-Parlamentet 2005/5/11, debate

⁵⁵⁶ Europa-Parlamentet 2005/5/12:F

⁵⁵⁷ Onken 2007; Mälksoo 2009:664-669

⁵⁵⁸ Onken 2007:43

maj 2005. Under parlamentets debat om ”Resolution on remembrance of the Holocaust, anti-semitism and racism” i januar 2005 var der eksempelvis kun ét parlamentsmedlem, som hentydede til, at de østeuropæiske medlemslandes oplevelse af hvad krigens afslutning betød, afveg fra de vesteuropæiske landes:

Following the liberation of Auschwitz, however, peace and democracy did not come to all of the continent of Europe. Totalitarian regimes persisted, although in a different form. The eastern half of Europe lost the capacity for self-determination. We were locked within the boundaries of an empire of evil, which attempted to destroy our religious traditions, our recall of history and the very roots of our culture.⁵⁵⁹

Hovedparten af de østeuropæiske parlamentsmedlemmer, som blandede sig i debatten i januar 2005, ønskede at pege på sig selv som ofre for Holocaust. Et enkelt ungarsk medlem fremhævede, hvordan Ungarn havde konfronteret ”sit” Holocaust.⁵⁶⁰ Maria Mälksoo kan altså have en pointe, når hun hævder, at de østeuropæiske medlemslande satte ”deres” erindring i baggrunden og koncentrerede sig om Holocaust.

Tendensen havde dog forandret sig i maj 2005, hvor de østeuropæiske medlemmer ikke afholdt sig fra at påpege, at den 9. maj 1945 i Østeuropa ikke betød befrielse, men derimod en ny besættelsesmagt. Forskellene kan hænge sammen med de respektive resolutioners indhold. Omvendt har det emne, der er blevet diskuteret, ikke tidligere afholdt parlamentsmedlemmer fra at pege på andre offergrupper eller emner, som også burde erindres.⁵⁶¹ Det virker derfor sandsynligt, at stridighederne om fejringen i Moskva, der netop fandt sted i månederne op til den 9. maj 2005, var ”... *a turning point for European memory politics*.”⁵⁶² De var følgelig med til at give de tidligere kommunistiske lande en form for erindringspolitisk selvtillid og mod til at give udtryk for, at deres erindring var vigtig og burde tages alvorligt.

Uenighederne i forbindelse med markeringen af den 9. maj 2005 – både i og uden for Europa-Parlamentet – kan ses som udtryk for, at der havde udkrystalliseret sig tre dominerende udlægninger af krigen. En vestlig narrativ domineret af Holocaust; en sovjetisk/russisk narrativ, der fremstillede den Røde Hær som Europas befrier; og en post-sovjetisk/post-

⁵⁵⁹ Europa-Parlamentet 2005/1/26, debate:Záborská, PPE-DE, Slovakiet

⁵⁶⁰ Europa-Parlamentet 2005/1/26, debate:Tabajdik, PSE, Ungarn

⁵⁶¹ Se fx Europa-Parlamentet 1993/2/11, debate:Grund, NI, Tyskland; 1995/6/15, debate:Amadeo, NI, Italien

⁵⁶² Onken 2007:43

kommunistisk narrativ, hvor kommunisme sås som et større onde end nazisme, hvor Holocaust blev opfattet som perifer og ifølge hvilken krigen først sluttede i 1991.⁵⁶³

Selvom der blev taget forbehold for de forskellige udlægninger af krigen viste den resolutionstekst, der blev vedtaget i maj 2005, at den vestlige narrativ endnu var dominerende. Der blev eksempelvis lagt særlig vægt på at fremhæve nazismens ofre og ofrene for Holocaust, hvorimod de ofre, som Sovjetunionens krigsførelse kostede, ikke blev nævnt særskilt.⁵⁶⁴ Den post-sovjetiske narrativ var dog repræsenteret i debatten, hvor især de øst-europæiske parlamentsmedlemmer gjorde opmærksom på, hvad krigens afslutning betød for dem.

Den sovjetiske/russiske narrativ var også repræsenteret i 2005, hvilket, som beskrevet ovenfor, afspejlede sig i resolutionen og dennes betoning af Sovjetunionens andel i sejren over nazismen.⁵⁶⁵ Narrativen ses endvidere hos repræsentanter for den kommunistiske gruppe, GUE/NGL, der dog udgjorde et mindretal. Gruppen var imod resolutionen, idet den efter gruppens opfattelse underkendte kommunismens positive rolle i Anden Verdenskrig og Europas befrielse. Generelt fremstillede gruppens medlemmer resolutionen som en forvrænget udgave af historien.⁵⁶⁶ Ingen af gruppens medlemmer stemte for resolutionen.⁵⁶⁷

Den vestlige narrativ var altså fortsat dominerende i 2005, selvom der også (som Onken også påpeger) var begyndende tegn på at anerkende den post-kommunistiske narrativ. I årene efter 2005 var der flere eksempler på, at den post-kommunistiske narrativ fik mere plads. Sovjetregimets forbrydelser blev eksempelvis markeret mere eksplicit i Europa-Parlamentet i forbindelse med forskellige årsdage. To eksempler er 75-året for hungersnøden i Ukraine 1932-33, også kaldet Holodomor,⁵⁶⁸ og 65-året for besættelsen af de baltiske stater i 1940.⁵⁶⁹ Og parlamentet gik ind i striden om den såkaldte ”bronze-soldat” i Tallin ved i en resolution at give udtryk for

⁵⁶³ Troebst 2008; Kattago 2009:380-384 (primært anvendt); Mälksoo 2009:664-669

⁵⁶⁴ Europa-Parlamentet 2005/5/12:B, C, D

⁵⁶⁵ Europa-Parlamentet 2005/5/12:F

⁵⁶⁶ Europa-Parlamentet 2005/5/11, debate:Catania, GUE/NGL, Italien; Wurtz, GUE/NGL, Frankrig; Guerreiro, GUE/NGL, Portugal; 2005/5/12, explanations of vote:Guerreiro, GUE/NGL, Portugal; Pafilis, GUE/NGL, Grækenland; Wagenknecht, GUE/NGL, Tyskland

⁵⁶⁷ Europa-Parlamentet 2005/5/12, results of vote:342-344

⁵⁶⁸ Pöttering 2007/11/21; Europa-Parlamentet 2008/10/23. Det er omdiskuteret hvorvidt Holodomor kan betegnes som folkedrab og hvilken rolle sovjetstyret spillede i forhold til hungersnøden (DIIS udateret)

⁵⁶⁹ Fontelles 2005/6/22 For andre eksempler se også Europa-Parlamentet 2005/9/28; Fontelles 2006/10/24; Europa-Parlamentet 2006/10/26; Pöttering 2007/11/21; 2009/3/26

sin holdning til sagen.⁵⁷⁰ Men hvem var især med til at skabe opmærksomhed omkring sovjetkommunisme i Europa-Parlamentet? Og hvad skete der med holocausterindringen?

4.2.1.1 Højrefløjen fra øst som erindringslobbyister

I 1980'erne forsøgte højrefløjsgruppen "European Right" (DR), at gøre sovjetkommunismens forbrydelser og erindringen herom til en del af den erindringspolitiske dagsorden i Europa-Parlamentet. Gruppen fordømte eksempelvis kommunisme i flere resolutionsforslag, som den fremlagde i parlamentet i forbindelse med forskellige årsskift.⁵⁷¹ I samme periode vedtog Europa-Parlamentet som nævnt flere resolutioner, som fordømte Sovjetunionens menneskerettighedskrænkelser, men forslagene fra DR adskilte sig herfra, idet de i højere grad fokuserede på de historiske aspekter frem for aktuelle sager. Ingen af DR's forslag blev dog vedtaget, hvilket kan begrundes i, at Sovjetunionen stadig eksisterede og i, at ingen af de berørte lande var medlemmer af EF på daværende tidspunkt.

I 1990'erne, altså efter Sovjetunionens opløsning, var der enkelte eksempler på, at spørgsmålet om at erindre sovjetkommunismens forbrydelser dukkede op i Europa-Parlamentet. Eksempelvis i 1993, hvor et medlem fra det yderste højre, i forbindelse med vedtagelsen af en resolution om at bevare de nazistiske koncentrationslejre, fremsatte det synspunkt, at også kommunismens forbrydelser burde erindres:

The authors of the motion would have improved their credibility if they had called for memorials at the establishments in the Gulag Archipelago where human rights were systematically flouted, and those at Bautzen, Waldheim, Hoheneck, Brandenburg under red dictatorship, and then to the 300 000 inhabitants and refugees murdered in Dresden by the Allied bombers, to the tens of thousands of people who died in concentration camps reopened under the Soviets after 1945, and the thousands of Polish officers murdered under Stalin in the Katyn forest. Anyone who stays silent about these is guilty of violation of European history.⁵⁷²

Endnu et parlamentsmedlem fra højrefløjen fremsatte i 1995 et lignende synspunkt i forbindelse med vedtagelsen af en resolution om at indføre en

⁵⁷⁰ Pöttering 2007/5/9; Europa-Parlamentet 2007/5/24; se også Münch 2010 for mere om striden om "bronze-soldaten". Kort fortalt drejede sagen sig om, at den estiske regerings beslutning om at flytte et sovjetisk mindesmærke for "Tallins befriere" samt de jordiske rester af sovjetiske soldater, der også var del af mindesmærket, affødte voldelige protester. Med til historien hører også, at Rusland forsøgte at blande sig i sagen.

⁵⁷¹ DR 1985/5/6a; 1985/5/6b; 1987/11/10; 1988/9/12; 1990/5/14

⁵⁷² Europa-Parlamentet 1993/2/11, debate:Grund, NI, Tyskland. Se også Pasty, RDE, Frankrig

erindringsdag for Holocaust, idet han gav udtryk for, at parlamentet burde vedtage en lignende resolution for kommunismens ofre.⁵⁷³

De østeuropæiske landes eget forhold til deres historie – heriblandt Holocaust, men også sovjetkommunisme – fik også opmærksomhed. Eksempelvis opfordrede Europa-Parlamentet i en resolution fra 1995 landene til at tilbagelevere ejendom stjålet af såvel nazisterne som kommunisterne.⁵⁷⁴

Særligt højrefløjen i Europa-Parlamentet udviste altså interesse for erindringen om sovjetkommunisme før østudvidelsen. Eftersom der udelukkende var tale om vesteuropæiske højrefløjspolitikere, må man formode, at deres holdninger primært var politisk begrundede. Omvendt var det nationale også afgørende for, at sovjetkommunisme ikke blev del af parlamentets erindringspolitik i 1990'erne. Denne del af Europas historie var ikke dominerende i de daværende parlamentsmedlemmernes nationale narrativer, og der var derfor ikke nogen vægtige erindringsagenter i parlamentet til at bære erindringen om sovjetkommunismen frem. Anden Verdenskrigs og i stigende grad også Holocausts dominerende status i den vestlige erindring kan endvidere have været medvirkende årsager. Men hvordan påvirkede østudvidelsen denne tendens? Var parlamentsmedlemmernes holdninger stadig primært domineret af deres politiske tilhørsforhold? Eller kom det nationale til at spille en større rolle? Og hvem var de primære erindringspolitiske aktører?

Slovenien og Tjekkiet varetog, som de første forhenværende kommunistiske lande, EU-formandskabet i henholdsvis første halvår af 2008 og første halvår af 2009. Det slovenske formandskab afholdt i april 2008 en høring ”on crimes committed by totalitarian regimes”, der, den brede titel til trods, primært rettede opmærksomheden mod Østeuropa og sovjetkommunismens forbrydelser.⁵⁷⁵ Høringen markerede da også starten på en periode præget af intens aktivitet i Europa-Parlamentet hvad angår erindringen om sovjetkommunismens forbrydelser.

Allerede under det slovenske formandskab tog Tjekkiet emnet op. I juni 2008 blev der eksempelvis afholdt en konference i Prag, hvor den såkaldte Prag-erklæring blev vedtaget. Udgangspunktet var i modsætning til ovennævnte høring udelukkende at fokusere på sovjetkommunismens forbrydelser, mens nazismen og dennes forbrydelser spillede en mindre

⁵⁷³ Europa-Parlamentet 1995/6/15, debate:Amadeo, NI, Italien

⁵⁷⁴ Europa-Parlamentet 1995/12/14a

⁵⁷⁵ Slovenian Presidency 2008; Europa-Parlamentet 2008/4/21, debate Bidragene til rapporten (udarbejdet på baggrund af høringen) fokuserede eksempelvis i overvejende grad på østeuropæiske lande, navnlig Slovenien, og primært på kommunismens forbrydelser. Nazismens forbrydelser blev også behandlet, men i sammenhæng med sovjetkommunismens forbrydelser og i Østeuropa. Et enkelt bidrag omhandlede Spanien.

rolle. Det post-kommunistiske narrativ fik således en mere fremtrædende plads på bekostning af den vestlige narrativ. Nazismens forbrydelser blev udelukkende nævnt i forbindelse med kommunisme, hvilket også var en tendens under det slovakiske formandskabs høring i april 2008. I Prag-erklæringen blev der eksempelvis givet udtryk for, at europæerne burde anerkende, at sovjetkommunismens forbrydelser er en del af Europas fælles arv på linje med nazismens forbrydelser: "... *Europe will not be united unless it is able to reunite its history, recognize Communism and Nazism as a common legacy ...*".⁵⁷⁶ Og erindringen om nazismens forbrydelser blev brugt som en rettesnor og målestok for erklæringens tre hovedformål, som var at øge kendskabet til og bevidstheden om sovjetkommunismens forbrydelser, at iværksætte et retsopgør og at erindre regimets ofre:

... consciousness of the crimes against humanity committed by the Communist regimes throughout the continent must inform all European minds to the same extent as the Nazi regimes crimes did, ... many crimes committed in the name of Communism should be assessed as crimes against humanity serving as a warning for future generations, in the same way Nazi crimes were assessed by the Nuremberg Tribunal, ... establishment of 23rd August ... as a day of remembrance of the victims of both Nazi and Communist totalitarian regimes, in the same way Europe remembers the victims of the Holocaust on January 27th,⁵⁷⁷

Erindringen om nazismens forbrydelser og Holocaust var altså på én og samme tid et forbillede og en erindring, hvis status man ønskede at udfordre.⁵⁷⁸

Konferencen var arrangeret af Martin Mejštřík, senator i det tjekkiske parlament, og Jana Hybášková, tjekkisk europa-parlamentsmedlem (det konservative/kristendemokratiske, PPE-DE). Blandet andet med støtte fra "The Robert Schuman Foundation for Cooperation between Christian Democrats in Europe" og fra Jana Hybáškovás kontor. Konferencen var ikke arrangeret i EU-regi, men havde forbindelse til aktiviteter og aktører forankret i eller med stærke relationer til EU. Konferencen blev blandt andet beskrevet således af arrangørerne:

... follows freely upon the work of the EPP/ED [PPE-DE] fraction in the European Parliament (the "Reunification of European Histo-

⁵⁷⁶ European Conscience and Communism 2008/6/3:pkt. 2

⁵⁷⁷ European Conscience and Communism 2008/6/3:pkt. 7, §§ 2, 9

⁵⁷⁸ Diskussionen vil blive taget op i "Holocausterindringen som model for erindringen om sovjetkommunisme?".

ry” project) and on the work of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe.⁵⁷⁹

Blandt paneldeltagerne var der endvidere flere medlemmer af den konservative/kristendemokratiske gruppe i Europa-Parlamentet.⁵⁸⁰ De europæiske konservative/kristendemokrater, og særligt europa-parlamentsgruppen PPE-DE, syntes altså at have spillet en ganske fremtrædende rolle både på konferencen og i forbindelse med dens planlægning, selvom der ikke var tale om et officielt EU-arrangement.

Arrangementet blev fulgt op af en høring, som blev afholdt under det tjekkiske EU-formandskab i marts 2009 under titlen ”European Conscience and Crimes of Totalitarian Communism: 20 Years After”. Den var arrangeret af det tjekkiske institut for ”the Study of Totalitarian Regimes”, den tjekkiske regering og tolv europa-parlamentsmedlemmer. Det fremgik ikke af materialet fra høringen, hvem de tolv parlamentsmedlemmer var, men ifølge programmet deltog flere østeuropæiske medlemmer af Europa-Parlamentets konservative/kristendemokratiske gruppe (PPE-DE) som paneldeltagere og -debattører. Heriblandt Tunne Kelam og Vytautas Landsbergis, der også deltog på den foregående konference i Prag, Sandra Kalniete (senere MEP for PPE-DE) samt Jana Hybášková (MEP) og Martin Mejstřík (ikke MEP), der var medarrangører.⁵⁸¹

Det samme billede tegnede sig i forbindelse med endnu en konference – ”Crimes of the Communist Regimes” – der blev afholdt i Prag i februar 2010, altså efter det tjekkiske EU-formandskab. Konferencen var også arrangeret af det tjekkiske institut for ”the Study of Totalitarian Regimes”. Og blandt arrangørerne var flere europa-parlamentsmedlemmer fra PPE-DE, heriblandt Sandra Kalniete og Tunne Kelam, samt Jana Hybášková og Martin Mejstřík (ikke MEP), der også stod bag de to foregående arrangementer i Prag. Endnu en gang var ”The Robert Schuman Foundation for Cooperation between Christian Democrats in Europe”, der støttede konferencen.⁵⁸² De europæiske konservative/kristendemokrater, og særligt europa-parlamentsgruppen PPE-DE, indtog altså igen en fremtrædende rolle. Venstrefløjen, der i 1990’erne satte sit præg på parlamentets

⁵⁷⁹ Mejstřík & Hybášková 2008/6/2-3:2, citat s. 4

⁵⁸⁰ Mejstřík & Hybášková 2008/6/2-3; Mejstřík 2009

⁵⁸¹ The Institute for the Study of Totalitarian Regimes 2009/3/18; Czech Presidency 2009/3/18, konklusioner; 2009/3/18, program.

Det tjekkiske formandskab var også værter ved en international konference i maj 2009 med titlen: ”From the Fall of the Iron Curtain in 1989 to the Enlargement of the European Union in 2004: The Role of Civil Society and the Idea of Europe in Democratic Transformation in Central and Eastern Europe”, hvor blandt andre Vytautas Landsbergis var taler. (Czech Presidency & Opona 2009/5/1, event calendar; 2009/5/1, program; 2009/5/1, summary)

⁵⁸² The Institute for the Study of Totalitarian Regimes 2010/2/24-25

erindringspolitik og bidrog til at denne fokuserede på Holocaust, markerede sig derimod ikke i nævneværdig grad.

Maria Mälksoo fremhæver Estland, Letland, Litauen og Polen som centrale erindringsaktører. Disse lande har ifølge Mälksoo forsøgt at markere sig erindringsmæssigt i den europæiske arena og har særligt efter optagelsen i EU forsøgt at modarbejde "... *the hegemonic 'core European' narrative of what 'Europe' is all about.*"⁵⁸³ Mälksoo fremhæver endvidere:

Polish and Baltic Members of the European Parliament (MEPs) have been particularly vigorous in criticizing the imbalance of the EU's historical approach that grants the victims of communism a 'second-class status', calling for a common European effort to urge Russia to assess its own history and to apologize for the crimes of Soviet totalitarianism[.]⁵⁸⁴

Polske og baltiske europa-parlamentsmedlemmer har, som Mälksoo fremhæver, markeret sig i Europa-Parlamentets debatter og har også været medforfattere til flere erindringspolitiske resolutionsforslag.⁵⁸⁵

Tunne Kelam (Estland) og Sandra Kalniete (Letland) er eksempler på baltiske parlamentsmedlemmer, som markerede sig både i og uden for Europa-Parlamentet. Kelam har for sin del deltaget i flere af de aktiviteter, som nævnes ovenfor og været aktiv i det erindringspolitiske arbejde i parlamentet.⁵⁸⁶ Kalniete har, ligesom Kelam, deltaget i flere af ovennævnte arrangementer og blev desuden valgt som formand for den uformelle arbejdsgruppe "Reconciliation of European Histories", hvor også Kelam var medlem.⁵⁸⁷ Gruppen arbejdede for en fælles europæisk erindring, men fokuserede særligt på, at erindringen om sovjetkommunisme blev en del heraf.⁵⁸⁸ Kalniete var endvidere med til at bringe sindene i kog og startede en debat om det nazistiske og det kommunistiske regimes sammenlignelighed med talen "Altes Europa, Neues Europa", som hun holdt ved åbningen af bogmessen i Leipzig i marts 2004.⁵⁸⁹

⁵⁸³ Mälksoo 2009:citat s. 655

⁵⁸⁴ Mälksoo 2009:662

⁵⁸⁵ Se fx Geremek et al. 2004/9/24; UEN 2009/3/26. Eksempler på aktive polske MEP kunne være Europa-Parlamentet udateret, Foltyn-Kubicka; udateret, Pinior; udateret, Roszkowski

⁵⁸⁶ Se Europa-Parlamentet udateret, Kelam for Kelams aktivitet i Europa-Parlamentet

⁵⁸⁷ Reconciliation of European Histories 2010/5/6

⁵⁸⁸ Reconciliation of European Histories udateret

⁵⁸⁹ Kalniete 2004/3/24; Troebst 2005; Mälksoo 2009; se også Europa-Parlamentet udateret, Kalniete for Kalnietes aktivitet i Europa-Parlamentet Dokumentarfilmen "The Soviet Story", der havde premiere i Europa-Parlamentet i april 2008, er også et eksempel på at to lettiske MEP'ere fra højrefløjen forsøgte at påvirke opfattelsen af Europas nyeste historie. Filmens hovedsponsor var det nationalkonservative UEN, hvis støtte blev tildelt på baggrund af et forslag fra Girtis Valdis Kristovskis

Tjekkiet var imidlertid også særdeles aktiv hvad angik forsøget på at skabe opmærksomhed omkring sovjetkommunismens forbrydelser. Tjekkiet tog som beskrevet initiativ til en række aktiviteter, som satte sovjetkommunisme og dennes forbrydelser i fokus, både før, under og efter landets EU-formandskab. Vel at mærke aktiviteter, som har haft en afsmittende effekt i Europa-Parlamentet. Prag-erklæringens formulering:

whereas Europe will not be united unless it is able to reunite its history, recognize Communism and Nazism as a common legacy and bring about an honest and thorough debate on all the totalitarian crimes of the past century,⁵⁹⁰

mindede eksempelvis om følgende formulering i én af parlamentets resolutioner:

whereas Europe will not be united unless it is able to form a common view of its history, recognises Nazism, Stalinism and fascist and Communist regimes as a common legacy and brings about an honest and thorough debate on their crimes in the past century,⁵⁹¹

Prag-erklæringens officielle titel – ”Prague Declaration on European Conscience and Communism” – mindede derudover til forveksling om titlen på den citerede resolution vedtaget af Europa-Parlamentet: ”Resolution on European conscience and totalitarianism”. I resolutionen gentog parlamentet endvidere forslaget om at skabe en ”Platform for European Memory and Conscience” og et paneuropæisk dokumentationscenter/erindringssted.⁵⁹²

Det tjekkiske europa-parlamentsmedlem Jana Hybášková har sammen med den tjekkiske senator Martin Mejstřík stået bag flere af de tjekkiske initiativer og de var begge centrale aktører. Jana Hybášková var også medlem af ”Reconciliation of European Histories” og har i øvrigt været aktiv deltager i Europa-Parlamentets erindringspolitiske arbejde.⁵⁹³

(UEN) og Inese Vaidere (PPE-DE), begge Letland. Filmens hovedtese var, at Sovjetunionen assisterede det nazistiske Tyskland og med hjælp fra vesten dræbte sit eget folk. Filmen, der var instrueret af letten Edvins Snore, indeholdt interviews med historikere, tidligere dissidenter og flere medlemmer af Europa-Parlamentet, som blev brugt til at understøtte filmens tese. I sit formsprog tenderede filmen mod det propagandistiske og det er diskutabelt, hvorvidt der var tale om en dokumentarfilm eller politisk propaganda. (Snore 2008; The Soviet Story 2008)

⁵⁹⁰ European Conscience and Communism 2008/6/3:pkt. 2

⁵⁹¹ Europa-Parlamentet 2009/4/2:K

⁵⁹² European Conscience and Communism 2008/6/3:§ 15; Europa-Parlamentet 2009/4/2:§ 13 I Prag-erklæringen blev det foreslået at etablere henholdsvis et europæisk forskningscenter og et pan-europæisk museum/erindringssted.

⁵⁹³ Se Jana Hybáškovás aktiviteter i Europa-Parlamentet Europa-Parlamentet udateret, Hybášková

Højrefløjen som sådan har endvidere været en særdeles aktiv erindringsagent. Flere af de tjekkisk initierede aktiviteter har for eksempel været støttet af konservative/kristendemokratiske organisationer og PPE-DE har været en vigtig medspiller. Derudover var ovennævnte parlamentsmedlemmer alle medlemmer af PPE-DE, der også var godt repræsenteret i arbejdsgruppen ”Reconciliation of European Histories”, med 33 ud af i alt 41 medlemmer.⁵⁹⁴

Endelig bør de forskellige institutter eller institutioner, der har arbejdet med erindringsmæssige spørgsmål i Østeuropa (og stadig gør det), også nævnes som erindringsagenter. Det tjekkiske ”The Institute for the Study of Totalitarian Regimes”, der blev nedsat ved lov i juni 2007, var eksempelvis involveret i flere af de aktiviteter, som foregik under det tjekkiske EU-formandskab.⁵⁹⁵ Institutterne er generelt betragtet nedsat og styret fra politisk hold og deres arbejde er blevet for ikke at være uafhængigt af partipolitiske interesser. Historiker Michal Pullmann betegner det tjekkiske institut som en ideologisk institution og drager endog paralleller til det kommunistiske ”Institute of the History of the Communist Party”.⁵⁹⁶ Beslutningen om at oprette instituttet kan endvidere illustrere modsætningerne mellem højre- og venstrefløjens holdning til, hvordan den kommunistiske fortid burde håndteres. Venstrefløjen var overordnet set imod eller i hvert fald tilbageholdende over for loven, der blandt andet forhindrede tidligere medlemmer af kommunistpartiet (før 1989) i at arbejde for instituttet.⁵⁹⁷ Samme mønster gentog sig i forbindelse med vedtagelsen af den såkaldte ”Screening or Lustration Act” i 1991. Venstrefløjen var tilbageholdende, hvorimod særligt den yderste højrefløj formåede at gøre loven langt mere omfattende end oprindeligt foreslået. Havel tøvede, men underskrev til sidst, konstaterer den tjekkiske historiker Michal Kopeček.⁵⁹⁸

Andre eksempler på lignende institutter er det estiske ”The Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity”⁵⁹⁹ og det polske ”Institute of National Remembrance”, der var det første af sin slags og også det største.⁶⁰⁰

At dømme ud fra ovenstående var det især højrefløjen, som var aktiv i arbejdet for at øge kendskabet til sovjetkommunismens forbrydelser i Europa-Parlamentet efter østudvidelsen (og før). Bestræbelserne kunne dog

⁵⁹⁴ Reconciliation of European Histories udateret

⁵⁹⁵ Czech Parliament 2007/6/8; The Institute for the Study of Totalitarian Regimes udateret

⁵⁹⁶ Se Blaive 2011:161 for det polske institut; For kritik af tjekkisk institut se Pullmann 2012:397f

⁵⁹⁷ Pullmann 2012:397f

⁵⁹⁸ Kopeček 2011:256-260 se særligt her for lovgivning

⁵⁹⁹ Weiss-Wendt 2008

⁶⁰⁰ Mark 2010:46-58; Blaive 2011

ikke udelukkende tilskrives aktørernes politiske overbevisning, men udsprang også af nationale (eller geografiske) tilhørsforhold.

Annabelle Littoz-Monnet ser eksempelvis de nye medlemsstaters ønske om at opnå anerkendelse af sovjetkommunismens forbrydelser som et udtryk for deres bestræbelser på at opbygge stabile demokratiske stater. Det at bearbejde fortiden anses som et vigtigt demokratisk træk og som en måde at opnå symbolsk anerkendelse i EU-regi. Littoz-Monnet fremhæver endvidere, at det kan være en måde at undvige en eventuel diskussion om landenes medskyld i og ansvar for Holocaust.⁶⁰¹

Det, at især den østeuropæiske højrefløj var aktiv, understøtter også antagelsen om, at nationalitet må ses som en faktor, der havde indflydelse på parlamentariskernes holdninger. Betydningen heraf sås også i forbindelse med parlamentets behandling af "Europe for Citizens"-programmet.

Ønsket om at sætte sovjetkommunismens forbrydelser på dagsordenen i EU kan endvidere være motiveret af indignation over, at disse ikke blev erindret i tilstrækkelig grad. Dette kan karakteriseres som "moralisk historiebrug", hvilket ifølge Klas-Göran Karlsson udspringer af "... *indignation at the scant attention given to certain aspects of history in a society ...*" og et ønske om at "... *acknowledge, restore or rehabilitate the same history.*"⁶⁰² Denne form for historiebrug følger ofte i kølvandet på en begivenhed som ændrer ved den politiske magtbalance. Eksempelvis efter et totalitært regimes fald som i Østeuropa efter Sovjetunionens sammenbrud eller som følge af politiske reformer eller forandringer.

Særligt Tjekkiet iværksatte en række initiativer med det formål at sætte fokus på sovjetkommunismens forbrydelser. Landet var imidlertid også vært for konferencen "Holocaust Era Assets Conference", som blev holdt i Prag i juni 2009, og som resulterede i den såkaldte Terezin-erklæring og oprettelsen af "Shoah Legacy Institute".⁶⁰³ Hvordan passer det ind i billedet af tjekkisk erindringspolitik? Er det et udtryk for indenrigspolitiske hensyn, eller har Tjekkiet en europæisk dagsorden?

Holocaust har ikke fyldt meget i tjekkisk erindring efter 1989, der syntes at have været domineret af opgøret med kommunismen. Tjekkerne anså sig selv som ofre for nazisme, og Holocaust blev betragtet som et eksternt anliggende, der ikke vedrørte tjekkerne. Den dominerende holdning kan ifølge historiker Tomas Sniegon udtrykkes i frasen: "Their Holocaust is not Our Holocaust". Tjekkerne gjorde ikke op med Holocaust, fordi de ikke ville risikere at udfordre den tjekkiske offernarrativ og fortællingen om den tjekkiske modstandsbevægelse.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Littoz-Monnet 2011:21f

⁶⁰² Karlsson 2010:48

⁶⁰³ ESLI ; Prague Holocaust Era Assets Conference 2009/6/30

⁶⁰⁴ Sniegon 2003; 2008; Blaive 2010/9/13

Ønsket om at ”vende tilbage til Europa”⁶⁰⁵ og blive optaget i EU har dog ifølge Sniegon givet anledning til, at tjekkiske politikere udviste en vis interesse for Holocaust. Václav Havel interesserede sig eksempelvis ikke særligt for Holocaust frem til midten af 1990’erne, hvor Tjekkiet søgte om optagelse i EU. Det forandrede sig i slutningen af 1990’erne, hvor Havel blandt andet iværksatte projekt ”Fenomén Holocaust” (”Holocaustfænomenet”, startet 1997) og projekt ”Zmizelí sousedé” (”Forsvundne naboer”, startet 1999). Sniegon fremhæver sidstnævnte som et eksempel på, at Havel engagerede sig i holocausterindring med politiske mål for øje:

Tidspunkten för [projekt] Forsvunna grannar motsvarar den tid då de tjekkiska regeringsinstitutionerna skulle anpassa sin verksamhet till de europeiska myndigheternas krav. Därför kan projektet i Havels fall ses som en politisk aktivitet och vittna om att den unga tjekkiska demokratin respekterar Europeiska unionens principer.⁶⁰⁶

Tjekkiets interesse for Holocaust hang sammen med ønsket om at blive optaget i EU, hvilket Maria Mälksoo også har fremhævet.

Det, at Tjekkiet viste interesse for at gøre op med Holocaust, kan også hænge sammen med, at landet både før og efter 1989 har sympatiseret med Israel. Endda i så høj grad, at den daværende tjekkiske premierminister Miloš Zeman i 2009 sammenlignede situationen i Israel med nazisternes besættelse af Tjekkoslaviet i 1938. Han sammenlignede Yassir Arafat med Hitler og rådede Israel til at udvise det palæstinensiske mindretal – ligesom Tjekkoslaviet fordrev sudetertyskerne i 1945-1948.⁶⁰⁷

Fordrivelsen af sudetertyskerne har også tiltrukket sig opmærksomhed både i og uden for Tjekkiet. I forbindelse med optagelsesforhandlingerne blev Tjekkiet for eksempel opfordret til at ophæve den stadig gældende lovgivning fra 1940’erne, som muliggjorde fordrivelsen.⁶⁰⁸ For så vidt angår indenrigspolitiske forhold var holdningen til ”sudetertyskerspørgsmålet” i 2003 angiveligt med til at sikre den højreorienterede politiker Václav Klaus præsidentembedet.⁶⁰⁹ Fordrivelsen af sudetertyskerne var dog et ømtåleligt emne og årene 1945-48, hvor fordrivelserne fandt sted, blev belejligt nok udeladt af kommissoriet for det tjekkiske ”Institute for the Study of Totalitarian Regimes”, der blev nedsat af og i høj grad også styres af politikere.⁶¹⁰ Set i det lys var Tjekkiets engagement i restitutionsspørgs-

⁶⁰⁵ Efter kommunismens fald gjorde Václav Havel sig som nyvalgt tjekkisk præsident til talsmand for at Tjekkiet skulle vende tilbage – eller hjem til Europa, blandt andet ved at søge om optagelse i EU. (Bugge 2003; Blaive & Maslowski 2010)

⁶⁰⁶ Sniegon 2008:266, se også Frankl 2003:184-186 for de to projekter.

⁶⁰⁷ Blaive 2011:162f

⁶⁰⁸ Europa-Parlamentet 1999/4/15:§ 7; Bazin 2003; Brunstetter 2003:278-280

⁶⁰⁹ Blaive & Maslowski 2010:266; Blaive 2010/9/13

⁶¹⁰ Czech Parliament 2007/6/8:§§ 2, stk. a & b; 4

målet efter Holocaust udtryk for et ønske om at flytte fokus væk fra fordrivelsen af sudetertyskerne, opretholde gode relationer til nabolandet Tyskland og undvige spørgsmålet om udbetaling af erstatning til sudetertyskerne, hvilket har været på tale.⁶¹¹

Ønsket om at tilnærme sig Europa og blive optaget i EU har i Tjekkiet tilfælde været medvirkende årsag til, at landet har udvist interesse for at erindre Holocaust. Vel at mærke primært i europæisk sammenhæng, idet viljen til at konfrontere Holocaust ikke syntes at have været fremherskende i den hjemlige arena. Her var det afgørende at gøre op med landets kommunistiske fortid, hvilket imidlertid også blev anset som et vigtigt led i bestræbelserne på at demonstrere det nyetablerede demokratis duelighed.⁶¹² Og vise, at det kommunistiske regime blot var en parentes, en afvigelse fra det ellers demokratiske Tjekkiet.⁶¹³

4.2.2 Ofre og helte

Interessen for sovjetkommunismens forbrydelser handlede i vid udstrækning om at skabe opmærksomhed omkring regimets ofre og om at opnå anerkendelse som offer. Dette på lige fod med ofrene for Holocaust, der eksempelvis blev brugt som forbillede i Prag-erklæringen.⁶¹⁴ Men det handlede også om at delegitimere den aktuelle venstrefløj og om politisk betingede holdninger til fortiden. Europa-Parlamentets håndtering af erindringen om sovjetkommunismen viste imidlertid også tegn på nye tendenser.

Offerdiskursen dominerede Europa-Parlamentets omgang med Anden Verdenskrig og Holocaust i 1990'erne og frem til 2005, hvorimod gerningsmands- og helte-diskursen spillede en mindre rolle. Helte- eller martyrdiskursen var udtalt i en resolution fra 1982⁶¹⁵ og sås også i de resolutioner, som parlamentet vedtog i forbindelse med 40-året for krigens afslutning i 1985,⁶¹⁶ mens gerningsmandsdiskursen ikke har haft nogen fremtrædende plads siden 1991.⁶¹⁷ Dette ændrede sig efter østudvidelsen, hvor helte-diskursen igen blev mere fremtrædende.

Heltebegrebet er tæt forbundet med offerbegrebet. En helt kan forstås som et aktivt handlende offer, der ofrer sig for en sag og derved bliver en helt eller martyr. Den resolution, som parlamentet vedtog i anledningen af 60-året for krigens afslutning, rummede et eksempel på, at helte-diskursen igen fik en plads i Europa-Parlamentets erindringspolitik. Heri stod der

⁶¹¹ Bazin 2003; Brunstetter 2003

⁶¹² Se for eksempel Horáček 2009

⁶¹³ Se Brenner 2008; Blaive 2010/9/13

⁶¹⁴ Dette vil blive uddybet yderligere i "Ligestilling, hierarki eller dialog?"

⁶¹⁵ Europa-Parlamentet 1982/5/13

⁶¹⁶ Europa-Parlamentet 1985/2/14a; 1985/2/14b; 1985/2/14c

⁶¹⁷ Europa-Parlamentet 1991/9/12

blandt andet: ”*Expresses respect for, and pays tribute to, all who fought against tyranny, and particularly those who became its victims* [...]”⁶¹⁸ Parlamentet ønskede altså ikke kun at ære og mindes krigens (passive) ofre – nazismens ofre, ofrene for Holocaust og krigens ofre i almindelighed.⁶¹⁹ Men også dem, der døde som martyrer i kamp for demokrati og for de værdier, som EU byggede på og som fremgik af den næstfølgende paragraf i resolutionen.

Heltediskursen var også tydelig i to resolutioner om henholdsvis den polske Solidaritets-bevægelse og om den ungarske opstand i 1956. Førstnævnte blev vedtaget i 2005 i anledningen af 25-året for dannelsen af Solidaritets-bevægelsen og sidstnævnte i 2006, 50 år efter, at Sovjet satte hårdt ind over for et ungarsk oprør mod regimet. I disse resolutioner beskrev parlamentet, hvordan henholdsvis polske arbejdere og ungare gjorde modstand mod regimet og hvilken betydning dette har haft for hele Europa.⁶²⁰

Ser man på de resolutionsforslag, som de politiske grupper i Europa-Parlamentet fremsatte i forbindelse med vedtagelsen af 2009-resolutionen ”on European conscience and totalitarianism”, lagde især den national-konservative gruppe (UEN) vægt på heltediskursen. Gruppen foreslog som den eneste at oprette to europæiske mindedage: ”European Day of Remembrance for the Victims of Totalitarian Regimes” den 23. august⁶²¹ og ”International Day of the Heroes of the Fight Against Totalitarianism” den 25. maj, årsdagen for henrettelsen af Witold Pilecki i 1948.⁶²²

Witold Pilecki var ifølge UEN ”... *the only person who voluntarily went to a Nazi death camp (Auschwitz) in order to organise a resistance movement there and to collect information about mass murders*,”⁶²³ og han blev senere fængslet af kommunisterne.⁶²⁴

Ved at foreslå den 25. maj som international mindedag for ”the Heroes of the Fight Against Totalitarianism” heroiserede UEN dem, der kæmpede og døde i kamp mod totalitære regimer og understregede, at de skulle erindres for sig selv. Valget af Witold Pilecki kan ses som et forsøg på at tilgodese erindringen om både nazisme og stalinisme, men rummede også en national dimension, idet han, ligesom syv af de ti forslagsstillere, var polak og kan betegnes som polsk nationalhelt.⁶²⁵ Det stillede forslaget i et lidt andet lys og indikerede, at det var udtryk for en lang polsk offertradition.

⁶¹⁸ Europa-Parlamentet 2005/5/12:§ 2, se også artikel E, F

⁶¹⁹ Europa-Parlamentet 2005/5/12:B, C, D

⁶²⁰ Europa-Parlamentet 2005/9/28; 2006/10/26

⁶²¹ UEN 2009/3/26:§ 16

⁶²² UEN 2009/3/26:§ 8. Se artikel E & F for Witold Pilecki.

⁶²³ UEN 2009/3/26:E

⁶²⁴ Europa-Parlamentet 2009/3/25, debate:Tomaszewska, UEN, Polen; Wivel 2012/9/14

⁶²⁵ Se Wivel 2012/9/14

Polens historie har været præget af besættelse og delinger, hvilket i kombination med en stærk katolsk kirke har skabt en polsk patriotisme præget af kristne undertoner. Polen fremstiller ofte sig selv som martyr og "Christ among nations".⁶²⁶ Tidligere var den polske offerdiskurs i opposition til den jødiske, hvilket dog har ændret sig siden 1989, hvor der opstod en erkendelse af, at de to offerpositioner ikke nødvendigvis udelukkede hinanden.⁶²⁷

En diskussion om, hvordan den tidligere koncentrations- og udryddelseslejr Auschwitz burde benævnes, er endnu et eksempel på, hvordan polske medlemmer af Europa-Parlamentet har kæmpet om erindring. Det var vigtigt for nogle af de polske parlamentsmedlemmer at understrege, at Auschwitz ikke kunne betegnes som polsk. I førortale resolutionsforslag understregede UEN eksempelvis, at de anså det som vigtigt, at

... take the necessary steps to introduce proper naming of German and Soviet concentration and extermination camps in order to avoid the blame for genocide being pinned on the victims instead of the perpetrators;⁶²⁸

Set i lyset af, at UEN også henviste til UNESCO's beslutning om at ændre betegnelsen "Auschwitz Concentration Camp" til "Auschwitz Birkenau: German Nazi Concentration and Extermination Camp (1940-1945)",⁶²⁹ blev der sandsynligvis hentydet til spørgsmålet om, hvorvidt det var passende at anvende betegnelsen "polsk" i forbindelse med Auschwitz.

Diskussionen sås også i 2005 i forbindelse med vedtagelsen af "Resolution on remembrance of the Holocaust, anti-semitism and racism", hvor flere polske parlamentsmedlemmer gav udtryk for det upassende i at betegne Auschwitz som polsk.⁶³⁰ Polakkerne mente, at det var anstødeligt, idet de dermed blev regnet blandt gerningsmændene, mens de retmæssigt tilhørte offergruppen. Eksemplet illustrerer også, at helte- eller martyrdiskursen er tæt forbundet med offerdiskursen.

De passive ofre optrådte også i forbindelse med erindringen om sovjetkommunismens forbrydelser, hvilket eksempelvis fremgik i resolutionen "on the commemoration of the Holodomor, the Ukraine artificial famine (1932-1933)" vedtaget i 2008.⁶³¹ Og i en erklæring fremsat af daværende europa-parlamentsformand Hans-Gert Pöttering "on the 60th anniversary of deportation of some 100 thousand Baltic States citizens in March

⁶²⁶ Davies 2001:235ff; Wæhrens 2007:36

⁶²⁷ Blaive 2011:160f

⁶²⁸ UEN 2009/3/26:§ 17

⁶²⁹ UNESCO 2007; UEN 2009/3/26:reference nr. 13

⁶³⁰ Europa-Parlamentet 2005/1/26, debate:Pek, IND/DEM, Polen; Sonik, PPE-DE, Polen; Czarnecki, NI, Polen; Roszkowski, UEN, Polen

⁶³¹ Europa-Parlamentet 2008/10/23

1949”.⁶³² I begge tilfælde blev der udelukkende fokuseret på ofrene for den pågældende handling og det blev ikke nævnt, hvorvidt befolkningen forsøgte at kæmpe imod eller forhindre det skete.

Heltediskursens genkomst kan ses som et udtryk for, at der er forskel på erindringsdiskursen i henholdsvis Øst- og Vesteuropa, eller rettere på den vesteuropæiske holocausterindringsdiskurs og på den østeuropæiske erindringsdiskurs, som de kommer til udtryk i europæisk kontekst.

Helteretorikken blev ofte brugt i forbindelse med ofrene for sovjetkommunisme, men kun sjældent når ofre for Holocaust blev omtalt. Sidstnævnte blev sædvanligvis fremstillet som passive ofre. Ikke-jødiske ofre og/eller den ikke-jødiske del af den europæiske befolkning, derimod, blev ofte fremstillet som helte, der kæmpede mod nazismen, vel at mærke i det omfang modstanden mod nazisme overhovedet blev nævnt i parlamentets vedtagelser om Holocaust. Helte- eller martyrdiskursen var primært fremherskende i 1980’erne og i forbindelse med fejringen af afslutningen på Anden Verdenskrig i 2005.

Men har Giesen så ret i, at helte er erstattet med ofre og triumf med traume? Har heltediskursen nogensinde været væk? Er heltediskursen forbeholdt det nationale niveau og offerdiskursen det europæiske, ligesom erindringen om henholdsvis Anden Verdenskrig og Holocaust?

Ofrene har helt sikkert fået mere opmærksomhed og stod langt hen ad vejen i centrum for vesteuropæisk erindringspolitik i perioden 2004-2009, men også i 1990’erne, både på nationalt og europæisk plan. Helteretorikken var dog ikke fraværende i Vesteuropa, men henhørte i vid udstrækning til den nationale erindringsdiskurs og optrådte eksempelvis i mange vesteuropæiske landes modstandsnarrativer. Den vesteuropæiske holocausterindring, derimod, var ikke i udbredt grad domineret af fortællingen om helte, men derimod af ofre. Den 27. januar levnede for eksempel ikke megen plads til helte, men kan derimod betegnes som en europæisk offererindringsdag.

Modsat vest benyttede de østeuropæiske politikere sig af helte- og modstandsdiskursen både derhjemme og i europæisk sammenhæng, som for eksempel i Europa-Parlamentet. Og de anvendte også offerbegrebet i begge sfærer. Det giver anledning til at spørge, om ikke de østeuropæiske politikere i højere grad end de vesteuropæiske overførte deres nationale erindringsdiskurs til den europæiske arena.

Ifølge Mälksoo og Sniegon agerede de østeuropæiske lande forskelligt ude og hjemme, i hvert fald for så vidt angik Holocaust – og perioden før 2004. Herefter fik de plads til, eller gav sig selv lov til at fokusere mere på

⁶³² Pöttering 2009/3/26

”deres” erindring, som de søgte at få anerkendelse for i europæisk sammenhæng. Det virker derfor plausibelt, at national sprogbrug og tankesæt også blev benyttet i Europa-Parlamentet. Dels fordi de østeuropæiske lande endnu ikke havde udviklet en fælles (øst)europæisk erindring, som kunne bidrage til at adskille det nationale fra det europæiske. Dels fordi de opfattede nationalisme positivt og ikke mente, at den nationale og den europæiske diskurs udelukkede hinanden. Men i stedet så den nationale diskurs som en forudsætning for det europæiske eller universelle.⁶³³

4.2.3 En europæisk erindringsdag den 23. august?

Det var en udbredt europæisk praksis at mindes ofrene for Holocaust den 27. januar, årsdagen for befrielsen af Auschwitz i 1945. Europa-Parlamentet støttede op om dagen og markerede den også i parlamentet. I 2008 og 2009 foreslog parlamentet imidlertid endnu en europæisk offererindringsdag, nemlig den 23. august, årsdagen for underskrivelsen af Molotov-Ribbentrop-pagten, hvor ofrene for både nazisme og stalinisme skulle mindes. Andre eksempler på europæiske offererindringsdage er mindedagen for terrorofrene den 11. marts, der blev markeret første gang i Europa-Parlamentet i 2005,⁶³⁴ eller den 11. juli, som parlamentet i 2009 foreslog at gøre til mindedag for Srebrenicamassakren i 1995.⁶³⁵

Forslaget om at gøre den 23. august til europæisk mindedag blev fremsat efter det slovenske formandskabs høring i april 2008. Her lød forslaget på at mindes stalinismens og nazismens ofre.⁶³⁶ Senere samme år i maj 2008, blev det i en skriftlig deklaration fremlagt i Europa-Parlamentet igen foreslået at bruge dagen til at mindes ofrene for nazisme og stalinisme. Deklarationen blev endeligt vedtaget i september 2008.⁶³⁷ I mellemtiden var forslaget også blevet fremsat i Prag-erklæringen, hvor det blev foreslået at mindes ofrene for ”... *Nazi and Communist totalitarian regimes* ...”.⁶³⁸ Endelig vedtog Europa-Parlamentet i april 2009 en resolution, hvori det foreslog at gøre den 23. august til europæisk mindedag for ofrene for alle totalitære og autoritære regimer.⁶³⁹

Det at bruge den 23. august som mindedag var dog ikke noget nyt.

Den 23. august 1939 blev den såkaldte Molotov-Ribbentrop-pagt underskrevet. Pagten var en ikke-angrebspagt indgået mellem Stalin og Hitler, men indeholdt også en hemmelig protokol, hvori de to ledere fastlagde,

⁶³³ Se Blaive 2011:154-160 for forskellene på øst- og vesteuropæiske opfattelser nationale diskurser.

⁶³⁴ Europa-Parlamentet 2012/3/11

⁶³⁵ Europa-Parlamentet 2009/1/15

⁶³⁶ Europa-Parlamentet 2008/4/21, debate:Marianne Mikko, PSE, Estland

⁶³⁷ Europa-Parlamentet 2008/9/23

⁶³⁸ European Conscience and Communism 2008/6/3:§ 9

⁶³⁹ Europa-Parlamentet 2009/4/2:§ 15

hvordan de skulle dele Østeuropa mellem sig. Pagten muliggjorde for det første det nazistiske Tysklands overfald på Polen den 1. september samme år, hvilket anses som starten på Anden Verdenskrig. For det andet banede den vejen for Sovjetunionens besættelse af de tre baltiske stater i 1940. En besættelse, som varede indtil Sovjetunionens opløsning i 1991.⁶⁴⁰

Molotov-Ribbentrop-pagten og den 23. august dannede i 1980'erne udgangspunkt for en vestlig protestbevægelse, som ønskede øget opmærksomhed omkring Sovjetunionens menneskerettighedskrænkelser, herunder også besættelsen af Estland, Letland og Litauen. Det førte blandt andet til en række demonstrationer i flere større vestlige byer den 23. august 1986 under betegnelsen "Black Ribbon Day". Året efter bredte protestbevægelsen sig også til Baltikum, hvor den kulminerede i 1989 med dannelsen af en menneskelig kæde gennem de tre stater.⁶⁴¹

Sovjetunionens besættelse af Baltikum og den baltiske protestbevægelse satte sig også spor i Europa-Parlamentet. I 1983 vedtog parlamentet eksempelvis en resolution om situationen i de tre baltiske stater: "Resolution on the situation in Estonia, Latvia and Lithuania". Heri fordømte Europa-Parlamentet Sovjetunionens besættelse af landene, og det henledte opmærksomheden på landenes kamp for frihed og

... the thousands of victims of this struggle and the 665 000 Estonians, Latvians and Lithuanians who have been resettled and removed to labour camps in Siberia by the Soviet rulers since 1940[.]⁶⁴²

I tilknytning til protesterne i 1989 fremsatte den såkaldte Rainbow-gruppe fra det yderste venstre endvidere et resolutionsforslag, som dog ikke blev vedtaget. I forslaget fordømte gruppen Molotov-Ribbentrop-pagten og Kommissionen og Rådet blev opfordret til at støtte sovjetrepublikkernes uafhængighedsbestræbelser.⁶⁴³

Allerede under den Kolde Krig blev den 23. august altså forbundet med Sovjetunionen og regimets undertrykkelse af befolkningen i Østeuropa. Især i Baltikum, men også i Polen, blev datoen tillagt stor betydning og set som starten på krigen og et symbol på landenes mangeårige undertrykkelse.⁶⁴⁴

Der syntes dog ikke at være den store opmærksomhed omkring dagen efter 1989 og frem til 2008, hvorefter det i europæisk regi flere gange blev foreslået at gøre den 23. august til mindededag for nazismens og stalinismens

⁶⁴⁰ Kirchhoff et al. 2002:97-99

⁶⁴¹ UNESCO 2008; Pelt 2012/4/26; Wikipedia 2013/2/19

⁶⁴² Europa-Parlamentet 1983/1/13

⁶⁴³ ARC 1989/9/11

⁶⁴⁴ Se Mälksoo 2009:666; se også Troebst 2009

ofre og/eller totalitarismens ofre. Særligt Europa-Parlamentets resolution ”European conscience and totalitarianism” satte gang i debatten om den 23. august og om europæisk erindring i det hele taget.⁶⁴⁵

Resolutionen mødte eksempelvis stærk modstand fra Yehuda Bauer, der af Jens Kroh betegnes som en nøglefigur i de trans- og internationale bestræbelser på at konfrontere Holocaust, altså en stærk fortaler for at erindre Holocaust.⁶⁴⁶ Bauer betegnede parlamentets ærinde som ”... *totally unacceptable*.” Og skrev endvidere:

... to compare this [the Soviet regime] with the murder of many millions of Europeans by the Nazi regime, and especially with the state-planned genocide of the Jews (Holocaust) in the context of Nazi crimes generally – although the EU statement makes specific mention of the Holocaust, no doubt as to make the acceptance of the comparison easier – is a distortion of history.⁶⁴⁷

Bauers synspunkt blev også forfægtet i den europæiske politiske arena, blandt andet i Europa-Parlamentet, hvor en lille gruppe medlemmer – navnlig fra venstrefløjen – var imod den omtalte resolution.⁶⁴⁸

Reaktionerne på forslaget om at gøre den 23. august til europæisk erindringsdag og på resolutionen i det hele taget var et udtryk for, at datoen blev opfattet forskelligt alt efter hvilken krigsnarrativ, der dominerede. Bauer mente følgelig, at det var forkasteligt at mindes ofrene for henholdsvis Holocaust og sovjetkommunismen samlet, fordi han var af den opfattelse, at Holocaust burde have forrang og at de to typer forbrydelser ikke kunne sammenlignes.⁶⁴⁹ Andre, den østeuropæiske højrefløj især, mente derimod, at de to offergrupper burde erindres på lige fod.

Datoens forhistorie taget i betragtning, herunder både det, at Molotov-Ribbentrop-pagten primært påvirkede Østeuropa, og det, at dagen tidligere har været genstand for særlig opmærksomhed netop her, fremstod det dog, som om Holocaust blev underordnet sovjetkommunismens ofre. Omvendt kan man også hævde, at erindringen om sovjetkommunismen blev underordnet Holocaust, idet der stadig var en mindedag den 27. januar kun for ofrene for Holocaust, mens den 23. august skulle bruges til at mindes begge offergrupper. Sovjetkommunismens ofre delte dermed dag med ofrene for Holocaust og fik ikke ”deres egen” mindedag.

⁶⁴⁵ Europa-Parlamentet 2009/4/2

⁶⁴⁶ Kroh 2008b:160

⁶⁴⁷ Bauer 2009a

⁶⁴⁸ Se ”Ligestilling, hierarki eller dialog?”

⁶⁴⁹ Se også ”Holocausterindringen som erindringsnorm?” for mere om sammenlignelighed. Bauer har siden modereret sit synspunkt, hvilket også vil blive diskuteret her.

Formålet med resolutionen var at skabe en mere inkluderende erindring i EU, som omfattede både sovjetkommunisme og Holocaust, men også regimerne i Spanien, Portugal og Grækenland, der blev betegnet som totalitære. Parlamentet forsøgte ligesom i 2005 at balancere hensynet til de divergerende nationale erindringer i Europa og hensynet til den fælles narrativ om EU som en succeshistorie. Men spørgsmålet er, om det lykkedes.

I resolutionen fremhævede parlamentet, at EU var et svar på både nazisme og stalinisme, og at den europæiske integrationsproces var en succes. Samtidig understregede det, at Europa ikke ville blive genforenet med mindre

... it is able to form a common view of its history, recognises Nazism, Stalinism and fascist and Communist regimes as a common legacy and brings about an honest and thorough debate on their crimes in the past century,⁶⁵⁰

I resolutionen forsøgte Europa-Parlamentet at omfatte det de benævnte "alle totalitære og autoritære regimer" i Europas historie. Det stod i modsætning til en tidligere deklaration fra 2008 "on the proclamation of 23 August as European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazism".⁶⁵¹ Den nye titel til trods fik nazisme og stalinisme imidlertid særlig opmærksomhed i resolutionen, mens regimerne i Grækenland, Spanien og Portugal kun blev nævnt en enkelt gang.⁶⁵² Parlamentets hovedærinde var at rette op på asymmetrien i den måde, hvorpå de to regimer og deres forbrydelser blev erindret. Resultatet var dog en ny asymmetri, hvor stalinisme blev fremhævet på bekostning af nazisme og Holocaust.

Parlamentet fremhævede eksempelvis, at europæerne burde udvise særlig forståelse for de østeuropæiske landes situation og beklagede, at der stadig var begrænset adgang til dokumentation.⁶⁵³ Set i forhold til den forudgående europæiske debat om sovjetkommunisme fremstod dele af resolutionen endvidere, som om den var skrevet med kommunismen in mente. Dette til trods for at der blev anvendt generelle formuleringer. En betragtning om, at det var nødvendigt at indsamle viden for at øge bevidstheden om "*crimes committed by totalitarian and undemocratic regimes*" kan for eksempel ses som en omskrivning af opfordringerne til at indsamle viden om kommunismen, hvilket blandt andet blev fremført i Prag-erklæringen.⁶⁵⁴ Resolutionen blev desuden afsluttet med en henvisning til kommunismens forbrydelser, hvilket også var et signal om disses særstatus i resolutionen:

⁶⁵⁰ Europa-Parlamentet 2009/4/2:I-L, §§ 2, 8. Citat artikel K

⁶⁵¹ Europa-Parlamentet 2008/9/23

⁶⁵² Europa-Parlamentet 2009/4/2:J

⁶⁵³ Europa-Parlamentet 2009/4/2:G, § 6

⁶⁵⁴ European Conscience and Communism 2008/6/3:pkt. 15, § 13; Europa-Parlamentet 2009/4/2:§ 6

Is convinced that the ultimate goal of disclosure and assessment of the crimes committed by the Communist totalitarian regimes is reconciliation, which can be achieved by admitting responsibility, asking for forgiveness and fostering moral renewal;⁶⁵⁵

Sovjetkommunismens forbrydelser og erindringen herom fik derudover særlig opmærksomhed under debatten, hvor hovedparten af talerne fokuserede på behovet for at anerkende og bearbejde Østeuropas erindring. Den dominerende position, som sovjetkommunismen indtog, pegede i retning af, at den post-kommunistiske narrativ tilsyneladende var ved at få overtaget i Europa-Parlamentets erindringspolitik. Det lykkedes således ikke at balancere hensynet til de forskellige narrativer i EU.

Europa-Parlamentets opfordring til at gøre den 23. august til mindedag, blev bemærket af blandt andre OSCE, der i juli 2009 vedtog den såkaldte Vilnius-erklæring.⁶⁵⁶

Månedens forinden i juni 2009 udtrykte Rådet sin støtte til Europa-Parlamentets ønske om at styrke "... *European awareness of crimes committed by totalitarian regimes* ...". Rådet gav dog ikke direkte udtryk for, at det støttede op om en mindedag den 23. august.⁶⁵⁷ Rådet ændrede siden holdning og under det polske formandskab i andet halvår af 2011 opfordrede det til, at medlemsstaterne overvejede "... *how to commemorate it [23 August], in the light of their own history and specificities*..."⁶⁵⁸ På et møde i Warszawa samme år markerede Rådet endvidere dagen for første gang og vedtog ved samme lejlighed den såkaldte Warszawa-erklæring.⁶⁵⁹

Også Kommissionen har givet den 23. august opmærksomhed, men først i 2011, hvor næstformand og kommissær Viviane Reding fremsatte en erklæring i anledningen af dagen.⁶⁶⁰ Allerede i juli 2009 gav Kommissionen dog udtryk for sin støtte til Europa-Parlamentets deklaration fra 2008 om at gøre den 23. august til mindedag for stalinismens og nazismens ofre og den hilste parlamentets resolution fra 2009 velkommen. Samtidig iværksatte Kommissionen et studie, der skulle kortlægge "... *the methods, legislation and practices used in the Member States to address the memory of totalitarian crime*..." og som skulle danne baggrund for en rapport om behovet for yderligere EU-initiativer. Af særlig interesse var det at undersøge behovet for at udvide rammeafgørelsen om bekæmpelse af "certain forms

⁶⁵⁵ Europa-Parlamentet 2009/4/2:§ 16

⁶⁵⁶ OSCE 2009/7/3

⁶⁵⁷ Rådet 2009/6/10

⁶⁵⁸ Rådet 2011/6/9-10:§ 4

⁶⁵⁹ Rådet 2011/8/23a; 2011/8/23b Erklæringen blev underskrevet af Tjekkiet, Kroatien, Estland, Frankrig, Grækenland, Ungarn, Letland, Litauen, Malta, Polen, Portugal, Rumænien, Slovakiet, Spanien, Sverige og Jerzy Buzek.

⁶⁶⁰ Kommissionen 2011/8/23

and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law”, herunder holocaustbenægtelse. I rapporten, der kom i december 2010, konkluderede Kommissionen, at det var vigtigt også at erindre østeuropæernes fortid og skabe en fælles erindring, men at der ikke var belæg for at udvide eller supplere rammeafgørelsen.⁶⁶¹

Den opmærksomhed, som Europa-Parlamentets forslag om at gøre den 23. august til mindedag tiltrak, viser at parlamentet og særligt dem der arbejdede for at få forslaget vedtaget, formåede at sætte den erindringspolitiske dagsorden i Europa. I 1990'erne fulgte parlamentet langt hen ad vejen i andres fodspor, men det gjorde sig ikke gældende i samme grad i dette tilfælde.

I Europa-Parlamentet blev 70-året for Molotov-Ribbentrop-pagten markeret i oktober 2009, hvor de tre baltiske stater havde arrangeret en konference.⁶⁶² Dagen fik også opmærksomhed fra Europa-Parlamentets daværende formand Jerzy Buzek i 2010 og 2011.⁶⁶³

Blandt EU's medlemmer markeres dagen i de tre baltiske stater samt Slovenien, Bulgarien, Kroatien, Polen, Ungarn og Sverige.⁶⁶⁴ Dagen er altså fortsat primært en østeuropæisk mindedag og markeres kun i et vesteuropæisk land.

4.2.4 Europa-Parlamentet som erindringspolitisk arena, sammenfatning

De erindringspolitiske forandringer, som fulgte i kølvandet på udvidelsen i 2004, udfordrede den status, som Holocaust hidtil indtog i Europa-Parlamentets erindringspolitik. Dette særligt siden markeringen af 60-året for afslutningen på Anden Verdenskrig i Moskva i 2005. Udvidelsen betød, at en række nye erindringsfællesskaber, hvis primære omdrejningspunkt var sovjetkommunismen og ikke Holocaust, blev del af fællesskabet. Dette satte gang i bestræbelserne på at skabe en fælles europæisk erindring, som inkluderede begge, idet en sådan blev set som essentiel for en succesfuld integrationsproces.

Europa-Parlamentets medlemmer mente, at det var nødvendigt at redefinere den hidtidige grundnarrativ, så de nye medlemmer også kunne se sig selv heri. Parlamentet har derfor arbejdet på at skabe en inkluderende erindring, som både omfattede både øst og vest og (stadig) fremstillede EU som det positive svar på en negativ forhistorie. En forhistorie, som nu ikke længere kun blev associeret med Anden Verdenskrig og Holocaust,

⁶⁶¹ Kommissionen 2009/7/2:citat s. 2; Montero 2010; Kommissionen 2010/12/22

⁶⁶² Europa-Parlamentet 2009/10/30

⁶⁶³ Buzek 2010/8/23; 2011/8/22

⁶⁶⁴ Montero 2010:317; Wikipedia 2012/12/14

men også med den Kolde Krig, Europas deling og sovjetkommunismens forbrydelser.

Særligt den østeuropæiske højrefløj har agiteret for også at erindre sovjetkommunismens forbrydelser og ofrene herfor på lige fod med ofrene for Holocaust. Den foreløbige kulmination på disse bestræbelser kom med Europa-Parlamentets opfordring til at gøre den 23. august – årsdagen for underskrivelsen af Molotov-Ribbentrop-pagten – til erindringsdag for begge offergrupper. De reaktioner, som forslaget afstedkom, og den megen erindringspolitiske aktivitet siden 2004 viste, at Europa-Parlamentet i langt højere grad end tidligere var en central erindringspolitisk aktør.

Den østeuropæiske højrefløj så Europa-Parlamentet som en anvendelig platform til at skabe opmærksomhed omkring ofrene for sovjetkommunismens forbrydelser. Ikke kun i EU's institutioner, men også på nationalt niveau i EU's medlemslande samt i andre fora. Bernhard Giesen mener, at konstruktionen af offer og gerningsmand kræver en dømmende tredjepart, som kan definere disse roller, og at dette er nødvendigt for at genoprette den moralske orden, som blev bragt i ubalance som følge af gerningsmandens forbrydelser.⁶⁶⁵ Det er netop denne rolle – den dømmende tredjepart, der kan give ofrene moralsk oprejsning – som den østeuropæiske højrefløj har forsøgt at tildele Europa-Parlamentet. Omvendt har det også været vigtigt for de østeuropæiske medlemslande at skabe opmærksomhed omkring deres fortid, opnå anerkendelse af deres ofre og vise at de havde gjort op med den. Blandt andet fordi et opgør med fortiden blev anset som et vigtigt led i opbygningen og konsolideringen af et velfungerende demokrati. Men også fordi landene anså både opgøret med fortiden og anerkendelsen af ofre som helt afgørende for i det hele taget at blive anerkendt og accepteret som ligeværdige medlemmer af EU. Det handlede altså ikke kun om at opnå anerkendelse af sine ofre, men også om at opnå anerkendelse som demokratiske stater på lige fod med de mere veletablede vestlige demokratier.

⁶⁶⁵ Giesen 2004

5. Holocausterindring i EU: Tysk norm? Europæisk ansvar?

Timothy Garton Ash har – med en vis portion ironi – fremsat den tese, at tysk ”Vergangenheitsbewältigung” er normsættende i en sådan grad, at det er muligt at tale om en tysk erindrings-DIN-norm.⁶⁶⁶ I en artikel fra 2002 søgte Garton Ash at give et svar på, hvordan denne angivelige DIN-norm kan karakteriseres: *”Wie sehen die DIN-Standards – die ”Deutschen Industrie-Normen” – im Bereich der Geschichtsaufarbeitung aus?”*⁶⁶⁷ Svaret er ifølge Garton Ash forvirrende, men han forsøger sig alligevel med en karakteristik, som jeg i det følgende vil applicere på den udvikling, som EU's holocausterindringspolitik har gennemgået.

Indledningsvist identificerer Garton Ash i alt otte målsætninger. De tre første – Wahrheit; Gerechtigkeit; Anerkennung von Verantwortung oder Schuld – knytter sig til juridiske spørgsmål og har at gøre med at afdække fortidens hændelser, gøre op med disse, sørge for retfærdighed og etablere en form for narrativ om, hvor ansvar og skyld kan eller skal placeres. De juridiske spørgsmål dominerede i Europa-Parlamentet i 1970'erne og 1980'erne, men sås også i 1990'erne i form af spørgsmålet om restitution.

De to næste målsætninger – Verhinderung erneuter Menschenrechtsverletzungen; Konsolidierung demokratischer Verhältnisse – har at gøre med, hvordan man indretter sig for at undgå en gentagelse af fortiden og kan følgelig betragtes som en reaktion på de erkendelser, som de tre første faser bragte med sig. I forhold til EU kan disse målsætninger fortolkes derhen, at EU overordnet set forsøgte at etablere en erindringskultur og en bevidsthed, som skulle være med til at forhindre en gentagelse af Holocaust. Blandt andet ved at sætte fokus på folkedrab, samt fænomener som racisme, fremmedhad og antisemitisme. EU i sig selv blev imidlertid også set som et værn mod nye menneskerettighedskrænkelser og som en konsolidering af demokratiske forhold, hvilket dog er en fortolkning, som blev konstrueret i 1990'erne.

Endelig er der de tre sidste – Heilung; Reinigung; Versöhnung – som har teologiske eller religiøse overtoner og er at betegne som en form for mental bearbejdelse og accept af fortiden. I EU-sammenhæng kan dette ses som en proces, der til dels stadig foregår, men som nåede sit højdepunkt omkring 2000.

Garton Ash beskriver selv de otte målsætninger sådan: *”Man könnte also sagen, die Debatte über den Umgang mit der Vergangenheit beginnt bei der Pathologie und endet in der Theologie.”*⁶⁶⁸ Der er ifølge Garton Ash mange veje, som kan lede frem til disse målsætninger. Han nævner i alt ti: Gerichtsverfahren;

⁶⁶⁶ Se fx Ash 2002a

⁶⁶⁷ Ash 2002a:33 Det er kun lykkedes mig at finde artiklen på tysk.

⁶⁶⁸ Ash 2002a:33-35, citat s. 35

Säuberungen; Wahrheitskommissionen; die Öffnung der Archive; Kriminalisierung der Leugnung; Gedenk- und Erinnerungsarbeit; symbolische Sühneakte; symbolische Versöhnungsakte; Entschädigung oder Reparation; wirtschaftlichen Wiederaufbaus und der Behebung struktureller Missstände.

Dertil kommer endnu to afgørende variable, som ifølge Garton Ash har betydning for, hvordan et givent land håndterer en problematisk fortid:

... der Beschaffenheit des vorangegangenen Regimes. [Und] ... wie das nachfolgende politische System beschaffen ist und welche Einschränkungen sich daraus möglicherweise für die Aufarbeitung der Vergangenheit ergeben.⁶⁶⁹

Flere af ovenstående faktorer kunne genfindes i EU, der eksempelvis har gjort det strafbart offentligt at benægte Holocaust. Derudover har Holocaust fået stor opmærksomhed og kompensation og restitution har været genstand for interesse. Endelig kan EU ses som et forsøg på at skabe et system, der gjorde det muligt åbent at konfrontere og lære af fortiden.

Der er altså mange faktorer, mange variable og dermed mange kombinationsmuligheder og varianter af måden, hvorpå en problematisk fortid kan håndteres. Ikke desto mindre mener Garton Ash, at der udkrystalliserer sig en idealtypisk fasemodel for fortidsbearbejdelse, altså en model som tager udgangspunkt i en specifik situation, men som peger fremad og viser nogle mønstre, der også kan appliceres på andre situationer:

... es lässt sich eine idealtypische Abfolge der verschiedenen Phasen dieses Prozesses skizzieren: Herausfinden – Aufzeichnen – Nachdenken – und dann Weitergehen.⁶⁷⁰

Modellen følger det samme mønster som de otte målsætninger og beskriver en proces, der kredser om fortiden, men i høj grad også involverer nutiden og fremtiden. Fortiden afdækkes og bearbejdes i nutiden, og bruges som afsæt og retningsgiver for den måde, hvorpå et samfund indrettes. Fortidens eventuelle fejltagelser bliver herved afgørende for det givne samfunds fremtidige handlemuligheder, og det at forhindre en gentagelse af fortiden bliver styrende for fremtiden. Fasemodellen adskiller sig dog ved det sidste punkt – ”Weitergehen”. Dette synes at kunne betegne den proces, som EU påbegyndte efter udvidelsen i 2004, hvor erindringen om

⁶⁶⁹ Ash 2002a:35-37, citat s. 37

⁶⁷⁰ Ash 2002a:46

Holocaust for alvor begyndte at miste momentum i EU og skulle konkurrere med sovjetkommunismen om sin plads i EU's grundnarrativ.

Som Garton Ashs DIN-norm også antyder, er den måde, hvorpå arven efter Holocaust håndteres – og i særdeleshed den tyske ”Vergangenheitsbewältigung” – blevet normsættende for håndteringen af andre problematiske aspekter af fortiden. Dette sås eksempelvis i et forslag fra 2010 om et EU-forbud mod at benægte sovjetkommunismens forbrydelser. Forslagsstillerne argumenterede blandt andet for, at benægtelse af sovjetkommunismens forbrydelser burde sidestilles med benægtelse af Holocaust og drog paralleller til EU's rammeafgørelse om bekæmpelse af racistiske og fremmedfjendske handlinger – herunder holocaustbenægtelse.⁶⁷¹

Den tyske ”Vergangenheitsbewältigung” har ifølge Garton Ash dannet skole og bevirket, at en tysk erindringsnorm, moduleret over Tysklands behandling af erindringen om nazismen, er fremherskende i Europa. Og hans model kan som illustreret bruges til at beskrive den udvikling, som EU's holocausterindringspolitik har gennemgået.

Men hvori består det særlige ved den tyske måde at håndtere Holocaust og arven efter nazismen på? Eksisterer der overhovedet en tysk erindringsnorm? Eller er der snarere tale om en tysk ”Sonderweg”,⁶⁷² som ikke kan efterfølges, fordi den er betinget af en række særlige tyske forhold?⁶⁷³ Har EU været påvirket af en tysk erindringspolitisk norm eller har EU's erindringspolitik i højere grad været under indflydelse af andre forhold? Og har tyske erindringspolitiske normer – hvis de eksisterer – været medvirkende årsag til, at Holocaust blev et fælles europæisk, fremfor et tysk, ansvar?

For at kvalificere diskussionen er det formålstjenstligt også at inddrage andre bud end Garton Ashs på, hvad der karakteriserer tysk erindringspolitik for så vidt angår Holocaust.

I det følgende vil jeg koncentrere mig om, hvordan Tyskland har håndteret Holocaust og nazismen efter 1945. Tysklands behandling af kommunismen efter 1989 vil blive inddraget, men er ikke det primære fokus. Jeg vil diskutere, hvorvidt EU's erindringspolitik for så vidt angår Holocaust

⁶⁷¹ Se Ritzau 2010/12/14

⁶⁷² ”Sonderweg”-begrebet – i negativ forstand – udviklede sig i den tyske historieforskning i 1960'erne for at forklare hvordan Det Tredje Rige kunne opstå i Tyskland og hvordan Holocaust kunne finde sted. Grundtanken er kort fortalt, at Tysklands udvikling siden anden halvdel af 1800-tallet har fulgt en særlig vej – en ”Sonderweg” – som gør at den tyske historie og nationalkarakter adskiller sig fra resten af Europa. (Frohnert 2003:95f)

⁶⁷³ Modsetningen mellem DIN-norm og tysk Sonderweg er inspireret af titlen på en paneldebat – ”DIN-Norm oder neuer deutscher Sonderweg: Aufarbeitung *made in Germany* als Modell?” – der fandt sted i september 2007 på konferencen ”Aufarbeitung der Diktatur – Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit” i Heidelberg. (Auszüge der Podiumdiskussion 2009)

var påvirket af tyske erindringspolitiske normer og om disse bevirkede, at Holocaust blev et europæisk ansvar. Det adskiller sig fra diskussionen om, hvorvidt den europæiserede eller globaliserede holocausterindring bruges som erindringsnorm for den måde, hvorpå erindringen om kommunisme håndteres.⁶⁷⁴

5.1 "Vergangenheitsbewältigung", 1945-1990

Det tyske begreb "Vergangenheitsbewältigung" oversættes typisk til "opgør med fortiden".⁶⁷⁵ En sådan oversættelse implicerer, at en stat bearbejder fortiden for derefter at lægge den bag sig, hvilket dog ikke er særlig rammende for de konnotationer, det tyske begreb har. Begrebet "Vergangenheitsbewältigung" rummer mere end det og en mere præcis oversættelse ville være (stadig) fortidsbearbejdelse, idet der er tale om, at fortiden til stadighed bearbejdes, fortolkes og instrumentaliseres.

Begrebet "unbewältigten Vergangenheit" blev brugt første gang i 1955 og "Vergangenheitsbewältigung" er i mange år blevet forbundet med venstrefløjen, idet denne var særligt aktiv i Tyskland hvad angår bestræbelserne på at konfrontere den nazistiske fortid. Begrebet knytter sig til Vesttysklands manglende bearbejdning af arven efter nazismen og Holocaust, men er særligt siden 1989 også blevet brugt bredere om fortidsbearbejdelse som sådan og navnlig i forbindelse med opgøret med kommunismen. I tysk kontekst taler man folgelig om dobbelt "Vergangenheitsbewältigung".⁶⁷⁶

Erindringen om nazisme spillede en central rolle i statsdannelsen både i Vesttyskland og i DDR, men manifesterede sig vidt forskelligt. Sociologen Rainer Lepsius mener, at Østrig og de to tyske stater repræsenterer tre forskellige varianter af måden at håndtere arven efter nazismen. I Østrig blev nazismen eksternaliseret, i DDR blev den universaliseret som fascisme og i Vesttyskland blev den internaliseret.⁶⁷⁷ Fokus i det følgende vil være den vesttyske "Vergangenheitsbewältigung".

Vesttysklands forhold til nazismen og "Det Tredje Rige" var præget af ambivalens og dobbelthed. Den politiske elite så sig som den retlige arvtagere efter det nazistiske Tyskland, men det var svært for den nydannede stat at integrere nazismen i et positivt selvbillede og man ønskede på en og

⁶⁷⁴ Sidstnævnte vil blive behandlet i afsnittet "Holocausterindringen som erindringsnorm?".

⁶⁷⁵ Bork et al. 2004

⁶⁷⁶ Frohnert 2003:81f & 106; Fischer & Lorenz 2009:275-279

⁶⁷⁷ Reichel 1995:34-36

samme tid at distancere sig fra fortiden og vedkende sig et ansvar for at konfrontere og forsone sig med den.⁶⁷⁸

Det tyske socialdemokrati (SPD) under ledelse af Kurt Schumacher var af den overbevisning, at landet burde konfrontere nazismen og påtage sig ansvaret for de forbrydelser, som nazismen havde begået. Han afviste tanken om, at tyskerne var kollektivt skyldige, men mente godt, at de vidste, hvad der havde fundet sted under krigen. Schumacher blev modsagt af Konrad Adenauer, der var leder af det konservative, kristendemokratiske CDU. Adenauer førte en langt mindre konfrontatorisk politik, der, da han blev valgt som Vesttysklands første forbundskansler i 1949, også blev den dominerende. Adenauers erindringspolitiske kurs blev dermed bestemmende for den måde, som arven efter nazismen blev håndteret på.⁶⁷⁹

Den tyske håndtering af arven efter nazismen var i årene frem til 1949, hvor Forbundsrepublikken og siden også DDR blev dannet, men også i årene herefter, under stærk indflydelse af de allierede besættelsesmagter. I alle fire besættelseszoner blev der indledt en omfattende afnazificeringsproces, som dog viste sig at være overambitiøs og uoverkommelig, endsige kontraproduktiv for statsdannelsen. De allierede retsforfulgte også flere af de tidligere topnazister ved Nürnbergdomstolen, hvor folkedrabets på Europas jøder dog ikke var et særskilt anklagepunkt, men udgjorde en del af anklagen om forbrydelser mod menneskeheden.

Den nyetablerede vesttyske stat brød med den hidtidige afnazificeringspolitik, hvilket blandt andet betød, at flere af de ledende topnazister gik fri eller blev løsladt efter få år i fængsel. I stedet indledtes en politik, som forsøgte at balancere både hensynet til de skadeslidte i form af økonomisk og moralsk kompensation og hensynet til de mange tyske borgere, som på den ene side var tidligere nazister, men som staten på den anden side havde brug for i opbygningen af en velfungerende stat.⁶⁸⁰

De politiske partier vidste endvidere, at de skulle høste stemmer blandt en befolkning, der "... *in free and fair elections, would have chosen Hitler by an overwhelming majority a mere decade earlier.*" Det gik derfor ikke an at fordømme og stigmatisere befolkningen alt for kraftigt:

Whoever professed "changed convictions" could mostly count on forbearance. It was the "incorrigibles" who faced problems with a judiciary still finding it difficult to focus on the right – those who

⁶⁷⁸ Reichel 1995:40-47; Frohnert 2003:90f

⁶⁷⁹ Herf 2002:187-190; Frohnert 2003:84f

⁶⁸⁰ Bloxham 2001; Frei 2002:xi-xv & 303-309; Herf 2002:185-190; Frohnert 2003:85f for denazificering og Nürnberg 185-190

explicitly refused the anti-Nazi behavioral code, thus troubling, among other things, the general need for quiet.⁶⁸¹

Det vigtigste var enten at angre sin fortid som nazist eller tie stille om sine sympatier.

Skylden og ansvaret for nazismens forbrydelser blev placeret hos en lille gruppe topnazister bestående af Hitler og hans nærmeste, hvoraf flere blev dømt ved Nürnbergdomstolen. De allieredes bestræbelser på at afnazificere det tyske samfund blev af den tyske befolkning set som et udtryk for, at alle tyskere blev anset som kollektivt skyldige. Det var dog ikke i overensstemmelse med de allieredes faktiske holdning. Modreaktionen hos mange tyskere var at se sig som kollektivt uskyldige ofre for nazismen. Den havde "forført"⁶⁸² dem, og "... *die Vorbehalte gegen Schuldanerkennung, Strafverfolgung und Wiedergutmachung waren groß.*"⁶⁸³ Det tyske folks lidelser blev fremhævet på bekostning af de jødiske ofre, og den tyske modstand mod det nazistiske regime blev fremhævet, mens regimet selv og dets forbrydelser blev nedtonet eller dæmoniseret:

Der Terror, die Gewaltverbrechen, die NS-Führung blieben unterthematized, wurden dämonisiert oder verharmlost, und mit einem ... im West heroischtragisch getönten, eindrucksvollen Bild des Widerstands konfrontiert.⁶⁸⁴

Nürnbergdomstolen og den underordnede rolle, som forbrydelserne mod de europæiske jøder havde i anklageskriftet, var medvirkende årsag til, at folkedrabet (der først senere fik betegnelsen Holocaust) ikke blev erkendt i årene umiddelbart efter krigen. Og det blev dermed heller ikke del af erindringspolitikken, hverken i Tyskland eller i resten af Europa. Det var desuden svært for tyskerne at gøre op med fortiden og gøre sig fri af den skam, som mange følte. Man så indad, men på sine egne ofre frem for de ofre, som nazismen havde kostet. Hermann Lübke har desuden hævdet at "... the "communicative silence" in the 1950s on the Nazi past was a necessary condition for the transformation of former Nazis to citizens in a new democracy."⁶⁸⁵ Stilheden var altså, som også antydet ovenfor, nødvendig for statsdannelsen.

Situationen forandrede sig dog, og stilheden forsvandt gradvist. Den forskningsmæssige interesse for det nazistiske regime var til stede i Vesttyskland allerede umiddelbart efter krigen, hvor vesttyske historikere blandt andet udviklede teorien om en tysk "Sonderweg", der kunne forklare, hvorfor det gik så galt i Tyskland. En anden forklaringsmodel var at se

⁶⁸¹ Frei 2002:309, citater s. 310 & 311

⁶⁸² Efter Frei 2002:311

⁶⁸³ Reichel 1995:citat s. 43

⁶⁸⁴ Reichel 1995:40-47, citat s. 46; Frei 2002:304-306; Frohnert 2003:84f

⁶⁸⁵ Citeret efter Citeret efter Frohnert 2003:84f, citat s. 84

Hitler som ansvarlig og det tyske folk som ofre, hvilket kan udtrykkes i begrebet "Führerstaat". Totalitarismeteorien, der sidestillede nazisme og stalinisme, var endnu en almindelig forklaringsmodel, som endvidere kunne udlægges på den måde, at nazismen ikke var så enestående og dermed så slem endda. I 1960'erne begyndte de vesttyske historikere gradvist at interessere sig for nazismens ofre og tyskernes ansvar for krigen og nazismens forbrydelser.

Den politiske interesse for nazismen var til stede i Vesttyskland allerede i 1950'erne, hvor den vesttyske Bundestag blandt andet diskuterede, hvorvidt forældelsesfristen for nazismens forbrydelser skulle forlænges. Særligt de teoretiske aspekter af totalitarisme og fascisme var genstand for forskningsmæssig og politiske interesse, hvorimod:

... no great interest in the individuals behind the victims was expressed. Instead the discussion of National Socialism to a great extent was situated at a theoretical level about systems and theories of Fascism. There was no opening towards commemoration. Neither was there any genuine interest in the individual perpetrators, who were dealt with in a lump.⁶⁸⁶

Ønsket om at konfrontere fortiden, anerkende den tyske skyld og det tyske ansvar for at erindre fortidens ugerninger var blandt andet drevet frem af 68'er-generationen, der udfordrede den dominerende narrativ og begyndte at stille spørgsmålstejn ved, hvad deres forældre eller bedsteforældre foretog sig under krigen.⁶⁸⁷ En af de politiske skikkelser, som var med til at bryde tavsheden, var den nyvalgte socialdemokratiske forbundskansler Willy Brandt. Han ønskede med sin såkaldte "Ostpolitik" at arbejde for tilnærmelse mellem øst og vest, hvilket også implicerede en større åbenhed over for historiske spørgsmål. Et eksempel på den øgede åbenhed over for fortiden er Willy Brandts berømmede knæfald ved mindesmærket for den jødiske opstand i Warszawa-ghettoen, som han foretog under et statsbesøg i Polen i 1970. Knæfaldet er blevet et symbol på Vesttysklands forsøg på at overvinde fortiden og vedkende sig et tysk ansvar for Holocaust. Et symbol, som fremstår desto stærkere, fordi Willy Brandt selv levede i eksil under krigen og ikke var personligt involveret i nazismens ugerninger.⁶⁸⁸ Brandts efterfølger Helmut Schmidt, ligeledes SPD, "... followed the same line, and in 1977 was the first German Chancellor to give a speech in Auschwitz."

⁶⁸⁶ Se også Reichel 2001:182-198 for de såkaldte "Verjährungsdebatten" i Bundesdagen; Frohnert 2003: citat s. 100

⁶⁸⁷ Frohnert 2003:92-102

⁶⁸⁸ Krzemiński 2001; Frohnert 2003:100

Hele det politiske spektrum bakkede dog ikke op om den nye kurs, som særligt blev båret frem af de tyske socialdemokrater.⁶⁸⁹

Theodor Heuss (forbundspræsident 1949-59) anses også som en af de politiske personligheder, der var med til at igangsætte en kollektiv bevidsthed om nazismens forbrydelser. Han præsenterede blandt andet ideen om et kollektivt tysk ansvar i en tale holdt i Bergen-Belsen i 1952. Her gav Heuss udtryk for, at tyskerne burde se deres fortid i øjnene og vedkende sig et ansvar for fortidens hændelser. Hans intentioner bredte sig dog først til den brede befolkning i 1980'erne: "... *Heuss began an elite tradition of political recollection that would eventually contribute to broader public discussion and action.*"⁶⁹⁰

Tv-serien "Holocaust" bidrog også i Tyskland til at øge bevidstheden om Holocaust blandt den brede befolkning. Serien var med til at øge tyskeres vilje til at konfrontere fortiden og sætte gang i en diskursændring, så det nu var tyskerne som gerningsmænd og ofrene for tyskerne, der var i centrum, og ikke tyskerne som ofre.⁶⁹¹

Helmut Kohl, der blev valgt som kansler for CDU i 1982, lagde en ny linje i den tyske "Vergangenheitsbewältigung". Han ønskede at udvide perspektivet og se på andre mere positive aspekter af den tyske historie for derigennem at skabe en positiv tysk identitet uden dog at fornægte landets nazistiske fortid. Ikke desto mindre er den tyske nationalidentitet i vid udstrækning negativt defineret og erindringen om nazisme spiller en central rolle. Den negativt definerede tyske nationalidentitet har givet anledning til at betegne den som post-national (i modsætning til en traditionel positiv nationalidentitet) og Auschwitz er blevet betegnet som "... *"deutsche Staatsraison"* (*raison d'état*)."⁶⁹²

Kohls partifælle, den tyske forbundspræsident Richard von Weizsäcker (forbundspræsident 1984-1994), bidrog også til at ændre vesttyskernes opfattelse af krigen, hvis afslutning blev set som et symbol på sammenbrud, nederlag og skam. I en tale til den tyske forbundsdag, holdt for at markere 40-året for den 8. maj 1945, brød Weizsäcker med denne opfattelse, idet han brugte ordet befrielse om dagen:

Der Blick ging zurück in einen dunklen Abgrund der Vergangenheit und nach vorn in eine ungewisse dunkle Zukunft. Und dennoch wurde von Tag zu Tag klarer, was es heute für uns alle gemeinsam zu sagen gilt: Der 8. Mai war ein Tag der Befreiung. Er hat uns alle befreit von dem menschenverachtenden System der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft.

⁶⁸⁹ Frohnert 2003:100f, citat s. 100

⁶⁹⁰ Herf 2002:190-192, citat s. 190

⁶⁹¹ Reichel 2001:205; Frohnert 2003:101; Zander 2003; Cornelissen 2009:28f

⁶⁹² Frohnert 2003:102-107, citat s. 106; Faulenbach 2009:47

...

Wir dürfen den 8. Mai 1945 nicht vom 30. Januar 1933 trennen. Wir haben wahrlich keinen Grund, uns am heutigen Tag an Siegesfesten zu beteiligen. Aber wir haben allen Grund, den 8. Mai 1945 als das Ende eines Irrweges deutscher Geschichte zu erkennen, das den Keim der Hoffnung auf eine bessere Zukunft barg.⁶⁹³

Ved at omtale dagen som en befrielse forsøgte Weizsäcker at bringe tyskerne på linje med resten af Europa. Ikke forstået sådan, at årene under nazistisk styre skulle fornægtes eller bagatelliseres. Men ved at omtale den 8. maj som en befrielse sagde han, at også Tyskland var besat af nazismen. Han mente ikke, at tyskerne havde grund til at fejre den 8. maj, men forsøgte at se afslutningen på krigen, og den vildfarelse som nazismen var, som en ny begyndelse. Nemlig begyndelsen på en vesttysk stat, hvis succes det ifølge Weizsäcker var tilladt at glæde sig over.⁶⁹⁴

Den såkaldte "Historikerstreit", der udspillede sig i de vesttyske medier mellem 1986 og 1987 viste også, hvilken helt central plads den nazistiske fortid indtog i tysk selvforståelse i 1980'erne. Stridens kerne var, hvorvidt Holocaust var unik eller kunne kontekstualiseres og sammenlignes med det stalinistiske Gulag. Striden blev startet af historikeren Ernst Nolte, der udfordrede Holocausts singularitet. Flere national-konservative intellektuelle med Nolte i spidsen

... pleaded for comparisons between the Holocaust and the genocide of citizens of the Soviet Union under Lenin and Stalin. Nolte even claimed that there was a causal nexus between the GULAG and the Holocaust.⁶⁹⁵

Omvendt mente flere venstre-liberale intellektuelle, med Jürgen Habermas i spidsen, at Holocaust var singular, og at en sammenligning med andre folkedrab ville trivialisere og relativere Holocaust. "Historikerstreit" var en historiefaglig debat med stærke politiske undertoner, idet spørgsmålet om Holocausts singularitet ikke alene var et spørgsmål om historiefortolkning, men også afslørede en splittelse mellem højre og venstre.⁶⁹⁶

Splittelsen gik længere tilbage og var som beskrevet også at se i holdningen til nazisme i årene umiddelbart efter krigen, hvor venstrefløjen ønskede at konfrontere den nazistiske fortid, mens højrefløjen var fortalere for at nedtone den. Derudover var sammenligningen mellem nazisme og stalinisme et centralt element i totalitarismeteorien, der som nævnt var

⁶⁹³ Weizsäcker 1985/5/8

⁶⁹⁴ Reichel 1995:290-296

⁶⁹⁵ Frohnert 2003:citat s. 104 Citat Frohnert s. 104

⁶⁹⁶ Frohnert 2003:104-106

populær i forskningsmæssig sammenhæng i 1950'erne. Sammenligningen kan ses som et forsøg på at nedtone den nazistiske fortid.

5.2 En tysk "Sonderweg"?

Tre forhold karakteriserede Tysklands måde at bearbejde arven efter Holocaust og nazismen på: fortiden blev behandlet i en juridisk kontekst; uddannelse, erindringssteder, mindedage og andre erindringsrelaterede aktiviteter spillede en central rolle; der var en stærk vilje til at konfrontere de særligt tabubelagte dele af fortiden, særligt efter 1990.

Ulrike Jureit og Julie Trappe har fremhævet det retslige eller juridiske aspekt som et særligt tysk træk, der har domineret den måde, som nazismen, men også kommunismen, er blevet håndteret på i henholdsvis Vesttyskland og det forenede Tyskland.⁶⁹⁷ De juridiske aspekter fylder også meget i Peter Reichels "Vergangenheitsbewältigung in Deutschland"⁶⁹⁸ og hos Garton Ash, både i hans beskrivelse af den såkaldte DIN-norm og i andre sammenhænge. Et eksempel er en artikel, hvor han sammenligner den måde, hvorpå Tyskland og flere østeuropæiske lande efter 1989 bearbejdede deres fortid. Her fremfører han, at der overordnet set er tre måder at håndtere en problematisk fortid på: "*Trials, purges or history lessons*."⁶⁹⁹

Dette leder videre til den betydning, som uddannelse og det man kunne kalde "erindringsaktiviteter og -steder" har, og som Garton Ash også fremhæver.⁷⁰⁰ Endnu et eksempel er Christoph Cornelissen, der vender blikket mod den brede tyske uddannelsesindsats. Han mener, at dem der fremhæver Tyskland som en model til efterfølgelse, primært har "... *die außerordentlich großen Bildungsanstrengungen* ..." for så vidt angår det nazistiske regime og Anden Verdenskrig i tankerne.⁷⁰¹ Bernd Faulenbach ligger på linje med Cornelissen og betoner, at det tyske "Gedenkstättenwesen", der kom i centrum efter 1990, ikke har nogen parallel andre steder.⁷⁰²

Endelig er der viljen til at konfrontere fortiden, som Cornelissen dog ikke mener, er særligt tysk. Han påpeger, at tyskerne – i lighed med andre europæiske lande – efter 1990 har adresseret flere af de temaer, som tidligere var tabu, hvilket han ser som en indikator på, at:

⁶⁹⁷ Jureit 2009:124-127; Trappe 2009:108f

⁶⁹⁸ Reichel 2001

⁶⁹⁹ Ash 2000:citat s. 301, de tre tilgange udgør også artiklens titel.

⁷⁰⁰ Ash 2002a

⁷⁰¹ Cornelissen 2009:34 Det tyske ord "Bildung" er en bredere betegnelse end det danske "uddannelse" og kan også oversættes til "dannelse". For overskuelighedens skyld vil jeg her bruge betegnelsen "uddannelse", underforstået at dette skal opfattes bredt.

⁷⁰² Faulenbach 2009:46f, se også s. 302 for listning af karakteristika.

... der deutsche Weg der "Vergangenheitsbewältigung" weniger als ein Modell zu begreifen ist, sondern vielmehr als integraler Bestandteil einer transnationalen Entwicklung verstanden werden kann.⁷⁰³

Cornelissen ser altså den tyske måde at håndtere fortiden på som et billede på en generel tendens til at konfrontere de problematiske sider af fortiden. Mere generelt betragtet er der flere indikatorer på, at Vesttyskland og siden også det genforenede Tyskland har fulgt det samme mønster som resten af Europa (herunder også EU), og at der derfor ikke var tale om nogen tysk Sonderweg.

Lighederne bestod blandt andet i følgende: Ansvar et eller skylden for nazismens forbrydelser, herunder også folkedrab et på Europas jøder, blev tilskrevet en lille gruppe – i Tysklands tilfælde en nazistisk klike og i Europas tilfælde tyskerne. Erindringskulturen var stærkt nationalt præget og hver nation koncentrerede sig – ligesom Vesttyskland – om sine egne ofre og om den modstand, nationen havde ydet nazismen. Først i løbet af 1980'erne og for alvor i 1990'erne indtrådte der en ændring, så det nu var Holocaust og de jødiske ofre, som kom i centrum og fik europæernes sympati:

... Empathie über Individualisierung der historischen Figuren, sollte seit den 1980er Jahren geradezu einem Markenzeichen der neu aufkommenden "Vergangenheitsbewältigung" in vielen Ländern werden.⁷⁰⁴

Udviklingen afspejlede sig også i EU, hvor Holocaust i 1990'erne for alvor blev en del af diskursen. Og hvor der i Europa-Parlamentet udviklede sig en erindringspolitik koncentreret om ansvaret for samt ofrene for Holocaust frem for skyld og de nazistiske gerningsmænd.

Heller ikke det at se fortiden gennem juridiske briller og fokuset på uddannelse og erindring kan betegnes som enestående tyske tendenser. Nürnbergdomstolen var eksempelvis de allieredes initiativ og den for holocausterindringen skelsættende Eichmann-retsag foregik i Jerusalem og var initieret af Israel. Sagen mod Kurt Waldheim i Østrig og flere franske retssager mod tidligere nazister var også med til at forme bevidstheden om Anden Verdenskrig i henholdsvis Østrig og Frankrig.⁷⁰⁵ Juridiske spørgsmål optrådte også i EU's erindringspolitik. I 1990'erne var erstatningspolitikken eksempelvis genstand for opmærksomhed i EU-regi og i forbindelse med østudvidelsen var ansøgerlandenes retsopgør efter Anden Verdenskrig et tema, der tiltrak sig nogen opmærksomhed. Den historiske

⁷⁰³ Cornelissen 2009:34.

⁷⁰⁴ Cornelissen 2009:30

⁷⁰⁵ Golsan 2006:90-98; Judt 2007:803-831

bevidsthed om Holocaust og erindringspolitikken blev altså også set i en juridisk kontekst andre steder end i Tyskland. Dette synspunkt fremsættes også af Omer Bartov, der mener, at retssagerne mod de nazistiske gerningsmænd overordnet set har "... *enhanced public awareness of the Holocaust, legitimized its study as an historical event, and channelled public perceptions of the nature of the event.*"⁷⁰⁶

Uddannelse og "erindringsaktiviteter og -steder" har ligeledes været almindelige i erindringspolitisk sammenhæng, hvilket der er talerige eksempler på rundt omkring i Europa og i EU. Uddannelse var eksempelvis et gennemgående træk i de erindringspolitiske resolutioner om Holocaust, som Europa-Parlamentet har vedtaget siden 1989. I en resolution fra 1995 nævnte parlamentet for eksempel "... *the fundamental importance of education in preserving and passing on memories, particularly with regard to the Second World War,*"⁷⁰⁷ og i 2005 hed det, at "... *remembrance and education are vital components of the effort to make intolerance, discrimination and racism a thing of the past.*"⁷⁰⁸

Som det sidste citat viser, var uddannelse også et vigtigt element i EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme, der i løbet af 1990'erne nærmest blev synonym med holocausterindring. Uddannelse har ligeledes stået centralt i EU's indsats for at bevare de nazistiske koncentrationslejre, der eksempelvis blev placeret under budgetposten "Uddannelse og Kultur", da den i 2004 fik et egentligt retsgrundlag. Netop støtten til at bevare de nazistiske koncentrationslejre, der har været på EU's budget siden 1995, illustrerede samtidig, hvordan det tyske "Gedenkstättenwesen" også kan have været et forbillede for EU. Ønsket om at bevare de erindringssteder, som knyttede sig til Holocaust og nazisme, har således været et gennemgående træk i EU's erindringspolitiske indsats vedrørende Holocaust efter 1995.

Alt dette taget i betragtning er det imidlertid svært at komme udenom, at Tyskland var – og er – et særtilfælde. For at vende tilbage til Cornelissen udpeger han også flere særlige forhold, som gjorde sig gældende i Vesttyskland og efter 1990 i det forenede Tyskland. Og på den baggrund konkluderer han, at det er muligt at tale om en tysk "Sonderweg". Blandt de særligt tyske forhold regnes eksempelvis den omstændighed, at den vesttyske "Vergangenheitsbewältigung" var under indflydelse af de allierede. Sejrsmagterne foranstaltede eksempelvis Nürnbergdomstolen og de vestlige allierede lagde linjerne for den vesttyske afnazificering i årene frem til 1949, hvor forbundsrepublikken blev dannet og overtog ansvaret for afnazificeringen.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Matthäus et al. 2011:124

⁷⁰⁷ Europa-Parlamentet 1995/6/15:D

⁷⁰⁸ Europa-Parlamentet 2005/1/27:§ 5

⁷⁰⁹ Herf 2002:185, fremhæver samme pointe; Cornelissen 2009:36

Videre skriver Cornelissen, at omverdenens bevågenhed var med til at gøre den vesttyske "Vergangenheitsbewältigung" til noget særligt:

Auch noch nach der Übernahme der justiziellen Aufarbeitung in deutsche Verantwortung blieb die Bundesrepublik unter dauernder und intensiver Beobachtung des Auslands.⁷¹⁰

De nævnte forhold – de allieredes indflydelse og bevågenheden udefra – hang tæt sammen med Tysklands rolle som gerningsmandsnation, hvilket også har haft stor betydning og må betegnes som et særligt tysk træk. Tyskland blev set som, og har, i hvert fald siden 1980'erne, også set sig selv som, gerningsmandsnation og arvtager efter det nazistiske regime. Mangt en europæisk nation har følgelig defineret sig i forhold til – og som offer for – det nazistiske Tyskland og de uretmæssigheder, regimet begik mod nationen. Endelig må den omstændighed, at Holocaust trods alt udsprang af den jødepolitik, som blev ført i det dengang nazistiske Tyskland, også regnes som et særligt tysk forhold.

På den ene side tegnede der sig et billede af en tysk "Sonderweg", men på den anden side fulgte Tyskland i flere henseender det samme mønster, som også gjorde sig gældende i andre europæiske lande og i EU. Set i lyset af Garton Ashs påstand om en tysk DIN-norm må man derfor spørge sig selv, om Tyskland har fulgt en tendens fastsat andetsteds. Eller om Tyskland gik foran og skabte tendensen og dermed fungerede som en særlig erindringspolitisk aktør i EU-sammenhæng – om Holocaust blev et fælles europæisk ansvar, fordi tyske politikere arbejdede aktivt for det?

5.3 Tyskland som erindringspolitisk aktør i EU?

Der er eksempler på, at Tysklands måde at håndtere arven efter nazismen og Holocaust på blev brugt som et forbillede i EU og at tyske erindringsnormer dermed blev gjort europæiske.

I forbindelse med forhandlingerne om en rammeafgørelse om Holocaustbenægtelse skrev Kommissionen eksempelvis, at den havde brugt tysk lovgivning som inspirationskilde. Den tyske påvirkning sås også i EU's grundnarrativ, der ligesom den tyske tog udgangspunkt i en negativ erfaring, som blev brugt til at fortælle en positiv historie og skabe en positiv (national) identitet. En sådan narrativ er ifølge Bernhard Giesen et tegn på, at den tyske form for nationalidentitet er blevet normen.⁷¹¹

Endnu et eksempel er Tysklands beslutning om at gøre den 27. januar til mindededag for nationalsocialismens ofre, der satte sig spor i Europa-

⁷¹⁰ Cornelissen 2009:36

⁷¹¹ Giesen 2004:144

Parlamentet. Som Harald Schmid også har påpeget, betød Tysklands beslutning ikke, at andre europæiske lande straks fulgte trop:

Mit der Institutionalisierung des 27. Januar in der Bundesrepublik setzte nicht sofort eine Adaption in anderen europäischen Ländern ein. Es bedurfte eines mehrjährigen Prozesses, der seit der Jahrhundertwende einen Schub erhielt, bis der Gedenktag auf intergouvernementaler und transnationaler Ebene verankert war.⁷¹²

Det var stort set det samme billede, der tegnede sig i Europa-Parlamentet. Parlamentet fremstod afventede med hensyn til at vælge en konkret dato for en europæisk holocausterindringsdag, og selvom Tysklands beslutning satte sig spor i parlamentet, kom det afgørende skub først med den bredere europæiske konsensus, der blev udtrykt i Stockholm-erklæringen fra 2000.

Holocausterindring fik momentum i europæisk politik i 1990'erne på grund af flere faktorer. Så selvom den tyske fortidsbearbejdelse i nogen udstrækning blev brugt som et forbillede i EU, ville det være at overvurdere dens betydning, hvis man hævdede, at holocausterindring fik momentum i EU alene som følge heraf. Det at tysk fortidsbearbejdelse blev brugt som forbillede, er ikke ensbetydende med, at Tyskland bevidst har spillet en særlig aktiv erindringspolitisk rolle og bidraget aktivt til at give holocausterindringen politisk momentum i EU.

Der er indicier på, at Tyskland har arbejdet for at give holocausterindringen politisk momentum i EU-regi. Rådet nåede eksempelvis til enighed om rammeafgørelsen om at forbyde holocaustbenægtelse under det tyske formandskab i 2007 – 6 år efter at Kommissionen havde fremlagt et forslag i 2001. En analyse af, hvilke parlamentsmedlemmer, der var med til at fremsætte forslag til i alt syv erindringspolitiske resolutioner vedtaget i Europa-Parlamentet mellem 1993 og 2005, peger i samme retning.⁷¹³

De anvendte erindringspolitiske resolutioner og deklARATIONER fra Europa-Parlamentets hånd blev typisk vedtaget på baggrund af et fælles resolutionsforslag fremlagt af de af parlamentets medlemmer, som måtte være interesserede, og som kunne nå til enighed om et fælles forslag. Der var en svag overvægt af tyske parlamentsmedlemmer blandt forslagsstillerne bag de syv fælles resolutionsforslag. Ud af de i alt 109 forslagsstillere var 20

⁷¹² Schmid 2008:187f

⁷¹³ RDE et al. 1993/2/10; PSE et al. 1995/6/14; Europa-Parlamentet 1995/12/14, debate:intet fælles forslag, se derfor debat for forslagsstillere; PSE et al. 1998/7/15; Europa-Parlamentet 2000/7/7; PPE-DE et al. 2005/1/24; PPE-DE et al. 2005/5/10

tyske parlamentsmedlemmer, mens 18 var franske og 13 var italienske.⁷¹⁴ Der var dermed ikke tale om nogen tydelig overvægt af tyske forslagsstillere, og man kan ikke på den baggrund konkludere, at tyske parlamentsmedlemmer var væsentligt mere aktive end for eksempel de franske. Tværtimod var andelen af tyske og franske forslagsstillere nogenlunde lige stor. Det giver anledning til at overveje, om det fransk-tyske partnerskab, der lige siden dannelsen af Kul- og Stålfællesskabet og EF har været afgørende for, hvordan samarbejdet har udviklet sig, også havde erindringspolitisk betydning i EU.

Erindring og historie kan opfattes som et magtmiddel, der anvendes i politik. Erindringspolitik kan betragtes som symbolske tilkendegivelser uden reel betydning, men kan dog også være et udtryk for realpolitiske hensyn. For eksempel tog Göran Persson angiveligt initiativ til at oprette "Levande Historia" og ITF for at lede opmærksomheden væk fra eventuelle søgsmål mod den svenske stat. Endnu et eksempel er en tale, som Anders Fogh Rasmussen holdt den 29. august 2003, hvori han brugte opgøret med samarbejdspolitikken den 29. august 1943 som argument for et dansk engagement i Irak-krigen.⁷¹⁵ I 1990'erne blev Holocaust brugt som argument for at gribe ind i krigene på Balkan. Og i EU regi blev Holocaust set som en del af begrundelsen for at bekæmpe racisme, fremmedhad og antisemitisme og som et argument for at arbejde for menneskerettighederne.

EU's forhold til Rusland er endnu et eksempel på, hvordan aktuelle hensyn fik indflydelse på EU's erindringspolitik. I forbindelse med 60-året for afslutningen på Anden Verdenskrig gav flere af Europa-Parlamentets medlemmer udtryk for, at Rusland burde påtage sig ansvaret for sovjetkommunismens forbrydelser.⁷¹⁶ Rusland var imidlertid en vigtig handels- og samarbejdspartner for EU og leverandør af olie og gas til Europa, hvorfor EU havde et ønske om at opretholde gode forbindelser til landet. EU som sådan havde derfor ikke nødvendigvis nogen interesse i at presse på for en russisk ansvarspåtagelse.

I Frankrig var der, ligesom i talrige andre europæiske lande, sammenhæng mellem erindringspolitik og indenrigspolitik for så vidt angår Holocaust. Et af de seneste franske eksempler er Nicolas Sarkozys forslag fra 2008 om at gøre det obligatorisk for alle 10-årige franske skoleelever at stifte bekendtskab med den skæbne, som overgik et af de fransk-jødiske børn, der blev dræbt under Holocaust. Forslaget forårsagede indenrigspolitiske

⁷¹⁴ De øvrige forslagsstillere fordelte sig således: Belgien: 10; Spanien: 9; Holland: 8; Grækenland: 7; Portugal: 4. 2 fra henholdsvis Østrig, Finland, Sverige og Irland. Samt 1 fra henholdsvis Luxembourg, Polen og Danmark.

⁷¹⁵ Rasmussen 2003/8/29; Forchtner 2010; Farbøl 2011

⁷¹⁶ Europa-Parlamentet 2005/5/11, debate

diskussioner i Frankrig og er blevet udlagt som et udtryk for Sarkozys pro-jødiske politik, der blandt andet sikrede ham stemmer fra fransk-jødiske vælgere.⁷¹⁷

Endnu et eksempel på et område, hvor erindringspolitik har spillet en rolle, er relationen mellem Frankrig og Tyskland. Billedet af François Mitterrand og Helmut Kohl, der i 1984 holdt hinanden i hånden under et besøg på Verdun, der var scene for et af de største og mest berømmede slag mellem Frankrig og Tyskland under Første Verdenskrig, er eksempelvis blevet et vigtigt symbol på den fransk-tyske forsoning og de to præsidenters tætte samarbejde.⁷¹⁸

Den dengang nyvalgte franske præsident Jacques Chirac var i 1995 den første franske præsident, som tilkendegav, at Frankrig havde et medansvar for Holocaust.⁷¹⁹ Chirac repræsenterede en ny generation, som ikke havde været personligt involveret i Vichy eller "la résistance", og hans tilkendegivelse af et fransk medansvar var et brud med den foregående generations erindringspolitiske linje, der netop nedtonede Vichy og i stedet fokuserede på "la résistance" og de Gaulle. Altså på den franske modstand mod nazismen frem for kollaborationen med det nazistiske Tyskland og den aktive rolle, som Vichy også spillede i udryddelsen af Frankrigs jøder.⁷²⁰

Chirac afløste Mitterrand, der havde markeret sig som en stærk fortaler for EU og haft et tæt parløb med sin tyske kollega Kohl. Set i det lys kan Chiracs tale tolkes som et forsøg på at tage over, hvor Mitterrand slap og styrke det fransk-tyske forhold yderligere ved at tage del i ansvaret for fortidens ugerninger såvel som samtidens politiske udfordringer. Kohls og Mitterrands tætte samarbejde til trods var sidstnævnte ikke nogen varm fortaler for tysk genforening.⁷²¹ Chiracs tale kan derfor også ses som en tilkendegivelse af, at han ikke delte Mitterrands holdning i den henseende.

Endelig havde Chirac i løbet af valgkampen udtrykt sig ambivalent i forhold til EU og Euroen, hvilket dog ændrede sig kort efter, at han var tiltrådt som præsident. Han gav nu udtryk for sin uforbeholdne støtte til begge dele og blev en aktiv part i EU's videre udvikling.⁷²² Talen kan ses som et led i denne kursændring.

Chiracs tilkendegivelse af et fransk medansvar for Holocaust kan alt i alt tolkes som et udtryk for, at han ønskede, at Tyskland og Frankrig i fællesskab skulle forme fremtidens Europa, og at dette blandt andet indebar, at de også skulle tage ansvar for fortidens forbrydelser i fællesskab. Året forinden deltog tyske soldater, som del af det tysk-franske Eurokorps,

⁷¹⁷ Banke 2008/12

⁷¹⁸ DGDB udateret

⁷¹⁹ Conan & Rouso 1998:227; Golsan 2006:98f; Judt 2007:819

⁷²⁰ Rouso 1991; Lagrou 2002; Golsan 2006

⁷²¹ Markovits & Reich 1997:124-130; Cole 2001:150, 130-133

⁷²² Cole 2001:59

endvidere i en markering af årsdagen for Vél d'Hiv aktionen i 1942. Markeringen foregik i Paris og det var første gang siden Anden Verdenskrig, at tyske soldater marcherede på Champs-Élysées.⁷²³ Det signalerede, at Frankrig allerede på daværende tidspunkt ønskede at dele ansvaret for aktionen (og dermed for Holocaust) med Tyskland. Endelig kan talen også ses som et udtryk for, at Chirac tog den tyske erindringspolitiske kurs, der handlede om at tage ansvar for Holocaust, til sig. Og at han dermed accepterede eller indordnede sig under en tysk erindringspolitisk standard.

Det fransk-tyske forhold har haft afgørende indflydelse på EU's udvikling. Partnerskabet mellem de to lande og ønsket om at binde landenes kul- og stålproduktion til hinanden for derved at forhindre en ny krig, var eksempelvis et af hovedtemaerne i Schuman-erklæringen fra 1950, hvori der blandt andet stod:

The coming together of the nations of Europe requires the elimination of the age-old opposition of France and Germany. Any action taken must in the first place concern these two countries. ... The solidarity in production thus established will make it plain that any war between France and Germany becomes not merely unthinkable, but materially impossible.⁷²⁴

Det fransk-tyske forhold har også siden præget det europæiske samarbejde, og relationen mellem landene har generelt set været afgørende for det politiske klima og de politiske resultater i EU.⁷²⁵ Særligt siden Tysklands genforening og op gennem 1990'erne har Tyskland dog fremstået som den stærkeste af de to, og Frankrig har ifølge politolog Alistair Cole måttet tilpasse sig tyske standarder, eksempelvis inden for det økonomiske politikområde.⁷²⁶ Chiracs tilkendegivelse af et fransk medansvar for Holocaust i 1995 kan som illustreret tyde på, at det samme var tilfældet erindringspolitisk set.

Frankrig har påvirket europæisk holocausterindring. Et eksempel kunne være Claude Lanzmanns film "Shoah" fra 1985, der var med til at skabe opmærksomhed omkring Holocaust, både i og uden for Frankrig. Endnu et eksempel, der kan bevidne, at Frankrig var blandt de første til at fokusere på udryddelsen af jøderne er "Mémorial de la Shoah" i Paris, grundlagt i 1950'erne, og "Center for Contemporary Jewish Documentation" (CDJC),

⁷²³ Frankfurter Allgemeine 2008/3/1

⁷²⁴ Schuman 1950/5/9

⁷²⁵ Cole 2001

⁷²⁶ Cole 2001:56-82, 151, 154

der allerede under krigen begyndte at indsamle dokumentation om den fransk/tyske jødepolitik, og som stod bag ”Mémorial de la Shoah”.⁷²⁷

Frankrig gjorde sig dog ikke for alvor bemærket i international sammenhæng, mens holocausterindring for alvor fik opmærksomhed i europæisk politik i 1990’erne. Initiativet til ITF var eksempelvis hovedsageligt svensk, mens hverken Frankrig eller Tyskland spillede en afgørende rolle i den forbindelse. Heller ikke i Europa-Parlamentet var der nogen markant fransk indflydelse at spore.

Franske europa-parlamentsmedlemmer var relativt godt repræsenteret blandt forslagsstillerne bag ovennævnte resolutioner. Og flere franske europa-parlamentsmedlemmer deltog aktivt i parlamentets debatter. Enkelte af dem forsøgte også at skabe opmærksomhed omkring de franske ofre for krigen. Et eksempel er fra 1993, hvor et fransk medlem af Europa-Parlamentet henledte opmærksomheden på behovet for at bevare og erindre ”... *[the] martyr villages such as Oradour-sur-Glane in my region ...*”.⁷²⁸

Initiativet ”Liberté pour l’Histoire”, der stod bag den såkaldte ”Blois-appel” var også et fransk initiativ. Dele af den franske historie har desuden stået centralt i EU. Eksempelvis Oplysningstiden, som sluttede med den Franske Revolution i 1789 og er en historisk periode, hvor blandt andre franske filosoffer var toneangivende.⁷²⁹ Men – modsat Tyskland – er der ikke nogen tydelige eksempler på, at Frankrigs måde at håndtere arven efter nazismen og i Frankrigs tilfælde Vichy-styret på blev brugt som forbillede i EU. Tværtimod illustrerede Chiracs tale i 1995, at Frankrig så Tyskland som forbillede og en attråværdig samarbejdspart.

Den tyske erindringspolitik har sat et vist aftryk på EU's holocausterindringspolitik i 1990’erne, og Tyskland er gået foran med hensyn til at påtage sig et ansvar for Holocaust. Det er dog vanskeligt at svare entydigt på, i hvor høj grad holocausterindring fik politisk momentum i EU i 1990’erne og blev et europæisk ansvar, fordi tyske politikere var særligt aktive i den henseende.

Den tyske sociolog Ulrich Beck mener, at EU domineres af tyske økonomiske standarder og at dette er sket uden, at Tyskland egentlig har ønsket det og arbejdet aktivt for at det skulle blive sådan.⁷³⁰ En lignende argumentation er at finde hos de to politologer Andrei Markovits og Simon

⁷²⁷ Golsan 2006; Judt 2007:epilog; Shoah udateret

⁷²⁸ Europa-Parlamentet 1993/2/11, debate:Pasty, RDE, Frankrig. Oradour-sur-Glane er navnet på en fransk landsby hvis indbyggere blev dræbt af Waffen-SS i juni 1944 (Farmer 2000)

⁷²⁹ Bekker-Nielsen et al. 2001:474f

⁷³⁰ Beck 2012; Rodgers 2013/3/29

Reich, der i 1997 hævdede, at Tysklands ageren i europæisk sammenhæng var kendetegnet ved en modvilje mod at udøve magt.⁷³¹

Sådanne tendenser kan også have været på spil i erindringspolitisk henseende. Holocaust blev ikke nødvendigvis et europæisk ansvar, fordi tyske politikere bevidst har arbejdet for det. Det kan også skyldes, at de andre lande så mod Tyskland og var særligt opmærksomme på Tysklands ageren, hvilket der er forskellige mulige forklaringer på.

Det kan på den ene side hænge sammen med, at Tyskland også på andre områder blev anset som et foregangsland og var toneangivende i EU. På den anden side har det også været naturligt at lade Tyskland gå foran set i lyset af, at Holocaust udsprang af den jødepolitik, som blev ført i det dengang nazistiske Tyskland. Den tyske fortidsbearbejdelse blev følgelig brugt som et forbillede, netop fordi der var tale om et særtilfælde – undtagelsen, der bekræftede reglen, som Stefan Troebst har udtrykt det.⁷³²

Omvendt er det også muligt, at Holocaust blev et europæisk anliggende, fordi Tyskland ønskede det. Markovits og Reich så i 1997 begyndende tegn på, at det genforenede Tyskland ønskede at skabe en stærkere tysk identitet som afløser for den europæiske, der ifølge dem dominerede den tyske selvopfattelse: "... *it is evident that the Germans' love affair with Europe as a substitute for their national identity is coming to an end in the 1990s. ... They are trading a European identity for a German one.*"⁷³³ Tyskerne, med den tyske elite som foregangsmænd, ønskede at træde ud af fortidens skygge og gøre op med Holocausts og nazismens særstatus:

An increasing number of highly influential, young intellectuals, sporting superb credentials and occupying major positions of cultural and social power, have gradually begun to dismantle the Bundesrepublik's most solid consensus: that National Socialism and the Holocaust in particular, were among the most heinous expressions of human evil in history. ... Their intent is to "normalize" Auschwitz, to render it part of Germany's lively pluralist political culture like any other topic.⁷³⁴

Videre argumenterer Markovits og Reich for, at aktiviteter som for eksempel det at gøre den 27. januar til mindededag eller rejse holocaustmindesmærker kan ses som en måde at opnå denne "normalisering" på. De kan tolkes som forsøg på at gøre det nye Tyskland fri fra den byrde, som fortiden hidtil havde været. Spørgsmålet er, om denne "normaliseringsproces" også indebar en europæisering af Holocaust. Om Holocaust blev

⁷³¹ Markovits & Reich 1997:1-20, 203-207

⁷³² Troebst 2005:394

⁷³³ Markovits & Reich 1997:205

⁷³⁴ Markovits & Reich 1997:205

et europæisk ansvar, fordi Tyskland har ønsket at gøre sig fri af sin særstatus.

Allerede i en tale holdt i 1985 forsøgte Weizsäcker på sin vis at normalisere – eller europæisere – den tyske erindring. Han antydede, at Tyskland var besat af nazismen, og forsøgte dermed at sidestille den tyske og den europæiske krigsoplevelse. Samtidig vedkendte Weizsäcker, dog også, at tyskerne havde arvet et særligt ansvar for at erindre fortiden, selvom de ikke kunne gøres direkte ansvarlige for dens forbrydelser:

Bei uns ist eine neue Generation in die politische Verantwortung hereingewachsen. Die Jungen sind nicht verantwortlich für das, was damals geschah. Aber sie sind verantwortlich für das, was in der Geschichte daraus wird.⁷³⁵

Hverken Weizsäcker eller Herzog, der 10 år senere gjorde den 27. januar til tysk mindededag for nazismens ofre, hævdede dog, at ansvaret for Holocaust eller erindringen herom var europæisk.

Det er plausibelt at hævde, at EU's medlemslande i større eller mindre grad bærer et medansvar for Holocaust og at de derfor også bør erindre Holocaust. Enten fordi de tog aktivt del i holocaustmaskineriet eller fordi de så passivt til, mens det nazistiske Tyskland myrdede størstedelen af Europas jøder. Og at der med dette ansvar også følger et ansvar for at erindre Holocaust.

EU forstået som det institutionelle niveau, derimod, kan næppe hævdes at have et medansvar for Holocaust. Det europæiske samarbejde opstod som en reaktion på Anden Verdenskrig og tog udgangspunkt i en ambition om at forhindre en ny krig, men samarbejdet eksisterede ikke under krigen og kan derfor dårligt have haft et medansvar herfor. Omvendt kan EU's institutioner fungere som en platform, hvor EU's medlemslande i fællesskab kan arbejde for at leve op til deres forpligtigelse til at erindre Holocaust. Set i den optik var EU's erindringspolitik et udtryk for medlemsstaternes ønske om at distancere sig fra nationens erindringsmæssige ansvar ved at henlægge dette til det europæiske niveau i form af EU.

Holocaust kan følgelig ses som en europæisk erfaring, der er blevet erindret på europæisk niveau, heriblandt i og af EU, mens Anden Verdenskrig og i særdeleshed modstanden mod nazismen forblev et nationalt anliggende. Sat på spidsen var triumfen såldes forbeholdt det nationalstatslige niveau, mens traumet var et europæisk anliggende.

Set i EU-institutionernes optik har det dog også været opportunt at påtage sig dette erindringsmæssige ansvar og bruge Holocaust som et redskab, der tjente det formål at øge den indre sammenhængskraft og skabe

⁷³⁵ Weizsäcker 1985/5/8

en følelse af noget at være fælles om. Dels i form af en historisk begivenhed som europæerne delte, dels i form af en fælles erindring herom og en fælles opgave, som bestod i at bekæmpe fænomener som racisme, fremmedhad og antisemitisme. Ved at tage ansvar for at erindre Holocaust og videregive den lære, som Holocaust rummede, forsøgte EU at iscenesætte sig selv som en vigtig erindringspolitisk aktør. Skyldsspørgsmålet (primært juridisk forstået) trådte i baggrunden og forvandlede sig til et spørgsmål om at tage moralsk ansvar for en forbrydelse og ikke mindst for erindringen om den, hvilket ikke længere kun var et tysk, men også et fælles europæisk anliggende. Og dermed en opgave for EU.

6. Holocausterindringen som erindringsnorm?

Aleida Assmann har identificeret fire modeller for måden, hvorpå en traumatisk og voldelig fortid kan håndteres eller overkommes – dialogic forgetting; remembering in order to prevent forgetting; remembering in order to forget; dialogic remembering. Hun beskriver, hvordan den første model i løbet af (1960'erne og) 1970'erne blev afløst af den anden, som igen blev afløst af den tredje i 1980'erne og 1990'erne. Assmann mener, at skiftet fra glemsel til erindring, altså fra den første til den anden og tredje model, opstod "... *with the return of Holocaust memory ...*",⁷³⁶ der siden 1960'erne har udviklet sig i forskellige stadier. Omvendt betoner hun samtidig, at erindringen om Holocaust ikke er en erindrings-model, selvom den fungerede som en form for erindringskatalysator for andre erindringer. Om den fjerde og sidste erindringsmodel – dialogic remembering – skriver hun blandt andet:

My fourth model applies to situations that transcend such internal reconstructions of nations and societies. It concerns the memory policy of two or more states that share a common legacy of traumatic violence.⁷³⁷

Modellen betegnes som "... *more of a project than a reality ...*" men kan realiseres i det tilfælde, hvor den nationale erindringsramme overskrides og flere nationer enes om at skabe en fælles narrativ. EU er ifølge Assmann den ideelle ramme for en dialogisk erindring: "... *the European Union is offering a framework which makes possible and demands the restructuring of monologic [national] into dialogic memories.*"⁷³⁸

Assmanns fjerde model minder om Daniel Levy og Natan Sznaiders ide om en ny kosmopolitisk form for erindring, der er kendetegnet ved ikke længere at være bundet af nationale skel. Modsat Assmann mener Levy og Sznaider dog, at dette allerede er en realitet, hvilket erindringen om Holocaust er et eksempel på.⁷³⁹

Appliceret på EU's institutionelle niveau betyder Assmanns betragtninger, at erindringen om Holocaust ikke kunne bruges som en model af dem, der ønskede at erindre sovjetkommunismen. Og at det i EU-regi er muligt at skabe en dialogisk europæisk erindring, baseret på en fælles traumatisk og voldelig fortid, hvilket dog ikke "... *entail a unified master narrative for Europe.*"⁷⁴⁰ Disse betragtninger kalder på en undersøgelse af, hvad udfordringen fra sovjetkommunismen betød for EU's grundfortæl-

⁷³⁶ Assmann 2010: citat s. 12

⁷³⁷ Assmann 2010: 9-17, citat s. 17

⁷³⁸ Assmann 2010: 17-20, citat s. 19

⁷³⁹ Levy & Sznaider 2007: 9-36

⁷⁴⁰ 19 Assmann 2010

ling og for den måde, som Holocaust blev brugt på. Om holocausterindringen fik status som model for den måde, hvorpå sovjetkommunismen burde erindres. Og om Assmann har ret, når hun siger, at EU er den ideelle ramme for skabelsen af en dialogisk erindring, som kan give plads til begge erindringer.

6.1 Holocausterindringen som model for erindringen om sovjetkommunisme?

Diskussion om, hvorvidt holocausterindringen kan være model for andre erindringer, herunder erindringen om sovjetkommunismen, knytter an til spørgsmålet om Holocausts unikhed som folkedrab og begivenhed betragtet. Denne problemstilling har stået centralt i holocaustforskningen og var eksempelvis omdrejningspunkt for den såkaldte "Historikerstreit" i Vesttyskland i 1980'erne.

Et eksempel af lidt nyere dato er den uenighed, der har været mellem historikerne Donald Bloxham, Dan Stone og Dirk Moses, der er gået i brechen for, at Holocaust bør ses på linje med andre folkedrab og på den anden side Omer Bartov.⁷⁴¹ I sin bog "The Final Solution: A Genocide" fra 2009 argumenterer Bloxham for, at Holocaust bør ses som ét folkedrab blandt flere.⁷⁴² Også Stone har udfordret Holocausts unikhed, men han understreger samtidig, at Holocaust ikke er nogen særlig brugbar idealtype på grund af folkedrabets (unikke) geografiske omfang og (de unikke) drabsmetoder. Det udelukker dog ifølge Stone ikke, at Holocaust har været med til at bane vejen for andre erindringer, og har påvirket det, han (og med ham også Bloxham) betegner som "genocide studies" i en positiv retning.⁷⁴³ Bartov har blandt andet kritiseret Bloxham for at underkende holocaustforskningens betydning for, at andre folkedrab har fået opmærksomhed. Han mener dog samtidig, at betegnelsen "unik" er med til at løsrive Holocaust fra sin historiske kontekst: "... *for historians, the notion of the Holocaust as entirely unique extracts it from the historical context, and converts it into a metaphysical and metahistorical event, a myth ...*"⁷⁴⁴

Debatten om Holocausts unikhed dukkede også op i EU efter 2004, hvor den tog form som en diskussion om, hvorvidt nazisme og sovjetkommunisme kunne og burde erindres samlet. Og om hvorvidt den ene erindring fik forrang på bekostning af den anden. Holocausterindringen indgik ofte som et argument for at erindre sovjetkommunismen og fokuserer (mere) på ofrene herfor. Et eksempel er Prag-erklæringen, hvor nazismens forbrydelser blev brugt som målestok:

⁷⁴¹ Stone 2010; Matthäus et al. 2011; Moses 2011

⁷⁴² Bloxham 2009

⁷⁴³ Stone 2010:206-222

⁷⁴⁴ Matthäus et al. 2011:121

... many crimes committed in the name of Communism should be assessed as crimes against humanity serving as a warning for future generations, in the same way Nazi crimes were assessed by the Nuremberg Tribunal[.]⁷⁴⁵

Nürnbergdomstolen blev dog ikke kun brugt som et forbillede af dem, der ønskede at erindre sovjetkommunismen. Domstolen var den første internationale domstol, som stillede enkeltpersoner til ansvar for statslige forbrydelser og ses derfor som "... *Geburtsstunde des internationalen Strafrechts oder Völkerstrafrechts* ..." ⁷⁴⁶ i bredere forstand.

Ønsket om "et nyt Nürnberg", dvs. et retligt opgør med sovjetkommunismens forbrydelser, kan også ses som et udtryk for et ønske om at etablere en narrativ med en tydelig definition af gerningsmænd og ofre, hvilket ifølge Bernhard Giesen krævede en dømmende tredjepart. Flere østeuropæiske stater ønskede, at EU – eller Vesteuropa i det hele taget – agerede den dømmende tredjepart og tildelte Rusland gerningsmandsrollen, mens de selv ønskede status af ofre.⁷⁴⁷ De så Rusland som arvtager efter det sovjetiske regime – ligesom Tyskland blev set som arvtager efter det nazistiske regime – og de mente, at Rusland burde vedkende sig dette ansvar – ligesom Tyskland gjorde det efter 1945:

As far as the crimes committed in the Stalinist past of the USSR are concerned, instead of distancing themselves with proper condemnation of gross crimes against humanity, war crimes and other wrongdoings, Russia's ruling elite is not following the good example of denazified Germany.⁷⁴⁸

Det var dog ikke så lige til umiddelbart at bruge holocausterindringen og den tyske "Vergangenheitsbewältigung" som sammenligningsgrundlag, fordi situationen efter Anden Verdenskrig i flere henseender var en anden end efter den Kolde Krig. Det nazistiske Tyskland havde kapitularet betingelsesløst, og det var derfor alene op til sejrherreerne at skabe en narrativ om krigen. Sovjetunionen derimod blev opløst i fredstid og havde endvidere været med til at vinde Anden Verdenskrig.

Flere lande i den tidligere østblok har taget initiativ til et juridisk opgør med landets egen kommunistiske fortid. Situationen adskilte sig også her fra den situation, der gjorde sig gældende i Tyskland efter 1945 (og efter

⁷⁴⁵ European Conscience and Communism 2008/6/3:§ 2. Erklæringen er ikke et EU-dokument, men er resultat af en konference hvor flere MEP'ere deltog og erklæringen er blevet brugt som forlæg for en europa-parlamentsresolution (Europa-Parlamentet 2009/4/2)

⁷⁴⁶ Trappe 2009:131

⁷⁴⁷ Se fx Ash 2000; Ash 2002b; Onken 2007; Mälksoo 2009

⁷⁴⁸ Europa-Parlamentet 2008/4/21, debate:Landsbergis, PPE-DE, Litauen

1989). Det var for det første op til landene fra den tidligere østblok selv at gøre op med deres egen fortid, og de var hverken hjulpet af en udenforstående magt (de allierede) eller af en partner (det tidligere Vesttyskland) med et retssystem ”... *in dem die Rolle des Rechts und die Herrschaft des Rechts sich über Jahrzehnte bewährt hatte.*”⁷⁴⁹ For det andet blev et eventuelt retsopgør kompliceret yderligere af, at skellet mellem ofre og gerningsmænd ikke var så tydeligt som i Tyskland efter 1945: ”... *the line did not run clearly between ‘them’ and ‘us’, but through each individual. No one was simply a victim, everyone was in some measure co-responsible.*”⁷⁵⁰

Ved at sidestille nazisme og kommunisme blev sidstnævnte regime i mange tilfælde gjort værre end det reelt var. Det var imidlertid nemt at adoptere og anvende den ret veludviklede terminologi, der blev brugt om det nazistiske regime, hvilket bidrog til at sideordne de to regimer. Peter Bugge har fremhævet den lov, hvormed det tjekkiske ”Institute for the Study of Totalitarian Regimes” blev oprettet som et eksempel på, hvordan sprogbrug kan være med til at fremstille den kommunistiske æra som værre end tiden under nazismen:

... the law defines the years from September 30, 1938 to May 4, 1945 as the “*period of non-freedom*” and the decades from February 25, 1948 to December 29, 1989 as the “*period of the Communist totalitarian power*”. The term ‘non-freedom’ stems from Czechoslovak post-war legislation, but in preserving it the Czech parliament ends up describing the Communist era in much stronger terms than the Nazi occupation.⁷⁵¹

Det havde samme effekt at omtale hele Østeuropa som et samlet hele eller bruge betegnelsen stalinisme frem for kommunisme (eller sovjetkommunisme). Herved blev der tegnet et unuanceret billede af forholdene, hvilket bidrog til, at det kommunistiske styre i nogle tilfælde blev gjort værre end det reelt var. Der var eksempelvis forskel på forholdene i lande som Ungarn, Polen, Tjekkioslovakiet eller DDR, der var satellitstater og derfor blev ledet af det lokale kommunistparti. Og i de baltiske stater, der var besat af Sovjetunionen og dermed direkte underlagt det langt mere voldelige regime i Moskva.⁷⁵²

Hvad enten det nazistiske og det sovjetiske regime kan sidestilles eller ej og uagtet, at der er stor forskel på situationen i 1945 og i 1989, står det

⁷⁴⁹ Auszüge der Podiumdiskussion 2009: citat s. 298, Rüdiger Sielaff; se også Trappe 2009:127

⁷⁵⁰ Judt 2002:173-179; Ash 2002b; Citat: Václav Havel citeret efter Ash 2002b:273

⁷⁵¹ Bugge 2008

⁷⁵² Se fx Blaive 2011:157f for Tjekkiet som eksempel

billede tilbage, at erindringen om Holocaust blev brugt som løftestang og fremhævet som et eksempel på, hvordan sovjetkommunisme burde erindres.

De østeuropæiske medlemsstater og højrefløjen især ønskede, at ”deres” ofre og ”deres” erindring om sovjetkommunisme blev anerkendt på lige fod med nazismens ofre og Holocaust. En sådan sammenligning giver anledning til at spørge, om ikke de østeuropæiske lande utilsigtet har ladet sig diktere af en (vestlig) holocausterindringsnorm. Ved at argumentere for, hvordan sovjetkommunisme burde erindres med udgangspunkt i erindringen om Holocaust og ved at bruge holocausterindringen som målestok, har de netop fastholdt eller skabt holocausterindringen som en norm. Enten som en norm, der har fortrængt og skygget for andre erindringer, eller som en norm, der kunne agere fødselshjælper for andre erindringer: *”The Holocaust has thereby not replaced other traumatic memories around the globe but has provided a language for their articulation.”*⁷⁵³

Diskussionerne om, hvorvidt det er muligt at sammenligne nazisme og stalinisme/sovjetkommunisme, var som nævnt indledningsvist ikke nye. Totalitarismebegrebet blev også diskuteret i 1950’erne, hvor Hannah Arendt udgav *”The Origins of Totalitarianism”*⁷⁵⁴ og igen i 1980’erne, hvor den såkaldte *”Historikerstreit”* rasede i Tyskland. I begge tilfælde, og i EU efter 2004, kredsede diskussionerne om nazismens og siden også Holocausts unikhed, og om hvorvidt det overhovedet var muligt at drage paralleller til det stalinistiske regime og dets forbrydelser.⁷⁵⁵

Komparation er dog et af historievidenskabens mest anvendte redskaber og det at sammenligne de to regimer er ikke ensbetydende med, at de bliver betragtet som ens. Komparation og unikhed udelukker ikke nødvendigvis hinanden. Yehuda Bauer, der ellers har betegnet Holocaust som unikt, er ifølge ham selv gået væk fra at bruge denne betegnelse, fordi den indikerer, at noget lignende ikke kan ske igen, og fordi det implicerer, at det var Guds eller Satans værk. I stedet argumenterer han for at betegne Holocaust som *”unprecedented”* – uden fortilfælde – og at Holocaust derfor bør opfattes som et paradigmatiske folkedrab. Samtidig siger han, at Holocaust var et fortilfælde og at noget lignende derfor kan ske igen.⁷⁵⁶

Enhver begivenhed eller epoke vil både have en række unikke karakteristika og elementer, der kan genfindes i andre begivenheder eller epoker. Vel at mærke uden at de fælles træk dermed er identiske, givet at konteksten vil være forskellig. Noget lignende gør sig gældende, når det kommer til den måde, hvorpå en begivenhed eller epoke opfattes. Det er således

⁷⁵³ Assmann 2007:14

⁷⁵⁴ Arendt 1968 (1. udg. 1951)

⁷⁵⁵ Rouso 1999b:1; Se også *”Ligestilling, hierarki eller dialog?”*

⁷⁵⁶ Bauer 2009b

muligt at tale om, at forskellige måder at erindre fortiden på har visse praksisser og ydre træk til fælles, mens indholdet vil være unikt alt efter hvilken begivenhed/epoke, der er tale om og alt efter, hvem der fortolker den. Mindedage er for eksempel en almindelig måde at erindre på, men der er forskel på indholdet. Den 27. januar har et andet indhold end den 23. august. Og den 27. januar fortolkes og udfyldes forskelligt i forskellige lande eller fora.

Ifølge Assmann kan holocausterindringen godt bruges som erindringskatalysator, men hun understreger, at den ikke kan bruges som model, fordi folkedrabet Holocaust var unikt og fordi erindringen herom dermed også er det:

... although the Holocaust became the prototype of traumatic memories and was and is regularly invoked in the rhetoric of memory activists all over the world, it was not chosen as a model. The transformation of traumatic memories into a semireligious transnational and perpetual memory is not what was and is aimed at in other contexts.⁷⁵⁷

... the memory of the Holocaust was conducive to the emergence of other memories, it did not, I would claim, become their prototype. The Holocaust is unique given the methods of its execution and the number of irredeemable and irreconcilable victims. The answer to it is a monumental memory that is semi-religious and an end in itself.⁷⁵⁸

Begrebsforvirringen til trods⁷⁵⁹ skelner Assmann mellem det at bruge holocausterindringen som et argument for, at andre erfaringer eller begivenheder også bør gives opmærksomhed og det at ville bruge holocausterindringen som model.

Holocausterindringens indhold er unikt, men nogle af de formelle træk som Assmann fremhæver som unikke – det transnationale, det varige og det monumentale – og som hun ikke mener bliver efterstræbt i andre sammenhænge. Ja, det er netop nogle af de karakteristika, der rent faktisk blev efterstræbt af dem, der agiterede for at erindre sovjetkommunismens forbrydelser.

I Europa-Parlamentet og i europæisk erindringspolitik mere generelt er holocausterindringen siden 2004 blevet brugt som både løftestang og som

⁷⁵⁷ Assmann 2010:14

⁷⁵⁸ Assmann 2010:20

⁷⁵⁹ I det første citat hævder hun, at holocausterindring blev prototype for andre traumatiske erindringer men ikke model, mens hun i det andet siger, at holocausterindringen ikke blev prototype for andre erindringer.

model for, hvordan sovjetkommunismens forbrydelser burde erindres. Den europæiske højrefløj ønskede netop at skabe en ny transnational, varig og monumental erindring om sovjetkommunismens forbrydelser, som kunne måle sig med erindringen om Holocaust. Og som kunne forvandle sig fra at være en instrumentel erindring bundet til EU og det partipolitiske niveau til at blive en selvstændig erindring, som havde en brede appel og var et mål i sig selv, ligesom holocausterindringen var det.

Sådanne bestræbelser havde imidlertid ikke skabelsen af en fælles erindring som sin målsætning. Så spørgsmålet om, hvorvidt realiseringen af Assmanns fjerde model, der kan give plads til både Holocaust og sovjetkommunisme, er mulig i EU, er endnu ubesvaret.

6.2 Ligestilling, hierarki, dialog?

De østeuropæiske medlemsstater har altså fremhævet erindringen om Holocaust som et forbillede. Samtidig har de dog næret et ønske om at træde ud af holocausterindringens skygge, idet de mente, at den stod i vejen for en erkendelse og anerkendelse af deres erfaringer fra tiden under kommunistisk diktatur og de ofre, det kostede. Bestræbelserne på at udfordre holocausterindringens status i EU og fokusere mere på østeuropæisk erindring sås både i og uden for EU. Der blev begge steder arbejdet på at skabe en fælles europæisk erindring, som inkluderede både Holocaust og sovjetkommunisme.

Forsøget på at integrere erindringer og opnå erindringsmæssig ligestilling rummede dog en iboende fare for at ende i et spørgsmål om, hvem der led de fleste og største ofre og hvis erindring, der var vigtigst. Det kan blandt andet illustreres med et af de ændringsforslag, som blev fremsat i forbindelse med "Resolution European conscience and totalitarianism" i 2009.

Den socialistiske gruppe (PSE) fremsatte et forslag om at tilføje følgende til resolutionen: "*whereas the dominant historical experience of Western Europe was Nazism, and whereas the Central European countries **had the added experience of Communism**; ...*"⁷⁶⁰ Efter forslag fra den konservative/kristendemokratiske gruppe (PPE-DE) blev den fremhævede passage efterfølgende ændret til "*have experienced both Communism and Nazism*".⁷⁶¹

Ændringen er interessant, idet den afspejler en forskel i holdningen til det kommunistiske regime alt efter partipolitisk ståsted. PSE fremstillede nazisme og Holocaust som den primære lidelseshistorie, mens sovjetkommunisme blev set som en tilføjelse hertil. PPE-DE derimod, mente

⁷⁶⁰ PSE 2009/3/30; AM20. Min fremhævnings (original har hele teksten i fed), artikel H i den endelige resolution

⁷⁶¹ Europa-Parlamentet 2009/4/2, results of vote:40-42

ikke, at der var tale om en tilføjelse, men så de to regimer og de lidelser, de har påført Østeuropa, som ligestillede. Tunne Kelam, der foreslog formuleringen ”*have experienced both Communism and Nazism*” udtrykte det på følgende måde: ”... *to Eastern European nations, nothing was ‘added’ by Communism: most of them had Communism first, then Nazism, and then Communism again.*”⁷⁶²

Modsætningen sås også i et andet ændringsforslag, hvor PSE foreslog at ændre følgende paragraf:

Is convinced that the ultimate goal of disclosure and assessment of the crimes committed by **the Communist** totalitarian regimes is reconciliation, **which can be achieved by admitting responsibility, asking for forgiveness and fostering moral renewal;**⁷⁶³

Ifølge forslaget skulle de fremhævede passager i paragraffens sidste del slettes og den første del ændres til:

Is convinced that the ultimate goal of disclosure and assessment of the crimes committed by **all** totalitarian **and authoritarian regimes, including Communist dictatorships,** is reconciliation,⁷⁶⁴

Altså en generalisering af behovet for forsoning, på bekostning af en nedtoning af erindringen om sovjetkommunisme og behovet for et opgør og forsoning hermed. Forslaget blev ikke vedtaget og det interessante i denne sammenhæng er at se, hvilke grupper der stemte henholdsvis for og imod ændringsforslaget.

Det liberale ALDE, det konservative/kristendemokratiske PPE-DE, det nationalkonservative UEN og det EU-skeptiske IND/DEM, samt løsgængerne havde en overvægt af nejstemmer. Det kommunistiske GUE/NGL, socialisterne (PSE) og det grønne Verts/ALE havde alle en overvægt af jastemmer. Centrum-højre og det integrations skeptiske IND/DEM stemte altså nej til en nedtoning af arven efter kommunismen, mens venstrefløjen stemte ja.

Det synes forståeligt, at der var forskel på, hvordan henholdsvis øst- og vesteuropæere så på sovjetkommunismen. Vesteuropa delte ikke østeuropæernes oplevelse af at være underlagt det sovjetiske regime og det var ikke en erfaring, som var en del af vesteuropæernes individuelle erindring i samme omfang som i Østeuropa. Diskussionen om erindringsmæssig ligestilling og ofrenes status viser dog også en modsætning mellem højre og venstre. Højrefløjen fremhævede sovjetkommunismens ofre, mens venstre

⁷⁶² Europa-Parlamentet 2009/4/2, vote:Kelam, PPE-DE, Estland

⁷⁶³ PSE 2009/3/30; AM28. § 16 i den endelige resolution. Fremhævnings gengivet som i oprindelig tekst.

⁷⁶⁴ PSE 2009/3/30; AM28. Fremhævnings gengivet som i oprindelig tekst.

fremhævede Holocaust og argumenterede for ikke at erindre de to offergrupper sammen.⁷⁶⁵

En sådan modsætning viser først og fremmest, at spørgsmål om, hvordan fortiden skal fortolkes og erindres næsten altid er politisk i større eller mindre grad. Den kan endvidere ses som et tegn på, at begge politiske fløje havde svært ved at distancere sig fra en ideologi, som repræsenterede deres egen fløj og havde nemmere ved at undsige en erindring, som blev forbundet med deres politiske modstandere.

De kraftigste modstandere af at sidestille nazisme og sovjetkommunisme kom eksempelvis fra det kommunistiske GUE/NGL, der både i forbindelse med markeringen af 60-året for krigens afslutning i 2005 igen i 2009 var imod de pågældende resolutioner.⁷⁶⁶ De ønskede ikke at sætte fokus på de forbrydelser, som blev begået i "deres" ideologis navn.

Antagelsen understøttes endvidere af, at det også før 2004 primært var højrefløjen, som agiterede for at fokusere på sovjetkommunismens forbrydelser. Et eksempel er den diskussion, som udspillede sig i 1986 i forbindelse med Europa-Parlamentets rapport om fascisme, racisme og fremmedhad. Mens venstrefløjen var stærkt repræsenteret blandt dem, der stod bag rapporten, var højrefløjsgruppen "European Right" imod den, fordi gruppen mente, at rapporten diskriminerede højrefløjen.

Disputten mellem højre og venstre har i det hele taget været et gennemgående træk i Europa-Parlamentets debatter om holocausterindring. Efter 2004, hvor erindringen om sovjetkommunisme også blev del af parlamentets erindringspolitik, blev linjerne dog trukket skarpere op.

Et eksempel er en udveksling fra 2009, hvor særligt to medlemmer af det kommunistiske GUE/NGL samt to medlemmer fra henholdsvis det konservative/kristendemokratiske PPE-DE og det nationalkonservative UEN udtalte sig i skarpe vendinger. De to medlemmer af GUE/NGL så resolutionen som højrefløjens forsøg på at sidestille fascisme og kommunisme og pointerede, at der var forskel på fortidens og nutidens kommunister. Et af de to medlemmer talte om "*vulgar anti-Communism*" og refererede til det, han kaldte EU's "*anti-Communist strategy*".⁷⁶⁷ PPE-DE-medlemmet

⁷⁶⁵ Se også Leggewie 2006; Hammerstein & Hofmann 2009:201-203; Littoz-Monnet 2011. Leggewie og Hammerstein & Hofmann går ikke ind i en diskussion af hvorfor, men nævner, at der er en modsætning mellem højre og venstre. Littoz-Monnet derimod går længere ind i problemstillingen.

⁷⁶⁶ Europa-Parlamentet 2005/5/11, debate:Catania, GUE/NGL, Italien; Wurtz, GUE/NGL, Frankrig; Guerreiro, GUE/NGL, Portugal; 2005/5/12, explanations of vote:Guerreiro, GUE/NGL, Portugal; Pafilis, GUE/NGL, Grækenland; Wagenknecht, GUE/NGL, Tyskland; 2009/3/25, debate:Pafilis, GUE/NGL, Grækenland, se også Remek, GUE/NGL, Tjekkiet; 2009/4/2, results of vote:117f Se også KRYDSHEN-VISNING TIL AFSNIT OM 2009-RESOLUTION

⁷⁶⁷ Europa-Parlamentet 2009/3/25, debate:Pafilis, GUE/NGL, Grækenland, se også Remek, GUE/NGL, Tjekkiet

derimod angreb venstrefløjen, som han mente burde tage et opgør med dens fortid, i stedet for at leve videre med et falsk og ureflekteret billede heraf.⁷⁶⁸ UEN-medlemmet beskyldte, for sin del, venstrefløjen for at relativere kommunismens forbrydelser, mens han fremhævede, at hans egen politiske fløj ikke relativerede nazismens forbrydelser: "... *while the European Right does not relativise Nazi crimes today, the European Left does relativise Communist crimes.*"⁷⁶⁹

Modsætningen mellem højre- og venstrefløjen var også et gennemgående træk i de diskussioner om Holocaust og stalinisme/sovjetkommunisme, som foregik i 1950'erne efter udgivelsen af Hannah Arendts "The Origins of Totalitarianism" og under den tyske "Historikerstreit" i 1980'erne. Endnu et eksempel er den erindringspolitiske debat internt i Tyskland, hvor de tyske socialdemokrater frem til 1980'erne overordnet set var mere villige til at konfrontere den nazistiske fortid end højrefløjen.

Littoz-Monnet mener, at der var en sammenhæng mellem de indenrigspolitiske debatter i lande som for eksempel Tyskland og Frankrig og den erindringspolitiske debat i EU. Hun ser sidstnævnte som "... *the replication, at the supranational level, of domestic struggles over the interpretation of the past.*" Dog med den forskel, at østudvidelsen har bragt nye erindringspolitiske aktører ind i diskussionen og dermed "... *changed the line between opponents and proponent of the 'uniqueness of the Holocaust' frame.*"⁷⁷⁰ Littoz-Monnet har ret i, at der kom nye erindringspolitiske aktører i EU, men det ser ikke ud til, at det har ændret væsentligt ved, hvilke partipolitiske fløje, der argumenterede henholdsvis for og imod en sammenstilling af Holocaust og sovjetkommunisme og erindringen herom. Overordnet set var venstrefløjen fortsat imod en sammenstilling, mens højrefløjen mente, det kunne lade sig gøre.

Den opfattelse, at der var en modsætning mellem højre og venstre, beror på en analyse af udsagn fra de parlamentsmedlemmer, der deltog i Europa-Parlamentets debatter. Dem, der ikke tilkendegav en holdning, indgår dermed ikke, hvilket kan give et fordrejet indtryk af holdningsforskellene. Spørgsmålet er, om modsætningen mellem højre og venstre var udtryk for, at de parlamentsmedlemmer fra Østeuropa, som deltog i debatten i 2009, primært tilhørte højrefløjen, mens de venstrefløjspolitikere, som deltog, primært var fra Vesteuropa. I så fald vil det indikere, at den partipolitiske modsætning samtidig har rod i modsætninger mellem Øst- og Vesteuropa.

⁷⁶⁸ Europa-Parlamentet 2009/3/25, debate:Roszkowski, UEN, Polen

⁷⁶⁹ Europa-Parlamentet 2009/3/25, debate:Schöpflin, PPE-DE, Ungarn

⁷⁷⁰ Littoz-Monnet 2011:hhv. 23, 24

Ser man på det socialistiske PSE, så var fire af de fem medlemmer, som fremsatte de to ovennævnte ændringsforslag, fra Vesteuropa.⁷⁷¹ Og fem af de syv, som stod bag gruppens resolutionsforslag, var ligeledes vesteuropæere.⁷⁷² Stemmefordelingen blandt gruppens medlemmer viste endvidere en overvejende tendens til, at dem, der stemte imod, var vesteuropæere.⁷⁷³ Det tyder på, at venstreorienterede, vestlige medlemmer var tilhængere af at fremhæve holocausterindringen. Omvendt viste stemmefordelingen hos det kommunistiske GUE/NGL ikke nogen klar tendens til, at dem, der stemte imod resolutionen, var fra Vesteuropa.⁷⁷⁴

Debatten i 2009 var generelt betragtet domineret af indlæg fra parlamentsmedlemmer fra de nye medlemslande i Østeuropa. Og højrefløjen var desuden bedst repræsenteret blandt talerne – både i hele debatten generelt betragtet og hvis man ser isoleret på de østeuropæiske medlemmer, der deltog.⁷⁷⁵ Det kan give et forvredet billede af holdningsforskellene i parlamentet samlet set.

Overordnet set var de mest aktive højrefløjspolitikere i årene efter 2004 dog østeuropæere, hvilket taler for, at politisk ståsted og geografi (hvor politikerne kommer fra) korrelerer, så den vestlige venstrefløj repræsenterede holocausterindringen, mens den østeuropæiske højrefløj repræsenterede erindringen om sovjetkommunisme.

Modsætningen mellem højre og venstre og mellem øst og vest indikerede, at erindringen om sovjetkommunismen endnu ikke var bearbejdet på samme måde som Holocaust. Og at europæerne endnu ikke var parate til at overkomme eventuelle erindrings- eller offerkonflikter og skabe et erindringsfællesskab, som inkluderede begge erindringer.

Erindringspolitiske forskelle og uenigheder er en vigtig drivkraft bag den stadige formning af erindringsfællesskaber. Uenighederne mellem højre og venstre om Holocausts sammenlignelighed har eksempelvis været

⁷⁷¹ PSE 2009/3/30; AM20; 2009/3/30; AM28. Den femte forslagsstiller var litauer.

⁷⁷² PSE 2009/3/25. De to sidste var fra hhv. Polen og Litauen. PSE var ikke med i det fælles resolutionsforslag.

⁷⁷³ I alt 30 PSE-medlemmer stemte imod. Heraf var to fra Ungarn, 15 fra Tyskland, seks fra Grækenland, tre fra Frankrig, to fra Belgien og to fra Østrig. (Europa-Parlamentet 2009/4/2, results of vote:117f)

⁷⁷⁴ Et hollandsk medlem stemte for. I alt syv stemte imod, heraf var fem fra Tjekkiet, et var fra Grækenland og et formodes at være tysker (jeg kan ikke se vedkommende af parlamentets oversigt over MEP'er i denne periode). Fire medlemmer undlod at stemme, de var fra hhv. Sverige (to), Finland og Irland. (Europa-Parlamentet 2009/4/2, results of vote:117f)

⁷⁷⁵ Der var i alt 30 indlæg i debatten. Heraf kom 24 fra østeuropæiske medlemmer (heraf et medlem fra det tidligere DDR). 18 af de 30 indlæg var fra den konservative/ kristendemokratiske gruppe (PPE-DE) eller fra det nationalkonservative UEN. Af de i alt 24 østeuropæiske medlemmer, der deltog, var 17 medlemmer af PPE-DE eller UEN, mens et var medlem af det centrum-liberale ALDE. (Europa-Parlamentet 2009/3/25, debate)

der lige siden krigens afslutning og har blandet andet bidraget til at holde liv i erindringen om Holocaust.

Modsætningen mellem øst og vest var dog af en anden karakter, idet der var tale om, at de respektive dele af EU forventedes at tage del i en narrativ, som i mange henseender ikke var ”deres”. Vesteuropæerne var ikke en del af Sovjetunionen og oplevede ikke kommunismen. Omvendt har østeuropæerne ikke taget del i opbygningen af det europæiske fællesskab siden dets start i 1950’erne, og de havde derfor svært ved at identificere sig med den vestligt definerede holocausterindring, som de ikke opfattede som deres.

Det at adoptere erfaringer, som ikke nødvendigvis er ens egne, er dog en del af det at skabe et erindringsfællesskab, der netop er kendetegnet ved, at en gruppe af mennesker er fælles om visse erindringer, erfarede såvel som ikke-erfarede. Det samme gælder åbenhed for diskussion, hvilket som nævnt er med til konstant at forme et erindringsfællesskab. Det synes dog ikke at være så ligetil at nå hertil i EU's tilfælde.

Løsningen på denne udfordring er ifølge Assmann at skabe en dialogisk erindring i EU, hvor grænserne for de nationale erindringsfællesskaber overskrides. Men i 2009 syntes en sådan – hvilket Assmann også selv pointerer – at være et endnu urealiseret projekt, der kun eksisterede i EU-parlamentarikernes bevidsthed. Og ikke en realitet, som Levy og Sznajder har hævdet. Assmann er ikke alene om at mene, at erindringspluralitet er vejen frem for EU. Karl Schlögel og Siobhan Kattago mener eksempelvis begge, at europæerne bør anerkende de forskellige narrativer, der eksisterer i Europa frem for at forsøge at skabe én fælles erindring og én narrativ.⁷⁷⁶

Også Yehuda Bauer, der var skarp modstander af den 23. august, har givet udtryk for et ønske om at komme væk fra offerhierarkidiskussionerne. Han opfordrer til i stedet at fokusere på, hvordan vi i fællesskab kan bekæmpe nye folkedrab.⁷⁷⁷ Han forholder sig ikke specifikt til den europæiske kontekst, men budskabet er, at stridigheder om fortiden ikke bør komme i vejen for det, der virkelig betyder noget, nemlig at forhindre nye overgreb.

⁷⁷⁶ Schlögel 2008; Kattago 2009

⁷⁷⁷ Bauer 2009b

7. Konklusion og perspektivering

Da Rom-traktaten trådte i kraft i 1958 og det Europæiske Økonomiske Fællesskab dermed blev en realitet, var det ikke identitetspolitiske hensyn og spørgsmålet om, hvordan fortiden skulle fortolkes, der stod øverst på dagsordenen. Hovedformålet med traktaten var at skabe en europæisk toldunion og et europæisk fællesmarked, og det var altså økonomiske spørgsmål, der var i fokus. Bevidstheden om, at man var i gang med et historisk projekt og visionerne om at skabe et enestående samarbejde og et europæisk fællesskab var til stede helt fra starten, selvom det ikke spillede nogen fremtrædende rolle. Det sås for eksempel i Rom-traktatens præambel, hvor det fremgik, at en del af målsætningen var at sikre fred og frihed i Europa. En målsætning, som uden tvivl skal ses i lyset af erfaringerne fra Anden Verdenskrig og Schuman-erklæringen fra 1950, hvor freden og Anden Verdenskrig havde en mere fremtrædende plads.⁷⁷⁸

Holdningen til europæisk integration var frem til 1970'erne præget af den såkaldte "spill-over-effekt" ifølge hvilken den økonomiske integration automatisk ville føre til kulturel integration og skabelsen af en fælles identitet. Holdningen ændrede sig i løbet af 1970'erne og 1980'erne, hvor emner som identitet og kultur efterhånden kom på dagsordenen i EF. Nu udmøntede visionerne om at skabe et europæisk fællesskab sig i konkrete politiske tiltag.

Et af de første konkrete beviser på forandringen var beslutningen om at skabe en europæisk identitet og vedtagelsen af "Declaration on European Identity" i 1973.⁷⁷⁹ 1970'erne var endvidere kendetegnet ved en øget interesse for den materielle europæiske kulturarv, særligt den arkitektoniske og kunstneriske, hvilket især sås i Europa-Parlamentet. Bestræbelserne på at skabe en fælles identitet i EU og interessen for europæisk kultur og kulturarv tog til i løbet af 1980'erne. I 1983 vedtog EU's regeringsledere eksempelvis "Solemn Declaration on European Union", hvori de gav udtryk for et ønske om at styrke det kulturelle samarbejde for derigennem at fremme bevidstheden om den fælles kulturarv og skabelsen af en fælles europæisk identitet.⁷⁸⁰ EU's flag, EU's motto (United in diversity) og Europadagen den 9. maj (årsdagen for Schuman-erklæringen) blev også introduceret i 1980'erne med det formål at fremme den kulturelle integration og skabelsen af en fælles identitet. Dertil kom flere kulturpolitiske initiativer, som for eksempel Erasmus-programmet og europæisk kulturhovedstad-initiativet, der ligeledes blev søsat i 1980'erne med samme målsætning for øje.

⁷⁷⁸ Schuman 1950/5/9; EØF 1957

⁷⁷⁹ EØF 1973

⁷⁸⁰ EF 1983

De kulturpolitiske tiltag blev igangsat uden nogen juridisk hjemmel, hvilket først kom med Maastricht-traktaten, som gjorde kultur til et egentligt politikområde i EU. Indtil da blev initiativerne iværksat ud fra en økonomisk begrundelse og som et led i den økonomiske politik.

Anden Verdenskrig og erindringen herom var i 1970'erne og 1980'erne primært et nationalt anliggende uden dog at være fuldstændig fraværende i EU-regi. Europa-Parlamentet interesserede sig i 1970'erne for retsforfølgelse af tidligere nazister, altså for krigens juridiske aspekter. Det sås også i 1980'erne, hvor fokus dog gradvist flyttede sig til nazismens ofre og spørgsmålet om økonomisk kompensation. I det omfang, specifikke offergrupper blev omtalt, henviste parlamentet primært til dem, der døde som følge af arbejde, ikke ofrene for udryddelse. Og ofrene blev desuden set i relation til kompensationsspørgsmålet. Det at erindre krigen begyndte ligeledes at spille en rolle i 1980'erne, og det blev efterhånden muligt at se konturerne af en egentlig erindringspolitik og en krigsnarrativ. Sidstnævnte mindede i høj grad om de nationale fortællinger om krigen, idet der blev lagt vægt på, hvordan europæerne i fællesskab bekæmpede og overvandt nazismen for efterfølgende at forene sig i det europæiske samarbejde. Altså en positiv og opbyggelig fortælling, som tog udgangspunkt i den fælles kamp mod nazismen og ikke interesserede sig for dens ofre. Det har dog siden ændret sig.

7.1 Holocausterindringens politiske momentum, 1989-2004

Grundelementerne i den identitetsskabende fortælling, som begyndte at tage form i Europa-Parlamentet i 1970'erne og 1980'erne forandrede sig ikke drastisk i løbet af 1990'erne. 1989 markerede dog et brud, idet fortællingens indhold blev modificeret og i stigende grad instrumentaliseret.

Den fortælling, der tonede frem i løbet af 1990'erne, baserede sig ligesom tidligere på en grundfortælling om det godes kamp mod det onde og om, hvordan det gode til sidst besejrede og overvandt ondskaben. Altså en let genkendelig narrativ og en struktur, som også går igen i andre typer fortællinger som for eksempel eventyr eller myter. De negative sider af EU's forhistorie blev dog samlet set langt mere fremtrædende end tidligere og særligt erindringen om Holocaust indtog en central plads. Mens det onde i 1970'erne og 1980'erne primært blev symboliseret ved det nazistiske regime og dets gerningsmænd flyttede fokus sig i 1990'erne til en af regimets partikulære forbrydelser, nemlig folkedrabet på Europa jøder, Holocaust. Holocaust blev udskilt som en selvstændigt narrativ, der efterhånden kom til at overskygge og blev synonym med krigsnarrativen.

En anden forandring set i forhold til tidligere var, at ofrene og især ofrene for Holocaust blev en central del af fortællingen. En i EU-regi ofte

anvendt begrundelse for at erindre Holocaust i 1990'erne var eksempelvis hensynet til ofrene og mindet om dem. Ofrene begyndte at spille en rolle i 1980'erne, hvor der dog ikke blev fokuseret specifikt på ofrene for Holocaust, men på nazismens ofre bredt forstået.

Endnu et træk, som også sås i 1980'erne og som blev accentueret i 1990'erne, var at fremstille EU som det positive svar på fortidens ondskab i form af Holocaust og Anden Verdenskrig. Herved blev Holocaust og krigen en del af fortællingen om, hvordan og hvorfor EU opstod. Det er således ikke uden grund, at Holocaust er blevet betegnet som en negativ skabelses myte for EU.⁷⁸¹

Den moralske forpligtigelse til at erindre, som uden tvivl var en motivationsfaktor hos EU's politikere og de offergrupper, der forsøgte at bruge EU til at dagsordensætte offerspørgsmålet og Holocaust, blev udgangspunkt for en mere bevidst politisk strategi. En strategi, som blandt andet bestod i at skabe en fortælling, der kunne sige noget om EU og fællesskabets dannelse og dermed om, hvad det ville sige at være europæer, og hvorfor der var behov for at stå sammen og arbejde for en stærkere union. I 1990'erne blev der i EU skabt en dobbeltsidet grundfortælling om, hvordan EU takket være sine grundlæggere rejste sig som en fugl Fønix fra asken efter Anden Verdenskrig og opbyggede en unikt og succesfuldt samarbejde. Et samarbejde, hvis diametrale modsætning var Holocaust, der blev set som et brud på alle de grundlæggende værdier, som EU stod for, og som ifølge grundnarrativen, havde sin oprindelse i Oldtidens græske demokrati, Romerriget og Oplysningstiden.

Grundnarrativen viste sig eksempelvis i EU's kamp for menneskerettigheder og mod racisme, fremmedhad og antisemitisme. Her blev erindringen om Holocaust brugt som et ekstremt eksempel på, hvad ukontrolleret racisme kan føre til og dermed som begrundelse for EU's bestræbelser på at forhindre en gentagelse. Fænomener som racisme, fremmedhad og antisemitisme måtte bekæmpes og menneskerettighederne forsvares. Dels fordi førstnævnte udgjorde en konkret trussel imod alt det, som EU stod for, herunder også menneskerettighederne. Men omvendt også fordi kampen imod dem – og i menneskerettighedernes tilfælde for dem – også var en grundlæggende del af EU's selvforståelse og en hovedopgave for EU. EU's ønske om at gøre holocaustbenægtelse strafbart var et eksempel på, at EU modarbejdede dem, der stillede sig i opposition til en af grundnarrativens hjørnesten.

Holocaust blev altså siden starten af 1990'erne brugt legitimerende for politikområder som menneskerettigheder, kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme samt holocaustbenægtelse. Overordnet set fordi EU ønskede at efterleve den moralske devise ”never again”, der kort udtrykte

⁷⁸¹ Se Diner 2003; Probst 2003

ønsket om, at Holocaust aldrig må gentage sig, og at man – i dette tilfælde EU – var forpligtiget til at erindre. Hvor paradoksalt det end kan lyde, havde erindringen om Holocaust imidlertid også en positivt forenende funktion, idet Holocaust blev anset som en transeuropæisk erfaring, som EU's borgere kunne samles om og definere sig i modsætning til. Det transnationale argument indgik eksempelvis som et argument i forhandlingerne om programmet "Europe for Citizens", 2007-2013 og ovennævnte politikområder kan endvidere anskues som samlende mærkesager i EU. Set i den optik tog EU altså ansvar for at erindre, fordi det kunne bruges politisk.

Ved at bruge Holocaust som et negativt modbillede skabte EU en narrativ, som ikke fokuserede på Anden Verdenskrigs nationale modsætninger, men på krigens ideologiske modsætninger og kampen mellem demokrati og diktatur. Altså en narrativ, som undveg spørgsmålet om de enkelte medlemsstaters rolle i krigen og dermed undgik at fremstille enkelte nationer som værre eller mere ansvarlige end andre. Herved blev der skabt et ideologisk og historisk begrundet billede – frem for et nationalt baseret – af, hvem der var del af erindringsfællesskabet EU og hvem, der stod udenfor. Holocaust blev afhistoriseret og gjort til en symbolsk fortælling om godt og ondt, om demokrati og diktatur, frem for en historisk realitet.

Det at Holocaust i 1990'erne blev en central del af EU's erindringspolitik var ikke unikt, men derimod et billede på en generel tendens, som også sås uden for EU. De af Europa-Parlamentets erindringspolitiske beslutninger, som blev vedtaget før 2004, eller foråret 2005, og som kredsede om Anden Verdenskrig og Holocaust, afspejlede ligeledes en generel tendens og parlamentet var ikke dagsordensættende. Parlamentet var eksempelvis tilbageholdende med at pege på en konkret dato for en europæisk holocaust-erindringsdag. Parlamentarikerne fremstod afventende i forhold til, hvad der ville ske på andre niveauer og først efter vedtagelsen af den såkaldte Stockholm-erklæring pegede parlamentet på den 27. januar.

EU's institutionelle niveau har et ønske om – og er afhængigt af – at være der, hvor medlemsstaterne er. Og det reagerede derfor på den udvikling som holocausterindringen gennemgik på nationalt niveau. Europa-Parlamentet består af en række nationale repræsentanter, og det var derfor naturligt, at de også bragte deres nationale (eller personlige) dagsordener med sig ind i parlamentet. Herunder også erindringspolitiske dagsordener og eventuelle ønsker om at erindre Holocaust. Men hvorfor i det hele taget bringe Holocaust ind i EU frem for at lade det være et nationalt anliggende? EU havde jo som sådan ikke nogen medskyld i Holocaust.

Det umiddelbare og mest sandsynlige svar er, at EU blev set som et godt udgangspunkt for at forhindre en gentagelse, fordi racisme og anti-

semitisme blev anskuet som grænseoverskridende fænomener, som krævede en fælles indsats. Holocaust var europæisk – hele Europa blev påvirket og alle europæiske lande medvirkede på den ene eller anden måde til, at Holocaust kunne finde sted. Svaret på, hvordan et nyt Holocaust kunne forhindres, måtte derfor nødvendigvis også være europæisk. Set i den optik har Holocaust både været politisk legitimerende og motiverende, hvilket blandt andet ses i forhold til EU's indsats for at arbejde for menneskerettighederne og bekæmpe racisme, fremmedhad og antisemitisme.

Andre før mig har pointeret, at erindringen om Holocaust nåede et højdepunkt i 1990'erne for så vidt angår den politiske (og almene) interesse for emnet.⁷⁸² Analysen af Europa-Parlamentet bekræfter dette billede og viser, at erindringen om Holocaust også her fik øget opmærksomhed i 1990'erne. Særligt årene 1995 til 2005 var i Europa-Parlamentet kendetegnet ved, at erindringen om Holocaust havde politisk momentum. Hovedforklaringen herpå skal dels findes i restitutionsspørgsmålet, dels i 1990'ernes Balkan-krige. Offergrupper og den europæiske venstrefløj bidrog også til, at Europa-Parlamentet begyndte at fokusere på Holocaust.

Mediernes dækning af krigene på Balkan drog stærke paralleller til Anden Verdenskrig og Holocaust, hvilket var med til at bringe Holocaust tilbage i europæernes bevidsthed og minde om, at krig, etniske udrensninger og folkedrab ikke nødvendigvis hørte fortiden til. EU var endvidere tilbageholdende i forhold til spørgsmålet om, hvorvidt det internationale samfund skulle gribe ind i krigen i Bosnien og levede dermed ikke op til sit ideal om at arbejde for fred og menneskerettigheder. Krigen blev en øjenåbner for EU og var en del af forklaringen på, hvorfor EU's kamp mod racisme, fremmedhad og antisemitisme (ligesom Holocaust) tildrog sig øget opmærksomhed i 1990'erne.

Hvor EU stod handlingslammet tilbage, mens krigen i Bosnien udspillede sig, var EU en mere central aktør i restitutionsspørgsmålet, der også var tæt forbundet med den øgede interesse for Holocaust. USA og Clinton-administrationen samt flere større jødiske organisationer var de drivende kræfter, men EU var dog også med til at lægge pres på for at få især de østeuropæiske lande til at tage restitutionsspørgsmålet op. EU ønskede altså, at de kommende EU-medlemmer skulle konfrontere og bearbejde deres medelagtighed i Holocaust, før de kunne optages i EU. Et ønske, som også afspejlede sig i optagelsesforhandlingerne.

Europa-Parlamentets erindringspolitik var i 1990'erne endvidere karakteriseret ved, at den bevægede sig fra det konkrete til det abstrakte og symbolske niveau. Parlamentet gik fra primært at koncentrere sig om den

⁷⁸² Judt 2007:epilog; Levy & Sznajder 2007; Eckel & Moisel 2008; Banke 2009; Assmann 2010

europæiske kulturarv i form af konkrete, fysiske erindringssteder til i højere grad at fokusere på en langt mere abstrakt form for erindringssteder, nemlig erindringsdage. Fokus flyttede sig fra skyldsspørgsmålet og det at erkende og dokumentere det skete, til i stedet at fokusere på det bredere ansvar for det partikulære Holocaust og på anerkendelsen af og erindringen om ofrene herfor. Denne universalisering fandt sted i perioden 1995 til 2005, der endvidere var kendetegnet ved, at Holocaust blev udskilt som en selvstændig narrativ og primært blev brugt som et symbol på et europæisk værdisæt frem for en historisk hændelse. Historien om Anden Verdenskrig og nazismen forvandlede sig i perioden til erindringen om Holocaust og blev en vigtig komponent i EU's grundnarrativ.

En sådan udvikling beskrives også af Daniel Levy og Natan Sznaider, der argumenterer for, at erindringen om Holocaust generelt betragtet blev kosmopolitiseret og universaliseret i 1990'erne. Det indebar, at Holocaust blev en universel fortælling om godt og ondt løsrevet fra historien.⁷⁸³ Også Aleida Assmann bevæger sig i de samme baner når hun beskriver, hvordan den generelle historie forvandles til en partikulær og emotionelt ladet erindring.⁷⁸⁴

EU's grundfortælling og ikke mindst Holocausts placering heri blev udfordret efter 2004, hvor erindringen om sovjetkommunismen også blev del af EU's historiske arv, hvilket jeg vil vende tilbage til lidt senere. Først et kig på, hvilken rolle Tyskland har spillet i forhold til, at holocausterindring blev et europæisk anliggende og dermed en sag for EU.

Tysk erindringspolitik satte sig spor i 1990'ernes holocausterindringspolitik i EU, men det er vanskeligt at svare entydigt på, i hvor høj grad holocausterindringen fik politisk momentum i EU i 1990'erne og blev et europæisk ansvar, fordi tyske politikere var særligt aktive i den henseende.

Tysklands måde at håndtere arven efter Holocaust på var på den ene side betinget af en række forhold, som betød, at tysk fortidsbearbejdelse udgjorde et særtilfælde. Den tyske "Vergangenheitsbewältigung" var eksempelvis under indflydelse af de allierede, der blandt andet foranstaltede Nürnbergdomstolen og afnazificeringen. Nürnbergdomstolen var ikke tysk, men den tyske bearbejdelse af fortiden var dog generelt betragtet præget af juridiske efterspil. Tysklands fortidsbearbejdelse har endvidere været genstand for stor international bevågenhed og blandt særligt tyske forhold må også regnes, at Holocaust udsprang af det dengang nazistiske Tyskland. Endelig gik Tyskland foran med hensyn til at påtage sig et ansvar for Holocaust.

⁷⁸³ Levy & Sznaider 2007

⁷⁸⁴ Assmann 2008:65

På den anden side har Tyskland i flere henseender fulgt det samme mønster som også sås i andre europæiske lande og i EU. Skylden blev tilskrevet en lille nazistisk klike og man koncentrerede sig frem til 1980'erne og 1990'erne om sin egen nations ofre. Det kan imidlertid også forholde sig sådan, at andre europæiske lande har fulgt Tysklands eksempel. Udviklingen i EU's erindringspolitik kan have været et resultat af, at andre lande så mod Tyskland og var særligt opmærksomme på Tysklands ageren. Endnu en mulig forklaring er, at Tyskland ønskede at frigøre sig fra fortiden og blive "normaliseret" ved blandt andet at europæisere Holocaust.

Set i EU-institutionernes optik har det dog også været opportunt at påtage sig et erindringsmæssigt ansvar for Holocaust og bruge det som et redskab, med det formål at øge den indre sammenhængskraft i EU og skabe en følelse af noget at være fælles om.

7.2 Holocausterindringen udfordres, 2004-2009

2004, nærmere bestemt foråret 2005, markerede et brud med den hidtidige erindringspolitik og med holocausterindringens særstatus i EU. Den primære negative erindring for de nye medlemslande fra den tidligere østblok var ikke Holocaust, men derimod sovjetkommunismen, og EU måtte derfor redefinere sin grundnarrativ, hvis de nye medlemmer også skulle kunne se sig selv og deres historiske arv heri.

EU arbejdede i perioden 2004-2009 på at skabe en fælles narrativ, som kunne virke samlende og legitimerende for det udvidede EU. En narrativ, der inkluderede både øst og vest og som (stadig) fremstillede EU som det positive modsvar til en negativ forhistorie. EU kontrasteredes nu ikke længere kun af Anden Verdenskrig og Holocaust, men også af den Kolde Krig, Europas deling og sovjetkommunismens forbrydelser. Dette sås blandt andet i "Europe for Citizens"-programmet og dets aktion fire, der gav støtte til at vedligeholde både erindringen om Holocaust og sovjetkommunismen.

Terrorangrebene mod USA og spørgsmålet om, hvorvidt islam efter 2001 blev den (nye) modpol, i forhold til hvilken europæerne definerede sig, fyldte – modsat hvad man kunne forvente i betragtning af den indflydelse som det ellers har haft – forholdsvis lidt i EU's erindringspolitik og blev overordnet set udeladt af fortællingen.

Perioden var også præget af den østeuropæiske højrefløjs bestræbelser på, at sovjetkommunismens forbrydelser og ofrene derfor blev anerkendt på lige fod med ofrene for Holocaust. Ønsket om at skabe en fælles erindring har foranlediget en form for offerkonkurrence og en diskussion om, hvorvidt ofrene for Holocaust og ofrene for sovjetkommunismen kunne og burde erindres på lige fod. Diskussionerne blotlagde en erindringsmæssig splittelse, ikke alene mellem øst og vest, men også mellem højrefløjen

og venstrefløjen. Højrefløjen og navnlig den østeuropæiske del heraf var fortalere for at anerkende de to offergrupper på lige fod, mens andre og især venstrefløjen holdt fast i at se Holocaust som den primære erindring. Særligt tjekkiske højrefløjspolitikere i Europa-Parlamentet var aktive i arbejdet med at skabe opmærksomhed omkring sovjetkommunismens forbrydelser i EU-regi.

Højrefløjen har formået at være dagsordensættende, både i EU-regi, men også uden for EU's institutioner forstået sådan, at den har haft succes med at bruge EU som afsæt for at skabe en bredere europæisk debat. Europa-Parlamentets opfordring til at gøre den 23. august til mindededag for ofre for både stalinismens og nazismens forbrydelser afstedkom eksempelvis også debat uden for EU.

En del af baggrunden for bestræbelserne på at sætte fokus på erindringen om sovjetkommunisme var de nytilkomne medlemslandes ønske om at opnå anerkendelse. Både af de omkostninger, som tiden under Sovjet måtte have haft, men også af landenes status som demokratiske stater og fuldgældige medlemmer af EU. Det var afgørende for flere af de østeuropæiske lande at skabe opmærksomhed i EU omkring deres fortid, men EU var omvendt også en brugbar arena for at tiltrække sig opmærksomhed fra et bredere publikum. De østeuropæiske lande har efter 2004 brugt EU til at dagsordensætte deres erindring, hvorved EU og særligt Europa-Parlamentet er blevet en central scene for erindringspolitiske diskussioner.

En anden vigtig målsætning var at opnå offerstatus for derved at stå stærkere over for Rusland i et eventuelt erstatningsspørgsmål. De østeuropæiske medlemslande forsøgte dermed at bringe EU i spil som den dømmende tredje part, der ifølge Bernhard Giesen kan afgøre, hvem der er henholdsvis offer og gerningsmand. En sådan skelnen er ifølge Giesen en vigtig forudsætning for genoprettelsen af den moralske orden, som blev bragt i ubalance som følge af gerningsmandens forbrydelser.⁷⁸⁵

Bestræbelserne på at opnå anerkendelse af sovjetkommunismens ofre viser også, at erindringen om Holocaust har skabt præcedens og er blevet en form for erindringsnorm. Holocausterindringen blev brugt som både målestok og løftestang af dem, der agiterede for, at erindringen om sovjetkommunismen også burde inkluderes i EU's grundnarrativ. Argumentationen indeholder dog et paradoks, idet erindringen om Holocaust på den ene side bliver fremhævet som et forbillede og brugt som et argument for, hvordan sovjetkommunismens forbrydelser og ofre bør erindres. På den anden side blev holocausterindringen også set som en forhindring for, at sovjetkommunismens forbrydelser og ofre kunne opnå fuld anerkendelse og træde ud af Holocausts skygge.

⁷⁸⁵ Giesen 2004

Ønsket om at bringe erindringen om sovjetkommunismen ind i EU var i mange henseender motiveret af de samme hensyn, som gjorde sig gældende i relation til holocausterindringen i starten af 1990'erne. Den østeuropæiske højrefløj var således drevet af et ønske om, at sovjetkommunismen blev erindret, fordi det var vigtigt.

Argumentationen kredsede om, at sovjetkommunismens ofre burde erindres, fordi ofrene for Holocaust blev det, at en fælles erindring var en vigtig forudsætning for Europas genforening, og at Sovjetregimet krænkede menneskerettighederne. Men der tegnede sig ikke et entydigt billede af "en sag", som kunne knyttes til erindringen om sovjetkommunismen, på samme måde som kampen mod racisme, fremmedhad og antisemitisme blev knyttet til Holocaust. Der syntes ikke at være nogen politikområder, som kunne indkapsle den lære, som sovjetkommunismen rummede, og som erindringen herom folgelig kunne motivere eller legitimere. Det ville styrke denne erindringens position i EU. Det, at holocausterindringen blev knyttet til et konkret politikområde med dertilhørende institutionel forankring i form af EUMC/FRA, styrkede dens position i EU. Og understregede, at Holocaust repræsenterede "det onde", hvilket blev modsvaret af EU og arbejdet for, at ondskaben aldrig igen må vise sit ansigt i Europa.

7.3 EU som erindringspolitisk aktør?

EU ville gerne markere sig som en vigtig erindringspolitisk aktør over for det nationale niveau, for derigennem at skabe en fælles erindring og en fælles narrativ. Et sådant EU-erindringsfællesskab skulle, ligesom unionsborgerskabet, supplere det nationale og være med til at mindske fremmedgørelsen over for EU. EU's forsøg på at skabe en fælles narrativ blev imidlertid mødt med både optimisme og skepsis, hvilket berettiger til en vis tvivl om i hvor høj grad EU har bidraget til at påvirke medlemslandene og skabe en fælles identitet.

Min analyse af EU's rammeafgørelse om bekæmpelse af "certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law" viste eksempelvis, at der tilsyneladende var en vis diskrepans mellem EU's og medlemsstaternes erindringspolitik. Og at de beslutninger, der blev truffet i EU, ikke nødvendigvis havde nogen afsmittende effekt på det nationale plan.

Det er overordentligt vanskeligt at måle effekten af erindringspolitiske tiltag, men de eurobarometermålinger, der jævnligt gennemføres i EU, kan dog bruges som en retningsgiver. En Eurobarometermåling fra foråret 2012 viste, at der set i forhold til foråret 2010 var sket et fald i antallet af adspurgte, som svarede, at de følte tilknytning til EU (fra 53 til 46 %). Omvendt var EU's borgere bevidste om grundelementerne i den fortæl-

ling, som EU har forsøgt at skabe. Demokratiske værdier kom ind på en andenplads over de elementer, som kan bidrage til at styrke den europæiske identitet (på førstepladsen lå euroen). Og over halvdelen (53 %) så fred mellem medlemsstaterne som EU's mest positive resultat, om end det var faldet fra 57 % i december 2011. Tallene viste dels, at fortællingen om, hvordan EU har sikret fred og demokrati, har haft en vis gennemslagskraft. Omvendt viste tallene også, at EU's arbejde for at styrke fællesskabsfølelsen og tilhørsforholdet til EU tilsyneladende ikke har haft den ønskede effekt.⁷⁸⁶ Bevidstheden om, hvad EU har opnået, og hvad EU står for, var med andre ord ikke direkte omsættelig til en følelse af at høre til. Her var tallene dog ikke helt entydige, idet der i foråret 2012 var sket en stigning i antallet af adspurgte, der definerede sig både som danskere, briter, tyskere etc. og som europæere (49 % mod hhv. 46 og 41 % i december 2011 og i foråret 2010). Europæerne var altså tilsyneladende godt klar over, hvad EU har præsteret. Og selvom tilknytningsforholdet til EU var gået tilbage, følte flere og flere sig som europæere.⁷⁸⁷

Fortællingen om EU's grundlæggelse og virke var også at genfinde i Nobelkomiteens begrundelse for at tildele EU Nobels Fredspris i 2012 og er således ikke fuldstændig fremmed for udenforstående. Komiteen fremhævede blandt andet, at EU har sikret fred og forsoning i Europa. Den betonedes, at EU har været med til at genforene Europa og overvinde skellet mellem øst og vest. Og den nævnte, at EU har været med til at sikre demokrati i Grækenland, Spanien og Portugal.⁷⁸⁸

Ét er effekten af EU's bestræbelser på at skabe en fælles identitet, noget andet er spørgsmålet om, hvilken betydning de erindringspolitiske forhandlinger, som fandt sted i årene 1989-2009, har haft i EU. Forfatningstraktaten, der netop vægtede EU's fælles identitet og fælles værdier højt, måtte for eksempel droppes i 2005. Samme år som Europa-Parlamentet vedtog "Resolution on remembrance of the Holocaust, anti-semitism and racism" og opfordrede til at gøre den 27. januar til europæisk mindededag for Holocaust i EU.

Overordnet set peger afhandlingens analyser i retning af, at erindringspolitik har tiltrukket sig opmærksomhed og haft betydning i EU uden dog at være dominerende. Forhandlingerne med de østeuropæiske lande var for eksempel præget, men ikke styret, af krav om at bearbejde fortiden. Erindringspolitik kan være et vigtigt parameter i skabelsen af politisk legitimitet, men kan omvendt også ses som overflødig, når konkrete og mere presserende politiske spørgsmål står for døren, fordi det ikke umiddelbart

⁷⁸⁶ Kommissionen 2012, Spring:7-10, 27-31, 13-16

⁷⁸⁷ Kommissionen 2012, Spring:24

⁷⁸⁸ Nobelkomiteen 2012/10/12; Wæhrens 2012/12/10

har nogen stor økonomisk eller politisk effekt. Det kan forklare, hvorfor årene 2000-2005 var en forholdsvis stille erindringspolitisk periode i Europa-Parlamentet, mens der var stor aktivitet på andre områder. Omvendt viser afhandlingens analyser også, at erindringspolitikkenes betydning i EU tilsyneladende er steget efter 2005. Det peger i retning af, at det er vigtigt at have øje for identitet og erindring når kursen for EU udstikkes.

Tilbage står spørgsmålet om, hvorvidt det er muligt for EU at skabe en fælles erindring, og om ikke den nationalstatslige tankegang og idealet om at skabe én samlende narrativ er med til at forhindre skabelsen af det, Assmann betegner som dialogisk erindring. Delanty og Rumford mener netop, at EU bør frigøre sig fra den nationalstatslige tankegang og de nationalstaternes rammer:

So long as Europeanization is seen as another version of nationbuilding, that is, as an exercise in supra-nation building, the current state of theorizing on Europeanization will not move beyond a discussion on whether the European Union can compete with the nation-state.⁷⁸⁹

De ser EU som et post-nationalt fænomen, forstået sådan, at der er tale om en konstruktion, som på flere områder adskiller sig fra nationalstaten, og en europæisk identitet eller erindring er mere end summen af de nationale dele. Derfor bør EU ifølge Delanty og Rumford opfattes som en enhed i sin egen ret frem for at blive målt i forhold til det nationale niveau og en identitets- og erindringsforståelse, som oprindeligt blev skabt i nationalstatens billede: ”*As a cosmopolitan identity, European identity is a form of post-national self-understanding that expresses itself within, as much as beyond, national identities.*”⁷⁹⁰ De mener ikke, at der findes et europæisk erindringsfællesskab, men taler derimod om ”*ethics of memory*”,⁷⁹¹ der handler om, hvordan europæerne bør erindre.

Delanty og Rumford er dermed ude i det samme ærinde som Assmann, hvis dialogiske erindringsmodel ikke forudsætter en fælles ”grand narrative”, men derimod flere sameksisterende narrativer. Denne holdning har dog ikke just kendetegnet EU's erindringspolitik, der mellem 1989 og 2009 tvært imod stræbte mod at skabe én samlende fortælling.

En fælles erindring behøver ikke at være ensbetydende med en homogen og standardiseret narrativ moduleret over holocausterindringen som model. Nej, en fælles erindring kan også være et spørgsmål om at acceptere hinandens forskellige erindringer og bestræbe sig på at skabe et erin-

⁷⁸⁹ Delanty & Rumford 2005:4

⁷⁹⁰ Delanty & Rumford 2005:23 eller 56

⁷⁹¹ Delanty & Rumford 2005:102

dringsfællesskab baseret på heterogenitet og forskellighed, hvilket ikke er blevet mindre aktuelt efter 2004. Ikke hermed sagt, at diskussion og uenighed om, hvordan fortiden skal fortolkes, skal elimineres. Frugtbar uenighed er nemlig med til at holde liv i et erindringsfællesskab og udgør en vigtig komponent i den stadige formning heraf.

Men hvad kræver det at få EU's medlemsstater (og øst og vest) til at acceptere hinandens forskellige erindringer? Og hvilken rolle kan og bør EU's institutioner spille?

Simone Veil, fransk politiker, tidligere formand for Europa-Parlamentet og holocaustoverlever, fremhævede i en tale til den tyske Bundestag, ved markeringen af den 27. januar 2004, Tyskland som et succesfuldt eksempel på, hvordan erindringsmæssige asymmetrier kan overvindes:

Deutschland, das beide Formen des Totalitarismus erlebt hat und nun wiedervereinigt ist, kann den neuen Mitgliedstaaten sicherlich eine große Hilfe dabei sein, sich des Problems dieser Ungleichgewichtigkeit der Erinnerung gelassen anzunehmen.⁷⁹²

Andrew Beattie modsiger Veil idet han mener, at Tysklands forsøg på at forene erindringer langt fra er forløbet uproblematisk. Han beskriver, hvordan den østtyske fortid efter 1990 blev undersøgt ned i mindste detalje, hvorimod den vesttyske blev fremhævet og glorificeret som "... *a self-evident, natural succes story, without conflicts, contradictions or ruptures.*" Tyskernes måde at håndtere genforeningen på beskrives med ord som "... *Western 'colonisation' under 'victor's justice,'...*" og er ifølge Beattie ikke et eksempel på en dialogisk erindring.⁷⁹³ Forholdene i det forenede Tyskland var også anderledes end i de fleste østeuropæiske lande, der ikke var hjulpet af andre end sig selv, hvilket de dog har forsøgt at råde bod på ved at søge hjælp hos EU.

Vejen frem er måske heller ikke at se Tyskland som forbilledligt eksempel på, hvordan arven efter to diktatoriske regimer kan håndteres. Herved måles EU i forhold til en nationalstatslig (tysk) standard, hvilket ifølge Delanty og Rumford ikke er formålstjenstligt, eftersom EU er et post-nationalt fænomen. Skal man tro Beattie er Tyskland endvidere ikke noget godt eksempel på, hvordan en dialogisk erindring skabes. Men hvordan så?

Claus Leggewie har pointeret, at europæisk erindring er mere end Holocaust og Gulag og han mener, at EU må inkludere flere erfaringer for at

⁷⁹² Veil 2004/1/27

⁷⁹³ Beattie 2007:citater s. 8 & 9

kunne skabe en fælles erindring.⁷⁹⁴ Europa-Parlamentet gjorde forsøget i ”Resolution on European conscience and totalitarianism”, hvori det forsøgte at skabe en narrativ, der omfattede flere diktatoriske regimer, heriblandt både det nazistiske og det sovjetiske samt diktaturerne i Grækenland, Spanien og Portugal. I resolutionen blev den 23. august eksempelvis omtalt som en mindededag for ofrene for ”alle totalitære og autoritære regimer”.⁷⁹⁵ Det er dog ikke det budskab, der stod tilbage og parlamentet efterlod ikke det indtryk, at en dialogisk erindring var lige om hjørnet. Dels fordi Europa-Parlamentet cirka et halvt år forinden havde vedtaget en deklARATION, som opfordrede til at mindes ofrene for stalinisme og nazisme den 23. august.⁷⁹⁶ Dels fordi resolutionen gjorde langt mere ud af at omtale Holocaust og sovjetkommunisme, som trods intentioner om det modsatte, stadig fremstod som de mest dominerende erindringer i EU. Endelig er den 23. august tættere forbundet til østeuropæisk erindring end til vesteuropæisk.

Om end europæisk erindring er mere end Holocaust og Gulag, virker modsætningen mellem øst og vest dog uomgængelig og forskellene fremstår så store, at de må adresseres, hvis det skal lykkes for EU at skabe en dialogisk erindring, hvor begge erindringer (og eventuelt også flere) anerkendes.

Assmann mener, at forskellene mellem øst og vest beror på forskellige tilgange til erindring. Hun argumenterer, at vesteuropæerne efter 1989 har vendt blikket udad, væk fra det nationale, mod Europa og forsøgt at etablere en fælles historiebevidsthed baseret på Anden Verdenskrig og Holocaust. Det har gjort de nationale, vesteuropæiske erindringer mere inklusive og komplekse, dialogiske om man vil. I øst, derimod, blev blikket vendt indad og man forsøgte at genetablere de nationale myter og grænsedragninger.⁷⁹⁷ Men er forskellene så markante som Assmann hævder og er vesteuropæisk erindring reelt blevet europæiseret?

Den 27. januar kan eksempelvis betragtes som en europæisk mindededag. Dagen blev i 1990’erne indført i flere vesteuropæiske lande, fordi de ønskede at demonstrere deres deltagelse i den dominerende europæiske erindringsdiskurs. Aline Sierp har ligeledes pointeret, at der var forskel på, hvilke historiske narrativer henholdsvis italienske og tyske politikere har konstrueret siden 1945, alt efter om de henvendte sig til et nationalt eller et internationalt publikum.⁷⁹⁸ Den såkaldte europæisering af de vesteuropæiske landes erindring var ikke nødvendigvis ensbetydende med, at deres

⁷⁹⁴ Leggewie 2008; 2009

⁷⁹⁵ Europa-Parlamentet 2009/4/2:§15

⁷⁹⁶ Europa-Parlamentet 2008/9/23

⁷⁹⁷ Assmann 2006b:260-264

⁷⁹⁸ Sierp Under udgivelse

nationale erindring forsvandt eller forandrede sig drastisk. Assmanns antagelse om, at det i Vesteuropa er muligt at tale om ”*dem doppelten Blick nach innen und nach außen*”⁷⁹⁹ skal måske tages mere bogstaveligt end hun umiddelbart lægger op til. De nationale myter gik ikke nødvendigvis i opløsning, men er fortsat med at eksistere. I den forbindelse bør det endvidere pointeres, at det ikke har været EU's intention at fortrænge nationale erindringer, men at lade dem eksistere side om side med en fælles europæisk erindring.

Set i den optik adskilte de vesteuropæiske landes ageren i 1990'erne og omkring 2000 sig i sin essens ikke væsentligt fra det, som mange østeuropæiske lande gjorde før 2004. De beskæftigede sig med skyld og ansvar i relation til Holocaust for at være del af den dominerende (vest)europæiske diskurs og opnå anerkendelse, for efterfølgende at vende opmærksomheden mod erindringen om sovjetkommunismen. Det kan fortolkes derhen, at det også er muligt at tale om et dobbelt blik, ”*nach innen und nach außen*” i Østeuropa. Efter 2004 har østeuropæiske politikere på den anden side brugt EU som afsæt for at gøre opmærksom på deres (nationale) erindring om sovjetkommunisme og dermed bidraget til at nedbryde skellet mellem national og europæisk erindring.

Muriel Blaive vurderer, at divergerende holdninger til nation og nationalitet er nøglen til at forklare forskellene mellem øst og vest. Hun mener, at vesteuropæere forbinder Holocaust med nationalisme, og at det at erindre Holocaust og bekæmpe racisme og fremmedhad derfor er ensbetydende med at bekæmpe nationalisme og fremme universelle værdier. Østeuropæere derimod mener ikke, at nationalisme og universalisme udelukker hinanden: ”*In the former Mitteleuropa, the quest for universalism in the Western sense goes through the nation, not against it. The legitimate discourse is always national*,”⁸⁰⁰ Østeuropæiske politikere ser folgelig EU som scene for at skabe opmærksomhed omkring ”deres” nationale erindring, hvorigennem universelle, europæiske værdier kan fremmes.

Forskellene mellem øst- og vesteuropæisk erindring kan også ses i lyset af Garton Ash' otte målsætninger og hans idealtypiske fasemodel. Holocausterindringen i EU har siden 2004 befundet sig i de sidste faser, som handler om at acceptere fortiden og komme videre. Hvad angår sovjetkommunisme, derimod, så alle otte målsætninger ud til at være i spil på samme tid, hvilket ikke nødvendigvis er hensigtsmæssigt eller muligt. En del af pointen med Garton Ash's betragtninger er netop, at der er tale om forskellige faser, som fortidsbearbejdelsen gennemgår. De østeuropæiske medlemsstater forsøgte at springe over nogle led i erindringskæden, fordi

⁷⁹⁹ Citat: Assmann 2006b:264

⁸⁰⁰ Blaive 2011:155-157, citat s. 156

de ønskede, at ofrene for sovjetkommunismen hurtigt skulle opnå samme status som ofrene for Holocaust.

Skabelsen af ofre og gerningsmænd og dermed skabelsen af en narrativ forudsætter imidlertid det, som Giesen har betegnet som "[a] *phase of latency*", så begivenhederne kan komme på afstand og de involverede parter kan ses i et andet lys.⁸⁰¹ I den forbindelse er det værd at minde om, at bevidstheden om Holocaust først for alvor opstod i 1980'erne, og at det tog rundt regnet 50 år før vesteuropæiske politikere begyndte at tage ansvar for Holocaust i 1990'erne, hvilket var med til at gøre Holocaust til en central del af europæisk identitet.

Det kræver tid at bearbejde fortiden og komme overens med den. Og det kræver tid at udvikle en fælles erindringskultur og oparbejde en vist forståelse for hinandens forskelligheder, både hvad angår fortiden og nutiden, hvilket i sidste ende hænger sammen. Narrativer og erindringsfællesskaber omformes og rekonstrueres kontinuerligt, men der er tale om langsomme processer. Skabelsen af en dialogisk europæisk erindring kræver gensidig forståelse og større åbenhed. Men det kræver frem for alt tid, så fortidens erfaringer kan bundfældes og en fælles historieforståelse modnes.

Samtidig er det også afgørende at være opmærksom på, hvilken rolle EU kan og bør spille. Ideen om en dialogisk europæisk erindring udfordrer den rolle, som EU hidtil har påtaget sig. Og den rejser et alment erindringsmæssigt spørgsmål, nemlig om ikke det ville være mere frugtbart langsomt at lade en fælles europæisk narrativ vokse op nedefra frem for som nu at forsøge at initiere skabelsen af en sådan ovenfra. I så fald vil EU indtage en langt mindre styrende rolle og i stedet fungere faciliterende for, at medlemsstaterne selv kan skabe gensidig forståelse på bi-, tri- eller multilateralt niveau.

7.4 Fremtiden for EU's grundfortælling

Overordnet set er det lykkedes at skabe konsensus i EU om, at Holocaust er en vigtig erfaring og en central del af nyere europæisk historie. Det er hverken øst eller vest for så vidt uenige i. De forandringer, der er sket efter 2004 har imidlertid betydet, at erindringen om Holocaust ikke længere har den samme status i EU som hidtil. Udfordringen fra sovjetkommunismen giver anledning til at spørge, om holocausterindringen har nået sit højdepunkt og er på vej tilbage til sit udgangspunkt, som en del af en større narrativ om Anden Verdenskrig eller om totalitarisme.

Annabelle Littoz-Monnet mener, at holocausterindringen fortsat er dominerende i EU. Dels fordi dem, som har agiteret for Holocausts vigtighed, stadig er magtfulde erindringspolitiske aktører. Og fordi de nye

⁸⁰¹ Giesen 2004:147-151, citat s. 149. Se også s. 54f for "the phase of latency"

medlemsstaters erindringspolitiske dagsorden ikke var i samklang med den etablerede vesteuropæiske erindringsdiskurs, der fortsat er dominerende.⁸⁰² Der er dog belæg for at modsige Littoz-Monnet, idet der i kildematerialet er tegn på, at holocausterindringens betydning i EU-regi er mindsket siden 2004.

I Europa-Parlamentet er selve ordet Holocaust eksempelvis blevet brugt mindre til fordel for den mere generelle betegnelse nazisme. Et eksempel er, at Europa-Parlamentet indledningsvist foreslog at bruge den 23. august, årsdagen for underskrivelsen af Molotov-Ribbentrop-pagten, til at mindes ofrene for stalinisme og nazisme, ikke ofrene for Holocaust.⁸⁰³ Her skal det dog i parentes bemærkes, at dagen trods alt skulle bruges til at mindes to offergrupper, og at stalinismens ofre dermed ikke fik sin egen dag, ligesom ofrene for Holocaust har det i form af den 27. januar.

Overordnet set peger tendensen i retning af, at "Holocaust" er på vej til at blive erstattet af "nazisme". Ordet Holocaust og ordet Shoah (den jødiske betegnelse for Holocaust, som blandt andet også anvendes i Frankrig) blev kun brugt en enkelt gang i Europa-Parlamentets debat om "Resolution on European conscience and totalitarianism". Forskellige afledninger af ordet "Nazi" (så som Nazi, Nazis, Nazism) optrådte derimod i alt 33 gange.⁸⁰⁴

Det kan betyde, at holocausterindringen er på vej til at blive erstattet af erindringen om nazisme og at Holocaust ses på linje med andre af nazismens forbrydelser, som det var tilfældet i Europa før 1990'erne. Herved inkluderes alle nazismens ofre og andre af nazismens følger, så som frygt, had og racisme i det hele taget, ikke "blot" holocaustofre. Det ser følgeligt ud, som om EU følger Tyskland, hvor den 27. januar netop bruges til at mindes alle nazismens ofre.

Ændringerne i sprogbrug kan endvidere betyde, at holocausterindringen er på vej til at blive erstattet ikke alene af erindringen om nazisme, men af erindringen om totalitarisme. Et begreb, og dermed også en erindring, som er langt mere åben for fortolkning og dermed for diskussion af, hvad der bør være inkluderet. I EU anvendes totalitarismebegrebet således som betegnelse for både det nazistiske og stalinistiske regime samt andre diktatoriske regimer. Betegnelserne "totalitarian" og "totalitarianism" blev brugt i alt 93 gange i debatten om "Resolution on European conscience and totalitarianism".⁸⁰⁵ Her er det også værd at lægge mærke til resolutionens titel og ikke mindst hensigten med forslaget om at indføre en euro-

⁸⁰² Littoz-Monnet 2011:24-27

⁸⁰³ Europa-Parlamentet 2008/9/23

⁸⁰⁴ Europa-Parlamentet 2009/3/25, debate Til sammenligning bruges ordene communism, communist og communists i alt 90 gange, stalinism eller stalinist anvendes otte gange og ordene fascist eller fascism bruges 15 gange.

⁸⁰⁵ Europa-Parlamentet 2009/3/25, debate

pæisk erindringsdag den 23. august. I 2008 blev det som nævnt ovenfor forslået, at dagen skulle omfatte ofre for nazisme og stalinisme, mens forslaget i 2009 lød på, at alle ofre for "alle totalitære og autoritære regimer" skulle mindes på dagen.⁸⁰⁶

Der var altså tegn på en mere åben og inkluderende narrativ, der indbefattede både det nazistiske og det stalinistiske regime, men også de græske, portugisiske og spanske diktaturer. Sidstnævnte blev inkluderet i "Resolution on European conscience and totalitarianism" og visse parlamentsmedlemmer forsøgte at få de sydeuropæiske erfaringer med i aktion fire i programmet "Europe for Citizens", 2007-2013. Erindringen om nazisme og stalinisme stjal dog i begge tilfælde billedet, hvilket pegede i retning af, at EU's erindring endnu ikke var så åben endda og at nazisme og kommunisme stadig dominerede.

Dette kan dog være under forandring. Europa-Parlamentets resolution fra 2009 "European conscience and totalitarianism" pegede ligesom Kommissionens forslag til en afløser for "Europe for Citizens"-programmet, i retning af en endnu bredere narrativ. Ifølge det foreliggende forslag til en afløser for "Europe for Citizens", 2007-2013, nemlig "Europe for Citizens", 2014-2020 skal programmet indeholde to strenge: "Remembrance and European citizenship" og "Democratic engagement and civic participation" samt en såkaldt horisontal indsats med titlen "Valorisation". Videre listes det op, hvilke typer projekter der kan ydes støtte til, heriblandt:

Debates/studies and interventions on defining moments in European history, in particular to keep the memory alive of the crimes committed under Nazism and Stalinism⁸⁰⁷

Set i forhold til det foregående program blev der i forslaget åbnet en anelse op, og perspektivet var ikke længere hovedsageligt todimensionelt, selv om nazismens og stalinismens forbrydelser dog blev fremhævet og nævnt eksplicit. Ved at fokusere på "afgørende begivenheder" i Europas fortid ønskede Kommissionen også at give mulighed for at yde støtte til at bevare erindringen om mere positivt ladede dele af Europas historie.

I de uddybende oplysninger om programmets forskellige tiltag blev den første streng om erindring og europæisk medborgerskab beskrevet således:

It will support activities that invite to reflection on common values in the broadest sense, taking into account diversity. Funds may be available for initiatives reflecting on causes of totalitarian regimes in Europe's modern history (especially but not exclusively Nazism and

⁸⁰⁶ Europa-Parlamentet 2008/9/23; 2009/4/2:§ 15

⁸⁰⁷ Kommissionen 2011/12/14:12

Stalinism) and to commemorate their victims. The strand should also encompass activities concerning other reference points in recent European history. In particular, it will give preference to actions which encourage tolerance and reconciliation with a view to reaching the younger generation.⁸⁰⁸

Her forsøgte Kommissionen igen at brede perspektivet ud, men forsøget fremstod dog lidt halvhjertet. De såkaldte "*founding moments*" var forsvundet og erstattet med "*other reference points*". Formuleringen fremstod mindre stærk, men kan dog tolkes bredere og åbnede dermed op for, at mindre signifikante dele af Europas historie også kan ydes støtte. De (muligt) positive aspekter af EU's arv har endvidere fået en mindre fremtrædende plads til fordel for de negative i form af totalitære regimer og erindringen om disses ofre. Her har man igen forsøgt sig med at brede perspektivet ud, så "alle totalitære regimer" var omfattet samtidig med at nazisme og stalinisme dog blev nævnt eksplicit.

Kommissionen har givet vis forsøgt at åbne op for at undgå den offerkonkurrence, som det hidtidige fokus på nazisme, herunder særligt Holocaust, og stalinisme har medført. Det fremstod dog stadig som om nazisme og stalinisme blev vurderet som vigtigere end andre dele af Europas historie, idet netop de blev fremhævet på bekostning af andre begivenheder eller aspekter.

Det foreløbige koncept for museet "House of European History", der blev lanceret af Europa-Parlamentet i 2007 men endnu ikke er realiseret, viser lignende tegn på større åbenhed. Det er således intentionen at skabe et museum, der både giver en kronologisk fremstilling af Europas historie i det 19., 20. og 21. århundrede, og præsenterer de besøgende for "... *a variety of different historical interpretations, points of views, nuances of perception and memory, so as to stimulate reflection and debate.*"⁸⁰⁹ Museet vil efter eget udsagn tage udgangspunkt i konceptet "shared memory". Det betyder for det første, at spørgsmålet om hvordan en europæisk historiebevidsthed er blevet skabt, vil være museets omdrejningspunkt. For det andet skal konceptet danne basis for, at der anlægges et kritisk blik på forskellige udlægninger af fortiden både for museets eget vedkommende og hos de besøgende. Museet ønsker således at bevidstgøre sidstnævnte om, at historie er under konstant forandring og opfordre dem til at deltage i debatter om fortiden.⁸¹⁰

Den seneste udvikling tegner konturerne af en narrativ, som også levner plads til positive aspekter af EU's forhistorie, selvom disse dog fortsat er

⁸⁰⁸ Kommissionen 2011/12/14:17

⁸⁰⁹ Citat: Europa-Parlamentet 2013:22

⁸¹⁰ Europa-Parlamentet 2012; 2013

underprioriterede. Og en narrativ, der ikke udelukkende fokuserer på stalinisme og nazisme, men på totalitarisme. Altså en mere inkluderende narrativ i hvert fald hvad angår de negative aspekter, men også en narrativ, som kan minde om tiden før 1989, hvor Holocaust ikke var erkendt og anerkendt som en særlig forbrydelse, men indgik i en større narrativ om Anden Verdenskrig, nazisme og fascisme.

Erindringen om Holocaust har nået sit foreløbige højdepunkt i EU og den seneste udvikling kan pege på, at Holocaust er på vej til igen at blive del af en større fortælling. Ikke forstået sådan, at fortællingen er den samme – Holocaust er erkendt og anerkendt som en særlig forbrydelse – men forstået sådan, at Holocaust ikke længere indtager den altoverskyggende rolle. Og forstået sådan, at Holocaust stadig ses som et særligt historisk fænomen, men at erindringen herom ikke er urørlig eller tabubelagt.

8. Dansk resume

Afhandlingen former sig som en analyse af, hvordan og hvorfor erindringen om Holocaust er blevet brugt som erindringspolitisk redskab og identitetsskabende faktor i EU i årene 1989-2009, med særligt fokus på Europa-Parlamentet.

Analysen og dens konklusioner er baseret på kildemateriale, der inddrager eller bruger Anden Verdenskrig og Holocaust, og som er fra EU's institutioner og henvendt til EU's offentlighed.

Analysen viser, at EU særligt siden starten af 1990'erne har arbejdet på at skabe en grundfortælling om, hvordan EU takket være sine grundlæggere rejste sig fra asken efter Anden Verdenskrig og Holocaust og opbyggede et unikt og succesfuldt samarbejde. EU kontrasteredes af Holocaust, der blev fremstillet som et fundamentalt brud på grundlæggende værdier, såsom menneskerettigheder, demokrati og retsstatsprincippet, som EU stod for. Grundfortællingen sås blandt andet i – og blev brugt legitimerende for – EU's kamp for menneskerettigheder og mod racisme, fremmehad og antisemitisme samt holocaustbenægtelse.

I Europa-Parlamentet havde erindringen om Holocaust særligt momentum i årene 1995 til 2005, hvilket kan tilskrives eksterne faktorer som restitutionsspørgsmålet og 1990'ernes Balkan-krige samt den øgede opmærksomhed, som Holocaust også tiltrak sig uden for parlamentet. Det var imidlertid også et resultat af, at offergrupper og den europæiske venstrefløj arbejdede aktivt i den retning. Analysen viser endvidere, at Tysklands måde at håndtere arven efter Holocaust og nazismen på har sat sig spor i EU's erindringspolitik i 1990'erne og dermed bidraget til at gøre Holocaust til et europæisk ansvar. Det er imidlertid vanskeligt at svare entydigt på, i hvor høj grad det skyldtes tysk pres, eller var et resultat af, at resten af Europa har været særligt opmærksomme på Tysklands ageren og fulgt landets eksempel.

EU's udvidelse i 2004 markerede et brud, idet Holocaust blev udfordret af erindringen om sovjetkommunismen. Særligt den østeuropæiske højrefløj har arbejdet aktivt for at skabe opmærksomhed omkring sovjetkommunismen og dennes ofre for derigennem at opnå anerkendelse. EU har i perioden 2004 til 2009 arbejdet på at inkludere sovjetkommunisme i grundfortællingen, hvilket blandt andet sås i programmet ”Europe for Citizens”, 2007-2013 og i Europa-Parlamentets beslutninger og debatter om historie og erindring. Udfordringen fra sovjetkommunismen har endvidere ført til diskussioner om offerhierarki og ligestilling af erindringer. Og det forandrede den måde, hvorpå Holocaust blev brugt i EU, idet holocausterindring nu blev anvendt som model for, hvordan sovjetkommunismen burde erindres. Endelig peger analysen i retning af, at Holocaust ikke længere har særstatus i EU's grundfortælling, men er på vej til at blive del af en større fortælling om EU's forhistorie.

9. English Summary

Title: *Politics of memory for negotiation. The EU and the memory of the Holocaust, 1989-2009*

The PhD thesis is an analysis of how the memory of the Holocaust has been used and addressed in the EU from 1989-2009, with a special focus on the European Parliament. The analysis and its conclusions are based on source material that address or use the Second World War and the Holocaust are from EU-institutions and addressed to the public in the EU.

The analysis shows that the EU, especially since the beginning of the 1990s has tried to create a master narrative depicting how the EU, thanks to its founding fathers, rose from the ashes of the Second World War and the Holocaust and created a unique and successful cooperation. The EU contrasts the Holocaust that is portrayed as a fundamental break with basic values such as human rights, democracy and the rule of law, which the EU stands for. The master narrative may for instance be seen in – and is used for legitimising – EU's fight for human rights and against racism, xenophobia and anti-Semitism as well as Holocaust denial.

In the European-Parliament the memory of the Holocaust had momentum in 1995 to 2005 especially. This can be ascribed to external factors as restitution, the 1990s Balkan Wars and the increased attention given to the Holocaust outside the parliament. However, it was also the result of victim groups and the European left wing working actively in that direction. Furthermore, the analysis shows that the German way of handling its Nazi legacy and the Holocaust has affected EU politics of memory in the 1990s, and thereby contributed to making the Holocaust a European responsibility. Though, it is difficult to give a clear answer whether it was due to German pressure or if it was caused by the rest of Europe looking to Germany and following its example.

The eastward enlargement in 2004 marks a break since the Holocaust was challenged by the memory of Soviet Communism. Especially the eastern European right wing has worked actively to attract attention to Soviet Communism and its victims in order to attain recognition. From 2004 to 2009 the EU has tried to include Soviet Communism in the master narrative, which for instance can be seen in the programme "Europe for Citizens", 2007-2013 and in decisions and debates about history and memory in the European Parliament. The challenge from Soviet Communism has also lead to discussions about victim hierarchies and equalisation of memories. Moreover, it changed the way in which the Holocaust was used in the EU since the memory of the Holocaust was used as a model for memorialising Soviet Communism. Finally, there are signs that the Holocaust will no longer have a special status in the EU master narrative but is on its way to being part of a large narrative about the prehistory of the EU.

10. Forkortelser

BRD	Bundesrepublik Deutschland (Vesttyskland)
DDR	Deutsche Demokratische Republik (Østtyskland)
DIIS	Dansk Institut for Internationale Studier/Danish Institute for International Studies
DUPI	Dansk Udenrigspolitisk Institut/Danish Institute of International Affairs
EF	Det Europæiske Fællesskab (anvendes som betegnelse i perioden før 1993 og Maastricht-traktaten)
EKSF	Traktaten om oprettelse af Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab/Treaty establishing the European Coal and Steel Community (ECSC Treaty)
EP	Europa-Parlamentet
EU	Den Europæiske Union (anvendes som betegnelse i perioden efter 1993 og Maastricht-traktaten)
EUMC	European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia
EØF	Det Europæiske Økonomiske Fællesskab
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights
MEP	Medlem af Europa-Parlamentet
ICC	International Criminal Court
ICTR	International Criminal Tribunals for Rwanda
ICTY	International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia
ITF	Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research
LIBE	Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe
ZfA	Zentrum für Antisemitismusforschung

Politiske grupper i Europa-Parlamentet⁸¹¹

ALDE	Alliance of Liberals and Democrats for Europe (liberal)
ARC	Rainbow Group (regionalist/pro-integration)
ARE	European Radical Alliance (regionalist/pro-integration)
CG	Left Unity (yderliggående venstre)
COM	Communist Group (yderste venstre)
DE	European Democrats (centrum-højre)
DR	European Right (yderste højre)
EDN	Europe of Nations (anti-integration)
ELDR	European Liberal, Democratic and Reform Party (liberal)
FE	Forza Europa (centrum-højre)
GUE/NGL	European United Left/Nordic Green Left (yderste venstre)
IND/DEM	Independence/Democracy (anti-integration)
LDR	Liberal and Democratic Reformist (liberal)
PPE	European People's Party (centrum-højre)
PPE-DE	European People's Party (Christian Democrats) (centrum-højre)
PSE	Party of European Socialists (socialistisk)
RDE	European Democratic Alliance (centrum-højre)
S el. SOC	Socialist Group (socialistisk)
V	Greens (grønne)
Verts/ALE	Greens/European free Alliance (grønne)
UEN	Union for Europe of the Nations (centrum-højre)
UPE	Union for Europe (centrum-højre)

⁸¹¹ Hix et al. 2007:24f, forkortelser er dog dem der anvendes i Europa-Parlamentet

11. Kilder og litteratur

- ADLE, Alliance of Liberals and Democrats for Europe. 2005/1/19. "Motion for a resolution on remembrance of the Holocaust, anti-Semitism and racism" B6-0073/2005.
- Adriansen, Inge. 2010. *Erindringssteder i Danmark, Monumenter, mindesmærker og mødesteder*. København: Museum Tusculanums Forlag
- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Angelis, Emma De. 2010. "Historical Narratives and the European Parliament's Discourse on the Fifth Enlargement. The Foundation Myths of European Integration" i *National Cultures and Common Identity. A Challenge for Europe*, red. M. Beers and J. Raflik. Bruxelles: P.I.E. - Peter Lang. 57. s. 135-146.
- Anne Frank House. udateret. *From hiding place to museum*. <http://www.annefrank.org/en/Anne-Franks-History/From-hiding-place-to-museum/>. (benyttet 24. aug. 2012)
- ARC, Rainbow Group. 1989/9/11. "Ontwer-Resolutie over de vijftigste verjaardag van het Molotov-Ribbentroppact" B3-0108/89.
- Arendt, Hannah. 1968 (1. udg. 1951). *The Origins of Totalitarianism*. Orlando, Florida: Harcourt Inc.
- Ash, Timothy Garton. 2000. "Trials, Purges and History Lessons" i *History of the Present. Essays, Sketches and Despatches from Europe in the 1990s*, red. T. G. Ash. London: Penguin Books. s. 294-314.
- Ash, Timothy Garton. 2002a. "Mesomnesie" *Transit*, 22:34-48.
- Ash, Timothy Garton. 2002b. "Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe" i *Memory & Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, red. J.-W. Müller. Cambridge: Cambridge University Press. s. 265-282.
- Ash, Timothy Garton. 2008/10/16. *The freedom of historical debate is under attack by the memory police*. The Guardian; <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/oct/16/human-rights>. (benyttet 18. apr. 2012)
- Assmann, Aleida. 2006a. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C. H. Beck.
- Assmann, Aleida. 2006b. *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Verlag C. H. Beck.
- Assmann, Aleida. 2007. "Europe: A Community of Memory? Twentieth Annual Lecture of the GHI, November 16, 2006" *GHI Bulletin*, 40, Spring:11-25.
- Assmann, Aleida. 2008. "Transformations between History and Memory" *Social Research*, 75, No. 1, Spring:49 - 72.
- Assmann, Aleida. 2010. "From Collective Violence to a Common Future: Four Models for Dealing with a Traumatic Past" i *Conflict, Memory Transfers and the Reshaping of Europe*, red. H. G. d. Silva, A. A. d. P. Martins, F. V. Guarda and J. M. Sardica. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. s. 8-23.
- Auszüge der Podiumdiskussion. 2009. "DIN-Norm oder neuer deutscher Sonderweg: Aufarbeitung made in Germany als Modell? (21.

- September 2007)" i *Aufarbeitung der Diktatur - Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mählert, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 297-303.
- Ayoob, Mohammed. 2002. "Humanitarian Intervention and State Sovereignty" *The International Journal of Human Rights*, 6, 1 (spring 2002):81-102.
- Bailer, Stefanie. 2009. "The puzzle of continuing party group cohesion in the European Parliament after Enlargement" i *Intra-Party Politics and Coalition Governments*, red. D. Giannetti and K. Benoit. London: Routledge. s. 189-204.
- Banke, Cecilie Felicia Stokholm. 2004/2. *Ny antisemitisme i Europa?*; *DIIS Brief*. Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS); http://www.diis.dk/graphics/Publications/Briefs2004/cfb_antisemitisme.pdf. (benyttet 10. okt. 2012)
- Banke, Cecilie Felicia Stokholm. 2008/12. *Sarkozy og Vichy-syndromet*; *DIIS Brief*. Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS); http://www.diis.dk/graphics/Publications/Briefs2008/B08-dec_Sarkozy_Vichy-syndromet.pdf. (benyttet 24. sept. 2012)
- Banke, Cecilie Felicia Stokholm. 2009. "The Legacies of the Holocaust and European Identity after 1989" *DIIS Working Papers*, 36.
- Banke, Cecilie Felicia Stokholm, Tine Brøndum & Michelle Kelso. 2011. "Foregetting and Remembering - Roma in European Holocaust Memory" i *DIIS 2010-2011*, red. A. Kristensen. København: Danish Institute for International Studies, DIIS. s. 20-22.
- Bauer, Yehuda. 2009a. *On Comparison between Nazi Germany and the Soviet regime*. http://www.gedenkdienst.or.at/fileadmin/user_upload/yehuda_bauer_-_23_august.pdf (Datering ifølge Demokratiezentrum, Wien <http://www.demokratiezentrum.org/bildung/gedenktage/23-august/diskurs-in-medien-und-oeffentlichkeit.html>). (benyttet 13. juni 2012)
- Bauer, Yehuda. 2009b. *Holocaust and Genocide Today*. http://www.d.umn.edu/cla/ghhrcenter/main/Holocaust_and_Genocide_Today-Bauer.pdf (Datering ifølge University of Massachusetts Amherst, Jewish Affairs <http://www.umass.edu/jewish/programs/bauer/>). (benyttet 18. apr. 2013)
- Bauman, Zygmunt. 2001. *Modernitet og Holocaust*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bazin, Anne. 2003. "Germany and the enlargement of the European Union to the Czech Republic" i *The road to the European Union. Volume 1: The Czech and Slovak Republics*, red. J. Rupnik and J. Zielonka. Manchester: Manchester University Press. s. 220-249.
- Beattie, Andrew H. 2007. "Learning from the Germans? History and Memory in German and European Projects of Integration" *PORTAL Journal of Multidisciplinary International Studies*, 4, 2:1-22.
- Beck, Ulrich. 2012. *Das deutsche Europa. Neue Machtlandschaften im Zeichen der Krise*. Berlin: edition suhrkamp digital.

- Bekker-Nielsen, Tønnes, et al., red. 2001. *Gads Historieleksikon*. København: Gads Forlag.
- Benoit, Bertrand. 2003/11/22. "EU racism group shelves anti-Semitism study" *Financial Times* (London, England), Europe Section:9.
- Bergmann, Werner & Juliane Wetzel. 2003. *Manifestations of anti-Semitism in the European Union. Synthesis Report*. Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität Berlin; on behalf of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC); http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich/e_bibliothek/antisemitismus-1/431_anti-semitism_in_the_european_union.pdf. (benyttet 2. sept. 2012)
- Bilsky, Leora. 2012. "Transnational Holocaust Litigation" *The European Journal of International Law*, 23, 2:349-375.
- Bjerg, Helle, Claudia Lenz & Erik Thorstensen. 2011. *Historicizing the uses of the past: Scandinavian perspectives on history culture, historical consciousness and didactics of history related to World War II*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Blaive, Muriel. 2010/9/13. *Has the Czech Republic fully come to terms with the memory of the memory of the Second World War? Focus on the Czech Republic*, <http://czechfocus.cz/art/54470.html>. (benyttet 1. mar. 2013)
- Blaive, Muriel. 2011. "The Memory of the Holocaust and of Communist Repression in a Comparative Perspective: The Cases of Hungary, Poland and Czechoslovakia/the Czech Republic" i *Clashes in European Memory. The Case of Communist Repression and the Holocaust*, red. M. Blaive, C. Gerbel and T. Lindenberger. Innsbruck: StudienVerlag. s. 154-172.
- Blaive, Muriel & Nicolas Maslowski. 2010. "The World of the Two Václavs. European-Minded vs. national(ist) Intellectuals in Czechia" i *European Stories. Intellectual Debates on Europe in National Contexts*, red. J. Lacroix and K. Nicolaïdis. Oxford: Oxford University Press. s. 257-274.
- Bloxham, Donald. 2001. *Genocide on Trial. War Crimes Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Bloxham, Donald. 2009. *The Final Solution: A Genocide*. Oxford: Oxford University Press.
- Bork, Egon, Jens Erik Mogensen & Ingeborg Zint, red. 2004. *Tysk-Dansk Ordbog, 14. udg, 5. oplag*. Gyldendals Røde Ordbøger. København: Gyldendal.
- Brenner, Christiane. 2008. "Das "totalitäre Zeitalter"? Demokratie und Diktatur in Tschechiens Erinnerungspolitik" *Osteuropa*, 58, 6:103-116.
- Brittan, Sir Leon. 1994/5/9. *Creating a new Europe, Schuman Lecture, SPEECH/94/47*. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/94/47&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>. (benyttet 14. mar. 2012)

- Brunstetter, Scott. 2003. "Escaping History: The Expulsion of the Sudeten Germans as a *Letimotif* in German-Czech Relations" i *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, red. S. B. Várdy and T. H. Tooley. New York: Boulder, Social Science Monographs. s. 267-280.
- Bryld, Claus. 1996. "Er vi selv historie? Kampen om samfundets legitime erindring" i *Erindringens og glemslens politik*, red. B. E. Jensen, C. T. Nielsen and T. Weinreich. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag. s. 17-52.
- Bryld, Claus & Anette Warring. 1998. *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Bugge, Peter. 2003. "Czech perceptions of EU membership: Havel vs. Klaus" i *The road to the European Union. Volume 1: The Czech and Slovak Republics*, red. J. Rupnik and J. Zielonka. Manchester: Manchester University Press. s. 180-198.
- Bugge, Peter. 2008. "Coping with Communism in the Post-Communist Czech Republic" *Newsletter - The Jean Monnet Centre, University of Aarhus*, 33:19-27.
- Buzek, Jerzy. 2010/3/11a. *Press Release: Buzek on European Day for the Victims of Terrorism 11 March: "Terrorism can never be justified. Terrorism is an attack on the very fabric of our democratic society"*.
http://www.europarl.europa.eu/former_ep_presidents/president-buzek/en/press/press_release/2010/2010-March/press_release-2010-March-13.html. (benyttet 7. mar. 2013)
- Buzek, Jerzy. 2010/3/11b. *Statement by the President*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20100311+ITEM-006+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 7. mar. 2013)
- Buzek, Jerzy. 2010/8/23. *Press Release: President Jerzy Buzek on the European Day of Remembrance for victims of Stalinism and Nazism*.
http://www.europarl.europa.eu/former_ep_presidents/president-buzek/en/press/press_release/2010/2010-August/press_release-2010-August-10.html. (benyttet 8. okt. 2012)
- Buzek, Jerzy. 2011/3/10a. *Statement by the President*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20110310+ITEM-006+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 7. mar. 2013)
- Buzek, Jerzy. 2011/3/10b. *Press Release: 7th European Day for Victims of Terrorism*.
http://www.europarl.europa.eu/former_ep_presidents/president-buzek/en/press/press_release/2011/2011-March/press_release-2011-March-15.html. (benyttet 7. mar. 2013)
- Buzek, Jerzy. 2011/8/22. *Speech: European Day of remembrance of victims of all totalitarian and authoritarian regimes*.
http://www.europarl.europa.eu/former_ep_presidents/president-buzek/en/press/speeches/sp-2011/sp-2011-August/speeches-

- 2011-August-1.html;sessionid=6BEDE4A785DEA015ED45E64FABA59422.
(benyttet 8. okt. 2012)
- Calligaro, Oriane. 2008. "Which Memories for the European Union? The Role of History and Memory in the European Integration Process" i *Memories and Places of Memory in Europe*, red. É. Bussière and E. Moradiellos. Bruxelles: P.I.E. - Peter Lang. s. 47-64.
- Calligaro, Oriane. 2010. "EU Action in the Field of Heritage. A Contribution to the Discussion on the Role of Culture in the European Integration Process" i *National Cultures and Common Identity. A Challenge for Europe*, red. M. Beers and J. Raflik. Bruxelles: P.I.E. - Peter Lang. s. 87-98.
- CARDOC, Janne Majaniemi. 2010. E-mail: Questions concerning the archive holdings. A. Wæhrens, 2010/6/15.
- Chaumont, Jean-Michel. 2001. *Die Konkurrenz der Opfer. Genozid, Identität und Anerkennung*. Lüneburg: zu Klampen Verlag.
- Cole, Alistair. 2001. *Franco-German Relations*. Harlow, England: Pearson Education.
- Conan, Éric & Henry Rousso. 1998. *Vichy. An Ever-Present Past*. London: Dartmouth College. University Press of New England.
- Cornelissen, Christoph. 2009. "'Vergangenheitsbewältigung' - ein deutscher Sonderweg?" i *Aufarbeitung der Diktatur - Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mähler, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 21-36.
- Courtois, Stéphane. 2002. "Kommunismens forbrydelser" i *Kommunismens sorte bog. Forbrydelser, terror, undertrykkelse*, red. S. Courtois, N. Werth, J.-L. Pannéet al. København: Høst & Søn. s. 15-48.
- Cunningham, Michael. 1999. "Saying Sorry: The Politics of Apology" *The Political Quarterly*, 70, no. 3:285-293.
- Czech Parliament. 2007/6/8. *Act on the Institute for the Study of Totalitarian Regimes and the Security Services Archive, and on Amendments of some Acts; Act No. 181/2007 Coll.* .
<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/normy/act181-2007.pdf>.
(benyttet 3. okt. 2012)
- Czech Presidency, of the Council of the European Union. 2009/3/18, konklusjoner. *European Conscience and Crimes of Totalitarian Communism: 20 Years After; Public Hearing in the European Parliament; Conclusions*.
http://www.ustrcr.cz/data/pdf/tiskove_zpravy/slyseni-brusel-final-conclusions.pdf. (benyttet 18. sept. 2012)
- Czech Presidency, of the Council of the European Union. 2009/3/18, program. *European Conscience and Crimes of Totalitarian Communism: 20 Years After; Public Hearing in the European Parliament; Programme*.
http://www.ustrcr.cz/data/pdf/tiskove_zpravy/hearing-brussels-2009.pdf. (benyttet 18. sept. 2012)
- Czech Presidency, of the Council of the European Union & Opona. 2009/5/1, event calendar. *From the Fall of the Iron Curtain in 1989 to the Enlargement of the European Union in 2004*.

- <http://www.eu2009.cz/event/1/3593/index.html>. (benyttet 3. okt. 2012)
- Czech Presidency, of the Council of the European Union & Opona. 2009/5/1, program. *From the Fall of the Iron Curtain in 1989 to the Enlargement of the EU in 2004: the Role of Civil Society and the Idea of Europe in the Process of the Democratic Transformation of Central and Eastern Europe*.
<http://oponaops.eu/assets/files/mezinarodni%20forum/tz-international-forum.pdf>. (benyttet 3. okt. 2012)
- Czech Presidency, of the Council of the European Union & Opona. 2009/5/1, summary. *From the Fall of the Iron Curtain in 1989 to the Enlargement of the EU in 2004: the Role of Civil Society and the Idea of Europe in the Process of the Democratic Transformation of Central and Eastern Europe*.
<http://oponaops.eu/assets/files/mezinarodni%20forum/conference-summary.pdf>. (benyttet 3. okt. 2012)
- Davies, Norman. 2001. *Heart of Europe. The Past in Poland's Present*. Oxford: Oxford University Press.
- De Coene, et al. 1995/2/9. "Motion for a resolution on efforts to combat the denial of the Holocaust on the occasion of 27 January 1995, 50th anniversary of the liberation of Auschwitz" B4-0129/95, Ikke vedtaget.
- Delanty, Gerard. 1995. *Inventing Europe. Idea, Identity, Reality*. London: Macmillan.
- Delanty, Gerard. 2002. "Models of European Identity: Reconciling Universalism and Particularism" *Perspectives on European Politics and Society*, 3, 3:345-359.
- Delanty, Gerard & Chris Rumford. 2005. *Rethinking Europe. Social theory and the implications of Europeanization*. London: Routledge.
- Delouche, Frédéric, red. 1992a. *Histoire de l'Europe*. Paris: Hachette.
- Delouche, Frédéric, red. 1992b. *Europaernes historie*. København: Systime.
- Det Europæiske Fællesskab, EF. 1986. "Single European Act" *Official Journal of the European Communities*, L 169, 1987/6/29:1-29.
- Deutscher Bundestag, Wissenschaftliche Dienste. 2010/1/25. *Aktueller Begriff: 27. Januar – Tag des Gedenkens an die Opfer des Nationalsozialismus*; Nr. 02/10.
http://www.bundestag.de/dokumente/analysen/2010/opfer_des_nationalsozialismus.pdf. (benyttet 21. maj 2012)
- Deutsches Institut für Normung, DIN. udateret. *Wir über uns*.
<http://www.din.de/cmd?menuid=47391&cmsareaid=47391&level=tpl-bereich&languageid=de>. (benyttet 2. okt. 2012)
- DGDB, Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. udateret. *Helmut Kohl und François Mitterand in Verdun (22. September 1984)*.
http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_image.cfm?image_id=2472. (benyttet 16. apr. 2013)
- DIIS, Dansk Institut for Internationale Studier. 2010. *EU-løvgivning om Holocaust-benægtelse*. <http://holocaust.dk/sw354.asp>. (benyttet 16. aug. 2012)

- DIIS, Dansk Institut for Internationale Studier. udateret. *Hungersnøden i 1932-1933*. <http://www.folkedrab.dk/sw53252.asp>. (benyttet 22. feb. 2013)
- Diner, Dan. 2000. "Gedächtnis und Erkenntnis. Nationalismus und Stalinismus im Vergleichsdiskurs" *Osteuropa*, 50, 6:698-708.
- Diner, Dan. 2003. "Restitution and Memory: The Holocaust in European Political Cultures" *New German Critique*, No. 90, Taboo, Trauma, Holocaust:36 - 44.
- Donnea, de. 1991/4/17. "Question No 41: Moves to place Nazi concentration camps under UNESCO protection, B-0183/91" *Debates of the European Parliament*, No 3-404, 1991/4/17:195.
- DR, European Right. 1985/5/6a. "Motion for a resolution on European reconciliation on the 40th anniversary of the cessation of hostilities in Europe" *B2-0293/85*.
- DR, European Right. 1985/5/6b. "Motion for a resolution on the fortieth anniversary of the liberation of the Nazi concentration camps and on present day concentration camps" *B2-0296/85*.
- DR, European Right. 1987/11/10. "Proposition de résolution sur la commémoration des 70 ans de violation des droits de l'homme par le communisme" *B2-1271/87*.
- DR, European Right. 1988/9/12. "Proposta di risoluzione sul ventesimo anniversario dell'invasione della Ceccoslovacchia da parte delle truppe del patto di Varsavia" *B2-0736/88*.
- DR, European Right. 1990/5/14. "Proposition de resolution: charniers en Europe de l'Est" *B3-0983/90*.
- DUPI, Danish Institute of International Affairs. 1999. *Humanitarian Intervention. Legal and Political Aspects*. København: DUPI, Danish Institute of International Affairs.
- Duranti, Marco. 2012. "The Holocaust, the legacy of 1789 and the birth of international human rights law: revisiting the foundation myth" *Journal of Genocide Research*, 14, 2:159-186.
- Dury. 1991/3/15. "Motion for a resolution on safeguarding the sites of the main Nazi concentration camps" *B3-0243/91*, Ikke vedtaget.
- ECHR, European Court of Human Rights. 2012. *Overview 1959-2011*. http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/8031883C-6F90-4A5E-A979-2EC5273B38AC/0/APERCU_19592011_EN.pdf. (benyttet 9. aug. 2012)
- Eckel, Jan & Claudia Moisel. 2008. "Einleitung" i *Universalisierung des Holocaust? Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in internationaler Perspektive*, red. J. Eckel and C. Moisel. Göttingen: Wallstein Verlag. Band 24. s. 9-25.
- EDN, Europe of Nations. 1995/6/12. "Motion for a resolution on proclaiming a day for commemorating the Holocaust in Europe" *B4-0903/95*.
- EF, Det Europæiske Fællesskab. 1977/4/5. "Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission concerning the protection of fundamental rights and the European Convention for the protection of Human Rights and Fundamental

- Freedoms" *Official Journal of the European Communities*, C 103, 1977/4/27:1.
- EF, Det Europæiske Fællesskab. 1983. "Solemn Declaration on European Union" *Bulletin of the European Communities* (hentet fra www.cvce.eu), 6:24-29.
- EHRI, European Holocaust Research Infrastructure. udateret. *European Holocaust Research Infrastructure (EHRI)*. <http://www.ehri-project.eu/>. (benyttet 17. apr. 2013)
- Eizenstat, Stuart. 1998/9/25. *Address at U.S. Holocaust Memorial Museum*. http://www.state.gov/www/policy_remarks/1998/980925_eizenushmm.html. (benyttet 7. maj 2012)
- Eizenstat, Stuart E. 1997. *U.S. and Allied Efforts To Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II; Preliminary Study*. U.S. Government, State Department; <http://www.state.gov/www/regions/eur/ngrpt.pdf>. (benyttet 3. sept. 2012)
- Eizenstat, Stuart E. 1998. *U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations With Argentina, Portugal, Spain, Sweden, and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury; Supplement to Preliminary Study on U.S. and Allied Efforts To Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or hidden by Germany During World War II*. U.S. Government, State Department; http://www.state.gov/www/regions/eur/rpt_9806_ng_links.html. (benyttet 3. sept. 2012)
- ELDR, European Liberal, Democrat and Reform Party. 1995/2/9. "Proposition de resolution sur la mise en place d'une législation communautaire contre la propagation des thèses révisionnistes" B4-0213/95, Ikke vedtaget.
- ELDR, European Liberal, Democrat and Reform Party. 1995/6/12. "Motion for a resolution on the need for an annual day of commemoration for the victims of Nazism" B4-0927/95.
- ELDR, European Liberal, Democrat and Reform Party. 1996/1/11. "Proposition de resolution sur la commémoration annuelle des victimes des Nazisme" B4-0044/96, Ikke vedtaget.
- EPP Convention Group. udateret, a. *Suggestion for amendment of preamble; on behalf of the EPP Convention Group*. http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/pdf/1000/1000_Pre%20Brok%20EN.pdf. (benyttet 15. aug. 2012)
- EPP Convention Group. udateret, b. *Suggestion for amendment of Article 2; on behalf of the EPP Convention Group*. <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/pdf/2/Art%202%20EPP.pdf>. (benyttet 15. aug. 2012)
- ESLI, European Shoah Legacy Institute. *European Shoah Legacy Institute*. <http://www.shoahlegacy.org/>. (benyttet 2. maj 2012)
- EU-oplysningen. 2011. *EU-oplysningen*. www.eu-oplysningen.dk. (benyttet 25. jan. 2011)

- EU-oplysningen. 2012, EU's udvidelse. *EU-oplysningen, EU's udvidelse*.
<http://www.eu-oplysningen.dk/emner/udvidelsen/>. (benyttet 20. apr. 2012)
- EU-oplysningen. 2012, Udvidelser. *EU-oplysningen, Udvidelser*.
<http://www.eu-oplysningen.dk/fakta/historie/udvidelser/>.
(benyttet 27. mar. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. 1992/7/29. "Treaty on European Union (Maastricht Treaty)" *Official Journal of the European Communities*, C 191.
- EU, Den Europæiske Union. 1997/11/10. "Treaty of Amsterdam" *Official Journal of the European Communities*, C 340.
- EU, Den Europæiske Union. 1998/2/16. "Final adoption of the general budget of the European Union for the financial year 1998; Section III: Commission; Part A, Administrative appropriations" *Official Journal of the European Communities*, L 44:365-498.
- EU, Den Europæiske Union. 2001/3/10. "Treaty of Nice" *Official Journal of the European Communities*, C 80.
- EU, Den Europæiske Union. 2003, budget. *Budget 2003. Title A-3 Expenditure resulting from special functions carried out by the institution*.
http://eur-lex.europa.eu/budget/data/D2003_v4/EN/AACLY_frm.htm.
(benyttet 16. apr. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. 2004/4/21. "Decision no 792/2004/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 establishing a Community action programme to promote bodies active at European level in the field of culture, 2004-2006" *Official Journal of the European Union*, L 138, 2004/4/30:40-49.
- EU, Den Europæiske Union. 2004/12/16. "Treaty establishing a Constitution for Europe" *Official Journal of the European Union*, C 310.
- EU, Den Europæiske Union. 2005, budget. *2005 General budget; Article 15 02 01 - Support for activities and bodies active at European level in the field of education*. http://eur-lex.europa.eu/budget/data/D2005_VOL4/EN/nmc-titleN16E0D/nmc-chapterN17256/articles/index.html#N17303.
(benyttet 16. apr. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. 2005/3/8. "Final Adoption of the general budget of the European Union for the financial year 2005; Section III: Commission (volume II); Title 15: Education and culture" *Official Journal of the European Union*, L 60:II/868-879.
- EU, Den Europæiske Union. 2005/10/5. "Call for proposals DG EAC 54/05; Special events within the framework of a European Union democracy campaign following the 60th anniversary of the liberation from fascism; Call for proposals for 2005 for the submission of proposals to obtain a financial contribution under the EU-budget item 15 06 06 (2005/C 245/07)" *Official Journal of the European Union*, C 245:18-20.
- EU, Den Europæiske Union. 2006, budget. *2006 General Budget; Article 15 04 01 - Support for bodies active at European level in the field of culture*

- http://eur-lex.europa.eu/budget/data/D2006_VOL4/EN/nmc-titleN16E0D/nmc-chapterN174D6/articles/index.html#NOM-1050058401863-10. (benyttet 16. apr. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. 2006/3/15. "Final adoption of the general budget of the European Union for the financial year 2006 (2006/179/EC, Euratom), Section III:Commission (volume II); Title 15:Education and culture" *Official Journal of the European Union*, L 78:II/802-820.
- EU, Den Europæiske Union. 2006/12/12. "Decision No 1904/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 establishing for the period 2007 to 2013 the programme 'Europe for Citizens' to promote active European citizenship" *Official Journal of the European Union*, L 378, 2006/12/27:32-40.
- EU, Den Europæiske Union. 2007/2/20. *Programme to promote bodies active at European level and support specific activities (2004 - 2006)*. http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/general_framework/c11069_en.htm. (benyttet 24. jan. 2013)
- EU, Den Europæiske Union. 2007/6/8. *European Monitoring Centre for Racism and Xenophobia; Summary*. http://europa.eu/legislation_summaries/other/c10411_en.htm. (benyttet 24. aug. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. 2007/12/17. "Treaty of Lisbon" *Official Journal of the European Communities*, C 306.
- EU, Den Europæiske Union. 2009/7/8. *Fundamental Rights Agency (FRA); Summary*. http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/l14169_en.htm. (benyttet 24. aug. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. 2011/3. *Europe for Citizens Programme 2007-2013. Programme Guide. Version valid as of March 2011*. http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/programme_guide_en.pdf. (benyttet 12. apr. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. 2011/9/12. *About the Europe for citizens Programme, Pilot projects*. http://ec.europa.eu/citizenship/about-the-europe-for-citizens-programme/overview/action-4-active-european-remembrance/remembrance_projects_en.htm. (benyttet 24. jan. 2013)
- EU, Den Europæiske Union. 2012/9/5. *Citizenship Results*. http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/results_compendia/results_en.php. (benyttet 25. jan. 2013)
- EU, Den Europæiske Union. udateret, a. www.europa.eu. (benyttet 1. feb. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. udateret, b. *How the EU works; Institutions and bodies; European Parliament*. http://europa.eu/about-eu/institutions-bodies/european-parliament/index_en.htm. (benyttet 18. sept. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. udateret, c. *The history of the European Union; 1945 - 1959; A peaceful Europe – the beginnings of cooperation*.

- http://europa.eu/about-eu/eu-history/index_en.htm. (benyttet 8. okt. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. udateret, d. *Europe in 12 Lessons; Key dates in the history of European integration*.
http://europa.eu/abc/12lessons/key_dates/index_en.htm.
(benyttet 8. okt. 2012)
- EU, Den Europæiske Union. udateret, e. *Europe in 12 Lessons; Ten historic steps*. http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_2/index_en.htm.
(benyttet 8. okt. 2012)
- EUMC, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. 1998. *Annual Report 1998, Summary*.
http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/AR_1998_summary-en.pdf. (benyttet 23. apr. 2012)
- EUMC, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. 1999. *Annual Report 1999: Diversity and equality for Europe*.
http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/AR_1999-EN.pdf.
(benyttet 23. apr. 2012)
- EUMC, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. 2002/5. *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/199-Synthesis-report_en.pdf. (benyttet 10. jan. 2013)
- EUMC, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. 2003. *Manifestations of Antisemitism in the EU 2002-2003*.
<http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/AS-Main-report.pdf>. (benyttet 2. sept. 2012)
- EUMC, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. 2003/11/23. *EUMC Media Release; Issue: 194-03-03-11-02-EN; EU anti-racism body rejects allegations of "Shelved" anti-Semitism report - Report to be published in early 2004*.
<http://cosmos.ucc.ie/cs1064/jabowen/IPSC/articles/EUMCPressRelease.pdf>. (benyttet 9. okt. 2012)
- Europa-Parlamentet. 1972. "Verordnung zugunsten ehemals deportierter oder internierter Beamter" *Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften*, C 138, 1972/12/31:22-24.
- Europa-Parlamentet. 1974/3/8. "Resolution on the arrest of Alexander Solzhenitsyn" *Official Journal of the European Communities*, C 23, 1974/3/8:49.
- Europa-Parlamentet. 1974a. "Resolution on the motion for a resolution tabled by Mr Amendola and Mr Lemoine on behalf of the Communist and Allies Group on an amnesty for war criminals, A0-0379/74" *Official Journal of the European Communities*, C 60, 1975/3/13:11.
- Europa-Parlamentet. 1974b. "Resolution on the extradition of war criminal Klaus Barbie, B0-0299/74" *Official Journal of the European Communities*, C 140, 1974/11/13:14.
- Europa-Parlamentet. 1974c. "Report on the motion for a resolution tabled by Mr Amendola and Mr Lemoine on behalf of the Communist and Allies Group on the granting of an amnesty for war criminals,

- A0-0379/74" *European Parliament Working Documents 1974-1975*, Document 379/74, Legal Affairs Committee.
- Europa-Parlamentet. 1976/8/2. "Resolution on the ill-treatment of Vladimir Bukovsky" *Official Journal of the European Communities*, C 178, 1976/8/2:65.
- Europa-Parlamentet. 1978. "Resolution on the non-applicability of statutory limitation to genocide and murder, B0-0625/78" *Official Journal of the European Communities*, C 67, 1979/3/12:34.
- Europa-Parlamentet. 1978/7/31. "Resolution on conviction of the physicist Yuri Orlov, co-founder of the 'Public Group' to assist the Fulfillment of the Helsinki Accords in the Soviet Union" *Official Journal of the European Communities*, C 182, 1978/7/31:40f.
- Europa-Parlamentet. 1978/12/11. "Resolution on Situation of the Jewish community in the Soviet Union" *Official Journal of the European Communities*, C 296, 1978/12/11:25f.
- Europa-Parlamentet. 1979/8/13. "Resolution on arrest of dissidents in Czechoslovakia" *Official Journal of the European Communities*, C 203, 1979/8/13:37f.
- Europa-Parlamentet. 1979/11/19. "Resolution on the arrest and conviction of Czechoslovakian dissidents" *Official Journal of the European Communities*, C 289, 1979/11/19:57f.
- Europa-Parlamentet. 1980/2/15a. "Resolution on arrest of the scientist Andrei Sakharov" *Official Journal of the European Communities*, C 59, 1980/3/10:54f.
- Europa-Parlamentet. 1980/2/15b. "Resolution on measures to be taken by the European community following the Soviet invasion of Afghanistan and on the outrageous treatment of Professor Sakharov" *Official Journal of the European Communities*, C 59, 1980/3/10:56f.
- Europa-Parlamentet. 1980/4/17. "Resolution on respect for human rights in Czechoslovakia" *Official Journal of the European Communities*, C 117, 1980/5/12:46f.
- Europa-Parlamentet. 1980/5/23. "Resolution on situation of Anatoly Shcharansky" *Official Journal of the European Communities*, C 147, 1980/6/16:120.
- Europa-Parlamentet. 1980/9/18. "Resolution on human rights in Poland" *Official Journal of the European Communities*, C 265, 1980/10/13:53f.
- Europa-Parlamentet. 1980/11/21. "Resolution on treatment by the Soviet authorities of a number of activists seeking to abolish discrimination between men and women in the USSR" *Official Journal of the European Communities*, C 327, 1980/12/15:97.
- Europa-Parlamentet. 1981/4/10. "Resolution on situation in Poland" *Official Journal of the European Communities*, C 101, 1981/5/4:115.
- Europa-Parlamentet. 1981/6/18. "Resolution on recent arrests of Czechoslovakian citizens signatories of 'Charter 77' and the imprisonment for the last year of the spokesman for 'Charter 77' and former Member of Parliament, Rudolf Battěk" *Official Journal of the European Communities*, C 172, 1981/7/13:100.

- Europa-Parlamentet. 1982/5/13. "Resolution on the establishment of a Centre for Friendship amongst the Peoples and the Promotion of Studies on the Resistance against Nazism at Anogia, Crete, B1-0237/82" *Official Journal of the European Communities*, C 149, 1982/6/14:70.
- Europa-Parlamentet. 1983/1/13. "Resolution on the situation in Estonia, Latvia and Lithuania" *Official Journal of the European Communities*, C 42, 1983/2/14:77-78.
- Europa-Parlamentet. 1984/2/16. "Resolution on the expulsion from Chile and bringing to trial of Walter Rauff, B1-1431/83" *Official Journal of the European Communities*, C 77, 1984/3/19:76f.
- Europa-Parlamentet. 1985/2/14a. "Resolution commemorating the 40th anniversary of the cessation of hostilities in Europe, B2-1599/84" *Official Journal of the European Communities*, C 72, 1985/3/18:66-67.
- Europa-Parlamentet. 1985/2/14b. "Resolution on the commemoration of 8 May 1945, B2-1623/84" *Official Journal of the European Communities*, C 72, 1985/3/18:68.
- Europa-Parlamentet. 1985/2/14c. "Resolution on the commemoration of the 40th anniversary of the Yalta Agreement, B2-1629/84" *Official Journal of the European Communities*, C 72, 1985/3/18:69f.
- Europa-Parlamentet. 1986/1/10, debate. "Rise of fascism and racism in Europe" *Debates of the European Parliament*, No 2-334, 1986/1/15:94-109.
- Europa-Parlamentet. 1986/1/16a. "Resolution on compensation for persons formerly employed as slave labour in German industry, B2-1475/85/rev" *Official Journal of the European Communities*, C 36, 1986/2/17:129.
- Europa-Parlamentet. 1986/1/16b. "Resolution on compensation payments, B2-1478/85" *Official Journal of the European Communities*, C 36, 1986/2/17:130.
- Europa-Parlamentet. 1986/1/23. "Report drawn up on behalf of the Committee of Inquiry into the Rise of Fascism and Racism in Europe on the findings of the Committee of Inquiry" *A2-0160/85/rev*, Committee of Inquiry into the Rise of Fascism and Racism in Europe; Rapporteur: Mr. D Evrigenis.
- Europa-Parlamentet. 1987/10/28. "Written declaration on the Holocaust, the European Parliament and Le Pen, B2-0828/87" *Official Journal of the European Communities*, C 318, Annex II, 1987/11/30:98f.
- Europa-Parlamentet. 1988/1/21. "Written declaration on setting up a memorial and a documentation centre on the site of the former concentration camp at Drütte, B2-1507/87" *Official Journal of the European Communities*, C 49, 1988/2/22:143-144.
- Europa-Parlamentet. 1988/2/11. "Resolution on the recent arrests in East Berlin" *Official Journal of the European Communities*, C 68, 1988/3/14:71f.
- Europa-Parlamentet. 1990/1/17. "Commission statement on Eastern Europe" *Debates of the European Parliament*, No 3-385:130-145.

- Europa-Parlamentet. 1990/1/18. "Resolution on Central and Eastern Europe" *Official Journal of the European Communities*, C 38, 1990/2/19:96-97.
- Europa-Parlamentet. 1990/7/23. "Report drawn up on behalf of the Committee of Inquiry into Racism and Xenophobia on the findings of the Committee of Inquiry" A3-0195/90, Committee of Inquiry into Racism and Xenophobia; Rapporteur: Mr. Glyn Ford.
- Europa-Parlamentet. 1990/10/9, debate. "Racism and xenophobia" *Debates of the European Parliament*, No 3-394, 1990/10/9:41-47.
- Europa-Parlamentet. 1991/9/12. "Resolution on the human rights in Syria and the case of the fugitive Nazi war criminal Alois Brunner, still living in Damascus under the protection of the Syrian Government, B3-1385/91" *Official Journal of the European Communities*, C 267, 1991/10/14:138.
- Europa-Parlamentet. 1993/2/11. "Resolution on European and international protection for Nazi concentration camps as historical monuments" *Official Journal of the European Communities*, C 72, 1993/3/15:118f.
- Europa-Parlamentet. 1993/2/11, debate. "Concentration camps as historical monuments" *Debates of the European Parliament*, No 3-427, 1993/2/11:237-240.
- Europa-Parlamentet. 1993/4/1. "Report on the resurgence of racism and xenophobia in Europe and the danger of right-wing extremist violence" A3-0127/93, Committee on Civil Liberties and Internal Affairs; Rapporteur: Mr Cesare De Piccoli.
- Europa-Parlamentet. 1993/6/24. "Resolution on the rise of racism in Europe and criminal attacks on Turkish citizens in Germany" *Official Journal of the European Communities*, C 194, 1993/7/19:204f.
- Europa-Parlamentet. 1994/3/30. "Report on ethnic cleansing" A3-0203/94, Committee on Foreign affairs and Scurity; Rapporteur: Mr. arie M. Oostlander.
- Europa-Parlamentet. 1994/4/8. "Report on the right of humanitarian intervention" A3-0227/94, Committee on Foreign affairs and Scurity; Rapporteur: Mr. J.W. Bertens.
- Europa-Parlamentet. 1994/4/19, debate. "Ethnic cleansing - Right of humanitarian intervention - International criminal tribunal (debate)" *Debates of the European Parliament*, No 3-447, 1994/4/19:94-99.
- Europa-Parlamentet. 1994/4/20, explanations of vote. "Ethnic cleansing - Right of humanitarian intervention (explanations of vote)" *Debates of the European Parliament*, No 3-447, 1994/4/20:160f.
- Europa-Parlamentet. 1994/4/20a. "Resolution on ethnic cleansing, A3-0203/94" *Official Journal of the European Communities*, C 128, 1994/5/9:221-225.
- Europa-Parlamentet. 1994/4/20b. "Resolution on the right of humanitarian intervention, A3-0227/94" *Official Journal of the European Communities*, C 128, 1994/5/9:225-227.

- Europa-Parlamentet. 1995/3/15. "Resolution on the Commission's work programme and legislative programme for 1995" *Official Journal of the European Communities*, C 89, 1995/4/10:60-68.
- Europa-Parlamentet. 1995/3/16-21. "Minutes of the meeting of 16/21.III.95" PE 188.341/BUR, Formandskonference.
- Europa-Parlamentet. 1995/4/27. "Resolution on racism, xenophobia and anti-semitism, B4-0731/95" *Official Journal of the European Communities*, C 126, 1995/5/22:75-77.
- Europa-Parlamentet. 1995/6/15. "Resolution on a day to commemorate the Holocaust" *Official Journal of the European Communities*, C 166, 1995/7/3:132-133.
- Europa-Parlamentet. 1995/6/15, debate. "Holocaust" *Debates of the European Parliament*, No 4-464, 1995/6/15:212-215.
- Europa-Parlamentet. 1995/10/26. "Resolution on racism, xenophobia and anti-Semitism, B4-1239/95" *Official Journal of the European Communities*, C 308, 1995/11/20:140-142.
- Europa-Parlamentet. 1995/12/14, debate. "Restitution of Jewish property" *Debates of the European Parliament*, No 4-472, 1995/12/14:248-250.
- Europa-Parlamentet. 1995/12/14a. "Resolution on the return of plundered property to Jewish communities, B4-1493/95" *Official Journal of the European Communities*, C 17, 1996/1/22:199f.
- Europa-Parlamentet. 1995/12/14b. "Resolution on the implementation of the legislative programme and other activities in 1995, and on the Commission's work programme for 1996" *Official Journal of the European Communities*, C 282, 1996/6/26:31-34.
- Europa-Parlamentet. 1996/4/18. "Resolution on Auschwitz" *Official Journal of the European Communities*, C 141, 1996/5/13:209-210.
- Europa-Parlamentet. 1996/4/18, debate. "Insult to the memory of Auschwitz" *Debates of the European Parliament*, No 4-480, 1996/4/18:246-249.
- Europa-Parlamentet. 1996/5/9. "Resolution on the communication from the Commission on racism, xenophobia and anti-semitism, A4-0135/96" *Official Journal of the European Communities*, C 152, 1996/5/27:57-67.
- Europa-Parlamentet. 1997/1/30. "Resolution on racism, xenophobia and anti-Semitism and the European Year against Racism (1997), B4-0045/97" *Official Journal of the European Communities*, C 55, 1997/2/24:17-22.
- Europa-Parlamentet. 1998/1/29. "Resolution on racism, xenophobia and anti-Semitism and the results of the European Year Against Racism (1997), B4-0108/98" *Official Journal of the European Communities*, C 56, 1998/2/23:35-39.
- Europa-Parlamentet. 1998/7/16. "Resolution on the restitution of the possessions of Holocaust victims" *Official Journal of the European Communities*, C 292, 1998/9/21:166f.
- Europa-Parlamentet. 1998/7/16, debate. *Restitution of property of Holocaust victims*. <http://www.europarl.europa.eu/debats/debats?FILE=98-07->

- 16&LANGUAGE=EN&LEVEL=TOC2&GCSELECTCHAP=5&GCSELECTSEC=5. (benyttet 5. aug. 2010)
- Europa-Parlamentet. 1999. "Rules of procedure (14th edition)" *Official Journal of the European Communities*, L 202, 1999/8/2:1-108.
- Europa-Parlamentet. 1999/4/15. *Resolution on the Regular Report from the Commission on Czech Republic's progress towards accession, A4-0157/99*. http://www.europarl.europa.eu/enlargement/positionep/resolutions/a4015799_en.htm. (benyttet 1. mar. 2013)
- Europa-Parlamentet. 2000/1/18. "Draft report on countering racism and xenophobia in the European Union" *PE 232.657*, Committee on Citizens' Freedoms and Rights, Justice and Home Affairs; Rapporteur: Baroness Sarah Ludford.
- Europa-Parlamentet. 2000/2/28a. "Report on countering racism and xenophobia in the European Union" *A5-0049/2000 final*, Committee on Citizens' Freedoms and Rights, Justice and Home Affairs; Rapporteur: Baroness Sarah Ludford.
- Europa-Parlamentet. 2000/2/28b. "Report on the communication from the Commission on countering racism, xenophobia and anti-semitism in the candidate countries" *A5-0055/2000 final*, Committee on Foreign Affairs, Human Rights, Common Security and Defence Policy; Rapporteur: Bastiaan Belder.
- Europa-Parlamentet. 2000/3/16. "Resolution on countering racism and xenophobia in the European Union, A5-0049/2000" *Official Journal of the European Union*, C 377, 2000/12/29:366-376.
- Europa-Parlamentet. 2000/7/7. "Declaration on the remembrance of the Holocaust, 3/2000" *Official Journal of the European Communities*, C 121, 2001/4/24:503-504.
- Europa-Parlamentet. 2001/9/5. "European Parliament resolution on the Czech Republic's application for membership of the European Union and the state of negotiations" *A5-0255/2001*.
- Europa-Parlamentet. 2002/5/24. "Report on the proposal for a Council framework decision on combating racism and xenophobia" *A5-0189/2002 final*, Committee on Citizens' Freedoms and Rights, Justice and Home Affairs; Rapporteur: Ozan Ceyhan.
- Europa-Parlamentet. 2002/7/3, debate. *Combating racism and xenophobia*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20020703+ITEM-009+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 18. apr. 2012)
- Europa-Parlamentet. 2003/11/23. "Report on a legal framework for free movement within the internal market of goods whose ownership is likely to be contested" *A5-0408/2003*, Committee on Legal Affairs and the Internal Market; Rapporteur: Willy C.E.H. De Clercq.
- Europa-Parlamentet. 2004. "Rules of Procedure (16th edition) July 2004" *Official Journal of the European Communities*, L 44, 2005/2/15:1-140.
- Europa-Parlamentet. 2005/1/26, debate. *Anti-Semitism and racism*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20050126+ITEM->

- [008+DOC+XML+V0//EN&language=EN](#). (benyttet 5. aug. 2010)
- Europa-Parlamentet. 2005/1/27. "Resolution on remembrance of the Holocaust, anti-semitism and racism, P6_TA(2005)0018" *Official Journal of the European Union*, C 253E, 2005/10/13:37-39.
- Europa-Parlamentet. 2005/5/9. *Commemorative sitting*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20050509+ITEM-003+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 5. aug. 2010)
- Europa-Parlamentet. 2005/5/11, debate. *The future of Europe sixty years after the Second World War*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20050511+ITEM-016+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 5. aug. 2010)
- Europa-Parlamentet. 2005/5/12. "Resolution on the 60th anniversary of the end of the Second World War in Europe on 8 May 1945, P6_TA(2005)0180" *Official Journal of the European Union*, C 92 E, 2006/4/20:392-394.
- Europa-Parlamentet. 2005/5/12, explanations of vote. *The future of Europe sixty years after the Second World War (explanations of vote)*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20050512+ITEM-014+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 5. aug. 2010)
- Europa-Parlamentet. 2005/5/12, results of vote. "Future of Europe (results of vote)" *Official Journal of the European Union*, C 92E, 2006/4/20:328-344.
- Europa-Parlamentet. 2005/9/28. "Resolution on the 25th Anniversary of Solidarity and its message for Europe, P6_TA(2005)0357" *Official Journal of the European Union*, C 227E, 2006/9/21:508f.
- Europa-Parlamentet. 2006/2/6. "Draft Report. Citizens for Europe. Proposal for a decision; Amendments 29-71" *PE 368.056V01-00*, Committee on Culture and Education; Rapporteur: Hannu Takkula.
- Europa-Parlamentet. 2006/3/23. "Report on the proposal for a decision of the European Parliament and of the Council establishing for the period 2007-2013 the programme "Citizens for Europe" to promote active European citizenship" *A6-0076/2006*, Committee on Culture and Education; Rapporteur: Hannu Takkula.
- Europa-Parlamentet. 2006/4/4, debate. *Citizens for Europe programme (2007-2013), 1. reading*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=CRE&reference=20060404&secondRef=ITEM-015&language=EN&ring=A6-2006-0076>. (benyttet 12. apr 2012)
- Europa-Parlamentet. 2006/4/5, explanations of vote. *Citizens for Europe programme (2007-2013) (explanations of vote)*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=CRE&ref>

- [erence=20060405&secondRef=ITEM-007&language=EN&ring=A6-2006-0076#3-104](#). (benyttet 16. apr. 2012)
- Europa-Parlamentet. 2006/4/5, vote. *Citizens for Europe programme (2007-2013) (vote)*.
[http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=CRE&reference=20060405&secondRef=ITEM-005-05&language=EN&ring=A6-2006-0076](#). (benyttet 16. apr. 2012)
- Europa-Parlamentet. 2006/10/24, debate. *"Europe for Citizens" programme (2007-2013), 2. reading*.
[http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=CRE&reference=20061024&secondRef=ITEM-019&language=EN&ring=A6-2006-0342](#). (benyttet 12. apr. 2012)
- Europa-Parlamentet. 2006/10/25, explanations of vote. *"Europe for Citizens" programme (2007-2013), 2. reading*.
[http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=CRE&reference=20061025&secondRef=ITEM-007&language=EN&ring=A6-2006-0342#3-181](#). (benyttet 7. feb. 2013)
- Europa-Parlamentet. 2006/10/26. "Resolution on the 50th anniversary of the 1956 Hungarian Revolution and its historical meaning for Europe, P6_TA(2006)0454" *Official Journal of the European Union*, C 313 E, 2006/12/20:426-427.
- Europa-Parlamentet. 2007/5/24. "Resolution on Estonia, P6_TA(2007)0215" *Official Journal of the European Union*, 2008/4/24, C 102E:481-483.
- Europa-Parlamentet. 2007/11/14. "Report on the proposal for a Council Framework Decision on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law (Renewed consultation)" *A6-0444/2007*, Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs; Rapporteur: Martine Roure.
- Europa-Parlamentet. 2008/4/21, debate. *Proposed hearing of the Commission on crimes of genocide, crimes against humanity and war crimes committed by totalitarian regimes (8 April 2008)*.
[http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20080421+ITEM-015+DOC+XML+V0//EN](#). (benyttet 25. maj 2012)
- Europa-Parlamentet. 2008/9/23. "Declaration on the proclamation of 23 August as European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazism, P6_TA(2008)0439" *Official Journal of the European Union*, C 8 E, 2010/1/14:57-59.
- Europa-Parlamentet. 2008/10/23. "Resolution on the commemoration of the Holodomor, the Ukraine artificial famine (1932-1933), P6_TA(2008)0523" *Official Journal of the European Union*, C 15 E, 2010/1/21:78-79.
- Europa-Parlamentet. 2009/1/15. "Resolution on Srebrenica, P6_TA(2009)0028" *Official Journal of the European Union*, 2010/2/24, C 46 E:111-113.

- Europa-Parlamentet. 2009/3/25, debate. *European conscience and totalitarianism (debate)*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20090325+ITEM-010+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 5. aug. 2010)
- Europa-Parlamentet. 2009/4/2. "Resolution on European conscience and totalitarianism, P6_TA(2009)0213" *Official Journal of the European Union*, C 137 E, 2010/5/27:25-27.
- Europa-Parlamentet. 2009/4/2, results of vote. "European conscience and totalitarianism (results of vote)" *Official Journal of the European Union*, C 241E, Annex: Results of votes, 2009/10/8:40-42; 102-118.
- Europa-Parlamentet. 2009/4/2, vote. *European conscience and totalitarianism (vote)*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20090402+ITEM-009-20+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 5. aug. 2010)
- Europa-Parlamentet. 2009/10/30. *Anniversaries this year: From the Hitler-Stalin Pact to the fall of the Berlin Wall*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20091023STO63119+0+DOC+XML+V0//EN>. (benyttet 25. maj 2012)
- Europa-Parlamentet. 2012. *House of European History. A Project of the European Parliament (folder)*. Luxembourg: European-Parliament.
- Europa-Parlamentet. 2012/3/11. *11 March: victims of terrorism remembrance day*.
<http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/content/20120308STO40237/html/11-March-victims-of-terrorism-remembrance-day>. (benyttet 7. mar. 2013)
- Europa-Parlamentet. 2013. *Building a House of European History. A project of the European Parliament*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Europa-Parlamentet. udateret, a. *Europa-Parlamentet*.
www.europarl.europa.eu. (benyttet 25. jan. 2011)
- Europa-Parlamentet. udateret, b. *About Parliament; Welcome to the European Parliament*.
<http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/00b3f21266/At-your-service.html>. (benyttet 18. sept. 2012)
- Europa-Parlamentet. udateret, c. *Europa-Parlamentet, Om Parlamentet, Tidligere*.
<http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/da/009cd2034d/Tidligere.html>. (benyttet 10. jan. 2012)
- Europa-Parlamentet. udateret, d. *Former European Parliament Presidents*.
<http://www.europarl.europa.eu/the-president/en/president/formers.html>. (benyttet 15. feb. 2013)
- Europa-Parlamentet. udateret, Foltyn-Kubicka. *Hanna Foltyn-Kubicka, MEP profile*.

- <http://www.europarl.europa.eu/parlArchives/mepArch/alphaOrder/view.do?language=EN&id=34930>. (benyttet 27. feb. 2013)
- Europa-Parlamentet. udateret, Hybášková. *Jana Hybášková, MEP profile*.
<http://www.europarl.europa.eu/parlArchives/mepArch/alphaOrder/view.do?language=EN&id=28350>. (benyttet 27. feb. 2013)
- Europa-Parlamentet. udateret, Kalniete. *Sandra Kalniete, MEP profile*.
http://www.europarl.europa.eu/meps/en/96934/SANDRA_KA_LNIETE.html. (benyttet 27. feb. 2013)
- Europa-Parlamentet. udateret, Kelam. *Tunne Kelam, MEP profile*.
<http://www.europarl.europa.eu/parlArchives/mepArch/alphaOrder/view.do?language=EN&id=28424>. (benyttet 27. feb. 2013)
- Europa-Parlamentet. udateret, Pinior. *Józef Pinior, MEP profile*.
<http://www.europarl.europa.eu/parlArchives/mepArch/alphaOrder/view.do?language=EN&id=28392>. (benyttet 27. feb. 2013)
- Europa-Parlamentet. udateret, Roszkowski. *Wojciech Roszkowski, MEP profile*.
<http://www.europarl.europa.eu/parlArchives/mepArch/alphaOrder/view.do?language=EN&id=28356>. (benyttet 27. feb. 2013)
- Europa-Parlamentets Informationskontor i Danmark, Eigil Nielsen. 2010. E-mail: Spørgsmål vedr. parlamentsbeslutninger 1993-2009. A. Wæhrens, 2010/1/11.
- Europarådet. 1950/11/4. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. CETS No.: 005.
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CL=ENG>. (benyttet 23. mar. 2012)
- Europarådet. 1994/5/11 (i kraft 1998/11/1). *Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby*. CETS No.: 155.
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=155&CM=7&DF=09/08/2012&CL=ENG>. (benyttet 9. aug. 2012)
- Europarådet. udateret. *Council of Europe; Our objectives*.
<http://www.coe.int/aboutCoe/index.asp?page=nosObjectifs&lng=en>. (benyttet 9. aug. 2012)
- European Conscience and Communism, International Conference. 2008/6/3. *Prague Declaration on European Conscience and Communism*.
<http://www.praguedeclaration.eu/>. (benyttet 25. maj 2012)
- European Economic and Social Committee. 2006/2/3. "Opinion of the European Economic and Social Committee on the Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council establishing for the period 2007-2013 the programme Citizens for Europe to promote active European citizenship" *Official Journal of the European Union*, C 28:29-34.
- EØF, Det Europæiske Økonomiske Fællesskab. 1957. *Treaty establishing the European Economic Community (Rome treaty)*. Rom.
- EØF, Det Europæiske Økonomiske Fællesskab. 1973. "Declaration on European Identity" *Bulletin of the European Communities (hentet fra www.cvce.eu)*, 12:118-122.

- Farbøl, Rosanna. 2011. "Irakkrigen og den historiske legitimering" *Slagmark - Tidsskrift for idéhistorie*, 60:73-87.
- Farmer, Sarah. 2000. *Martyred Village: Commemorating the 1944 Massacre at Oradour-sur-Glane*. Berkley and Los Angeles, California: University of California Press.
- Faulenbach, Bernd. 2009. "Eine neue Konstellation? Der Umgang mit zwei Vergangenheiten in Deutschland nach 1989" i *Aufarbeitung der Diktatur – Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mählert, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 37-47.
- Fenger-Grøndahl, Malene. udateret. *Romaernes tragedie – det glemte folkedrab*. <http://folkedrab.dk/sw52654.asp>. (benyttet 27. sept. 2012)
- Finkelstein, Norman G. 2003. *The Holocaust Industry. Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*. London: Verso.
- Fischer, Torben & Matthias N. Lorenz, red. 2009. *Lexikon der "Vergangenheitsbewältigung in Deutschland. Debatten- und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus nach 1945*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Floch, Jacques. udateret. *Proposition d'amendement à l'Article 2*. <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/pdf/2/Art2Floch.pdf>. (benyttet 15. aug. 2012)
- FN. 1948, genocide. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. <http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/cppcg/cppcg.html>. (benyttet 1. jul. 2011)
- FN. 1948, human rights. *The Universal Declaration of Human Rights*. <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>. (benyttet 23. mar. 2012)
- Fontaine, Nicole. 2000/4/7. *Speech by Mrs Nicole Fontaine, President of the European Parliament at the opening ceremony of the European Monitoring Centre on racism and xenophobia* http://www.europarl.europa.eu/former_ep_presidents/president-fontaine/speeches/en/sp0027.htm. (benyttet 19. juni 2012)
- Fontelles, Josep Borrell. 2005/1/27. *Statement by the President on the occasion of the 60th Anniversary of the Liberation of Auschwitz-Birkenau*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20050127+ITEM-004+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 5. aug. 2010)
- Fontelles, Josep Borrell. 2005/3/10. *Tribute to the victims of the terrorist attacks in Madrid on 11 March 2004*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20050310+ITEM-005+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 7. mar. 2013)
- Fontelles, Josep Borrell. 2005/6/22. *Statement by the President on the occasion of the 65th anniversary of the occupation of the Baltic States*. http://www.europarl.europa.eu/president/Presidents_old/preside

- [nt_borrell/speeches/en/files/sp0044.htm](http://www.europarl.europa.eu/nt_borrell/speeches/en/files/sp0044.htm). (benyttet 18. sept. 2012)
- Fontelles, Josep Borrell. 2006/1/17. *Speech by the President at the inauguration of the exhibition 'Holocaust against the Roma and Sinti and present-day racism in Europe'*.
http://www.europarl.europa.eu/former_ep_presidents/president-borrell/defaulten.htm. (benyttet 20. juni 2012)
- Fontelles, Josep Borrell. 2006/3/10. *Press Release: Statement by the President on the occasion of the Second European Day for Terror Victims*.
http://www.europarl.europa.eu/president/Presidents_old/president_borrell/defaulten.htm. (benyttet 7. mar. 2013)
- Fontelles, Josep Borrell. 2006/3/13. *Statements by the President*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20060313+ITEM-002+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 7. mar. 2013)
- Fontelles, Josep Borrell. 2006/10/24. *Statement in Plenary by the President on the 1956 Hungarian revolution*.
http://www.europarl.europa.eu/former_ep_presidents/president-borrell/defaulten_mac.htm. (benyttet 18. sept. 2012)
- Forchtner, Bernhard. 2010. *How Jean-Baptiste Clamance met Anders Fogh Rasmussen, or: how confessions of wrongdoing legitimise the claim for moral superiority in post-1989 Denmark and beyond*. Lancaster University: Udgivet paper præsenteret 26. maj 2010 på "PhD Workshop: Post-War Memory of the Holocaust in Europe", Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS).
- Ford, Glyn. 1994/11/23. "Motion for a resolution on the denial of the Holocaust within the EU" B4-0225/94, Ikke vedtaget.
- Ford, Glyn (PSE). 2002/7/3. "Written Question: European Year of Remembrance and Reconciliation, E-1954/02, to the Commission" *Official Journal of the European Union*, C 33E, 2004/2/6:4.
- Francois, Etienne & Hagen Schulze, red. 2001. *Deutsche Erinnerungsorte*, bd. I. München: Verlag C. H. Beck.
- Francois, Etienne & Hagen Schulze, red. 2001-2002. *Deutsche Erinnerungsorte I, II, III*. München: Verlag C. H. Beck.
- Frankfurter Allgemeine. 2008/3/1. *Zeit der Nachbarschaft*.
<http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/chronik-zeit-der-nachbarschaft-1515684.html>. (benyttet 10. okt. 2012)
- Frankl, Michal. 2003. "Holocaust Education the Czech Republic, 1989-2002" *Intercultural Education*, 14, 2:177-189.
- Frei, Norbert. 2002. *Adenauer's Germany and the Nazi Past. The Politics of Amnesty and Integration*. New York: Columbia University Press.
- Frohnert, Pär. 2003. "The Presence of the Holocaust.
Vergangenheitsbewältigung in West Germany, East Germany and Austria" i *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, red. K.-G. Karlsson and U. Zander. Lund: Nordic Academic Press. s. 81-114.

- Geremek, Bronislaw, et al. 2004/9/24. "Written declaration on the anniversary of 17 September 1939" 39/2004, Ikke vedtaget.
- Giesen, Bernhard. 2004. *Triumph and Trauma*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Goldstone, Richard J. 2001. "From the Holocaust: Some Legal and Moral Implications" i *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*, red. A. S. Rosenbaum. Colorado/Oxford: Westview Press. s. 41-47.
- Golsan, Richard J. 2006. "The Legacy of World War II in France. Mapping the Discourses of Memory" i *The Politics of Memory in Postwar Europe*, red. R. N. Lebow, W. Kansteiner and C. Fogu. London: Duke University Press. s. 73 - 101.
- Goschler, Constantin & Philipp Ther. 2007. "A History without Boundaries. The Robbery and Restitution of Jewish Property in Europe" i *Robbery and Restitution. The Conflict over Jewish Property in Europe*, red. M. Dean, C. Goschler and P. Ther. New York: Berghahn Books. s. 3-17.
- Grunwald, Henning. 2010. "Nothing more cosmopolitan than the camps? Holocaust Remembrance and (de-)Europeanization" i *Europeanization in the Twentieth Century. Historical Approaches*, red. M. Conway and K. K. Patel. Hampshire/New York: Palgrave Macmillan. s. 253-270.
- GUE/NGL, European United Left - Nordic Green Left. 1995/6/12. "Motion for a resolution on a day to commemorate the victims of the holocaust and of Nazi barbarity" B4-0885/95.
- Halbwachs, Maurice. 1967. *Das Kollektive Gedächtnis*. Stuttgart Ferdinand Enke Verlag.
- Halbwachs, Maurice. 1992. *On Collective Memory*. London.
- Hammerstein, Katrin & Birgit Hofmann. 2009. "Europäische Interventionen". Resolutionen und Initiativen zum Umgang mit diktatorischer Vergangenheit" i *Aufarbeitung der Diktatur - Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mählert, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 189-203.
- Hammerstein, Katrin & Julie Trappe. 2009. "Aufarbeitung der Diktatur - Diktat der Aufarbeitung? Einleitung" i *Aufarbeitung der Diktatur - Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mählert, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 9-18.
- Heinlein, Michael. 2013/2/21. *Rezension: U. Engel u.a. (Hrsg.): Erinnerungskulturen in transnationaler Perspektive*. H-Soz-u-Kult, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2013-1-117>. (benyttet 21. maj 2013)
- Heinrich, Brigitte. 1985/8/6. "Motion for a resolution on the cancellation of the non-profitmaking status of the Association of Victims of Nazi Persecution" B2-0772/85.
- Herf, Jeffrey. 2002. "The emergence and legacies of divided memory: Germany and the Holocaust since 1945" i *Memory & Power in Post-*

- War Europe. Studies in the Presence of the Past*, red. J.-W. Müller. Cambridge: Cambridge University Press. s. 184-205.
- Herzog, Roman. 1996/1/3. *Proklamation des Bundespräsidenten*. BGBl. I, 1996/1/16, s. 17; http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/nsopferbpr_spruk/gesamt.pdf. (benyttet 7. sept. 2012)
- Hilberg, Raul. 1988. "Developments in the Historiography of the Holocaust" i *Comprehending the Holocaust. Historical and Literary Research*, red. A. Cohen, J. Gelber and C. Wardi. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang. s. 21 - 44.
- Hix, Simon. 1999. "Dimensions and alignments in European Union politics: Cognitive constraints and partisan responses" *European Journal of Political Research*, 35:69-106.
- Hix, Simon, Amie Kreppel & Abdul Noury. 2003. "The Party System in the European Parliament: Collusive or Competitive?" *Journal of Common Market Studies*, 41, 2:309-31.
- Hix, Simon, Abdul Noury & Gérard Roland. 2007. *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric & Terence Ranger. 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horáček, Milan. 2009. "Die Aufarbeitung der kommunistischen Diktatur in Tschechien – Eintrittskarte in die "europäische Wertegemeinschaft"?" i *Aufarbeitung der Diktatur - Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mähler, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 215-219.
- ICC, International Criminal Court. 2002/7/1 (i krafttrædelse). *Rome Statute of the International Criminal Court (ICC)*. http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/EA9AEFF7-5752-4F84-BE94-0A655EB30E16/0/Rome_Statute_English.pdf. (benyttet 18. apr. 2012)
- IMR, Dansk Institut for Menneskerettigheder. udateret. *Europarådet*. <http://menneskeret.dk/menneskerettigheder/europa,+oplysning+og+rettigheder/euopar%03%0a5det>. (benyttet 9. aug. 2012)
- International Auschwitz Committee, The. *The International Auschwitz Committee*. <http://www.auschwitz.info/en/welcome.html>. (benyttet 11. feb. 2013)
- ITF, Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research. udateret. *Member Countries*. <http://www.holocausttaskforce.org/membercountries.html>. (benyttet 12. okt. 2012)
- Jensen, Bernard Eric. 2000. *Historie som erindring - på sporet af meningmands historiebrug. At bruge historie - i en sen-/postmoderne tid*. B. E. Jensen. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag: 197-226.
- Jensen, Bernard Eric. 2003. *Historie - livsverden og fag*. København: Gyldendal.
- Joerges, Christian. 2005. "Introduction to the Special Issue: Confronting Memories: European "Bitter Experiences" and the Constitutionalization Process: Constructing Europe in the Shadow

- of its Past" *German Law Journal*, 6, 2, Special Issue: Confronting Memories: European "Bitter Experiences" and the Constitutionalization Process:245-254.
- Joerges, Christian, Paul Blokker & Chris Engert, red. 2005. *German Law Journal; Special Issue: Confronting Memories: European "Bitter Experiences" and the Constitutionalization Process*. Vol. 6, No. 2.
- Judt, Tony. 2002. "The past is another country: myth and memory in post-war Europe" i *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, red. J.-W. Müller. Cambridge: Cambridge University Press. s. 157-183.
- Judt, Tony. 2007. *Postwar. A History of Europe Since 1945*. London: Pimlico.
- Jureit, Ulrike. 2009. "Olympioniken der Betroffenheit. Normierungstendenzen einer opferidentifizierten Erinnerungskultur" i *Aufarbeitung der Diktatur – Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mähler, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 108-119.
- Kaelble, Hartmut. 2003. "European Symbols, 1945-2000: Concept, Meaning and Historical Change" i *Figures d'Europe. Images and Myths of Europe*, red. L. Passerini. Bruxelles: P.I.E. - Peter Lang. s. 47-61.
- Kaliete, Sandra. 2004/3/24. *Altes Europa, Neues Europa; Rede zur Eröffnung der Leipziger Buchmesse*. http://www.die-union.de/reden/altes_neues_europa.htm. (benyttet 19. sept. 2012)
- Karlsson, Klas-Göran. 2002. "Förintelsen och den europeiska historiekulturen" i *Folkemord og historierevisionisme*, red. C. F. S. Banke. København: Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier. s. 7-21.
- Karlsson, Klas-Göran. 2003. "The Holocaust as a Problem of Historical Culture. Theoretical and Analytical Challenges" i *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, red. K.-G. Karlsson and U. Zander. Lund: Nordic Academic Press. s. 9-57.
- Karlsson, Klas-Göran. 2010. "The Uses of History and the Third Wave of Europeanisation" i *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*, red. M. Pakier and B. Stråth. New York: Berghahn Books. s. 38-55.
- Karlsson, Klas-Göran & Ulf Zander, red. 2003. *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Lund: Nordic Academic Press.
- Kattago, Siobhan. 2009. "Agreeing to Disagree on the Legacies of Recent History. Memory, Pluralism and Europe after 1989" *European Journal of Social Theory*, 12, 3:375-395.
- Kaufmann, Sylvia-Yvonne. udateret. *Proposition d'amendement à la: Préambule*. http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/pdf/1000/1000_Pre%20Kaufmann%20DE.pdf. (benyttet 15. aug. 2012)
- Kelstrup, Morten, Dorte Sindbjerg & Marlene Wind. 2008. *Europa i forandring. En grundbog om EU's politiske og retlige system*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Kirchhoff, Hans, Henning Poulsen & Aage Trommer. 2002. *Den 2. Verdenskrig 1939-45*. København: Gyldendal.
- Knudsen, Tonny Brems. 2009. *The History of Humanitarian Intervention: The Rule or the Exception?*
http://zunia.org/uploads/media/knowledge/isa09_proceeding_3708011262835777.pdf. Paper for the 50th ISA Annual Convention. (benyttet 20. sept. 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 1992. *A Soul for Europe*. Bureau of European Policy Advisers (BEPA),
http://ec.europa.eu/dgs/policy_advisers/archives/activities/dialogue_religions_humanisms/sfe_en.htm#. (benyttet 23. apr. 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 1995/12/13. *Press Release: Racism, Xenophobia and Anti-Semitism*, IP/95/1387
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/95/1387&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>. (benyttet 23. mar. 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 1999/5/23. *Communication from the Commission; Countering racism, Xenophobia and anti-semitism in the candidate countries*; COM(1999)256 final.
http://www.centrodirittiumani.unipd.it/temi/normedu/003_ue/4_2/4_2_5_en.pdf. (benyttet 20. apr. 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2001/11/28. *Proposal for a Council Framework Decision on combating racism and xenophobia (presented by the Commission)*; COM(2001) 664 final; 2001/0270 (CNS). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0664:FIN:EN:PDF>. (benyttet 24. aug. 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2004. *Call for Proposals 33-04 - EU Funded projects*: Modtaget i mail af 29. mar. 2012 fra Antonio Farrauto, Europa-Kommissionen: Findes også på
<http://www.culturenet.cz/res/data/001/000232.pdf> (benyttet 16. apr. 2012).
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2004/2/10. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Building our common Future. Policy challenges and Budgetary means of the Enlarged Union 2007-2013*; COM(2004)101 final.
ftp://ftp.cordis.lu/pub/era/docs/com2004_0101_en.pdf. (benyttet 16. apr. 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2005. *Call for proposals 91-04 - Results*: Modtaget i mail af 29. mar. 2012 fra Antonio Farrauto, Europa-Kommissionen: Findes også på
<http://www.programculture.cz/res/data/001/000233.pdf> (benyttet 16. apr. 2012).
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2005/4/6. *Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council establishing for the period 2007-2013 the programme "Citizens for Europe" to promote active European citizenship*; COM(2005) 116 final; 2005/0041 (COD). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0116:FIN:EN:PDF>. (benyttet 16. apr. 2012)

- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2009/7/2. *Follow-up to the European Parliament resolution on European conscience and totalitarianism, adopted by the Commission on 2 July 2009.* <http://www.europarl.europa.eu/oeil/spdoc.do?i=17152&j=0&l=en>. (benyttet 25. maj 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2010/12/22. *Report from the Commission to the European Parliament and to the Council; The memory of the crimes committed by totalitarian regimes in Europe; COM(2010)783 final.* [http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/reding/pdf/com\(2010\)_873_1_en_act_part1_v61.pdf](http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/reding/pdf/com(2010)_873_1_en_act_part1_v61.pdf). (benyttet 25. maj 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2011/8/23. *Press Release: Statement by Vice-President Viviane Reding, EU Justice Commissioner on the Europe-wide Day of Remembrance for the victims of all totalitarian and authoritarian regimes, MEMO/11/564.* <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/11/564&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>. (benyttet 25. maj 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2011/12/14. *Proposal for a Council Regulation establishing for the period 2014-2020 the programme "Europe for Citizens"; COM(2011) 884 final; 2011/0436 (APP).* http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/doc1383_en.pdf. (benyttet 16. apr. 2012)
- Kommissionen, Europa-Kommissionen. 2012, Spring. *Standard Eurobarometer 77.* http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_citizen_en.pdf. (benyttet 10. juni 2013)
- Konventet, Det Europæiske Konvent. 2003/2/26. *Reactions to draft Articles 1 to 16 of the Constitutional Treaty – Analysis; CONV 574/1/03; REV 1.* <http://european-convention.eu.int/pdf/reg/en/03/cv00/cv00574-re01.en03.pdf>. (benyttet 15. aug. 2012)
- Konventet, Det Europæiske Konvent. 2003/2/28. *Background Information; Convention 27/02: nature, values and objectives of the Union.* <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+PRESS+BI-20030227-1+0+DOC+XML+V0//EN>. (benyttet 15. aug. 2012)
- Konventet, Det Europæiske Konvent. 2003/3/27. *Background Information; Convention 26/03: Nature, values and objectives of the Union.* <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+PRESS+BI-20030327-1+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN#SECTION1>. (benyttet 15. aug. 2012)
- Konventet, Det Europæiske Konvent. 2003/5/28. *Preamble (draft); CONV 722/03.* <http://european-convention.eu.int/pdf/reg/en/03/cv00/cv00722.en03.pdf>. (benyttet 15. aug. 2012)
- Konventet, Det Europæiske Konvent. 2003/7/18. *Draft Treaty establishing a Constitution for Europe; CONV 850/03.* <http://european->

- convention.eu.int/pdf/reg/en/03/cv00/cv00850.en03.pdf.
(benyttet 15. aug. 2012)
- Kopeček, Michal. 2011. "The Rise and Fall of Czech Post-Dissident Liberalism after 1989" *East European Politics and Societies*, 25, 2:244-271.
- Kreppel, Amie. 2000. "Rules, Ideology and Coalition Formation in the European Parliament: Past, Present and Future" *European Union Politics*, 1, 3:340-362.
- Kreppel, Amie. 2002. *The European Parliament and Supranational Party System. A Study in Institutional Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kreppel, Amie & Simon Hix. 2003. "From "Grand Coalition" to Left-Right Confrontation: Explaining the Shifting Structure of Party Competition in the European Parliament" *Comparative Political Studies*, 36, 1-2:75-96.
- Kroh, Jens. 2008a. *Transnationale Erinnerung. Der Holocaust im Fokus geschichtspolitischer Initiativen*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Kroh, Jens. 2008b. "Erinnerungskultureller Akteur und geschichtspolitisches Netzwerk. Die "Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research"" i *Universalisierung des Holocaust? Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in internationaler Perspektive*, red. J. Eckel and C. Moisel. Göttingen: Wallstein Verlag. Band 24. s. 156-173.
- Kroh, Jens. 2009. "Europäische Innenpolitik? Die Stockholmer "Holocaust-Konferenz" und die diplomatischen Maßnahmen der "EU der 14" gegen Österreich" i *Aufarbeitung der Diktatur - Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mählert, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 204-214.
- Krzemiński, Adam. 2001. "Der Kniefall" i *Deutsche Erinnerungsorte*, bd. 1, red. E. Francois and H. Schulze. München: Verlag C. H. Beck. 1. s. 638-653.
- Kubicek, Paul & Dana Parke. 2011. "European Union and Humanitarian Intervention. Bosnia, Darfur, and Beyond" *EU External Affairs Review*, July 2011:60-70.
- Kübler, Elisabeth. 2009. *Holocausterinnerung im kosmopolitischen Europa. Das Beispiel des Europarates*. Ph.d.-afhandling. Politikwissenschaften. Universität Wien.
- Kübler, Elisabeth. 2012. *Europäische Erinnerungspolitik. Der Europarat und die Erinnerung an den Holocaust*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Lagrou, Pieter. 2002. "Frankreich" i *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*, red. V. Knigge and N. Frei. München: Verlag C.H. Beck. s. 163 - 175.
- Langer. 1992/4/8. "Oral question regarding action to prevent the deterioration of the former concentration camp at Auschwitz" *H-0307/92*.
- Larat, Fabrice. 2005. "Present-ing the Past: Political Narratives on European History and the Justification of EU Integration" *German Law Journal*, 6, 2, Special Issue: Confronting Memories: European

- "Bitter Experiences" and the Constitutionalization Process:273-290.
- Larsen, Astrid Louise Hylager. 2009. *Holocaust-erindringen i Danmark - en historiekulturel undersøgelse af Auschwitz-dag*.
<http://diis.dk/sw92317.asp>. (benyttet 3. okt. 2012)
- Laschet, Armin (PPE-DE). 2003/12/2. "Written question: Unpublished study on anti-Semitism drawn up by the EUMC, P-3693/03"
Official Journal of the European Union, C 78E, 2004/3/27:313f.
- Lebow, Richard Ned. 2006. "The Memory of Politics in Postwar Europe" i *The Politics of Memory in Postwar Europe*, red. R. N. Lebow, W. Kansteiner and C. Fogu. London: Duke University Press. s. 1 - 39.
- Lebow, Richard Ned, Wulf Kansteiner & Claudio Fogu, red. 2006. *The Politics of Memory in Postwar Europe*. London: Duke University Press.
- Leggewie, Claus. 2006. "Gleichermaßen verbrecherisch? Totalitäre Erfahrung und europäische Erinnerung" www.eurozine.com / *Transit*, 33.
- Leggewie, Claus. 2008. "A Tour of the Battleground: The Seven Circles of Pan-European Memory" *Social Research*, 75, No. 1, Spring:217 - 234.
- Leggewie, Claus. 2009. "Schlachtfeld Europa. Transnationale Erinnerung und europäische Identität" www.eurozine.com / *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 2.
- Leggewie, Claus. 2011. *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. München: Verlag C.H. Beck.
- Levy, Daniel & Natan Sznaider. 2006. *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press.
- Levy, Daniel & Natan Sznaider. 2007. *Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Liberté pour l'Histoire. 2005. *Liberté pour l'Histoire*. <http://www.lph-asso.fr/>. (benyttet 18. apr. 2012)
- Liberté pour l'Histoire. 2008. *Blois Appeal*. http://www.lph-asso.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=14&lang=en. (benyttet 18. apr. 2012)
- Library, Jewish Virtual. 2008. *Kahn, Jean*.
http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0011_0_10593.html (Source: *Encyclopaedia Judaica*. 2008). (benyttet 15. feb. 2013)
- Lindberg, Björn, Anne Rasmussen & Andreas Warntjen, red. 2010. *The Role of Political Parties in the European Union*. Journal of European Public Policy Series. London: Routledge.
- Littoz-Monnet, Annabelle. 2011. "The EU Politics of Remembrance" *Working Papers in International History Series*, No. 9, October.
- Lizin, Anne-Marie A. & Marijke J.H. Van Hemeldonck. 1984/9/12. "Motion for a resolution on the demands of the International confederation of Former Prisoners of War and the 40th anniversary of the Liberation" B2-0491/84.
- Mark, James. 2010. *The Unfinished Revolution. making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe*. New Haven: Yale University Press.

- Markovits, Andrei S. & Simon Reich. 1997. *The German predicament: memory and power in the new Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Marrus, Michael R. 2009. *Some Measures of Justice. The Holocaust Era Restitution Campaign of the 1990s*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Matthäus, Jürgen, et al. 2011. "Review Forum: Donald Bloxham, The Final Solution: A Genocide (Oxford: Oxford University Press, 2009)" *Journal of Genocide Research*, 13 (1-2), March-June 2011:107-152.
- Matzen, Jeppe. 2002. *Israels historie om holocaust*. København: Akademisk Forlag.
- McDonald, Maryon. 1996. "'Unity in diversity'. Some tensions in the construction of Europe" *Social Anthropology*, 4, 1:47-60.
- Mejstřík, Martin. 2009. *International Conference: European Conscience and Communism; 2-3, June 2008; Proceedings*.
<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/konference/sbornik-svedomi-en.pdf>. (benyttet 25. maj 2012)
- Mejstřík, Martin & Jana Hybášková. 2008/6/2-3. *International Conference: European Conscience and Communism; 2-3, June 2008; Conference Programme*.
http://www.praguedeclaration.eu/scripts/file_dispatcher.php?fid=2. (benyttet 25. maj 2012)
- Montero, Carlos Closa. 2010. *Study on how the memory of crimes committed by totalitarian regimes in Europe is dealt with in the Member States*. Institute for Public Goods and Policy; Centre of Human and Social Sciences; CSIC;
http://ec.europa.eu/justice/doc_centre/rights/studies/docs/memory_of_crimes_en.pdf. (benyttet 3. sept. 2012)
- Moses, Dirk. 2011. "Revisiting a Founding Assumption of Genocide Studies" *Genocide Studies and Prevention*, 6, 3, december:287-300.
- Moyn, Samuel. 2012. *The Last Utopia. Human Rights in History*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Müller, Jan-Werner, red. 2002a. *Memory & Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Müller, Jan-Werner. 2002b. "Introduction: the power of memory, the memory of power and the power over memory" i *Memory & Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, red. J.-W. Müller. Cambridge: Cambridge University Press. s. 1-35.
- Müller, Jan-Werner. 2007. "Europäische Erinnerungspolitik Revisited" www.eurozine.com / *Transit*, 33.
- Müller, Jan-Werner. 2010. "On 'European Memory': Some Conceptual and Normative Remarks" i *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*, red. M. Pakier and B. Stråth. New York: Berghahn Books. s. 25-37.
- Münch, Felix. 2010. "The Crusades of Civil Religion - 'Holocaust versus Gulag' and the competition of Negative Founding Myths of Europe" i *Images and Myths of Europe. The Western and the Eastern Perspectives*, red. B. Di Biasio, B. Michalski and L. Segreto. Toruń: Marszałek. s.

- Mälksoo, Maria. 2009. "The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe" *European Journal of International Relations*, 15, 4:653-680.
- Nabulsi, Karma & Bo Stråth. 2001. "Europe: a view from within and from the outside" i *Ett utvidgat EU - några reflektioner i samband med EU:s östutvidgning*, red. H.-Å. Persson. Find by: Studentlitteratur. 3. s. 61-75.
- Nattermann, Ruth. 2010. "Italian Commemoration of the Shoah: A Survivor-Oriented Narrative and Its Impact on Politics and Practices of Remembrance" i *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*, red. M. Pakier and B. Stråth. New York: Berghahn Books. s. 204-216.
- Newman, et al. 1994/1/26. "Motion for a resolution on "Celebrating 50 Years of Peace"" B3-0027/94, Ikke vedtaget.
- Nielsen, May-Brith Ohman, red. 2011. *Special Issue: The Histories and Memories of the Holocaust in Scandinavia*. Scandinavian Journal of History.
- Nielsen, Ole Bang. 2003/11/23. "EU opgiver rapport om antisemitisme" *Berlingske Tidende*, 1. sektion:10.
- Nobelkomiteen. 2012/10/12. *Kunngjøring. Nobels Fredspris for 2012*. http://nobelpeaceprize.org/nb_NO/laureates/laureates-2012/announce-2012/. (benyttet 3. maj 2013)
- Nora, Pierre. 1996. *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I: Conflict and Division*. New York: Columbia University Press.
- Nora, Pierre, red. 1996-1998. *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I, II, III*. New York: Columbia University Press.
- Novick, Peter. 2001. *The Holocaust and Collective Memory. The American Experience*. London: Bloomsbury.
- Onken, Eva-Clarita. 2007. "The Baltic States and Moscow's 9 May Commemoration: Analysing Memory Politics in Europe" *Europe-Asia Studies*, 59, 1:23-46.
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. 2009/7/3. *Vilnius Declaration; Resolution on Divided Europe Reunited: Promoting Human Rights and Civil Liberties in the OSCE Region in the 21st Century* Parliamentary Assembly; http://www.oscepa.org/images/stories/documents/activities/1.Annual%20Session/2009_Vilnius/Final_Vilnius_Declaration_ENG.pdf (s. 48f). (benyttet 10. okt. 2012)
- OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe. 2010/1. *Holocaust Memorial Days in the OSCE Region. An overview of governmental practices*. OSCE, ODIHR, Office for Democratic Institutions and Human Rights; <http://www.osce.org/odihr/41252>. (benyttet 22. maj 2012)
- Pakier, Malgorzata & Bo Stråth, red. 2010. *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Studies in Contemporary European History. New York: Berghahn Books.
- Patel, Kiran Klaus. 2007. "In Search of a Transnational Historicization: National Socialism and its Place in History" i *Conflicted Memories*.

- Europeanizing Contemporary Histories*, red. K. H. Jarausch and T. Lindenberger. Oxford: Berghahn Books. s. 96-116.
- Pavel Tychtl, EU-Kommissionen. 2013/4/9. *Taking stock of the European Remembrance Action of the Europe for Citizens programme – 2007-2012 (Power Point Presentation)*. Erfurt, 7.-9. apr. 2013: Conference: Reflecting Remembrance (EU-Kommissionen).
- Pelt, Robert Jan van. 2012/4/26. "Defining Moments in the Modern European History (Public lecture)" *Remembering for the Future. 2nd Network meeting with organisations active in the field of Memory and Remembrance*, Hosted by the European Commission, Danish Institute for International Studies (DIIS), European Union Agency for Fundamental Rights (FRA).
- Phillips, Leigh. 2010/12/21. *EU rejects eastern states' call to outlaw denial of crimes by communist regimes*. The Guardian, <http://www.guardian.co.uk/world/2010/dec/21/european-commission-communist-crimes-nazism>. (benyttet 10. okt. 2012)
- PPE-DE, European People's Party (Christian Democrats) - European Democrats. 2005/1/19. "Motion for a resolution on anti-Semitism" B6-0076/2005.
- PPE-DE, European People's Party (Christian Democrats) - European Democrats, et al. 2005/1/24. "Joint motion for a resolution on remembrance of the Holocaust, anti-Semitism and racism" RC\554206EN.doc.
- PPE-DE, European People's Party (Christian Democrats) - European Democrats, et al. 2005/5/10. "Motion for a resolution on the sixtieth anniversary of the Second World War on 8 May 1945" B6-0290/2005/rev. 1, rev. udg.
- Prague Holocaust Era Assets Conference. 2009/6/30. *Terezin Declaration on Holocaust Era Assets and Related Issues*. <http://www.eu2009.cz/en/news-and-documents/news/terezin-declaration-26304/>. (benyttet 3. okt. 2012)
- Princen, Sebastiaan. 2007. "Agenda-setting in the European Union: a theoretical exploration and agenda for research" *Journal of European Public Policy*, 14, 1:21-38.
- Probst, Lothar. 2003. "Founding Myths in Europe and the Role of the Holocaust" *New German Critique*, No. 90, Taboo, Trauma, Holocaust:45 - 58.
- Prodi, Romano. 2003. "Preface by Romano Prodi, President of the European Commission" i *Figures d'Europe. Images and Myths of Europe*, red. L. Passerini. Bruxelles: P.I.E. - Peter Lang. s. 11.
- Prodi, Romano. 2004/2/19. *A Union of minorities, Speech/04/85*. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/04/85>. (benyttet 10. okt. 2012)
- PSE, Party of European Socialists. 2009/3/25. "Motion for a resolution on European conscience and totalitarianism" B6-0164/2009.
- PSE, Party of European Socialists. 2009/3/30; AM20. "Amendment 20; tabled by Hannes Swoboda, Jan Marinus Wiersma, Helmut Kuhne, Miguel Angel Martínez Martínez, Justas Vincas Paleckis, on behalf of the PSE Group; Joint motion for a resolution: European

- conscience and totalitarianism; Recital F b (new)"
AM\778923.EN.doc.
- PSE, Party of European Socialists. 2009/3/30; AM28. "Amendment 28; tabled by Hannes Swoboda, Jan Marinus Wiersma, Helmut Kuhne, Miguel Angel Martínez Martínez, Justas Vincas Paleckis on behalf of the PSE Group; Joint motion for a resolution: European conscience and totalitarianism; Paragraph 16" *AM\778923.EN.doc.*
- PSE, Party of European Socialists, et al. 1995/6/14. "Joint motion for a resolution on a day to commemorate the Holocaust"
DOC_EN\RE\276\276284.
- PSE, Party of European Socialists, et al. 1998/7/15. "Joint motion for a resolution on the restitution of the possessions of Holocaust victims" *DoC_EN\RC\358\358434.*
- Pullmann, Discussion;. 2012. "Writing history in the Czech and Slovak republics: an interview with Michal Pullmann" *Social History*, 37, 4:384-401.
- Pöttering, Hans-Gert. 2007/3/9. *Press Release: Statement of the President of the European Parliament on the occasion of the Third European Day for Terror Victims*
http://www.europarl.europa.eu/former_presidents/pottering/defaulten.htm?press_releases#January%20-%20March&2007.
(benyttet 7. mar. 2013)
- Pöttering, Hans-Gert. 2007/3/12. *Statement by the President.*
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20070312+ITEM-003+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 7. mar. 2013)
- Pöttering, Hans-Gert. 2007/5/9. *Statement by the President on solidarity with Estonia.*
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20070509+ITEM-011+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 3. okt. 2012)
- Pöttering, Hans-Gert. 2007/11/21. *Press Release: Remembering the victims of the Holodomor in Ukraine 75 years ago*
http://www.europarl.europa.eu/former_presidents/pottering/defaulten.htm?press_releases#October%20-%20December&2007.
(benyttet 28. sept. 2012)
- Pöttering, Hans-Gert. 2008/3/11a. *Statement by the President.*
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bCRE%2b20080311%2bITEM-003%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>.
(benyttet 7. mar. 2013)
- Pöttering, Hans-Gert. 2008/3/11b. *Statement by the President of the European Parliament on the occasion of the Fourth European Day for the Victims of Terrorism*
http://www.europarl.europa.eu/former_presidents/pottering/defaulten.htm?speeches#January%20-%20June&2008. (benyttet 7. mar. 2013)

- Pöttering, Hans-Gert. 2009/3/11. *Statements by the President*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bCRE%2b20090311%2bITEM-002%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>.
(benyttet 7. mar. 2013)
- Pöttering, Hans-Gert. 2009/3/26. *Statement by the president on the 60th anniversary of deportation of some 100 thousand Baltic States citizens in March 1949*.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20090323+ITEM-002+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 3. okt. 2012)
- Paasio, Pertti (PSE). 1998/2/13. "Written question: Commemoration day for concentration camp victims, E-0225/98" *Official Journal of the European Communities*, C 223, 1998/7/17:142.
- Rasmussen, Anders Fogh. 2003/8/29. *60 året for 29. august 1943*.
http://statsministeriet.dk/p_7403.html. (benyttet 3. sept. 2012)
- RDE, European Democratic Alliance, et al. 1993/2/10. "Joint motion for a resolution on European and international protection for Nazi concentration camps as historical monuments"
DOC_EN\RE\221\221910.
- Reconciliation of European Histories. 2010/5/6. *First meeting of the 'Reconciliation of European Histories' informal group*.
<http://eureconciliation.wordpress.com/2010/05/07/first-meeting-of-the-reconciliation-of-european-histories-group/>.
(benyttet 19. sept. 2012)
- Reconciliation of European Histories. udateret. *About Us*.
<http://eureconciliation.wordpress.com/about/>. (benyttet 1. juni 2012)
- Reichel, Peter. 1995. *Politik mit der Erinnerung. Gedächtnisorte im streit um die nationalsozialistische Vergangenheit*. München: Carl Hanser Verlag.
- Reichel, Peter. 2001. *Vergangenheitsbewältigung in Deutschland. Die Auseinandersetzung mit der NS-Diktatur von 1945 bis heute*. München: Verlag C.H. Beck.
- Ritzau. 2010/12/14. *Stalin-forbrydelser skal på EU's dagsorden*. Jyllands Posten, www.jp.dk/udland/europa/article2277612.ece. (benyttet 3. jan 2011)
- Rodgers, Mette. 2013/3/29. "Europa er blevet et tysk imperium ved et tilfælde". Information, <http://www.information.dk/455876>. (benyttet 16. apr. 2013)
- Rosenfeld, Gavriel D. 2009. "A Looming Crash or a Soft Landing? Forecasting the Future of the Memory "Industry"" *The Journal of Modern History*, 81, 1:122-158.
- Rousso, Henry. 1991. *The Vichy Syndrome. History and Memory in France since 1944*. London: Harvard University Press.
- Rousso, Henry, red. 1999a. *Stalinism and Nazism. History and Memory Compared*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Rousso, Henry. 1999b. "Introduction. The Legitimacy of an Empirical Comparison" i *Stalinism and Nazism. History and Memory Compared*,

- red. H. Rousso. Lincoln & London: Univeristy of Nebraska Press.
s. 1-22.
- Rousso, Henry. 2004. *Das Dilemma eines europäischen Gedächtnisses. Zeithistorische Forschungen/Studies in contemporary History, Online-Ausgabe*. 3: 363-378.
- Rådet, Det Europæiske Råd. 1972/9/9. "Vorschlag einer Verordnung des Rates zur Änderung des statuts der Beamten der Europäischen Gemeinschaften zugunsten derjenigen Beamten, die deportiert oder als ehe-malige Widerstandskämpfer interniert und Opfer nationalsozialistischen und faschistischen Unrechts gewesen sind" *Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften*, C 94:19-20.
- Rådet, Det Europæiske Råd. 1993/3/15. "Council Directive 93/7/EEC of 15 March 1993 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State" *Official Journal of the European Communities*, L 074, 1993/3/27:74-79.
- Rådet, Det Europæiske Råd. 1993/6/21-22. *Presidency Conclusions; Copenhagen European Council; 7. Relations with the Countries of Central and Eastern Europe*.
http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf. (benyttet 20. apr. 2012)
- Rådet, Det Europæiske Råd. 1994/6/24-25. *Presidency Conclusions, European Council at Corfu*.
http://www.europarl.europa.eu/summits/cor1_en.htm. (benyttet 10. apr. 2012)
- Rådet, Det Europæiske Råd. 1995/5/23. *Final Report, 6906/1/95 (Consultative Commission on Racism and Xenophobia)*.
http://aei.pitt.edu/1588/1/Kahn_report.pdf. (benyttet 10. apr. 2012)
- Rådet, Det Europæiske Råd. 1996/7/15. "Joint action of 15 July 1996 adopted by the Council on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, concerning action to combat racism and xenophobia (96/443/JHA)" *Official Journal of the European Communities*, L 185, 1996/7/24:5-7.
- Rådet, Det Europæiske Råd. 2001/12/14-15. *Laeken Declaration on the future of the European Union*.
http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/laeken_concl_en.pdf (s. 19-26). (benyttet 24. aug. 2012)
- Rådet, Det Europæiske Råd. 2004/1/26. "Council decision of 26 January 2004 establishing a Community action programme to promote active European citizenship (civic participation) (2004/100/EC)" *Official Journal of the European Union*, L 30, 2004/2/4:6-14.
- Rådet, Det Europæiske Råd. 2008/11/28. "Council framework decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law " *Official Journal of the European Union*, L 328, 2008/12/6:55-58.
- Rådet, Det Europæiske Råd. 2009/6/10. *EU communication priority for 2009 - "20th Anniversary of the democratic change in the Central and Eastern European Countries"; draft Council conclusions; 10710/1/09, REV 1*.

- <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/09/st10/st10710-re01.en09.pdf>. (benyttet 8. okt. 2012)
- Rådet, Det Europæiske Råd. 2011/6/9-10. *Council conclusions on the memory of the crimes committed by totalitarian regimes in Europe*. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/122521.pdf. (benyttet 25. maj 2012)
- Rådet, Det Europæiske Råd. 2011/8/23a. *Warsaw Declaration on the occasion of the European Day of Remembrance for Victims of Totalitarian Regimes*. www.ipn.gov.pl/download.php?s=2&id=1175 (benyttet 25. maj 2012)
- Rådet, Det Europæiske Råd. 2011/8/23b. *Press Release: Observances of European Remembrance Day Honouring Victims of Totalitarian Regimes*. <http://pl2011.eu/en/content/observances-european-remembrance-day-honouring-victims-totalitarian-regimes>. (benyttet 25. maj 2012)
- Schlögel, Karl. 2008. "Orte und Schichten der Erinnerung. Annäherungen an das östliche Europa" www.eurozine.com / Osteuropa, 6.
- Schmid, Harald. 2008. "Europäisierung des Auschwitzgedenkens? Zum Aufstieg des 27. Januar 1945 als "Holocaustgedenktag" in Europa" i *Universalisierung des Holocaust? Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in internationaler Perspektive*, red. J. Eckel and C. Moisel. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 174-202.
- Schmitt, Hermann & Jacques Thomassen. 2009. "The European Party System after Enlargement" i *The Legitimacy of the European Union after Enlargement*, red. J. Thomassen. Oxford: Oxford University Press. s. 23-43.
- Schulz, Martin. 2012/3/10. *Press Release: Schulz on the European Day in Remembrance of the Victims of Terrorism*. http://www.europarl.europa.eu/the-president/en/press/press_release_speeches/press_release/2012/2012-march/press_release-2012-march-7.html. (benyttet 7. mar. 2013)
- Schulz, Martin. 2012/3/12. *Statements by the President*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20120312+ITEM-002+DOC+XML+V0//EN&language=EN>. (benyttet 7. mar. 2013)
- Schuman, Robert. 1950/5/9. *Schuman Declaration*. http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm. (benyttet 29. aug. 2012)
- Seidendorf, Stefan. 2005. "Defining Europe Against its Past? - Memory Politics and the Sanctions Against Austria in France and Germany" *German Law Journal*, 6, 2, Special Issue: Confronting Memories: European "Bitter Experiences" and the Constitutionalization Process:439-464.
- Seligman. 1993/10/27. "Question No 63: European year of remembrance and reconciliation, H-0946/93" *Debates of the European Parliament*, No 3-347, 1993/10/27:133f.

- Seligman, et al. 1994/1/26. "Motion for a resolution on 1995 - European Year of Remembrance and Reconciliation" B3-0026/94, Ikke vedtaget.
- Shoah, Mémorial de la. udateret. *Presentation of the Shoah Memorial*. http://www.memorialdelashoah.org/upload/medias/fr/DP_Memorial_eng.pdf. 10. okt.)
- Shore, Cris. 2000. *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Shore, Cris. 2006. "'In uno plures' (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe" *Cultural Analysis*, 5:7-26.
- Sierp, Aline. 2009. *Integrating Europe, integrating memories. The EU's politics of memory since 1945*. Siena: CIRCaP, Università degli Studi di Siena: Udgivet paper præsenteret 7. marts 2009 på "5th History of European Integration Research Society (HEIRS) Colloquium", European University Institute, Firenze.
- Sierp, Aline. 2011. *Constructing the Past - Shaping the Future: From a National to a European Memory Framework*. Ph.d.-afhandling. Centre for the Study of Political Change (CIRCaP). University of Siena.
- Sierp, Aline. Under udgivelse. *Unifying Divisions - From a National to a European Memory Framework*. London: Routledge.
- Simon Wiesenthal Archiv. udateret. *Biographie; Tätigkeit in Wien*. http://www.simon-wiesenthal-archiv.at/01_wiesenthal/01_biographie/05_wien.html. (benyttet 24. aug. 2012)
- Slovenian Presidency, of the Council of the European Union. 2008. *Crimes committed by totalitarian regimes. Reports and proceedings of the 8 April European public hearing on "Crimes committed by totalitarian regimes", organised by the Slovenian Presidency of the Council of the European Union (January-June 2008) and the European Commission*. http://www.arhiv.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/publikacije/Crimes_committed_by_Totalitarian_Regimes.pdf. (benyttet 25. maj 2012)
- Smith, Anthony D. 1992. "National identity and the idea of European unity" *International Affairs*, 68, 1:55-76.
- Smith, Anthony D. 1993. "A Europe of Nations. Or the Nations of Europe?" *Journal of Peace Research*, 30, 2:129-135.
- Smith, Anthony D. 1995. *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Sniegón, Tomas. 2003. "Their Genocide, or Ours? The Holocaust as a Litmus test of Czech and Slovak Identities" i *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, red. K.-G. Karlsson and U. Zander. Lund: Nordic Academic Press. s. 177-200.
- Sniegón, Tomas. 2008. *Den försvunna historien. Förntelsen i tjeckisk och slovakisk historiekultur*. Lund: Lunds Universitet, Historiska Institutionen.
- Snore, Edvins. 2008. *The Soviet Story (film)*. New York (Country of production: Latvia): Perry Street Advisors LLC: 85 min.

- Snyder, Timothy. 2010. *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*. London: The Bodley Head.
- Stockholm International Forum, on the Holocaust. 2000/1. *Declaration of the Stockholm International Forum on the Holocaust*. <http://www.manskligarattigheter.gov.se/stockholmforum/2000/page1192.html>. (benyttet 8. jun. 2010)
- Stone, Dan. 2010. *Histories of the Holocaust*. Oxford: Oxford University Press.
- Storbritannien, et al. 1945/4/8. *Charter of the International Military Tribunal*. <http://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>. (benyttet 18. apr. 2012)
- Stråth, Bo. 2000. "Introduction: Europe as a Discourse" i *Europe and the Other and Europe as the Other*, red. B. Stråth. Bruxelles: P.I.E. - Peter Lang. 10. s. 13-44.
- Stråth, Bo. 2002. "A European identity. To the Historical Limits of a Concept" *European Journal of Social Theory*, 5, 4:387-401.
- Stråth, Bo. 2007. "The Political, the Social and the Economic in a European Political Order" i *Reflections on Europe. Defining a Political Order in Time and Space*, red. H.-Å. Persson and B. Stråth. Bruxelles: P.I.E. - Peter Lang. s. 137-158.
- The Institute for the Study of Totalitarian Regimes. 2009/3/18. *Hearing in the European Parliament on the Crimes of Communism*. <http://www.ustrcr.cz/en/hearing-in-the-european-parliament-on-the-crimes-of-communism>. (benyttet 18. sept. 2012)
- The Institute for the Study of Totalitarian Regimes. 2010/2/24-25. *International Conference: Crimes of the Communist Regimes*. <http://www.crimesofcommunism.eu/home.html>. (benyttet 3. okt. 2012)
- The Institute for the Study of Totalitarian Regimes. udateret. *The Institute for the Study of Totalitarian Regimes*. <http://www.ustrcr.cz/en>. (benyttet 3. okt. 2012)
- The Soviet Story. 2008. *The Soviet Story*. <http://www.sovietstory.com/>. (benyttet 12. okt. 2012)
- Trappe, Julie. 2009. "Verjährung, Rückwirkungsverbot und Menschenrechtsschutz - Standards strafrechtlicher Vergangenheitsaufarbeitung in Europa?" i *Aufarbeitung der Diktatur – Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mählert, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 123-134.
- Troebst, Stefan. 2005. "Jalta versus Stalingrad, GULag versus Holocaust" *Berliner Journal für Soziologie*, 3:381-400.
- Troebst, Stefan. 2008. "1945. Ein (gesamt-)europäischer Erinnerungsort?" *Osteuropa*, 6:67-75.
- Troebst, Stefan. 2009. "Der 23. August 1939. Ein europäischer Lieu de mémoire?" www.eurozine.com / *Osteuropa*, 7-8.
- UEK, Unabhängige Expertenkommission. Schweiz – Zweiter Weltkrieg. 1996-2002. *Unabhängige Expertenkommission. Schweiz – Zweiter Weltkrieg (UEK)*. <http://www.uek.ch/de/index.htm>. (benyttet 7. maj 2012)

- UEN, Union for Europe of the Nations Group. 2009/3/26. "Motion for a resolution on European conscience and totalitarianism" B6-0170/2009.
- Uhl, Heidemarie. 2009. "Conflicting Cultures of Memory in Europe: New Borders between East and West?" *Israel Journal of Foreign Affairs*, 3, 3:59-72.
- UNESCO. 2007. *Decision 31COM 8B.8 - changes to names - Auschwitz Birkenau as title and German Nazi Concentration and Extermination Camp (1940-1945)*. <http://whc.unesco.org/en/decisions/1306/>. (benyttet 11. feb. 2010)
- UNESCO, Estonian, Latvian & Lithuanian National Commissions for. 2008. *The Baltic Way - Human Chain Linking Three States in Their Drive for Freedom*. <http://www.balticway.net/index.php?page=baltic-way&hl=en>. (benyttet 20. feb. 2013)
- Veil, Simone. 2004/1/27. *Rede von Frau Simone Veil vor dem Bundestag*. http://www.bundestag.de/kulturundgeschichte/geschichte/gastredner/veil/rede_veil.html. (benyttet 13. juni 2012)
- Verband, Ehemaliger Widerstandskämpfer und Deportierter unter den europäischen Beamten. 1972/11/14 "Mitteilung an die Mitglieder, Anlage (Europäisches Parlament, Finanz- und Haushaltsausschuss)" PE 31 547, Brevdato: 1972/11/14, Fremsendt til MEP: 1972/11/27.
- Verts/ALE, Greens - European Free Alliance. 2005/1/19. "Motion for a resolution on racism and anti-Semitism" B6-0070/2005.
- Voeten, Erik. 2009. "Enlargement and the "Normal" European Parliament" i *The Legitimacy of the European Union after Enlargement*, red. J. Thomassen. Oxford: Oxford University Press. s. 93-113.
- Warring, Anette. 1996. "Kollektiv erindring – et brugbart begreb?" i *Erindringens og glemslens politik*, red. B. E. Jensen, C. T. Nielsen and T. Weinreich. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag. s. 205-233.
- Warring, Anette. 2011. "Erindring og historiebrug. Introduktion til et forskningsfelt" *Temp. Tidsskrift for Historie*, 2:6-35.
- Washington Conference on Holocaust-Era Assets. 1998. *Proceedings of the Washington Conference on Holocaust-Era Assets* <http://www.state.gov/www/regions/eur/holocaust/heac.html>. (benyttet 7. maj 2012)
- Weigl, Michael. 2009. "Europa neu denken? Zur historischen Umorientierung europäischer Identitätspolitik" i *Aufarbeitung der Diktatur - Diktat der Aufarbeitung? Normierungsprozesse beim Umgang mit diktatorischer Vergangenheit*, red. K. Hammerstein, U. Mählert, J. Trappe and E. Wolfrum. Göttingen: Wallstein Verlag. s. 177-188.
- Weiss-Wendt, Anton. 2008. "Why the Holocaust Does Not Matter to Estonians" *Journal of Baltic Studies*, 39, 4:475-497.
- Weisz, Zoni. 2011. *Rede von Zoni Weisz zum "Gedenktag für die Opfer des Nationalsozialismus" am 27. Januar 2011*. http://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2011/33128906_kw04_zoni_weisz/rede.html. (benyttet 10. juni 2013)

- Weizsäcker, Richard von. 1985/5/8. *Rede zum 8. Mai 1985 im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag der Beendigung des Zweiten Weltkrieges.*
<http://webarchiv.bundestag.de/archive/2006/0202/parlament/geschichte/parlhist/dokumente/dok08.html>. (benyttet 13. juni 2012)
- Wikipedia. 2012/12/14. *European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazism.*
http://en.wikipedia.org/wiki/European_Day_of_Remembrance_for_Victims_of_Stalinism_and_Nazism#cite_note-26. (benyttet 20. feb. 2013)
- Wikipedia. 2013/2/19. *Baltic Way.*
http://en.wikipedia.org/wiki/Baltic_Way#cite_note-1. (benyttet 20. feb. 2013)
- Wittbrodt, Edmund, et al. udateret. *Proposal of the Polish members of the European Convention; Preamble.* <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/pdf/1000/Pre%20Wittbrodt-a%20EN.pdf>. (benyttet 15. aug. 2012)
- Witte, Bruno de & Gabriel N Toggenburg. 2004. "Human Rights and Membership of the European Union" i *The European Union Charter of Fundamental Rights*, red. S. Peers and A. Ward. Oxford: Hart. s. 59-82.
- Wivel, Klaus. 2012/9/14. Fange nummer 4859. *Weekendavisen; Udland.* s. 6.
- Wæhrens, Anne. 2007. Auschwitz-Birkenau: Erindringssted og turistattraktion. En analyse af erindringer og deres brug. Speciale. Historie. Københavns Universitet.
- Wæhrens, Anne. 2012/12/10. *Og vinderen er ... EU. Information,*
<http://www.information.dk/319489>. (benyttet 3. maj 2013)
- Yahad, in Unum. 2012. *Yahad - In Unum.*
http://www.yahadinunum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=1&lang=en. (benyttet 20. maj 2013)
- Young, James E. 1993. *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning.* London: Yale University Press.
- Zander, Ulf. 2003. "Holocaust at the Limits. Holocaust Culture and the Nazi Genocide in the Television Era" i *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, red. K.-G. Karlsson and U. Zander. Lund: Nordic Academic Press. s. 255-292.
- Zeitgeschichte-online. 2004. *Thema: Die Fernsehserie „Holocaust“ – Rückblicke auf eine „betroffene Nation“.* <http://www.zeitgeschichte-online.de/site/40208179/default.aspx>. (benyttet 2. aug. 2012)
- Østergård, Uffe. 2003. "Holocaust, Genocide and European Values" i *Genocide: Cases, Comparisons and Contemporary Debates*, red. S. L. B. Jensen. København: The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies. s. 175-192.